చ. అరయఁగ నేరి సొమ్ము విజ•యాపజయంబులు యుద్ధమందు ? సా
గరమున నేను ద్రెళ్ళమియు • కల్గిననున్ విజయంబు నీకు నే
దొరకిన యేనియున్ దనుజ•ధూర్తుల యార్భటి విన్నమాత్రనే
హరివర ! ప్రాణముల్ విడనె • యంత భవత్కృతి వ్యర్థమే కదా ! ౯౦౬

అర్థములు. ద్రెళ్ళమియు = పడిపోకుండుటే.

తా త్ప ర్య ము.

యుద్ధమందు వీఁడే జయించును, వాఁడే యోడిపోవు నని యెవ్వఁడు చెప్పఁ గలఁడు ? బలహీనుఁడు గెలుచుటయుఁ గలదు. బలవంతుఁ డోడిపోవుటయుఁ గలదు. ఒకఁడు పదిమందిని జంపును. పదిమంది యొకనిఁ జంపుదురు. కావున యుద్ధములం దన్నిట నేనే గెలుతు నని యెవ్వఁడు నమ్మరాదు. ఒకవేళ నీవే గెలిచెదవనుకో, సముద్రములో నేను బడిపోలే దనుకో, అట్లుండినను రాక్షసుల సింహనాదములు విన్నంత మాత్రముననే వానరేంద్రా ! నా ప్రాణములు లేచిపోవా ? అప్పుడు నీవు పూనిన పని యంతయు వ్యర్థమేకదా.

క. చాలుదువు నీవు రాక్షస, పాళిన్ గెలువంగ నట్టి•భంగియ యగునే
నీ లోకంబునఁ దలఁగదె, వాలాయము రాము కీర్తి•వనచరనాథా ! ౯౦౭

అర్థములు. వాలాయము = నిరంతరము, అనివార్యము.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు చెప్పుటచే నీవు యుద్ధములో రాక్షసుల గెలువ లేవని నా యభిప్రాయము గాదు. నీవు తప్పక గెలుతువు. అట్లు నీవు గెలిచెద వేని లోకమునందు ననివార్యముగ రామచంద్రు కీర్తి తగ్గిపోదా ? అట్లు చేయుట నీకుఁ దగునా ?

క. అట్టులు గా కుండినచోఁ, బట్టుగ రాక్షసులు నన్నుఁ • బార్థివులు కపుల్
నెట్టన యెఱుంగ కుండఁగ, గుట్టగు స్థలి దాఁప ఫలము • గూడునె యీకున్ ?

తా త్ప ర్య ము.

అట్లు గాకుండినను, రాక్షసులు నన్నుఁ బట్టుకొని పోయి రామలక్ష్మణులు గాని, వానరులు గాని తెలిసికొన సాధ్యపడని చోట దాఁచిరేని యీ శ్రమమునకు ఫలము గలదా ?

ఉ. రాముని ప్రాణ మా యనఘు•భ్రాతల ప్రాణము కేశవర్య ! యీ
స్వామికులంబు ప్రాణమును • వర్తిలు నంతయు నేమ మార నా
క్షేమముఁ బట్టి, య ట్లగుటఁ • జెచ్చెరఁ బోయి సుఖాన నున్నదా
భూమిజ యంచుఁ జెల్పి నృప•పుంగవుఁ డెమ్మి శుభమ్ము గల్గెడిన్. ౯౦౯

తా త్ప ర్య ము.

నీకు మఱొక విషయము చెప్పెదను. వానరేంద్రా! రామచంద్రమూర్తి ప్రాణము, లక్ష్మణుని ప్రాణము, యీ వానరరాజు వంశము ప్రాణము యివన్నియు క్షేమముగా

నుండుట నా క్షేమముపై నాధారపడి యున్నవి. నాకు క్షేమము లేదయ్యెనా మీ కెవ్వరికి క్షేమము లేదు. కావున వెంటనే నీవు పోయి సీత సుఖముగా నున్నదని వారికిఁజెప్పి రామచంద్రుని నిచ్చటికిఁ దోడుకొని రమ్ము. నీకు శుభ మగుఁగాక.

క. భూసుత లే దని నృపవరు, లాసను నాయెడకు మాని • రా యంతటితో
వాసిచెడి వానరావళి తో, సమయుట నిజము వారు • దుఃఖబలమునన్. ౯౧౦

తా త్ప ర్య ము.

'సీతలేదు' అని నా యాసను వారు వదలుకొనిరా వానరసేనల తోడ దుఃఖ బలముచే వారు నశించుట నిజము. వారు నశించిన మీరందఱు నశించినవారే.

చ. వరపతిభ క్తిఁ జేసి మగ • వానిని రాముని౯ దప్ప నింక నె
వ్వరిని స్పృశింప నొల్ల, దశ • వక్త్రుఁడు దాఁకఁడె నిన్ను నంటివా ?
పరవశురాల, దుర్బలను • బ్రాపును లేక, యనాథ, నొంటి, నె
వ్వరసున నేమి చేయఁగలఁ! • బావని నీవ తలంచి చూడుమా. ౯౧౧

తా త్ప ర్య ము.

నేను సీతోడ రాకుండుటకు ముఖ్య కారణము మఱి యొకటి గలదు. చెప్పెద విను. నామగని యందు నాకుఁగల భక్తిచేత మగవానిని రాముని దప్ప మఱియెవరిని దాఁక సమ్మతింపను, రావణాసురుఁడు నిన్నుఁ దాఁకలేదా, అప్పుడు నీవేమి చేయఁ గలిగితివి యందువా, అప్పుడు నేను మూర్ఛపోయి పరాధీననై యుంటిని, అందు బలములేని దానను, వేఱు సహాయము లేని దానను, దిక్కులేని దానను, ఒంటరి దానను, వాఁడో బలవంతుఁడు, సహాయసంపత్తిగలవాఁడు, అట్టి సందర్భమునందు వానిని నే నేమి చేయఁగలనో నీవే చెప్పుము. ఇప్పు డట్టి సందర్భములు లేవు. నేనై బుద్ధిపూర్వకముగాఁ దాఁకవలసియున్నది. అట్లు చేయుటకు నా మన స్సంగీకరింపదు. ఇది వాస్తవకారణము. ముందుగానే దీనిని జెప్పిన నీవే మనుకొందువో యని కడపటఁ జెప్పుచున్నాను.

మగవానిని రాముని౯ దప్పననుటచే రామచంద్రమూర్తి యొక్కఁడే పురుషుఁడు, తక్కినవా రందఱు స్త్రీ లని యభిప్రాయము. 'సఏవ వాసుదేవోఽయం సాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే । స్త్రీప్రాయ మేతత్సర్వమ్ జగ ద్బ్రహ్మపురస్సరమ్' భగవంతుఁడు వాసుదేవుఁడే పురుషుఁడు. తక్కిన బ్రహ్మాదులతోడి ప్రపంచ మంతయు స్త్రీప్రాయ మను వాక్య మనుసంధించునది. స్త్రీ స్త్రీతోఁ గలిసిన నానందముకలదా. కావున జీవాత్మ భగవంతునితో సాయుజ్యము నొందిన నానందము గలదుగాని, బ్రహ్మాదులతో సాయుజ్యము కలిగిన మఱల జన్మింప వలసినదే. మఱల దుఃఖింపవలసినదే.

క. రాముఁడు దశకంధరు సం • గ్రామంబున నింద చంపి • కలబంధులతో
నేమముగ నన్నుఁ గైకొన, సామీరీ! యతని కదిమె • సముచితకృతి యౌ.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి వచ్చు వఱకు సహింపలే నంటివి. నేను రా నంటివి. ఇఁక జరగవలసిన దేమి యనెదవా ? రామచంద్రమూర్తి రావణుని యుద్ధమందు నీ లంకలోనే చంపి యాంజనేయా! నన్నుఁదీసికొనిపోవుట యాతని యోగ్యతకుఁ దగిన కార్యము. ఆయన రాఁడు, నన్ను రక్షింపఁ డను సందేహ ముండినయెడలఁగదా నేను నీ వెంట రావలెను. నా కట్టి సందేహములేదు.

ఈ రెండు పద్యములందు సీతాదేవి తెలిపిన యభిప్రాయము ముఖ్యప్రాణము వంటిది. ఇందు ఆత్మనిక్షేపము, పారతంత్ర్యము స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడెను. ప్రపన్నులు తప్పఁ దక్కిన ముముక్షువు లందఱు భగవత్ప్రాప్తికి సాధనభక్తినో, (ఉపాయభక్తి) కర్మయోగమో, జ్ఞానయోగమో, అష్టాంగయోగమో యేదియో యొకటి సాధనముగ గ్రహింతురు. ప్రపన్నుఁ డీ సాధనముల దేనిని నాశింపక భగవత్ప్రాప్తికి భగవంతుఁడే సాధనము, ఆయనయే రావలెఁ దన్నుఁ దీసికొనియే పోవలె నని యుండువాఁడు. వానికి భగవంతుని 'అహం స్మరామి మద్భక్తం, నయామి పరమాం గతిమ్,' 'అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి' 'అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామి' యను వాక్యములే యూఁతకోలలు. ప్రపన్నుఁడు భగవంతునిఁదప్ప వేఱొక సాధనము గోరినను, భగవత్ప్రాప్తితప్ప వేఱొక ఫలము గోరినను, భగవంతునిదప్ప వేఱొక దేవత నాశ్రయించినను ప్రపత్తి చెడును, ఫలింపదు. హనుమంతునివెంట సీతాదేవి పోయియుండినను, ఆమెను రామచంద్రమూర్తి నీవు భ్రష్టురాలవని స్వీకరించియుండడు. పారతంత్ర్యము వదలిన ప్రపన్నుని భగవంతుఁడు స్వీకరింపఁడు. కావునఁ బ్రపన్ను లన్ని విధముల ననన్యులై యుండవలెను.

ఉ. శిక్షితవైరి యైన రఘు•శేఖరు భూరిపరాక్రమంబుఁ బ్ర
త్యక్షము గాఁగ నేఁ గనిన•దానఁ, బొరిం బొరి విన్నదాన, నా
దక్షుని సంగరస్థలిని•దాఁకఁగ లేవు ముఖాముఖిన్ సహ
స్రాక్షముఖామరోరగసు•రారిచయంబులు నైన వాయుజా! ౯౧౩

తాత్పర్యము.

అమ్మా ! నోటఁ బోవుపనికి గొడ్డలి తె మ్మనుచున్నావు. జయాపజయము లెవఁడెఱుఁగు నని నీవేయంటివి. ఆయన కింత శ్రమము నీ వీయవచ్చునా ! మగనికి శ్రమ మిచ్చుటయు పతిభక్తిలక్షణ మందువా. ఆంజనేయా! చెప్పెద వినుము.

ఆయన యోగ్యతకుఁ దగినది ఆయనకుఁ గష్టసాధ్యమైనది, సందిగ్ధమైనది, నేను గోరలేదు. ఎట్టి విరోధులనైన దండింపఁగల శ్రీరామచంద్రమూర్తి పరాక్రమమును బరులు విశేషముగాఁ జెప్పఁగా విన్నదానను. కన్నులార నేను జూచినదానను. ఆయన శక్తి నాకుఁ దెలియును. ఆసమర్థుని యెదుట యుద్ధభూమియందు నిందురుఁడు మొదలుగాఁ గల దేవతలు, పన్నగులు, దేవదానవరాక్షసులు, గుంపులు గుంపులై

వచ్చి యెదుర నిలిచి తాఁకలేరు ఇచ్చటఁ బ్రత్యక్షముగా ననునది ప్రత్యక్షాను మాన ప్రమాణములుగను, పౌరింబొరి విన్నదాన ననునది శాస్త్రప్రమాణముగను బ్రపన్నుఁడు గ్రహింపవలెను. భక్తునకుఁ బ్రపన్ననకు భగవంతుడు తన పాలిటఁ గలఁ డనుటకు ననేక నిదర్శనము లనుభవమునఁ దెలియు చుండును. వానిని బట్టి తక్కినవి యూహించుకొనును. శాస్త్రప్రమాణములు, ప్రహ్లాద నారద ధ్రువాంబ రీషాదుల చరిత్రములు, రామాయణమందుఁ గాకాసుర వృత్తాంతము (౬౩౩ ప) హనుమంతుఁడు రావణునకుఁ జెప్పిన "అధిక బ్రహ్మ స్వభువు చతురాస్యుఁడైనఁ ద్ర్యంబకుఁడు రుద్రుఁడును బురహరుఁడు నైన, నింద్రుఁడు మహేంద్రుఁడును సురాధీశుఁ డైనఁ గలన శ్రీరామవధ్యునిఁ గావలేరు (ప. ౧౧౭౭) బాలకాండమున బ్రహ్మ రుద్రేంద్రాదుల శరణాగతి, యుద్ధకాండమున బ్రహ్మాదుల స్తుతి, యివి యన్నియు భగవంతుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తియే తక్కిన యందఱ దేవతలకంటె గొప్పవాఁ డని స్థాపించుచున్నవి. ఇట్టి యుత్తమోత్తమ దేవతను సాధించు ప్రపత్తియే యుత్తమోత్తమోపాయం బని దృఢచిత్తుఁడై యనన్యుఁడై యుండవలెను.

ఉ. ఎవ్వఁ డోర్కో సహించెడి నఁహీనబలున్ బలవైరివిక్రమున్
 జివ్వను జిత్రకార్ముకు విఁచిత్రచరిత్రు సలక్ష్మణుం గడున్
 గ్రొవ్వఱఁ జూచియేనియు! నకుంఠితమత్తదిశాగజాభుఁ దా
 నెవ్విధిఁ దాఁకియున్ మను సఁమీరసమీరితవహ్నితుల్యునిన్. ౬౪

అర్థములు. బలవైరి విక్రమున్ = ఇంద్రుని పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవానిని, చివ్వను = యుద్ధమందు, గ్రొవ్వఱన్ = పొగరు తీయించునట్లు, అకుంఠిత = మొక్కపోని, మత్తదిశాగజాభున్ = మదించిన దిగ్గజములతో సమానుని; మనున్ = బ్రదుకును, సమీర = వాయువుచే; సమీరిత = ప్రేరింపఁ బడిన, వహ్ని తుల్యునిన్ = అగ్ని సమానుని.

తాత్పర్యము.

జయాపజయవిచారము సామాన్యుల విషయమే కాని రామచంద్రమూర్తి విషయమున నపజయ శంక లేదనుటకు నింకను నాయన పరాక్రమముగుఱించి చెప్పుచున్నది. ఆంజనేయా! రామచంద్రమూర్తి యెదుటఁ బడుటయు యుద్ధము చేయుట యనుమాట లటుండ నిమ్ము. యుద్ధమం దాయనను జూచి నైన సహింపఁ గలవాఁ డెవఁడయ్యా! ఎవడు మహాబలశాలియు, నింద్రపరాక్రముఁడును, చిత్రమైన ధనువు ధరించిన వాఁడును, ఆశ్చర్యకరమైన నడవడి గలవాఁడును లక్ష్మణుతోఁ గూడిన వాఁడును నగు రామచంద్రమూర్తిని యుద్ధమునఁ జూచినంత మాత్రమున గర్వభంగము కాని వాఁ డెవఁడయ్యా కలఁడు. ఇట్లుండఁగా వాయువుచే ప్రేరింపఁ బడిన యగ్ని వంటి వానిని, మత్తదిగ్గజములకు సరిపోలు వానిని, నెదిరించియు బ్రదుకఁ గలవాఁ డెవఁడయ్యా!

క. కల్పావసానభాస్కర,కల్పు నమోఘానుపమిత•కాండుని దృఢసం
  కల్పుని లక్ష్మణసహితునిఁ, జల్పునో సాహస మెవండు•సమితిం దాఁకన్ ! ౯౧౫

అర్థములు. కల్పావసాన భాస్కరకల్పున్ = ప్రలయము కడపట ప్రకాశించు సూర్యునితో సమానుని; అమోఘ+అనుపమిత+కాండునిన్ = వ్యర్థము కాని, సమానములేని బాణములు గలవానిని, దృఢసంకల్పుని = చలనములేని సంకల్పము గలవానిని; సమితిన్ = యుద్ధమందు.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రలయకాలమునఁ గనఁబడు సూర్యుని వేఁడిమి గలవాఁడును, గుఱి తప్పని లక్ష్యమును, భేదింపని బాణము గలవాఁడును,వ్యర్థము కాని సంకల్పము కలవాఁడును నగు రామచంద్రమూర్తిని లక్ష్మణుని గూడియుండు వానిని యుద్ధమం దెదిరింప మనసునం దైన సాహసించునా !

మొదట నెదిరించి యెవరును నిలువఁ జాల రనియు రెండవ పద్యంబునఁ జూచి సహింపలే రనియు, నీ పద్యంబున మనసుచే నైన సాహసింప రనియుఁ దెలిపెను. జగత్సంహారము చేయ సంకల్పించెనా, ప్రలయకాలమందలి సూర్యునివలెఁ బ్రపంచమును శోషింపఁ జేయును. ప్రలయకాలమందలి మేఘమువలె బాణవర్షము కురియించును. అట్టి వానికి లక్ష్మణుఁడు తోడుపడినపుడు లోకమున నెవఁడు నిలువఁ గలఁడు! కావున జగత్సంహారముచేయ శక్తిగల రామచంద్రమూర్తికి తుచ్ఛ రావణాది రాక్షసుల సంహరించుట గొప్ప కార్యమా! నీ కిది గొడ్డలితోఁ జేయు గొప్ప కార్య మేమో కాని రామచంద్రమూర్తి కిది గోరఁ బోవు పని యనియే నానమ్మకము. దీనివలన భక్తులకుఁ బ్రపన్నులకు భగవన్మహిమయందు నెట్టి విశ్వాసముండవలయునో తెలియవగు. నే నొక్కఁ డేయాఁడుదానను. నా నిమిత్తమై రామచంద్రమూర్తి యింత గొప్ప యత్నము చేయునా యని సందేహింప నట్టు ప్రపన్నుఁడును తా నంతవఱకుఁ జేసియుండిన కర్మమును స్మరింపరాదు. భగవన్మహిమ మాత్రమే స్మరించుచు నింతటివాఁడు నన్ను రక్షించుట యేమి కష్టమని నమ్మి యాయననే స్మరించు చుండవలెను.

ఉ. కావున నే ఉపాయములఁ • గార్యము లే, దిటమన్ రయంబునన్
  నా విభు లక్ష్మణాన్వితు వ•నాటసమూహధవోపసేవితున్
  నీ వెటులేని తెమ్ము, ధర•ణీవిభుఁ గూర్చి నితాంతనిత్యదుః
  ఖావిల నన్నుఁ దేర్చు, పవ•నాత్మజ! పుణ్యము నీకు నయ్యెడున్. ౯౧౬

అర్థములు. వేఉపాయములు = నేను చెప్పినది తప్ప నితరోపాయములు; వనాటసమూహధవ = అడవిద్రిమ్మరు లగు వానర భల్లూక సమూహములకుఁ బతి యగు సుగ్రీవునిచే, ఉపసేవితున్ = సమీపమునుండి సేవింపఁ బడువానిని;

నితాంత = అధికమై, నిత్య = ఎడఁదెగని, దుఃఖావిలన్ = దుఃఖముచేఁ గలఁత చెందిన దానిని.

తాత్పర్యము.

కావున హనుమంతా ! నేను జెప్పెడు నుపాయము తప్పఁ దక్కిన వన్ని వదలి పెట్టుము. నీవు త్వరగా లక్ష్మణ సుగ్రీవులతోఁ గూడిన రామచంద్రమూర్తిని నే విధముననైన సరియె తోడుకొనిరమ్ము. ఆయన నుద్దేశించి యెడఁదెగని తీవ్రమైన దుఃఖము పడుచున్న నన్నుఁ గృతార్థను జేయుము. అంజనేయా! నీకుఁ బుణ్య ముండును.

తక్కిన యన్ని యుపాయములు వదలి నేను జెప్పిన యొక్క యుపాయము ననుసరింపు మనుటచే 'సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ ' యన్నట్లు కర్మ జ్ఞానభక్తి యోగాదుల నెల్ల నుపాయము లని గ్రహింప రాదని యెఱుంగ నగు. ఇటకుం దెమ్ము- అనుటచే 'తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్ । అధ్యాత్మ యోగాధిగమేన దేవం' కఠ.- 'అణోరణీయా న్మహతో మహీయా నాత్మా గుహాయామ్ నిహితోఽస్య జన్తోః తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో । ధాతుః ప్రసాదా న్మహిమాన మీశం॥ అన్నట్లు లెక్కడనో, గుహలో దాఁగియుండు భగవంతుని వెదకుచు నేను బోలేను. ఆయనయే యిచ్చటికి వచ్చునట్లు చేయుము, అనియు శిష్యుఁడు గురువును బ్రార్థింపవలెను. ప్రసవణగిరి గుహలో నున్నాఁడు మా ఛరమ్మని కదా హనుమంతుఁడు పిలిచెను. దాని కిది ప్రత్యుత్తరము. "ఉపాసతా మాత్మవిదః పురాణాః । పరం పుమాంసం నిహితం గుహాయాం। వయం యశోదాశిశుబాలలీలా కథాసుధాసింధుషు లీలయామః" లీలా. ఆత్మజ్ఞానము గల ముసలివారు గుహలో నుండు పరమపురుషు నుపాసింపనీ, మాకు దానితోఁ బని లేదు. మేము యశోదాశిశుబాలక్రీడల కథ లను నమృత సాగరమున నాడుకొను చుందుము, దానిలో మునుఁగుదుము, తేలుదుము . ధ్యానాభ్యాస వశీకృతేన మనసా యన్నిర్గుణం నిష్క్రియం। జ్యోతిః కంచన యోగినో యది పరం పశ్యంతి పశ్యంతు తే। అస్మాకంతు తదేవ లోచనచమత్కారాయ భూయా చ్చిరమ్ । కాళిందీ పులినేషు యత్కిమపి తన్నీలం మహో ధావతి॥ మధుసూదన సరస్వతి. ధ్యానాభ్యాస బలమున మనస్సును వశము చేసికొని యోగు లేదో జ్యోతినిఁజూచినఁ జూతురుగాక ! మాకు దానితోఁ బనిలేదు. యమునాతీరమందలి యిసుకదిబ్బలపైఁ బరువెత్తు నల్లని తేజస్సు మాకుఁ జాలును. ప్రపన్నుఁడు తానట్టి దృఢవిశ్వాసము, ప్రపత్తి గలవాఁడై యుండవలెను, అని యేర్పడుచున్నది.

ఇం తాచార్య కృత్యము సూచితము. నిన్ను రామచంద్రమూర్తి యీ నిర్బంధము నుండి తొలఁగించి రక్షింప సంకల్పించియున్నాఁడు. నీవు భయపడవలదని హనుమంతుఁడు సీతాదేవికిఁ జెప్పి యచ్చట శ్రీరామునకు సీతాస్థితిఁ దెలిపి (౧౭౫౮వ.ప.) సీతను శ్రీరామచంద్రమూర్తితోఁ జేర్చినట్లును గీతగోవిందమందు "న కురు నితంబిని

గమన విలంబన మనుసర తం హృదయేశ"మ్మని రాధకుఁ జెప్పి - కృష్ణునికి "సీదతి రాధా వాసగృహే" యని చెప్పి సంధానము కుదిర్చినట్లును ఆచార్యుఁడు చేయ వలయును. జీవాత్మ పరమాత్మలకు నడిమివాఁ డాచార్యుఁడు. కావున నాచార్య మూలమున భగవత్ప్రాప్తి సులభము. ఇది భక్తప్రపన్నుల చర్య. లక్ష్మణ శబ్దము నిత్యసూరులకును, సుగ్రీవశబ్దము ముక్తులకు నుపలక్షణము. సుగ్రీవుఁడు నడుమ వచ్చిన వాఁడు. లక్ష్మణుఁడు నిత్యసేవ సేయువాఁడు.

—•{ ౩౮-వ సర్గము. సీతాదేవి చెప్పిన కారణములను విని హనుమంతుఁ డామెను ప్రశంసించుట. }•—

క. అని జనకతనయ పలికిన, విని వాక్యవిశారదుండు • ప్రీతుం డగుచున్
జననాథుతరుణిఁ గనుఁగొని, యనియెఁ జతురవచనరచన • యమరఁగ నిట్లున్.

అర్థములు. వాక్య విశారదుండు = మాటలు చెప్పుటయందు నేర్పరి. (౨) తర్కశాస్త్ర పండితుఁడు, చతురవచన రచన = చాతుర్యము గల మాటల యల్లిక.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుఁడు తర్కపండితుఁడు గావున రామప్రాప్తియందుఁ దాను జెప్పిన యుపాయము మేలా? జనకరాజు కూఁతురు చెప్పిన యుపాయము మేలా యని తర్క యుక్తులచే నాలోచించి యామె చెప్పినదే బాగున్నదని సంతోషించిన వాఁడై సీతా దేవిని జూచి తన పరాభవమును (నీ క్రోఁతి బుద్ధి యనిన మాటను)గప్పిపెట్టుచుఁ జమ త్కారపు మాటల నిట్లనెను.

తే. చారుదర్శన నీ వన్న • చంద మరయ, యుక్తరూపంబు నినువంటి • యువతిమణికి
స్త్రీస్వభావంబునకును వి • శిష్టసాధ్వి, శీలమునకును దగినట్లు • చెప్పి తమ్మ. ౧౮

అర్థములు. చారు దర్శన = అందమైన చూపుగలదానా, దర్శన శబ్దము నకుచూపు - కన్ను - బుద్ధి - తెలివి - శాస్త్రము-ధర్మము అను నర్థములు కలవు. ఇచ్చట నన్ని యర్థములు సమన్వయించును. కావున దీనికి (౧) చక్కని యాలోచన గలదానా, (౨) చక్కని బుద్ధిగలదానా, (౩) చక్కని యుక్తాయుక్త వివేకము గల దానా, (౪) చక్కని శాస్త్రజ్ఞానము గలదానా. (౫) చక్కని ధర్మమెఱిఁగిన దానా యని యర్థములు. కావున సీతాదేవి చెప్పిన రామప్రాప్తికుపాయము శాస్త్రసమ్మతమై, సద్బుద్ధి నిశ్చితమై, వివేక యుక్తమై సాధ్యమై ధర్మపద్ధతి ననుసరించి యున్న దని భావము. చందము=విధము - ఉపాయము, యుక్తరూపంబు = ఇచ్చట ప్రశంస యందు రూపప్ ప్రత్యయ మని యెఱుఁగునది. ప్రశంసింపఁ దగినంత యుక్తమై యున్నది. విశిష్ట = విశేషముగ సదాచార సంపత్తిగల, సాధ్వి = పతివ్రతయొక్క, శీలమునకు = స్వభావమునకు.

తా త్ప ర్య ము.

అందమైన చూపుగలదానా! నీవు చెప్పిన విధము నాలోచింపఁగా నీవంటి స్త్రీ చెప్పుటకు మిక్కిలి యుక్తమైనది. స్త్రీల స్వభావమునకు, సదాచార సంపత్తి గల పతివ్రత నడవడికిఁ దగినట్లు చెప్పితివి. అప్పుడు నేనేమో నీ దుఃఖము చూడలేక చెప్పితినిగాని, నేను జెప్పినది మగవానిపై నాఁడుది యెక్కి కూర్చుండి వచ్చుట - ఘోరరణములోఁ బ్రవేశించుట, పతియాజ్ఞ లేక స్వతంత్రించి స్వచ్ఛందముగా వర్తించుట యివి పతివ్రతలకుఁ దగినవి కావని నాకును దోఁచుచున్నది.

తే. ఆఁడుదానవు గావున • నదరె దిట్టు, లాఁమడలు నాఱు విరివి గ•లట్టి కడలి
నాదు వీఁ పెక్కి దాఁటంగ • నళినేత్ర! వెరద మయ్యెను దీన నీ•పిఱికితనము.

తా త్ప ర్య ము.

నీవు క్షత్రియకన్యవు, రామచంద్రమూర్తి భార్యవు. ఘోరారణ్యములలో సంచారము చేసినదానవు. ఎంతో ధైర్యశాలిని వనుకొంటినిగాని నూఱామడ సముద్రమును నా వీఁపెక్కి వచ్చుటకు భయపడితివో యప్పుడే నీ యాఁడుదాని పిఱికితనము బైటపెట్టితివి. నీ స్త్రీబుద్ధి యని సీతాదేవి చేసిన యవమానమునకు నీ యాఁడుతన మని బదు లాక్షేపము, ఇంత మాత్రమున హనుమంతుఁడు స్త్రీ గాక పోఁడు. సీతాదేవి యాఁడుది గాకపోఁదు. ఎంతటి వారికైనను అదెంత వాస్తవమైనను మాట పడవలయు ననినఁ గష్టము దోఁచును. సీతాదేవి తనది స్త్రీ బుద్ధి యని రోషగించుకొనినవాడు తనది స్త్రీబుద్ధి యని తా ననుకొనుట సహజముగానే యుండెను. (చూ. ప. ౧౩౫౫ సుం.)

ఉ. రెండవకారణంబుగ ధ•రిత్రిసుతా! యని లీవు ప్రాణకాం
తుం డగు రాముఁ దక్క మఱి • నూల్కొనఁ డాఁకఁగ నొండ్లఁ జుమ్మి యె
వ్వం డగుఁగాక యంచు, నటు•వంటి మహాత్ముని భార్య వైన యో
యండజనేత్ర! నీకుఁ దగు • న ట్లన, నన్య లిటుల్ వచింతురే ? ౯౦

అర్థములు. నూల్కొనన్ = అంగీకరింపను, అన్యల్ = ఇతరస్త్రీలు.

తా త్ప ర్య ము.

నీవు నావెంట రామికి రెండవ కారణముగ వాఁడెవ్వఁడైన నగుఁగాక, పరపురుషు నంట నంటెవి ఇట్లనుటకు రామచంద్రమూర్తి భార్యవైన నీకుఁ దగును గాని యితరస్త్రీ లిట్టి యాపద్దశలో నిట్లు చెప్పుదురా? ఏదో విధముగఁ దప్పించుకొని పోయినఁ జాలునందురే కాని చచ్చినను సంతోషమే, పరపురుషునిఁ దాఁకను, బాధ పడుచుందు నందురా.

చ. వినియెడువాఁడుగాక రఘు•వీరుఁడు దేవి! త్వదీయ చేష్టితం
బును మఱి నీవు నా యెదుటఁ • బొందుగఁ బల్కినయట్టి మాటలున్

వనజదళాక్షి! నీవు పడు • పాటులు గన్గొని తాళలేక యా
యనఘుడఁ గల్గుభక్తి మెయి • నట్లు వచించితిఁ దల్లి సైఁపుమీ. ౯౨౧

తాత్పర్యము.

దేవీ! నీ విచ్చటఁ జేయుచుండు కార్యములు (నీయేడ్పులు-నీమాటలు-నీయురి బోఁత ప్రయత్నములు) నీవు నాయెదుట రావణునకు, నాకు,రాక్షస స్త్రీలకుఁ జెప్పిన మాటలు వీని నన్నిటిని రామచంద్రమూర్తికి వినిపించెదను. తల్లీ! నీవు పడుచున్న కష్టములను జూచి సహింపలేక రామచంద్రమూర్తి యందు గల భక్తి కారణముగ నట్లు చెప్పితిని. తప్పుగా నెన్నక క్షమింపుము.

చ. జలధిఁ దరించు టెంతయు న • సాధ్యము గావున, లంకఁ జొచ్చుటల్
సులువుగఁ గాని కార్య మను • చుం దలపోసి స్వశక్తి నెంచి నేఁ
బలుకుట దద్విధంబుగను • భామిని నీ పతితోడఁ గూర్చు మేల్
దలఁపునఁ గాని వే ఱొక వి • ధంబుగ నీ మది నెంచఁబోకుమీ. ౯౨౨

తాత్పర్యము.

సముద్రము దాటుట మొదట నసాధ్యము. రెండవది లంకఁజొచ్చుట యంత కంటె నసాధ్యము. ఈ కష్టములన్ని యాలోచించి నాకు శక్తి గలదు కావునఁ జేయఁ గలనను తలంపుతో నీ భర్తతోడ నిన్నుఁ జేర్పవలయు నను సదభిప్రాయముతో ఆ విధముగఁ జెప్పితిని గాని దురభిప్రాయముతోఁ గాదు.

తాను జెప్పినది సరి గాదని హనుమంతుని మనస్సునకే వచ్చినది.

క. నా వెంట నిపుడు వచ్చుట, కీ వుత్సాహంబు సేయ • వేనియు రామ
తన్నిభున కభిజ్ఞానము, దేవీ గుర్తైన నిమ్ము • తెలియఁగ దానన్. ౯౨౩

అర్థములు. అభిజ్ఞానము = గుర్తు.

తాత్పర్యము.

నా వెంట నీ విపుడు వచ్చుట కంగీకరింపవేని నే నిచ్చటికి వచ్చుటకు నిన్నుఁ జూచుటకు రామచంద్రమూర్తి నమ్మఁదగిన గుర్తైన నిమ్ము; లేకున్న నా మాట లాయన నమ్మునా? ఉత్తమాటలు నీవు నమ్మ వని కదా యాయన యుంగరము గుర్తుగ నిచ్చెను. అట్లులే యాయనను నమ్మింపఁజాలు గుర్తు నీవే దయిన నిమ్ము.

•— సీతాదేవి హనుమంతునకుఁ గాకాసురవృత్తాంతముఁ జెప్పుట. •—

క. అని పవనసుతుఁడు పల్కఁగ, విని జానకి కనుల నీరు • వెడలఁగ హనుమం
తునితో నిట్లను మెల్లగ, వినుమీ మే ల్గుర్తు నిట్లు • విభునకు ననుమీ. ౯౨౪

తాత్పర్యము.

ఇట్లాంజనేయుఁడు చెప్పఁగా సీతాదేవి కన్నుల నీరు గారుచుండ మెల్లఁగ నిట్లనియె. హనుమా! రామచంద్రమూర్తికి మంచి గుర్తు చెప్పెద వినుము.

భర్తతోడఁ దానున్నప్పటి విషయములు జ్ఞప్తికి వచ్చుటయె దుఃఖకారణము.

సీ. మును చిత్రకూటంబు • నను నీశ్వరాశను, మందాకినీతీర • మందు మనము
తాపసాశ్రమములఁ • దవిలి వసించుచో, విమలసుగంధి పు • ష్పములనొప్పు
వనములఁ దిరుగుచు • బడలి నీ కుఱువున, నుండితి నట వాయ • సుం డొకండు
తన ముక్కునను మాంస • మునుయాస నన్నుఁ బ్రక్కనఁ బొడిచెఁ జా • లు క్కనంగ
ఆ. మంటిపెళ్ళ నెత్తి • తుంటరి కాకిని, గొట్ట నదియుఁ జుట్లఁ • బెట్టుచుండెఁ
గాని పోవదయ్యె • దానిని గని కోపమునను దఱిమికొట్ట • మనసు పెట్టి. ౯౨౪

అర్థములు. ఈశ్వరాశను = ఈశాన దిక్కున, కుఱువునన్ = తొడయందు, వాయసుండు=కాకము, మహాద్వివక్షయందుఁ గొన్ని యమహాచ్ఛబ్దంబులకు దుబ్బగు. సు. వ్యా. సూ. ౨౯.

ఇది మొదలు ౯౨౮ వ పద్యము దాఁక సీత రామచంద్రునితోఁ బ్రత్యక్షముగఁ జెప్పినట్లు రామచంద్రునే సంబోధించుచున్నది. ౯౨౯ వ పద్యము మొదలు ౯౩౩ వ పద్యమువఱకు రాముఁడు పరోక్షముం దున్నట్టు లెంచుకొని హనుమంతుని సంబోధించి చెప్పుచున్నది. ఆపై మఱల మూఁడు పద్యములు రామునే సంబోధించి చెప్పును. ఆపై హనుమంతుని సంబోధించి చెప్పును. నొక్కి చెప్పవలసిన దానిని రాముని సంబోధించియు, నితరవార్త హనుమంతుని సంబోధించియు ననుచున్నదని కాని నాతో మాటలాడుచున్నను మనస్సంతయు నీ మీఁదనే యుండుటచే మైమఱచి నడుమ నడుమ నిన్ను సంబోధించె నని హనుమంతుఁడు రామునితోఁ జెప్పుటకై యని కాని యెఱుంగునది.

సీతాదేవి కాకిని దోలలేక బాధపడుచుండ రామచంద్రమూర్తి యేల యూరక చూచుచుండెను? జీవుఁడు స్వరక్షణమున స్వతంత్రించి కార్యము చేయువఱకు భగవంతుఁ డుపేక్షించు ననియు జీవుఁ డీశ్వరునిపై భారము వేసినపుడు భగవంతుఁడు రక్షించు ననియు సూచితము.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. నా యొడ్డాణముఁ దీసితి, నాయెడ నొక్కింత జాఱె • నంశుకము చెలం
గా యది గని నీ నవ్వుట, నాయాసము పడితి లజ్జ • యలముటకతనన్. ౯౨౫

అర్థములు. అంశుకము = చీర.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ కాకిని దఱుమఁ గొట్టుటకై నా యొడ్డాణము దీసితిని. అప్పుడు చీర జాఱిపోయెను. నీవు నవ్వితివి. నాకు సిగ్గు దోఁచుటచే నాయాసపడితిని.

క. ననుఁ గాకము చీరుటచేఁ, గినుకయు నీ వపహసింపఁ • గొరలగ సిగ్గున్
జనుదెంచి గాసిపడి నేఁ, గొనకొని నీ యంకసీమఁ • గూర్చుంటి వ్యథన్. ౯౨౬

అర్థములు. చీరుటచే = ముక్కుతో గీఁచుటచే, కినుక=కోపము, అపహసింపన్=నవ్వఁగా, అంకసీమన్=ఒడిలో.

తాత్పర్యము.

నన్నుఁ గాకి ముక్కుతో గీఁచుటచేఁ గోపము,నీవు నవ్వుటచే సిగ్గుగలదాననై ప్రయాస పడి వచ్చి నీ యొడిలోఁ గూర్చుంటిని.

చ. బుడబుడ బాష్పముల్ కనులఁ • బొంపిరి వోవఁ జెఱంగుచేత నేఁ
దుడుచుకొనంగ నన్నుఁ గని • తోయజలోచన ! యూఱడింపవే ?
వడఁబడి నీదు కన్నుపయి • వ్రాలితి నిద్దుర గ్రమ్మ కన్నులన్
వడిగనె లేచితిం బిదపఁ • నా పతి హాయిగఁ గూర్కె నా తొడన్. ౨౮

అర్థములు. పొంపిరి వోవన్=వృద్ధికాఁగా.

తాత్పర్యము.

ఈ రెండు కారణములచేతఁ గన్నులందు నీళ్ళు వృద్ధియయి బుడబుడ కాఱఁగా నేను కొంగుతోఁ దుడుచుకొనఁగా నీవు నన్ను సమాధాన పఱుప లేదా. అట్లు గాసిపడి నిద్దుర రాఁగా నీతొడమీఁదఁ బండుకొంటిని. వెంటనే లేచితిని. అప్పుడు నా మగడు నా తొడమీఁదఁ దలయుంచి పండుకొని నిద్రించెను.
పగటినిద్ర: అరణ్యకాండము ౧౦౮ వ పద్య వ్యాఖ్య చూచునది.

ఉ. అంతట మున్న గాసి నిడి • నట్టిది యా పలుగాకి కాకి నా
యంతికసీమ డాయుచు స్తనాంతరసీమను జీరి యంతతో
శాంతి వహింప కా పులుఁగు • సత్వరతం బొడువంగ మాటికిన్
వంత జనింప రాము పయి • వ్రాలెఁ దదుద్గత రక్తబిందువుల్. ౨౯

అర్థములు. పలుగాకి=చెడ్డది, అంతికసీమ=సమీప ప్రదేశము, వంత=బాధ, తదుద్గత=దానిలోనుండి బయలు వెడలిన, రక్తబిందువుల్=నెత్తురుబొట్లు.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు రామచంద్రమూర్తి నిద్దురింపఁగా ముందు బాధ పెట్టిన యా దుష్ట కాకమే నా సమీపమునకు వచ్చి నా స్తనములమీఁద గీఱి యంతతోఁ బోక ముక్కుతో మీఁదమీఁదఁ నాకు బాధ కలుగునట్లు పొడిచెను. ఆ గాయము నుండి వెలువడిన నెత్తురు బొట్లు రామచంద్రమూర్తిపైఁ బడెను.

ఉ. పాపపుఁ బుల్గు నాకిడెడు • బాధల సైఁపక నాథు నిద్దురన్
లేపితి శ్రీకు శత్రుహరు • లేచి యతండు స్తనాంతరంబునన్
జేపడియున్న కాటుఁ గని • చిత్తమునం గన లూని చెవ్వఁ డీ
పాపముఁ జేసెఁ జెప్పు మికఁ • బైదలి ! యాతని రూపు మాపెదన్. 3౦

అర్థములు. శ్రీకున్=శ్రీ కలవానిని. లోకమునఁ దఱచుగా జను లందఱు మేలుకనియున్న వేళఁ దళుకు బెళుకులు చేసికొనుటఁ, గను గిఱపులచే సుందరులుగానే

కానవచ్చుచుందురు. నిద్రించునపు డా వేషములు, నభినయములు తొలఁగుటచే వారి స్వభావ వికారరూపము కానవచ్చుచుండును. రామచంద్రమూర్తి విషయమట్టిదిగాదు. వనమేలుచున్నప్పు డెంత సుందరుఁడో నిద్రపోవునపు డంత సౌందర్యము కలవాఁడు గానే కానవచ్చుచుండును. కాని సౌందర్యమునకు నే దశయందును హాని లేదు.

నాథ శబ్దమునకు యాచింపఁబడువాఁడు దీవింపఁబడువాఁడని రెండు ధాత్వర్థములు గలవు.

నా నాథుఁడు=నాచే యాచింపఁబడువాఁడు. ఆయన నిద్దరపోవునపు డాయన సౌందర్యమును జూచి చూచి నీ సౌందర్యము, నాకుఁ గొంచె మీయరాదా, నేనెంతో సుందరి ననిపించు కొంటినే యని యాచించు దానను. అట్టి సౌందర్యమును ననుభవించు భాగ్యము లేక, నిద్దరపోవు వానిని అందు కటాలున లేప రాదని తెలిసియు నా సౌందర్యానుభవానందమునకు నోఁచుకొనక నిద్దుర లేపితిని.

ఆ నిద్రాసౌందర్య మెట్టి దని చెప్పుదును. ఎవరైనఁ జూచిన దృష్టిదాఁకునో యని నేను దృష్టిదీసి మంగళాశాసనములు పలుకు దానను. అటువంటి సౌందర్యము గలవానిని లేపితిని.

శత్రుహరున్ = ఆయన నిద్రపోవుచున్నప్పుడు చూచినను, శత్రువులు భయపడి పోదురు. కాకికి నిద్రపోవు రామచంద్రుని ముఖము కనఁబడునట్లుచేసి యుండిన నది భయపడి పరువెత్తి యుండును. నే నట్లు చేయక తెలివిమాలి నిద్దుర లేపితిని.

(అరణ్య. ౧౦౮. బాల. ౬౨౨ వ్యాఖ్య చూడునది.) కనలు = కోపము, మైథిలి = ఓ సీతా !

తాత్పర్యము.

ఆ పాపపుఁ బక్షి పెట్టుడిబాధ సహింప లేక సుఖముగ నిద్రించు నా నాథుని శ్రీకాంతుని, శత్రుమర్దనుని లేపితిని. ఆయనలేచి నా స్తనముల యందున్నగాయముఁ జూచి, కోపించి, యీ పాపము చేసిన వాఁడెవ్వఁడే చెప్పుము. వాని నిపుడే రూపుమాపెద నని చెప్పెను.

ఆ. రోషవేగమునను • రోఁజెడి పంచవ,క్త్రంబు పాముతోడ • గర్వి యెవ్వఁ
డాడుకొనఁగఁజొచ్చె • నంబుజలోచన! యనుచు నచట నాకు • నభిముఖముగ.

అర్థములు. పంచవక్త్రంబు = అయిదు తలలు గలది. (౨) విచ్చిన విశాలమైన పడగలు గలది. గర్వి=పొగరు పట్టినవాఁడు; అభిముఖముగన్=ఎదురుగ.

తాత్పర్యము.

రోషముతో బుసకొట్టుచున్న నైదు తలలు పాముతో నెవ్వఁ డాడుకొన సాహసించె నని చెప్పి నాకు నెదురుగ నున్న.

ఆ. రక్తసిక్తనఖర•యుక్త మహా కరటంబుఁ, గనిరొఁ గనినయంతఁ • గాకిరూపుఁ
గొనినయట్టి శక్రు • కొమరుండు గాద్పనఁ, బర్వతంబు డిగ్గి • పాఱఁ దొడఁగె.

అర్థములు. రక్తసిక్తనఖరయుక్తము = నెత్తుటితోఁ దడిసిన గోళ్ళుగలది, శక్రకొమరుండు = ఇంద్రుని కొడుకు జయంతుఁడో, లేక వాలి క్రోధిఁగఁ బుట్టినట్లు కాకిగా నెవఁడైనఁ బుట్టెనో, అట్టివాఁడు, గాడ్పు=గాలి.

తాత్పర్యము.

నెత్తుటఁ దడిసిన గోళ్ళుగల కాకిని జూచెను. ఆయన జూచినంత మాత్రము ననే కాకిరూపముతో నున్న యింద్రుని కొడుకు గాలివలెఁ గొండ దిగి పరువెత్త నారంభించెను.

పిమ్మటనిందుఁ బ్రహ్మాస్త్ర మన్నట్లు కాకిమీఁద నంత పెద్ద యస్త్రము వేయ వలయునా యను హనుమంతుని సందేహము దీఱ నది సామాన్యమైన కాకి కాదు, ఇంద్రుని కొడుకని సమాధానము చెప్పుచున్నది.

ఇంద్రుఁడు అహల్యను జెఱుపఁదలఁచి యొకనాటిరాత్రి కాకియై కూసెను. గౌతముఁడు కాకులు కూయువేళ యైన దని లేచి యేటికిఁబోయి నది విదించుచుం డుట చూచి యిది యింద్రుని కుచేష్ట యని నెఱిఁగి నీవు కాకిరూపమే శాశ్వతముగు గాక యని శపించెను. అప్పుడు దేవతలు, ఋషులు గౌతముని బ్రార్థింపఁగా నీశాపము నీ కొడుకునకుఁ దగులు ననియు రామబాణపీడితుఁడై రామునిచే రక్షింపఁబడి శాపముక్తుఁ డగు ననియు గౌతముఁడు చెప్పెను. వాసిష్ఠ రామాయణము.

సీ. అదిచూచి శ్రీరాముఁ•డాగ్రహావేశుఁడయి, యా యరిష్టముపట్ల•నదయుఁ డగుచు
 దర్భాసనంబున • దర్భ యొక్కటి దీసి, బ్రహ్మమంత్రంబునఁ • బ్రజ్వరిల్లఁ
 జేసి మూకలిమీఁద • వేసిన నదియును, నంబరపథమున • నరుగుచున్న
 బలిభుక్కు నెన్నంటి • పఱనఁ దొడంగెను, గాకియు వెఱ మూఁడు•లోకములను
తే. దిరిగి తిరిగియుఁ బలువుర • శరణు వేఁడె,
 గన్నతండ్రియు సురలును • ఘనమహర్షి
 చయములును దాముఁ గావంగఁ•జాల మనఁగ,
 మరలి చనుదెంచి రామునే • శరణుఁజొచ్చె. ౯-33

అర్థములు. అరిష్టము = కాకి, అదయుఁడు = దయలేనివాఁడు, మూకలి = కాకి, బలిభుక్కు = కాకి, వెఱన్ = భయముచే, కన్నతండ్రి = ఇంద్రుఁడు, సురలు = దేవతలు, సురశబ్దము నిత్యబహువచనము. స్త్రీ సమానము; సిద్ధసమాసం బునఁ బుంలింగము. భూసురుఁడు—భూసురులు; దీనికి నేకవచనంబున రూపము లేదు.

సు. వ్యా. తత్స. ౬౮ సూ.

బలిభుక్కు = కాకి; భగవంతుఁడే లోకులకు ముఖ్యబంధువు. తదితరులైన మాతాపితాదులు ఆభాసబంధువులేకాని ముఖ్యబంధువులు కారు. కావున నట్టి ముఖ్య బంధువే లోకులను రక్షింపవలెనుగాని యీ యాభాసబంధువులు రక్షింప రని చెప్పుచున్నది, కాకియు నిత్యాది. కాకియున్ = (౧) భగవత్ప్రాప్తికిఁ బురుష

కారమైన జగన్మాతయైన సీతయెడ నపరాధపడిన యీ కాకి. దాని యపరాధ మిప్పుడే కలిగినది. కాన నార్ద్రముగనే యున్నది. కాని యింక నెండెడి స్థితికి రాలేదు. వెఱన్ = కాముఁ జేసిన బ్రహ్మాస్త్రమువలని భీతిచేత; కన్న తండ్రియున్ = కష్టము వచ్చినపుడు కన్నతండ్రిగదా రక్షించు నని యతనిని శరణు వేఁడినది. కావంగఁజాల మను పైపద్యముతో నన్వయము. ఆ యింద్రుఁడు తాను త్రైలోక్యనాథుఁ డయినను వానిని రక్షింపఁ దనకు సాధ్యపడ దన్నాఁడు. 'ఇంద్రో మహేంద్ర స్సురనాయకో వా' యని యీ గ్రంథము నింద్రునికిని రక్షణ సామర్థ్యము లేదని చెప్పి యున్నది గదా. తండ్రి శబ్దముపైని సముచ్చయము తల్లిని సూచించును. తండ్రి మాత్రమే కాదు, తల్లియు వదలెను. సర్వరక్షకురా లైన సీతయెడ నపరాధము కావించిన వాని నామె మాత్రము రక్షింప సమకట్టునా? 'సీతా నారీ జన స్యాస్య యోగక్షేమం విధాస్యతి' యని గదా యీ గ్రంథమున నున్నది. క్రమ మిట్టులగు నది. ఆ కాకి తండ్రికన్నను దల్లికి బుత్రులందుఁ బ్రేమ యెక్కువయని యెంచి మొట్ట మొదట నామెను శరణుజొచ్చినది. ఆమె వదలిన పిమ్మటఁ దండ్రిని శరణు జొచ్చెను. ఆయనయు రక్షింపలేదనుటచేతఁ దల్లియుఁగావ లేదని యర్థసిద్ధము; సముచ్చయ సూచితము. లోకమున నొక్కనిని దల్లిదండ్రులు వదలి పెట్టినను బంధువులు వదలు వారుక లేరు. ఈ వాయస విషయ మట్లు కాక తల్లిదండ్రులు వదలినది విని,బంధువులును వదలి రను చున్నది. సురలును - కావంగఁ జాల మనఁగ ననుదానితో నన్వయము. 'యస్య బిభ్యతి దేవాశ్చ జాతరోషస్య సంయుగే' యన్నట్లు రాముని కన్ను లెఱ్ఱ బాఱినచో దేవత లెక్కడివా రక్కడనే జడిసిపోదురు గదా. పూర్వపు శరీర బంధువులు వదలుటయేకాక యిపుడు పరిగ్రహించిన కాక శరీరము మూలాన బంధువులైన పక్షులును వదలినవని సముచ్చయము తెల్పును. పక్షులు వీనిని వదలుటకు రెండు కారణములు. రాముఁడు తమ రాజైన గరుత్మంతుని వాహనముగాఁ గొన్నవాఁడని యొకకారణము. 'పక్షిణోఽపి ప్రయాచంతే సర్వభూతానుకంపిన' మన్నట్లు రాముఁడు తమకును శరణమగుట రెండవకారణము. తలిదండ్రులును, బంధువులును వదలినపిమ్మట నా కాకి దయాస్వరూపులయిన మహర్షులను శరణుకోర్త మని పోయినది. వారును జాల దూర మాలోచించి వదలి రనుచున్నది. ఘన మహర్షి చయమును దాము గావంగఁ జాల మనఁగ (౧) దయ చేయుటకును స్థలవ్యవస్థ కలదని యెంచి వారీ కాకిని వదలిరి. (౨) వీనిని మనము చేర్చుకొన్నచో వీని సహవాసదోషము వలన మనకును చేటు కలుగును. మనము వీనిని వదలి పెట్టితిమేని గతిలేక శ్రమ పడుచున్న వీనిని రాముఁడు తప్పక రక్షించు నని మూగాలోచన చేసి వీనిని వదలిరని యైనను భావము. (౩) "యో విష్ణుం సతతం ద్వేష్టి తం విద్యా దంత్యరేతస" మ్మన్నట్లు విష్ణువును ద్వేషించువాఁడు అంత్యజాతికిఁ బుట్టినవాఁడు. ఈ కాకి విష్ణుమూర్తి యవతారమైన రాముని ద్వేషించునది కాన, నిది చండాల జాతిలోఁ జేరినది. మాలవానిని మనము

దగ్గఱఁజేర్చనట్లు దీనినిగూడ దగ్గఱఁ జేర్పరాదని తలంచి వదలి రని యైనను భావము. సన్న్యాసులందుఁ గోపము కలవాఁడు, పక్షులందుఁ గాకి చండాలు రని సామెతగలదు. ఏనుఁగును జోఁగొట్టుకొన్నవాఁడు, కుండల పందులందు వెదకి నాఁ డన్నట్లు ఈ కాకి తన కెవరును శరణు కాకపోఁగా వాకిలి తెఱచియున్న యింటింటఁ దూఱ నారంభించిన దనుచున్నది. మూఁడులోకముల సంచరించుఁ బలువుర శరణు వేఁడె. సంచరించుచున్ = ఒక్కొక్క యింటికిని తొమ్మిదేసి మార్లు పోయి యింటివారికిఁ దెలియక మూలమూలలను దాఁగుకొనియుండె ఎప్పుడైన వారికి దయగలుగునా తనపైనని యా కాకి కాచుకొని యుండెను. ఆ యింటివార లందఱును వీనిని బైటఁ ద్రోసి తలుపుగడియవేసికొనిరనిభావము అపైన కాకిచేసిన దేమనఁగా చెప్పుచున్నది. మఱలఁ జనుదెంచి రామునే శరణు జొచ్చె. రామునే=(౧)రక్షకు లని పేరు పెట్టుకొన్నమాతాపితాదుల కంటెను, శిక్షకుఁడైన శ్రీరాముని ముఖమే కాకికిఁ జల్లగా నున్నట్లు తోఁచినది. కాఁబట్టి కాకి రామునే శరణు జొచ్చినది. 'యది వా రావణస్స్వయ'మ్మని రావణుఁడు వచ్చినను రక్షింతు నని కదా రాముని యధ్యవసాయము. (౨) సర్వలోకరక్షకుఁడైన రామునే (3) 'దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్' వాని దోషము నేను లెక్కింపను అను నట్టి రామునే. ఈ యభిప్రాయము లన్నియు నేకారసూచితములు. శరణుఁ జొచ్చెన్ = కాకి రాముని నివాసస్థానముగా నొందినదేకాని రక్షణోపాయముగా నొంద లేదు. 'నివాసవృక్షః సాధూనామ్' - సాధువులకు నివాసవృక్షము.

గోవింద.

తాత్పర్యము.

పరు వెత్తుచున్న యా పక్షిని జూచి కోపించి దయ వదలినవాఁడై దర్భాసనమందుండిన దర్భపోఁచ దీసి బ్రహ్మాస్త్రమంత్రమున మంత్రించి కాకిమీఁద నైచెను. ఆ పోఁచ యాకాశమునఁ బోవుచున్న కాకిని వెంబడించెను. కాకి మూఁడులోకములు దిరిగి తిరిగి యనేకుల శరణు వేఁడెను. ఇంద్రుఁడు, బ్రహ్మాది దేవతలు, గొప్ప మహర్షులు అందఱు మేము నిన్నుఁ గావఁజాల మని చెప్పఁగా వేఱుగతి లేదని తెలిసి మఱలవచ్చి రామునే శరణు వేఁడెను.

ఈ విషయము పద్మపురాణమున నిట్లు వివరింపఁబడెను.

'యత్రయత్ర యయౌ కాకః, శరణార్థీ స వాయసః
తత్ర తత్ర తద స్త్రంతు, ప్రవివేశ భయావహమ్॥
బ్రహ్మాణ మింద్రం రుద్రంచ, యమం వరుణ మేవచ
శరణార్థీ జగామాసౌ, వాయసః శస్త్రపీడితః॥
తం దృష్ట్వా వాయసం సర్వే, ఋషయో దేవదానవాః
న శక్తాస్మ వయం త్రాతు మితి ప్రాహు ర్మనీషిణః॥
అథ ప్రోవాచ భగవాన్, బ్రహ్మా త్రిభువనేశ్వరః

భో భో బలిభుజాం శ్రేష్ఠ; త మేవ శరణం వ్రజ॥
సఏవ రక్షక శ్శ్రీశః, సర్వేషాం కరుణానిధిః
రక్షత్యేవ క్షమాసారో, వత్సలః శరణాగతాన్॥
శరణం వ్రజ సర్వేశం, నాన్య దస్తి తవ ద్విజ
ఇత్యుక్త స్సోథ బలిభు గ్బ్రహ్మణో రఘునందనమ్
ఉపేత్య సహసా భూమౌ నిపపాత భయాతురః॥
ప్రాణ సంశయ మాపన్నం దృష్ట్వా సీతాఽథ వాయసమ్
త్రాహిత్రాహీతి భర్తార మువాచ దయయా విభుమ్॥
పురతః పతితం దేవీ ధరణ్యాం వాయసం తథా
తచ్ఛిరః పాదయో స్తస్య యోజయామాస జానకీ॥
త ముత్థాప్య కరేణాథ కృపాపీయూషసాగరః
రరక్ష రామో గుణవాన్ వాయసం దయ యైక్షత॥

తాత్పర్యము.

కాకి యెక్కడెక్కడికిఁ బోయెనో యచ్చట కచ్చటికిఁ బోయెను. శత్రుపీడితుఁడు కాకాసురుఁడు బ్రహ్మను - ఇంద్రుని - రుద్రుని - యముని - వరుణుని తక్కినవారిని రక్షింపుమని కోరెను. దానిని జూచి ఋషులు, దేవతలు, దానవులు లోనగు వారందఱు మేము రక్షింపఁజాల మనిరి. అప్పుడు బ్రహ్మ ఓ కాకి! నీవు పోయి శరణాగతవత్సలుఁడు, శ్రీపతి యగు శ్రీరామచంద్రునే శరణు చొఱుము. ఆయనయే సర్వ రక్షకుఁడు, కరుణానిధి, క్షమాసారము, శరణాగతుల రక్షించునని చెప్పఁగా నట్లే వచ్చి శ్రీరాము సమీపమునఁ బడెను. ప్రాణసంశయ దశ నున్న కాకిని జూచి దయావతి యగు సీత భర్తతో రక్షింపు రక్షింపు మనెను. సీతాదేవి తన ముందటఁ బడిన కాకిని జూచి దాని తల రాముపాదములపైఁ బడునట్లు చేతితో నత్తివేసెను. సీత యనుగ్రహించిన కారణముచే రామచంద్రుఁడును దానిని రక్షించెను.

సీ. శర ణంచు ధరణిపై • సాఁగిలఁబడినట్టి, వాయసుఁ గని యది • వధ్య మయ్యుఁ
జంపక కాచితి • పెంపారు కరుణచే, జగముల దిక్కేది • నగపు చెంది
శరణాగతం బైన•పరభృత్తుఁ గనుగొని, వ్యర్థంబు పోదు బ్ర•హ్మాస్త్ర మేమి
చెప్పెద వనినను • శేకొన నిమ్ము నా,కుడికంటి నని యె నా•చెకుగు కాకి
ఆ. పెసిదమైన శరము • కుడికన్ను హరియించి, చనియెఁ జనియెఁ గాకి • చావుదప్పి
కన్ను లొట్ట వోవఁ • గాపత్త్రకులున కా.దశరథునకు భక్తి•దండ మిడుచు.—౩౪

అర్థములు. దిక్కేది = దిక్కులేక, వధ్యము = చంపఁబడఁదగినది, దశరథునకు దండ మిడుచు = శరణాగత రక్షణము మా వంశధర్మము కావున శ్రీరాముని నే శరణు వేఁడి బ్రతుకు మని స్వర్గమున బోధించెను కావున నాయనకు దండము, పరభృత్తు = కాకి, కోవిల పిల్లలను సాకునది కావునఁ బరభృత్తు. కోకిలలు దమ పిల్ల

లను దాము కాపాడలేక యా పిల్లలను దెచ్చి కాకిగూటిలో నుంచిపోవును. అవి తమపిల్లలే యని కాకులు సాకును. కాలము వచ్చి యవి గూసినపుడు తమపిల్లలు కావని తెలిసి వానిని తన్ని తఱుముదు. ధరణిపై సాఁగిలఁబడిన = దుష్టపుత్రుఁడు; తండ్రి తన్ను శిక్షింప రాఁగా నా శిక్షను దప్పింపు మని తల్లి కాళ్ళపైఁ బడినట్టు ఆ కాకి రామపాదముల యొద్ద నున్న భూమిమీఁదఁబడెను.

అట్టి వాయసున్ = భగవద్విషయమున నపరాధము చేయుటే దీక్షగాఁ గల వానిని, పాత్రక్రమమున నిట్లున్నను పాత్రక్రమమునకంటె నర్థక్రమము బలీయ మను న్యాయ మనుసరించి యట్టి యను పదార్థమును తక్కిన విశేషణములకు ముందుగా యోజన చేసికొనునది. అట్టివాయసున్ =తండ్రియగు రాముని విషయముననే కాక పురుషకారభూత యగు తల్లి విషయమందును ద్రోహము చేసినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

శరణు శరణని భూమిమీఁద సాఁగిలఁబడిన కాకిని జూచి యిది వధింపఁదగిన దయ్యుఁ జంపక దయచేత వదలితిని. ఇంత ప్రపంచమం దొక్కడైనఁ గాచువాఁడు లేక దుఃఖపడి శరణు జొచ్చిన కాకిని జూచి నా బ్రహ్మాస్త్రము వ్యర్థము పోదు. దాని కేమి యిచ్చెద వనిన నది తన కుడి కంటిని దీసికొన నిమ్మని చెప్పెను. ఆ భయంకర మైన బాణము దాని కుడికన్ను హరించి పోయెను. కాకియును, జావు దప్పి కన్ను లొట్టపోవ రామచంద్రమూర్తిని, దశరథమహారాజును దలఁచి నమస్కరించి పోయెను.

క. నా కొఱకై బ్రహ్మాస్త్రముఁ, గాకముపై విడిచి, నిన్నుఁ • గా దని నను దా
నీ శరణని గొని తెచ్చిన, యా కూళునిమొఱ నుపేక్షి • యగునె నరేంద్రా!—౩౫

తా త్ప ర్య ము.

నరేంద్రా! నా కేదో కొంచె మల్పకాల బాధ గలిగించిన దని కాకముపై బ్రహ్మాస్త్రము ప్రయోగించిన నీవు, నన్నుఁ దిరస్కరించి యింత కాలముగ నింత బాధ పెట్టు నీ క్రూరుని నుపేక్షింపవచ్చునా! ఇట్లు చేసితివేని నీవు నరేంద్రుఁడ వెట్లయ్యె దవు? నీ నరేంద్రత్వమునకు హాని రాదా? కాన దానిని రక్షించుకొనుము.

చ. తెలియని దానఁ గాను జగ • తీవర! నీకు పరాక్రమంబునున్
బలమును సాహసంబును, గృ • పాగుణమే వరధర్మ మంచు మున్
బలికితి వీవ నన్గతిచి • బాధలఁ బొందెడి నాయెడన్ దయం
దలఁపుము, నాథుఁ డీ వఁట య • నాథగతిం బడియున్నదానఁగా. —౩౬

అర్థములు. నీకు పరాక్రమంబు బలము సాహసము = నీకు = పరుల దుఃఖ మును జూచి సహింపఁ జాలమని చెప్పిన నీ యొక్క; పరా......సము = చెప్పుటయే గాక పరాక్రమాదులచే నట్లే నెఱవేర్చియు నున్నావు. ఇది నే నెఱుఁగుదును. పరుల దుఃఖముఁ జూచి నే నొకానొక యేకాంతసమయంబున మీ యం దుండు నన్ని సద్గుణములలో దేనిని మీరు గొప్పదిగా భావించి యనుష్ఠించెద రని నే నడుగఁగా,

దయాగుణమే గొప్పగా నెంచు నని మీరే నాతోఁ జెప్పలేదా? ఈవ = నీవే, మఱి యెవ్వరో కాదు. మాతలు మొదలగు నితరుల ముఖమునఁ గాదు. మన్ గుఱించి = నాతోనే. మఱి యెవ్వరితోనో చెప్పఁగా నేను విన్నది గాదు. మఱి యెవ్వరి విషయము గుఱించియో కాదు, నా విషయమందే. మన మి ట్లడవులలో మృగముల, రాక్షసుల నడుమఁ దిరుగుచున్నామే. నా కేదైన నపాయము వచ్చి, నిన్ను విడిచి యుండుట గలిగెనేని నా గతి యేమి చేసెద నని నే నడుగఁగా నేను నిన్ను రక్షించెద నని నీవు చెప్పలేదా. కృపాగుణము=పరుల దుఃఖమును, దన దుఃఖముగా నెంచి నివారింపఁజేయు గుణము. ఇట్టి గుణము నీ యం దుండుటచేఁ గదా నీవు జగతీ వరుఁడ వైతివి. జగతీవరుఁడవు = భూదేవికి నిష్టుఁడ వగు వాఁడవు. భూమిచే వరింపఁబడిన వాఁడవు. "జగతీ రత్నగర్భాచ భూతిధా త్ర్యబ్ధిమేఖలా" నిఘం. "జగతీ లోకో విష్టపం భువనం జగత్" లోకములో రాజు లందఱు భూమిని గోరుచుండఁగా, భూదేవి నిన్నుఁ గోర నేల? (అయోధ్య ౭౨ వ. పద్యము) నీ విష్టుఁడ వైన భర్త వనిగదా నిన్ను వరించెను. తన కిష్టుఁడుగాని వానిని, తన్ను భరింపలేని వానిని నే యాఁడుదైన భర్తగా వరించునా? షండుని నెవతె భర్తగా వరించును? అట్లు ప్రపంచమున కంతయు నీ విష్టవరుఁడవై రక్షింపఁగలిగి జగతీవరుఁ డని పేరొందిన వాఁడవు. నన్నొక యాఁడుదానిని రక్షింప లేవేని నీ కా బిరుదము సార్థకమా? "సీతాయాః పతయే నమః" యని నిన్ను సీతానాథుఁడు, సీతాపతి యను చున్నారుగదా. సీతను రక్షింపలేకుండిన నీ కీ పేరు తగునా? నీవు సీతాపతివి, సీతా నాథుఁడ వగుటచే నీ కందఱు నమస్కరించు చున్నారుగాని, ఆ యోగ్యత నీవు దక్కించుకొనవేని నీ కెవ్వఁడు నమస్కరింపఁ దలఁచును! సీతను రక్షింపలేని రాముఁడు మఱి యెవ్వనిని రక్షించును అని లోకము నిన్నుపేక్షింపదా! కావున నీ గారవము కాపాడుకొనుటకైన నన్ను రక్షింపుము.

ఈ విధముగా సీతాదేవి వాక్యము లన్నియు భావగర్భితములై యున్నవి. గ్రంథవిస్తరభీతి నేవియో కొన్ని వివరింపఁబడెను.

తాత్పర్యము.

జగన్నాథా! నీ బల పరాక్రమ సాహసము లెట్టివో, యెంతటివో నేనెఱుఁగుదును. తెలిసియే నీవు తప్పక రక్షింతు వని నమ్మి యున్నదానను. అన్ని గుణములలో దయాగుణమే శ్రేష్ఠ మని నీవే నాతోఁ జెప్పియుంటివిగదా. ఆ దయను బాధలు పడు నాయెడఁ గనఁబఱుపుము. నిన్ను నాథుఁడుగాఁ గల నేను అనాథ వలెఁ బడియున్న దాననే. ఇట్లు చేయుట నీకు ధర్మమా? ఈ యుపదేశ పాండిత్యము అనుష్ఠానమందు లేదా యని హనుమంతా! యడుగుము.

(అరణ్య ౧౨౮ వ చూచునది.)

క. అంభోనిధిగంభీరుఁడు, శుంభద్విక్రముఁడు వైరి•సూదనచణుఁ డా
జంభారినిభుఁడు సజలధి,కుంభినికిని భర్తసూ ర•ఘుప్రవరుండున్. ౯౩౭

అర్థములు. అంభోనిధి = సముద్రమువలె, గంభీరుఁడు = లోఁతు తెలియ నీయనివాఁడు, వైరిసూదనచణుఁడు = శత్రువులఁ జంపుటయందు సమర్థుఁడు, జంభారి నిభుఁడు = ఇంద్రునితో సమానుఁడు, సజలధి=సముద్రములతోఁ గూడిన, కుంభినికి = భూమికి, సముద్రమడ్డము వచ్చినది, రాలేదందువా. భూమి అబ్ధి మేఖలకదా. స్త్రీతో భోగింపఁదలఁచిన మగనికి దాని రొమ్ముగానమా యడ్డము వచ్చును? భూమి జలధివసనకదా. భూమికి సముద్రము చీరగదా. భార్యతో సంభోగింపఁ జీర యడ్డ మని తలఁచు మగవాఁడు మగవాఁడా? (చూ. ౯౬౮-వ ప. (జలధివేష్టిత=సముద్రము వస్త్రముగాఁగలది)

తాత్పర్యము.

హనుమా! సముద్రమువలె గాంభీర్యము గలవాఁడును, ప్రకాశించు పరాక్రమము గలవాఁడును, శత్రుసంహారమందు సమర్థుఁడును, ఇంద్రునితో సమానుఁడును నగు రామచంద్రభూపాలుఁడు చతుస్సముద్రములతోఁ గూడిన భూమండలమునకు భర్త సుమా.

క. ఈ విధమున నస్త్రకళా,కోవిదతతిమేటి సత్త్వ•గుణధాముఁడు స
ద్భావుఁడు సచ్ఛీలుం డేలా విడువం డస్త్ర మొండు • వసురావళిపై. ౯౩౮

అర్థములు. అస్త్రకళాకోవిదతతి = అస్త్రవిద్యయందలి పండిత సమూహములందు, సత్త్వగుణధాముఁడు=బలమునకు, సద్గుణమునకు స్థానమైనవాఁడు, సద్భావుఁడు=మంచిహృదయము గలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారముగ నస్త్రవిద్యయందు పండితులగు వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, బలగుణ స్థానము=మంచిబలముగలవాఁడు, మంచి స్వభావముగలవాఁడగు రామచంద్రమూర్తి నామీఁద నేమాత్రము కొంచెమైన దయ యుండినను లోక మరాక్షస మగు నట్లు లోక యస్త్ర మేల విడువకున్నాఁడు?

మ. వరదివ్యాస్త్రవిదుం డదేల యసుర•వ్రాతంబుపై నైవఁ డు
ద్ధురశాతాస్త్రమొకండు? దేవదనుజ•స్తోమాహిగంధర్వులేన్
దిరు లై చూడఁగ లేరు సంగరధరి•త్రిన్ రామునిన్, నా పయిన్
గరుణాలేశమె యున్న రాక్షసుల నీఁ•కం గూల్పఁ డే హేతువో? ౯౩౯

అర్థములు. వరదివ్యాస్త్రవిదుండు=శ్రేష్ఠము లైన దివ్యాస్త్రముల నెఱిఁగిన వాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఉత్తమములైన దివ్యాస్త్రముల నెఱింగిన రామచంద్రమూర్తి రాక్షసులమీద

నొక పదునైన యస్త్రముచేఁత విడువరాకున్నాఁడు. దేవతలు, దానవులు, పన్నగులుఁ గంధర్వులైనను యుద్ధభూమి యందు స్థిరముగ నిలఁబడి యాతని వంకఁ జూడఁ జాలరు గదా, అట్టివాఁడు నామీఁదఁ గూరిమియున్నచో రాక్షసులఁ జంపకుండునా! దీనికి నేమి కారణ ముండఁగలదు. నామీఁద దయలేమియే.

ఉ. అన్నయనుజ్ఞఁ బొంది యహి॰తాంతకమూర్తి సుమిత్రపట్టియే
   నన్నది యేల కావఁగ మ॰నంబున నెంచఁడు! సర్వభుఙ్మరు
   త్సన్నిభు లన్నదమ్ములు న॰జయ్యులు దక్షు లుపేక్షసేఁత కో
   యన్న నిజంబు మత్కృతమ॰హాత్తర పాపము హేతు వెన్నఁగన్. ౯౮౦

అర్థములు. అహితాంతకమూర్తి=శత్రువుల పాలిటికి యముఁ డగువాఁడు, సర్వభుక్+మరుత్+సన్నిభులు = అగ్నివాయు దేవతలతో సమానులు, మత్కృత= నా చేతనే చేయఁబడిన, మహత్తర పాపము = మిగుల గొప్పదగు పాపమే, అభ్యుప గత ప్రారబ్ధము. సంచితము, ఆగామి, ప్రారబ్ధములలో రామచంద్రమూర్తి నాశ్ర యించి శరణాగతి చేసినచో వెంటనే సంచితాగాములు నశించును. యావజ్జీవ మనుభ వింపఁ దానై యంగీకరించిన ప్రారబ్ధము మాత్రము పోదు. అట్లులే యీ ప్రారబ్ధాను భవము నేనై యంగీకరించినదే. కావుననే వా రుపేక్షించి యున్నారు. నా కార్త ప్రపత్తి యుండిన రామ వియోగము లభించిన వెంటనే ప్రారబ్ధము నశించి యుండును. ఈ బాధ లేకుండును. దృప్త ప్రపత్తి యగుటచే ననుభవింప వలసి యున్నది. నేనై చేసికొనిన దానికి వారి వలని యేమి లాభము! నేను పాపాత్మురాలినే, నా పాతి వ్రత్యమునందు లోపము గలదు. ఏ మన నేను నాదు జనకుండు నిన్ను స్త్రీ యని తలఁపఁడా యని దూషించితినే. ఆ పాప మేల వృథా పోవును. ఇది యుత్తరాఘము కదా. ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకొననున్న ననుభవింప వలసినదే కదా.

సర్వభుఙ్మరుత్సన్నిభులు = అగ్నిమందముగా మండకున్నను, గాలి వీచనేని యట్లుండ దానికి సాధ్య మగునా? అట్లులే లక్ష్మణుఁడు ప్రేరించిన రామచంద్రమూర్తి యు పేక్షించి క్రియాశూన్యుఁడై శత్రువుల నిశ్శేషంబుగ దహించి భస్మముసేయక యుండఁగలఁడు. కట్టె లన్ని భస్మ మగువఱకు నగ్ని చల్లారనట్లు రాక్షసుఁ డనువాఁడు లోకమున లేకపోవువఱకు రామాగ్ని మండదా?

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి యుపేక్ష చేసినను నన్నుఁ దన తల్లివలెఁ జూచుకొను లక్ష్మణుఁడు నావలెనే పరతంత్రుఁడు. కావున స్వయముగఁ బూనకున్నను అన్న యనుజ్ఞ పొంది నైన నన్ను రక్షింపనేల ప్రయత్నింప లేదు? అయన పగవారిపాలిటికి యముఁడే. దోషముగల భార్యలను భర్తలు విడువవచ్చును గాని మెట్టికోపము గలదాని నైనఁ దల్లిని కొడుకు విడువవచ్చునా? అట్టి లక్ష్మణుఁడు నన్నేల చేయి విడిచెను? అన్నదమ్ము లిరువురు అగ్నివాయువు వంటి వారు. గెలువరాని వారు. సమ

ర్థులు. నన్ను పేక్షించుటకు నేను జేసిన విశేషపాపము తప్ప మఱియే కారణము కనఁబడలేదు. వారి యందు దోషము నెట్లు చెప్పుదును. వారు సమర్థులు కారా, నా యందుఁ బ్రేమలేనివారా, కావున దోషము నాదే.

క. అని దీనాలాపంబులఁ, గనుఁగవ బాష్పంబు లురలఁ • గళవళపడుచున్
జనకజ పల్కిన విని యం,జనతనయుం డిట్టు లనియె • సాంత్వవచనముల్. ౯౪౧

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము శోకముతోఁ గూడిన మాటలను గన్నుల నీళ్లు గాఱుచుండఁ గలవరపడి సీతాదేవి పలుకఁగా, నూరార్పు మాటల హనుమంతుఁ డిట్లనెను.

మ. వినుమీ సత్యముఁ జేసి పల్కెదను దే•వీ! రామభద్రుండు త్వ
జ్జనితార్తిన్ విముఖుండు సర్వమునకున్ • సంతప్తుఁడై కుందెడిన్
కని యా యన్న యవస్థ లక్ష్మణుఁడు శో•కవ్యగ్రుఁ డయ్యెం జుమీ
కనితి న్నిన్నిపు డెట్టనేల కిట, నిం•కం జాలి నీ కేటికిన్. ౯౪౨

అర్థములు. త్వజ్జనితార్తిన్ = నీవలనఁ గలిగిన దుఃఖముచే, విముఖుండు = దేనికిని మాఱుమొగము కలవాఁడు, దేనియందుఁ బ్రీతిలేకున్నవాఁడు – సంతాపముచేఁ గ్రుళ్లుచున్నాఁడు. ఆ యన్న స్థితిఁజూచి లక్ష్మణుఁడు మనస్సు కలవళపాటు గలవాఁడగుచున్నాఁడు. నే నిచ్చట నిన్నెట్లో చూచితిని. ఇంకను నీ కేల వ్యసనము?

క. ఇడుమలఁ గుందెడికాలము, కడచెన్ దుఃఖాంత మిపుడు • కనియెద వాత్రం
పడుచు విభు లెదురు చూచుచుఁ, బడఁతీ! యున్నారు లంక • భస్మము సేయన్.

అర్థములు. ఇడుమలన్ = కష్టములను.

తా త్ప ర్య ము.

అమ్మా! నీవు కష్టపడు కాలము పోయినది. నీ దుఃఖ మిప్పుడే నశింపఁగలదు. దానిని నీవే చూడఁగలవు. లంక నెప్పు డెప్పుడు భస్మము చేయుదుమా యని రామలక్ష్మణు లిరువురు నెదురు చూచుచున్నారు.

క. ఆహవమున సహబాంధవు, ద్రోహిని రావణు వధించి • ద్రుతగతిని జగ
న్మోహిని! నినుఁ గొని పురి కు•త్సాహంబునఁ బోవు రామ•చంద్రుఁడు ప్రీతిన్.

తా త్ప ర్య ము.

నీకు ద్రోహము చేసిన రావణుని బంధువులతోడఁ జంపి శీఘ్రముగ నయోధ్యకు నిన్నుఁ దీసికొని రామచంద్రుఁడు పోఁగలఁడు.

-•సీతాదేవి హనుమంతునితో శ్రీరామ లక్ష్మణులకు సందేశవార్తలు చెప్పి పంపుట.•-

ఉ. ఏమని చెప్పి సీత యన • నే మనుదున్ రఘురామునితో, సుమి
త్రామహిళాత్మజాతునకుఁ • దన్వి! రో! యే మనువాఁడ? వానర
స్వామికి నేమి చెప్పుదును? సంగడికాండ్రగు క్రోఁతితేండ్ల కే
నే మని నీదుమాటలు మ•హీతనయా! వచియింతుఁ? జెప్పుమా. ౯౪౩

తాత్పర్యము.

అమ్మా! నేను బోయి సీతాదేవిని జూచితి ననఁగానే రామచంద్రమూర్తి సీత నా కేమని చెప్పు మనెను! లక్ష్మణుఁడు నా కేమైనఁ జెప్పెనా యనును. సుగ్రీవుఁడు, నా స్నేహితులు వానరులు మా కేమి చెప్పె మా కేమి చెప్పె నని యడుగుదురే. నీ మాటలుగా వారివారి కేమని చెప్పుదునో చెప్పుము.

క. ఈ విధిఁ దన్నడిగిన యా,పావనివాక్యముల దుఃఖపరితప్తగ నై
భూవిభుని దేవి యిట్లను, వావిరిఁ గన్నీళ్లు దొరఁగ • వాతాత్మజుతోన్. ౫౩

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మాంజనేయుఁడు తన్నడుగఁగా దుఃఖపీడితయై కన్నీరు గార్చుచు సీతాదేవి యాయనతో నిట్లనియె.

క. లోకచయభర్త శుభమతి, యా కోసలతనయ గాంచె • నా మహనీయున్
నాకు న్మాటుగ ప్రమొక్కుము, ధీ కుశలం బడిగె ననుమి • మిత్రవతంసా! ౫౪

అర్థములు. లోకచయభర్త = లోకసమూహముల భరించువాఁడు, శుభమతి = లోకమునకు శుభము గలిగించు మనస్సు గలది, మిత్రవతంసా=మిత్రులందు శ్రేష్ఠుఁడా! అవతంసము - వతంసము. "వష్టిభాగురి రల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయో" యను సూత్రప్రకారము అకారము లోపించి వతంస మయ్యెను. అట్లులే అవగాహము- వగాహము. అపిధానము - పిధానము. అహంకారము - హంకారము. అవహేళ - వహేళ. అకూపారము - కూపారము. అహంవీర - హంవీర. అపోగండ - పోగండ, యయ్యెను. వతంసము = శిరస్సునందు ధరించెడి పువ్వు లేక ఆభరణము, అవతంసము = చెవులందుఁగాని, చెవులసందునందుఁగాని ధరించెడి పువ్వో, ఆభరణమో అని భేదము గ్రహించుట కలదుగాని. సాధారణముగ రెండును పర్యాయములుగనే ప్రయోగింపఁబడును. 'అవతంసంబవు పార్వతీపతి' కిత్యాదులు. అలంకారమందు శ్రేష్ఠ వాచకముగఁ బ్రయోగింపఁబడును.

లోకచయభర్త = లోకములోని స్త్రీ లందఱు తల్లిదండ్రులను, దారపుత్రాదులను భరించు బిడ్డలఁ గందురు. కౌసల్య లోకముల నన్నిటిని భరించు పుత్రునిఁ గనెను. నే నా లోకములోఁ జేరినదాననేకదా. నన్నేల రక్షింపరాదు! శుభమతి = లోకక్షేమమును గోరు మనస్సు గలది. కౌసల్యాదేవి లోకముల నన్నిటి నిహపరముల నుద్ధరించు కొడుకు కావలెనని నోఁచెను, కావున నట్టి కొడుకే పుట్టెను గాని, యామె కట్టుకొన్నభార్యను సీతను దప్పఁ దక్కినవారిని రక్షించుకొడుకు కావలె నని నోఁచెనా? ఆ శుభమతి యిట్లు చేయునది కాదే. కావున నన్ను రక్షింపనిదోషము రామచంద్రమూర్తిదే. శుభమతి యనునది రామున కన్వయించినను నన్వయింపవచ్చును. ఆ మహనీయున్ = అటువంటి మహాత్ముని, ఆంజనేయా! అటువంటి నాప్రియుని నని చెప్పుభాగ్యము నాకు లేదాయెగదా! నాకున్ మాటుగ ప్రమొక్కుము=నా బదులుగ

నిది సీత నమస్కార మని ప్రొమక్కుము. ఏమమ్మా! నీ భర్తకు నీవు రక్షింపు మని నమస్కరించి ప్రార్థింప వలెనా యందువేమో.

(౧) లోకములో సామాన్య స్త్రీలు భర్తలకు నమస్కరింపరు. నేను సదాచార సంపత్తి గల జనకవంశమునఁ బుట్టిన దానను. పతిదేవతను కావున శాస్త్రవిధి నమస రించి దేవునికి నమస్కరించినట్లు దైవ మను బుద్ధితో నమస్కరించెదను.

(౨) ఆంజనేయా! నాస్థితి యిట్టిదైనది. కొన్ని దినాలు ప్రియురాలనై యుంటిని. ఆవల భార్యనైతిని. ఆవల దాసినైతిని. ఇప్పుడేమైతినో నాకే తెలియదు. దాసీజనులు మాత్రము తమస్వామితో నమస్కరించి మాటలాడుచున్నారా? లేదు. దానిని గూడఁ గాను గావున నేనట్లుచేసి చెప్పుకో వలసి వచ్చినది.

(౩) నేను మహాపరాధము చేసితిని. నన్ను రక్షింపు మని నేను గోరితిని. ప్రపన్నురాలగు నేనట్టి కోరికయుఁ గోరరాదు. ఆయన కృత్య మాయనకు నేర్పినదాన నైతిని. ఇదెంత దురహంకారము. దానివలన సర్వజ్ఞునందు విస్మృతిదోషము నారో పించిన దాన నైతిని. ఆయన రక్షణమందు విశ్వాసము లేనిదాన నైతిని. ఆయన సొత్తు కాపాడు కొనని; పోఁగొట్టు కొనని బలవంతపెట్టుటకు నే నెవతెను? ఆ దోషము పోవఁ బ్రాయశ్చిత్తముగా నమస్కరించు చున్నదానను.

(౪) వివాహకాలమందు నా పాదములంటి నన్ను స్వీకరించెను. ఇప్పుడు నేను నమస్కరించినఁ గాని నన్ను స్వీకరింపఁడు. కావున నమస్కరించెదను.

(౫) వివాహకాలమున నా పాదము లాయన యంటిన సహించితిని. నే నెన్ని నమస్కారములు చేసిన నా పాపము పోవును.

(౬) పరస్త్రీలు మహాత్ములఁ జూచినపుడు నమస్కరింప వలసినదే. ఆయన మహనీయుఁ డైనాఁడు. నేను బరస్త్రీ నైతిని; కావున నమస్కరించెదను. అటు గాకున్న నన్ను రక్షింపుము, నన్ను రక్షింపు మని పరస్త్రీల వలెఁ జెప్పుకొన వల సిన కాలము వచ్చినది కదా! కావునఁ బరస్త్రీల వలె నేను నమస్కరించెదను.

మీ కుశలం బడిగితి ననుము. ప్రొమక్కుము - మీ క్షేమము లడిగిన దని చెప్పుము. అంతే కాని రక్షింపఁ గోరిన దని చెప్పవలదు. నీవు మిత్ర శ్రేష్ఠుఁడవు. కావున నీవు నాకుఁ జేయవలసిన యుపకార మింతయే. ఉపకారము చేయువాఁడు గదా మిత్రుఁడు.

ఉ. హారివిహారశాలలు స•మంచిత నిస్తుల భోగభాగ్యముల్
వారిజలోచనామణుల•వర్గముఁ బాయుచుఁ, దల్లిదండ్రులన్
గారవ మారఁ బల్కి,యధి•కం బగు వారి ప్రసాద మంది, కాం
తారనివాసి యయ్యె గుణ•ధన్యుఁడు లక్ష్మణుఁ డన్నఁ గావఁగన్. ౯౮౫

అర్థములు. హారి విహార శాలలు=మనోహరములై, సంచార యోగ్యము లైన గృహములు - సమంచిత నిస్తుల భోగ భాగ్యముల్ = మిక్కిలి గొప్పవున్న,

యసమానములైన, భోగములు భాగ్యములు-వారిజలోచనామణుల వర్గము = సేవకు రాండ్రగు స్త్రీల సమూహము - కాంతార నివాసి = అడవియందు నివసించువాఁడు.

ఇది మొదలు నాలుగు పద్యములు లక్ష్మణ గుణ వర్ణనము.

తాత్పర్యము.

అంజనేయా! రామచంద్రమూర్తి, నేను అడవులకు వచ్చుటకు లక్ష్మణుఁ డడవులకు వచ్చుటకుఁ జాల భేదము గలదు. రామచంద్రమూర్తి తండ్రి నిర్బంధము చేత నాయన యాజ్ఞ మీఱలేక వచ్చెనే కాని సంతోషముగ బుద్ధి పూర్వకముగ నొక ప్రయోజనము గోరి వచ్చిన వాఁడు కాఁడు. రామచంద్రమూర్తి వచ్చెను గావున భార్య నగుట నాకు రాక తప్పినదికాదు. రామచంద్రుని రాకను సమ్మతించిన వారెవ్వరు లేరు. లక్ష్మణు విషయ మట్టిదికాదు. లక్ష్మణుఁ డరణ్యములకు రావలసిన కారణము లేదు. ఆయన యడవులకు వచ్చుట కందఱు సమ్మతించినవారే, అందఱు సంతోషించినవారే, ఆయన భక్తికి మెచ్చి.

మనోహరములై సంచారయోగ్యములైన గృహములు, అసమాన భోగ ములు,సంపదలు, సేవచేయుటకుఁ గావలసినంతమంది యుత్తమస్త్రీల సమూహము, వీని నన్నిటిని దానే బుద్ధిపూర్వకముగ వదలి తల్లిదండ్రులను గారవించి సమాధాన పఱిచి వారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై వారి యాశీర్వచనము వడసి తన కొక ప్రయో జనము లేకున్నను అన్న యొంటరిగాఁ బోవుచున్నాఁడే, పిలిచినఁ బలుకు మాఱుమను ష్యుఁడు లేఁడే యని యన్నసేవ యేకాంతమున యథేచ్ఛముగఁ జేయవచ్చును గదా యని యడవుల వసింపవచ్చెను. ఎంతటి సుగుణసంపత్తి గలవాఁడో తెలిసెనా!

చ. నిరుపమవిక్రమాఢ్యుఁడు వి•నీతుఁడు సత్ప్రియదర్శనుండు ని
ర్భరసుఖ మెల్ల వీడి తన•భ్రాతకుఁగా గహనంబులోన ని
ష్ఠురదశ సానుకూలమతిఁ • జొచ్చి నిజాగ్రజుఁ గొల్చుచుండు, న
న్నరయును దల్లిఁగాఁగ, దన•యన్నను దండ్రినిగాఁగ జూచెడిన్. ౯౪౯

అర్థములు. నిరుపమ విక్రమాఢ్యుఁడు = అసమాన పరాక్రమ సంపద గల వాఁడు, వినీతుఁడు=వినయము గలవాఁడు, పెద్దలచేఁ జక్కఁగా శిక్షింపఁబడినవాఁడు, సత్ + ప్రియ + దర్శనుండు = సజ్జనులకుఁ బ్రియమైన దర్శనముగలవాఁడు, నిర్భర సుఖము = అతిశయసౌఖ్యము, గహనంబులోనన్ = అడవిలో, సానుకూల మతిన్ = అనుకూల్యముతోఁ గూడిన మనస్సుతో, "నాన్యం పశ్యామి రామస్య సాహాయ్యం కార్యసాధనే" సుం ౩౦.౩౨. సహాయ సాహాయ్యములు పర్యాయము లైనట్లు లిచ్చట అనుకూలానుకూల్యములు పర్యాయములు. (౧) అనుకూలశబ్దము భావ ప్రధానము. (౨) అనుకూలశబ్దము అనుకూలాభిప్రాయ పరము. అనుకూలాభి ప్రాయములోఁగూడిన మనస్సుతో - నిజాగ్రజున్ = తన యన్నను, అరయున్ = విచారించును.

తాత్పర్యము.

అడవులకు వచ్చి యెటు లున్నవాఁడో తెలియునా! అసమాన పరాక్రమవంతు డయ్యు, గర్వములేక వినయముగలవాఁడు, గురువులచేఁ జక్కఁగ శిక్షింపఁబడుటచే నా గుణము లభించెను. విద్యాఫలము వినయమే గదా. సత్పురుషులు చూచుటకుఁ బ్రియ మైనవాఁడు. ఇట్టివాఁడు సుఖముల నెల్లవదలి తన యన్న నిమిత్తమై యడవు లలోఁ గష్టదశయందు నన్నుకు ననుకూలమైన మనస్సు గలవాఁడై తనయన్న సేవ చేయు చుండును. నన్నుఁదన తల్లివలెను, అన్నను తండ్రివలెను జూచి తల్లిదండ్రుల కెట్లు సేవ చేయవలయునో యట్లె చేయును.

ఆ. మంచి మనసువాఁడు • మంచిచూపుఁ గలవాఁడు
 సింగ మెనయు మూఁపు • చెలువువాఁడు
 మామగారితో స•మానుండు, దేలయందు
 పాపి యసుర నన్నుఁ • బట్టి తేర. ౯౫౦

తాత్పర్యము.

ఆయన యొకరికి మేలు చేయవలయునని తలంచునే కాని, యొకరికిని ద్రోహము చేయవలయునని తలఁచువాఁడు కాఁడు. ఆయన చూపులు చూడఁగానే యాయన సౌమ్యుఁడని తోఁపఁజేయునుగాని క్రూరుఁడని తోఁపఁజేయవు (చూ.కిష్కింధ.౧౫౯ప) సింహము మూఁపురముల వంటి మూఁపులు గలవాఁడు. అన్నివిషయము లందు మా మామ గారితో సమానుఁడు. రావణాసురుఁడు నన్నుఁబట్టి తెచ్చినది యాయన యెఱుఁగఁడు. తెలిసి యుండెనా రావణుని నచ్చటనే హతునిఁజేసి యుండును.

సీ. వృద్ధోపసేవి సు•శ్రీకుండు మితభాషి, మా మామగారి గా•రాముసుతుఁడు
 నా ముద్దుమఱఁది యా•సౌమిత్రి భరియించు, నెంత భరంబు మే • మింతఁజెప్ప
 నివ్వానిఁ గనుఁగొని • యెలమిశ్రీరాముండు, తనతండ్రిమదిలోనఁ • దలప కుండు
 దాక్షిణ్యశీలుండు • దయ గలవాఁడు ని, ర్మలమతి కడుమెత్త•మనసువాఁడు
తే. వనఘుఁడును రామచంద్రుని•యనుఁగుభ్రాత, సేమ మడిగితి నని నీవు•చెప్పవయ్య
 యెట్లుచెప్పిన శ్రీరాముఁ • డేగుదెంచు,నట్టులంతయుఁ జెప్పుమా•యాంజనేయ !

అర్థములు. వృద్ధోపసేవి = పెద్ద లనువారి సమీపమం దుండి సేవ చేసిన వాఁడు. ఉప = సమీపము, సుశ్రీకుఁడు = మంచి కాంతిగలవాఁడు, మితభాషి = అడిగిన దానికి నెంత ప్రత్యుత్తర మీయ వలయునో యంతియగాని, యెక్కువమాట లాడువాఁడుకాఁడు. ఎంత భరంబు=ఎంత భారమైనను; కష్టకార్యమునే కాను. నాకు మామగారు పదునాలుగు సంవత్సరములకుఁగా నిచ్చిన చీరలు, గడ్డపాఱ, గంప, ఆయుధములు, కవచములు ఇంత బరువు మోచి తిరుగు చుండెను.

తాత్పర్యము.

పెద్దల యొద్దనుండి వారల సేవ చేసినవాఁడు, మంచి కాంతి గలవాఁడు, మితముగ మాటలాడువాఁడు, మామగారికిఁ బ్రియకుమారుఁడు, నాకు ముద్దుమఱఁది యగు లక్ష్మణుఁడు మేమెంత కష్టకార్యము చెప్పినను నాచేతఁగా దనక చేయువాఁడు. ఎంతబరువైన మోచి తెచ్చువాఁడు. ఆయన యుండుటచే శ్రీరాముఁడు తన తండ్రి లేఁడాయె నని తలఁపకున్నాఁడు. దాక్షిణ్యస్వభావముగలవాఁడు. దయ గలవాఁడు. నిర్మలమై, మృదువైన మనస్సు గలవాఁడు. ఎట్టి దోషములేనివాఁడు. శ్రీరామచంద్రునకుఁ బ్రియసోదరుఁడు, అట్టి లక్ష్మణుని సేమ మడిగితి నని నీవే చెప్పుము. ఎట్లు చెప్పిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిచ్చటికి వచ్చునో యట్లు సర్వము చెప్పుము.

క. నా వంత లంత మొందఁగఁ, బ్రోవఁగ ననుఁ బ్రాణవిభుఁడు • పూనుట యెట్లో
యా విధిఁ గార్య మొనర్పఁగ, నీవె ప్రమాణంబు సుమి వ•నేచరనాథా! ౬౫౨

తాత్పర్యము.

వానరేంద్రా! నాదుఃఖములు తుదముట్టవలె. ఇది నాకుఁ గావలసిన కార్యము. దానికై నామగఁ డేమి ప్రయత్నము చేసిన నన్ను రక్షింపఁగలఁడో యది యంతయు నాయనచేఁ జేయింపవలసిన వాఁడవు నీవే. ఆ భారము నీయం దున్నది.

ఉ. సారెకుఁ జెప్పవయ్య కపి•సత్తమ! నే నిఁక నొక్క-మాస మే
తీరున నైనఁ బ్రాణములు • దేహమునన్ ధరియించుదాన, నా
పై రఘుచంద్రమా! నిజము • ప్రాణము నిల్వదు, ము న్నధోభువిన్
జేరిన కౌశికిన్ హరిని • జేర్చిన రీతి సముద్ధరింపుమీ. ౬౫౩

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! యీ మాట మాత్రము గట్టిగఁ బలుమాఱు నా మగనికిఁ జెప్పుము. ఎంత కష్టమైన సహించి యింకొక నెల ప్రాణము బిగఁబట్టి యుండఁగలను. రామచంద్రా! యీపైన నేను నిలుపవలయు ననినను ప్రాణము నిలువదు. పూర్వ మింద్రుని రాజ్యలక్ష్మిని నింద్రుని చేర్చిన ట్లుద్ధరింపుము. తన సొత్తును దాను గాపాడుకొను మని చెప్పుము.

ఇంకను రావణుఁ డిచ్చిన గడువు రెండు నెలలకు మించి యుండఁగా నెలకే ప్రాణములు విడిచెద నన నేల!

ఇది పదునాలుగవ సంవత్సరము ఫాల్గున మాసము. సీతా రామ లక్ష్మణు లయోధ్య విడిచినది చైత్ర శుద్ధ చతుర్థి. పదునాలుగు సంవత్సరములు పూర్తి యగుటకు పందొమ్మిది దినములే కొఱఁత యున్నది. పదునైదవ సంవత్సరము మొదటి దినము నీవు రావేని నే నగ్నిని బ్రవేశించెద నని భరతుఁడు శపథము చేసెను. రామచంద్రమూర్తి దాని నామోదించెను. కావున నేఁటి కిరువదవ నాఁడయోధ్యలో

రామచంద్రమూర్తి యుండక తప్పదు. భరతుఁడు వచ్చినా కౌసల్యా సుమిత్రా కైకేయీ శత్రుఘ్నులు వచ్చినవారే. వంశ నాశన మగును. దానిని నా నిమిత్తమై రామచంద్రమూర్తి యెట్లు సహింపఁగలఁడు. కావున వయోధ్యకుఁ బోక తప్పదు. నేనా ఆయన వచ్చును, నన్ను రక్షించునని ప్రాణములు నిలిపియున్న దానను. ఆయన యిటు రాక యయోధ్యకుఁ బోవు నేని నా యాశ భంగ మగును. దానితోఁ బ్రాణములు పోవును. కావున నెల దినములు బ్రదికి యుండెద ననెను. కౌశికిన్ హరిని చేర్చిన రీతిన్=పూర్వము వృత్రాసురవధచే నింద్రునికి బ్రహ్మహత్యరాఁగా విష్ణ్వాదు లశ్వమేధము చేయించి యా హత్యాదోషముఁ బాపిరి. అయినను శ్రీ వచ్చినదిగాదు. వాని రాజ్యలక్ష్మి వానికి వచ్చునట్లు చేయ నాలోచించి యాకాశవాణి మాట ప్రకారము గవాక్ష శీర్షమున నుండిన యామెను బిలిచినను రాక యామె పాతాళ మునకుఁ బోయెను. అప్పు డచ్చటికి దేవతలు పో శక్తి చాలక విష్ణువును బ్రార్థింపఁగా నాయన పోయి యామెను దోడి తెచ్చి యింద్రున కిచ్చెను—బ్రహ్మ పురాణము.

ఉచథ్యుని భార్య యమునలో స్నానము చేయుచుండఁగా వరుణుఁ డామెను నపహరించెను. ఆ ముని నారదమూలమున యాచించినను వరుణుఁ డామెను నిచ్చిన వాఁడుకాఁడు. అప్పు డా ముని పాతాళ హ్రదమును నెండించి యామెనుదెచ్చికొనెను. ఆమె పేరు కౌశికి యని కొంద అందురు.—భారతము.

—• సీతాదేవి హనుమంతుని చేతికిఁ దన చూడామణి నిచ్చుట. •—

క. అని తన కొంగున ముడిచిన, ఘనచూడామణిని దీసి • కౌసల్యానం
దనునకు నిమ్మని జానకి, హనుమంతునిచేతి కిచ్చె • నధిక ప్రేమన్. ౫౪

తా త్ప ర్య ము.

అని తన కొంగున ముడివేసి దాఁచియుంచిన చూడామణిని దీసి రామచంద్రున కిమ్మని హనుమంతున కిచ్చెను.

క. ఇచ్చినమణి నంగుళి నిడె, నచ్చపుమతిఁ బెద్ద గాదు • హస్తమపుడు దాఁ
గ్రచ్చుఱ వలగొని మ్రొక్కుచు, నచ్చపలవిశాలనేత్రి • యెంచున నిలిచెన్. ౫౫

తా త్ప ర్య ము.

ఆమె యిచ్చిన జడబిళ్ళను హనుమంతుఁడు తన వ్రేలియందు ధరించెను. అప్పు డాయన హస్తము పెద్దది గాదు. సీతాదేవికిఁ జూపిన పెద్దయాకార మప్పుడే యా పని తీరఁగానే తగ్గించి పూర్వమువలెఁ జిన్నవాఁడై యుండుటచే నా బిళ్ళ యాయన వ్రేలికి సరిపోయెను. ఆయన బిళ్ళకు లోప్రక్క వెంట్రుకలు దూర్చుటకై యుండు తూములో వ్రేలిని దూర్చి యుంగరమువలె ధరించెను. ఇట్లు ధరించి యామెకుఁ బ్రదక్షిణించి నమస్కరించి యామె యొద్ద నిలువఁబడెను. రామచంద్రమూర్తికి హనుమంతుఁడు ప్రదక్షిణము చేసి నమస్కరించినట్లు చెప్పఁబడ లేదు. దీని

వలన హనుమంతునకు సీతారాములిరువురు సమానులైనను భక్తియుల్లము కొంచెము సీతవైపు ప్రాలెనేమో యని చెప్పవలసియున్నది.

క. సంతసమునఁ బొదలెడి కపి, కాంతుఁడు దేహంబు సీత•కడ నుంచియుఁ దా
స్వాంతంబున రఘురామునిఁ, జింతించుచు నుండె నతనిఁ•జేరఁగఁ జనఁగన్. ౯౫౬

తాత్పర్యము.

వచ్చినకార్యము నిర్విఘ్నముగ నెఱవేఱె నని సంతోషించు హనుమంతుఁడు దేహమును సీతయొద్ద నుంచినను మనస్సు రామచంద్రమూర్తి యొద్దనుంచి యాయనను జూడఁ ద్వరపడుచుండెను.

చ. అతులిత మై మహార్హ మయి • యా జనకాత్మజచే మహానుభా
వత ధృత మైన యమ్మణిఁ బ్ర•భావమునం గొని పావమాని మా
రుతమునఁ గంప మొందియును • రూ పయి కోల్కొను నద్రివోలి హ
ర్షితమతి యై చనం దలఁచె • శ్రీరఘురామునిఁ జేర నంతటన్. ౯౫౭

అర్థములు. అతులితమై=అసమానమై, మహార్హమయి = మిక్కిలి యుత్తములు ధరింప యోగ్యమై; మహానుభావతన్=మాహాత్మ్యముచే, ధృతమై=ధరింపబడినదై, ప్రభావమునన్ = తన మహిమచే; పావమాని = అంజనేయుఁడు; కోల్కొను=కుదుటఁబడిన-స్యమంతక మణివలె నీ మణి యందఱు ధరింప యోగ్యులు గారు.

తాత్పర్యము.

అసమానమై, యుత్తములు మాత్రము ధరింప యోగ్యమై, సీతాదేవిచే నామె మాహాత్మ్యముచే ధరింపఁబడినదైన చూడామణిని హనుమంతుఁడు తన బుద్ధిబలముచే గ్రహించినవాఁడై పెద్దగాలికిఁ జలించి మరలఁ గుదుటఁబడిన కొండవలె మొదట సీతాదేవి కావరాకముంకు మిగుల వ్యాకులపడియును పిమ్మట స్వస్థచిత్తుఁడై సంతోషించి రామచంద్రమూర్తి యొద్దకుఁ బోవ నాలోచించెను.

{ ౩౯ వ-సర్గము. సీతాదేవి తన్ను గుఱించి శ్రీరామునికిఁ తెలుప హనుమంతుని వేఁడుట. }

ఉ. జానకి రత్న మిచ్చి కపి•సత్తముతో ననువానరోత్తమా!
దీనిని గుర్తెఱుంగు రఘు•దీపకుఁ డెంతయు లెస్స, దీని నా
మానధనుండు కన్గొనిన•మాత్రన నా జననిన్ ననున్ ధరా
జానిని నాజినిం దలఁచు • సంశయ మింతయు లేదు నమ్ముమిా. ౯౫౮

అర్థములు. జననిన్ = నా తల్లిని; ధరాజానినిన్ = రాజును; ఆజినిన్=దశరథుని.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి హనుమంతునకు చూడామణి నిచ్చి యిట్లనియె. వానరేంద్రా!

యీ గురుతును రామచంద్రమూర్తి చక్కఁగా నెఱుఁగును. దీనిని జూచినంతనే నా తల్లిని, నన్ను; దశరథమహారాజను స్మరించును.

వివాహకాలంబున దీనిని జనక మహారాజు తన చేతి కీయఁగా నాయన భార్య, దశరథుఁడు రాముఁడు చూచుచుండ నామె సీతాదేవి తలలో నలంకరించెను. కావున మేము తప్పక జ్ఞప్తికి వత్తుము. జనని యనఁగా కౌసల్య యని కొందఱం దురు. కన్యాదానవేళ కన్న తల్లిదండ్రులు దానము చేయఁ బెండ్లికూఁతుతో నుందురు గాని వరుని తల్లితోఁ బనిలేదు. కావున కౌసల్యవివాహవేది యొద్ద లేదు. దశరథుఁడు మాత్రమే కుమారులతోడ నుండెను. అదియును గాక ౧౪౧౦ వ పద్యమున తన్మాతనూభవను మామామగారు ప్రేమమున నుద్వాహవేళ శిరమం దిడి నూర్పనెడి వాక్యమువలన కౌసల్యాప్రసక్తికిఁ గారణము లేదు. కన్య నలంకరించుపని కన్యతల్లి దండ్రులది గాని వరుని తల్లిదండ్రులది గాదు. కావున జనని యనగా కౌసల్యగాదు.

ఇప్పటి యాఁడువారు ధరించు పచ్చబిళ్ళవంటిది యీ జడబిళ్ళ, ఇప్పటివారు గాజుబిళ్ళను చుట్టు జవకట్టించి ధరింతురు. సీతాదేవి జడబిళ్ళ అంతయు రత్నమే. అనఁగా నంత పెద్ద కెంపు కావుననే యతులితము, మహార్హ మని చెప్పఁబడెను.

క. నీవు సముత్సాహముఁ గొను, నా విధిఁ జెరించితిన్ వ•నాటచయేంద్రా!
నీవే యీ పని యిఁకమీఁద, దే విధి ఘటియింపవలయు•నెంచుము దానిన్. ౯౫౯

తా త్ప ర్య ము.

నీ కుత్సాహము గలుగుటకై యెట్లు చెప్పవలయునో, యెంత చెప్పవలయునో యట్లంతయుఁ జెప్పితిని. తరువాతికార్య మెట్లు చేయవలయునో యది నీవే యాలో చించుకొను.

క. నీవే గతి యీ కార్యం, బో వానరవర్య! ఫలము • నొందఁగఁ జేయన్
నీవే విధి నైనను నా, వావిరిదుఃఖంబుఁ బాప•వలయుం జుమ్మీ. ౯౬౦

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. కావున నే మార్గంబున, భూవిభుఁడు మదీయదుఃఖ•మును బోనడుచున్
నీ వా యుపాయ మంతయుఁ, బావని! యోజింప నీదె•భారము సుమ్మీ. ౯౬౧

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. అన నట్ల చేయువాఁడను, వనితామణీ! యని ప్రతిజ్ఞ • వచియించి మరు
త్తనయుఁడు పయనం బైనను, గని జానకి యిట్టు లనియెఁ • గనుసీ రొలుకన్.

తా త్ప ర్య ము. స్పష్టము.

క. వినుమా కుశలం బడిగితి, ననుమా శ్రీరాముఁ డమ్మ • నా ప్రణయముతున్
దినకరసుతుఁ గపివృద్ధుల, హనుమా! ధర్మోక్తి సేమ • మడిగితి ననుమా. ౯౬౩

తాత్పర్యము.

ఆంజనేయా! నీ మన స్సెందో యుంచియున్నావు. నేను చెప్పునది వినుము. శ్రీరామచంద్రమూర్తిని, ఆయన తమ్ముని, ఆయనకుఁ, దనకు ముఖ్యులైన వారితోఁ గూడిన సుగ్రీవుని, వానరులందుఁ బెద్దవారిని, ధర్మపద్ధతిని క్షేమము విచారించితి నని చెప్పుము.

తే. ఆ మహాబాహుఁ డైన శ్రీ • రామచంద్రుఁ, డెట్లు తరియింపఁ జేయు న • న్నీ దురంత
శోకవారాశినుండి యా • చొప్పు నెఱిఁగి, యట్లు సమ్మతిపలుపుమా • యతులకీర్తి.

అర్థములు; దురంత శోక వారాశినుండి = అంతములేని దుఃఖసముద్రము నుండి, అతులకీర్తి = అసమానమైన కీర్తిగలవాఁడా.

తాత్పర్యము.

మహాబలవంతుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తియే విధముగఁ బారము లేని యీ దుఃఖ సముద్రమునుండి నన్ను దాటించునో, యా విధము తెలిసికొని యా విధముగనే యాయనను సమ్మతింపఁ జేసి కీర్తి వహింపుము.

క. నా చేతోవిభుఁ డేగతిఁ, బ్రోచున్ నే మేను విడక • పూర్వామె నన్నున్
ధీచతుర! యట్లు పలుకుము, వాచాపుణ్యంబుఁ జలుపు • వానరవర్యా! ౯౬౫

అర్థములు. చేతోవిభుఁడు = మగఁడు, వాచాపుణ్యము = మాటచెప్పుట వలనఁ గలుగు పుణ్యము, కర్త కెంత పుణ్యమో ప్రేరించు వానికి; జేయించు వానికి నంత పుణ్యము గలదు కదా. "వష్టి వాగురి రల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయోః। ఆ పం చైవ హలంతానాం యథా వాచా నిశా దిశా॥ అని వాచాశబ్దము ఆకారాంత శ్రీ లింగము గలదు.

తాత్పర్యము.

నేను దేహము విడువక ముందే నన్ను నా మగఁ డెట్లు చెప్పిన రక్షించునో యట్లు బుద్ధి చమత్కారము గల నీవు చెప్పి ప్రేరకునకు వచ్చు పుణ్యంబు పొందుము.

క. సత్సాహసికాగ్రణి విచి, కిత్సాదూరోక్తి నీవు • కెరలుచుఁ బలుకన్
బ్రోత్సాహము గొని నను నా, పత్సాగరముం దరింపఁ • బతి యొనరించున్.

అర్థములు. సత్ + సాహసికాగ్రణి = మంచి సాహసము చేయువారిలో మొదటివాఁడవు. విచికిత్సాదూరోక్తిన్ = సందేహములేని మాటలతో, కెరలుచు = ఉత్సాహముతో విజృంభించి.

తాత్పర్యము.

మంచి సాహసవంతులలో మొదటివాఁడా! నీవు సందేహమున కెడ మీయని మాటలతో నుత్సాహమున విజృంభించి పలికితివేని ప్రోత్సాహము గొని నా భర్త నన్ను నాపత్సముద్రమునుండి తరింపఁజేయును. అటుగాక నీవు నీళ్ళు నములుచు లంక చాల దూర మున్నది. చుట్టు పెద్ద సముద్రము. దాని దాటుట కష్టము. దాటి

నను రావణుఁడు బలవంతుఁడు. ఎట్లగునో, యేమో-యని యిట్టు లేమ్పుగొంతుకతోఁ జెప్పకుము. రామచంద్రా! లే లెమ్ము. సీతాదేవిని నా దుష్టుఁడు చాల బాధ పెట్టుచున్నాఁడు, మనము పోవువఱకు బ్రదుకునో, బ్రదుకదో. రావణుఁ డనఁగా నెంత? లే లెమ్ము. నిమిషములోఁ బోయి లంక ధ్వంసము చేసి రావణుని బట్టి ఖండించి సీతను దీసికొని వత్తము. అఁడుది దిక్కు-లేక యం దల్లాడు చుండఁగా నింద అము మగవారము పరాక్రమ వంతుల మూరకుండ వచ్చునా, లే లెమ్ము పోద మని యిట్లు చెప్పుము.

క. నా సందేశయుతం బగు, నీసూక్తుల నాలకించి • నెఱపౌరుషమున్
గౌసల్యాతనయుఁడు క్రూ,రాసురపంక్తులకుఁ జూపు • నాహవమందున్. ౧౫

అర్థములు. నా సందేశ యుతము = నేను చెప్పిన వార్తతోఁ గూడినది. ఆహవమందున్ = యుద్ధమందు.

తాత్పర్యము.

నేను చెప్పిన మాటలతోడ నీవు ననుసరించియనుకూల వాక్యములు చెప్పితివా తన పౌరుషమును రాక్షసులపై రామచంద్రమూర్తి చూపును.

సీ. అనవుడుఁ బవమాన•తనయుఁ డిట్లను దేవి! శ్రీరామభద్రుండు • శీఘ్రముగను
వానరభల్లూక • వారసంయుతుఁ డయి, చనుదెంచి యిచ్చటి • శత్రుసమితి
హరియించి నీ దుఃఖ•మపనయించును దేవ, మనుజనాగార్క-య•మప్రభృతులుఁ
బర్జన్యుఁ డైనను • భగ్నులే నీ కయి, రాముండు దొడర నిం•కేమి పలుక!

ఆ. జలధివేష్టితోర్వి • శాసింపఁగలవాఁడు, రామచంద్రుఁ డతిపరాక్రమమున
నతని విజయమునకు • నంబుజలోచన, నీవె కారణతము • నిశ్చయముగ. ౧౬-౧౭

అర్థములు. అపనయించును = పోఁగొట్టును; తొడరఁగా = ప్రయత్నించెనేని; జలధివేష్టితోర్విన్ = సముద్ర మను వస్త్రముచేఁ జుట్టఁబడిన భూమి; శిరోవేష్టము. ఇత్యాదులందు వేష్టము వస్త్రపర్యాయము. ద్రావిడులు సాధారణముగ వాడుక యందును కట్టువస్త్రము పర్యాయముగ వేష్ట శబ్ద ముపయోగింతురు.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి యిట్లు చెప్పఁగా హనుమంతుఁడు "దేవీ! శ్రీరామచంద్రమూర్తి వానరులతోను, భల్లూకములతోను శీఘ్రముగా నిచ్చటికి వచ్చి శత్రు సమూహముల సంహరించి నీ దుఃఖమును బోఁగొట్టును. రామచంద్రమూర్తి యుద్ధప్రయత్నము నీకయి చేసెనేని దేవతలు, మనుష్యులు, పన్నగులు, ఇంద్ర సూర్య యములు లోనగు వారెవ్వ రడ్డమైనను చచ్చిరవారే. ఇట్లు జయించి సముద్రముచేఁ జుట్టఁబడిన భూ మండలములను బరిపాలింపఁగలఁడు రామచంద్రమూర్తి పరాక్రమమును వర్ణించు చున్నానే కాని యాయన విజయమునకు మూలకారణము నీవే. చచ్చిన సత్యవంతుఁ డెట్లు బ్రదికెను. సావిత్రి సత్యవంతున కే విధ మా విధముగ నీకు నే నని నీవే చెప్పి

తివే. అదియేల నీకు మఱపువచ్చెను. నీ పాతివ్రత్యము వ్యర్థమై యేల పోవును. ఆయనను గెలిపింప నది యొక్కటి చాలదా? ఇతరుల సాహాయ్యముకూడ నాయన కేల? (చూ. అయో. ౮౩౭ ప.) నీ పాతివ్రత్యబలము నందు నీ కేల విశ్వాసము దప్పెను. నీవె కాని కతము=అఁడుదాని దదృష్టము. ఆఁడుది పుణ్యవంతురాలై సుఖ మనుభవింపవలసియుండెనా భర్త చిరాయువై, యారోగ్యవంతుఁడై, భాగ్యవంతుఁడై యుండును. భార్య పాపాత్మురాలై దుఃఖ మనుభవింపవలసి యుండెనా భర్త చావనైనఁ జచ్చును. రోగియో దరిద్రుఁడో యగును. ఈ సందర్భమున సావిత్రి యమునితోఁ జెప్పిన వాక్యములు స్మరించునది. తల్లీ! నీ యందలి చిహ్నములు చూచిన నీవు దుఃఖింపవలసిన దానవు గావు. సుఖింపవలసిన దానవై యున్నావు. కావున నీ మగఁడు తప్పక విరోధుల జయించును. నీ పాతివ్రత్యమే నీ మగనికి జయ మిచ్చును. నీయందు వైధవ్య చిహ్నములు లేవు. కనుక యుద్ధమందు నీ మగనికి భయము లేదు. చూ. ౧౧౭౦-౧౩౩౯ పద్యములు.

—• సీతాదేవి తనసందేహమును హనుమంతునితోఁ జెప్పుట. •—

క. అనవును సయుక్తికంబును, విన నింపును సత్యమైన • వృత్తాటోక్తుల్
వినిసంతసించి యంజన, తనయున్ బహుమానసూక్తి • ధరణిజ మెచ్చెన్. ౧౯

అర్థములు. సయుక్తికంబు = యుక్తియుక్తముగ నుండునది; సేవలతోఁడ రాముఁడు వచ్చుననుట, సావిత్రి కథనము సయుక్తికము. నీ దుఃఖ మపనయించు ననుట యిపుడు రామ విజయమునకు నీవే కారణ మనుట సత్యము. వృత్తాటోక్తుల్ = వానరుని మాటలు, బహుమానసూక్తి = గౌరవముతోఁ గూడిన మంచి మాటలు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా నాయన యుక్తియుక్తముగను, విన నింపుగను, యథార్థమునైన యాయన మాటలు విని సంతోషించి సగౌరవము లగు మాటల నాయనను సీతాదేవి మెచ్చుకొనెను.

క. ఆమాటలు విని శ్రీరఘు, రామునిపై గల్గుస్నేహ • రమ దీపింపం
గా మారుతిఁజూచి మఱి మఱి, ప్రేమంబునఁ గనుచు నిట్లు • ప్రేయసిపలికెన్. ౨౦

అర్థములు. స్నేహరమ = అనురాగ మను లక్ష్మి; ప్రేయసి = రాముని ప్రియురాలు.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. నాపలుకు నీకు సమ్మత, మై పావని యేని శత్రు • హరణసమర్థా!
యీ పూఁట నిలిచి మఱుఁగున, రేపటఁ బోరాదె శ్రమము • ప్రిదిలెడి నీకున్. ౨౧

అర్థములు. శత్రుహరణ సమర్థా = శత్రువులఁ జంపు సామర్థ్యము గల

వాఁడా! ఇట్లు చెప్పుటచే నిన్ను రాక్షసులు చూచినను నేమియుఁ జేయఁజాలరు. వారి వలన భయము లేదు. అయినను ఆ పని రామచంద్రునకు విడువు మని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

నామాట నీ మనస్సునకు సరిపడినయెడల నిందే యీ పూఁట నెందైనఁ జాటుగనుండి రేపు సముద్రము దాఁటి పోరాదా? నీకు గాసి తగ్గునుగదా. ఇప్పుడు వచ్చి మరల నిప్పుడే పోవలె ననిన బడలిక తోఁచును గదా.

క. ఓపావని! నీ సన్నిధి, పాపిన ధృతిఁ గూరి యల్ప•భాగ్యను క్షణమేన్
నీ పుణ్యంబున శోకము, తాపంబుఁ దొలంగి బ్రదుకు•దానఁ గపీంద్రా! ౯౭౨

తా త్ప ర్య ము.

అంజనేయా! నేనీ మాట చెప్పుట కేవలము నీ నిమిత్తమే కాదు. నీవు సమీపమున నుంటివేని ధైర్యము గలదాననై యల్పకాల మైనను శోకతాపముల విడిచి యల్పభాగ్యము గల నేను బ్రతికి యుందును.

ఉ. పోయెద వేనిఁ బొమ్ము రఘు•పుంగవుఁ జేరఁగ, నీవు గ్రమ్మఱన్
వాయుజ! వచ్చునందనుకఁ • బ్రాణము లుండునొ యుండవో చుమీ
యీ యెడలందు సందియము • నెంతయు వేఁగెడు నాకు నీవునుం
బాయుట గల్గ నేమి కని• ప్రాణము నిల్చునొ నీవ చెప్పుమా. ౯౭౩

తా త్ప ర్య ము.

అంజనేయా; యొకనాఁడు నీ విచ్చట నుండగానే నాకు రాఁగల లాభమేమి? అవల యథాప్రకార మేమన వలసిన దానవేకదా. ఎన్నాళ్ళని నీ విచ్చట నుండఁ గలవు? నీ విచ్చట నాలసించిన కొలఁది నీరాకకై యెదురుచూచు రామచంద్ర మూర్తి యెక్కువగఁ బరితపించునుగదా. నీ విచ్చట నుండిన జరుగవలసిన కార్య మెట్లు జరుగును. కావున రామచంద్రుని యొద్దకు నీవు పోఁదలఁచినఁ బొమ్ము. అయినను నీవు మరల నెన్నిదినాలకు వత్తువో యేమో. అంతవఱకు నాకీ దేహమునఁ బ్రాణము లుండునో యుండవో యది మాత్రము నేను జెప్పఁజాలను. సందేహమే. అది యేమనఁగా యిట్లు చెప్పెద వందువా, నిన్నుఁ జూచుటచేఁ బో నన్న ప్రాణములు మరల వచ్చెను. నీవుకూడ వెడలిపోయిన దేహమునఁ బ్రాణములును నేమని నిలుచునో? నీవే చెప్పుము.

క. నీ యందును, నీకును దోడై యరుదెంచిన కపీంద్రు•లందును నాకున్
బాయని సందేహం బో,వాయుజ! నా కనుల్రామోల • వర్తిలఁ దొడఁగెన్. ౯౭౪

తా త్ప ర్య ము.

అంజనేయా! నీవు మరల సముద్రము దాఁటఁగలవు. పోఁగలవు. రామచంద్రునకు నా విషయమై చెప్పవలసిన వన్ని చెప్పఁగలవు. ఆ యన్నదమ్ములను వానరులను బిలుచుకొని సముద్ర తీరమునకు రాఁగలవు. తరువాత అవల విషయమునఁ

పెద్ద సందేహము నన్ను బాధించుచు నా కన్నులయెదుర మూర్తీభవించి నిలిచి యున్నది.

చ. హరివర బుఃకసైన్యములు • నా నృపవర్యతనూజులేని దు
స్తరజలరాశి దాఁట నెటు • చాలుదు రన్న ! తలంచి చూడఁగా
గరుఁడుఁడు నీవు మారుతుఁడుఁ • గాక మ రెవ్వరు భూతకోటిలోఁ
బరవస మొప్ప దాఁటఁగల • వారలు గారుఁగ రారు మారుతీ! ౯౭

అర్థములు. పరవసము = ధైర్యము.

తా త్ప ర్య ము.

వానరేంద్రా! మెలుఁగుల సేనగాని, రాజ కుమారులుగాని దాఁట సాధ్యము గాని సముద్రము నెట్లు దాఁటుదురయ్యా! మారుతీ! ఈ భూతకోటిలో గరుత్మంతుఁడు, వాయుపుత్రుఁడ వైన నీవు, వాయువుతప్ప మఱియెవ్వరును నీ సముద్రమును దాఁటఁ గలవారు లేరని నా యభిప్రాయము.

క. కనుఁగొలఁది నసాధ్యం బౌ, పని యనుచుం దోఁచె; గార్య•పద్ధతులను నీ
కనని యది లేదు, దీనికి, హనుమా! నీ వనుమ విన స•మాధానంబుల్. ౯౮

తా త్ప ర్య ము.

నే నాలోచించుకొలఁది వారంద ఱిచ్చటికి వచ్చుట యసాధ్యకార్య మని తోఁచుచున్నది. అయినను కార్యము చేయుమార్గములందు నీ వాలోచింపనిది లేదు. దీనికి నీ వేమి సమాధానము చెప్పెదవో వినఁగోరెదను.

క. నీ వొకఁడవె యీ కార్యము, పావని సాధింప శక్తి•పరుఁడవు ధరపై
నీ వొకఁడవె యీ కీరితి, చే విలసిల్లంగఁ గలవు • శిక్షితవైరీ ! ౯౯

తా త్ప ర్య ము.

ఎట్లు సాధింపఁగలవో యేమో, నాకు దెలియదు గాని దీనిని సాధింపఁగల వాఁడవు నీ వొకఁడవే. ఈ కీర్తి పొందఁగలవాఁడవు నీ వొక్కఁడవే. మఱియొక రీ కార్యము చేయను లేరు, కీర్తిని సంపాదింపను లేరు. కాని నీ విట్లు చేయుట నాకుఁ గీర్తికరము గాదు.

క. బలములతో నిచటికి రఘు,కులతిలకుఁడు వచ్చి కలనఁ • గూల్చి దశాస్యున్
గెలు పొంది నన్నుఁ దనపురి, కలవునఁ గొనిచనిన నాకు • యశో మది గూర్పున్.

అర్థములు కలనన్ = యుద్ధమున; అలవునన్ = బలముచే, నాకు = వీర్యశుల్క నగు నాకు వీరుఁడుగా నుండువాఁడుగదా నా కుమార్తెకు మగఁడు అని తండ్రి చాటించెను.

తా త్ప ర్య ము.

అట్లైన నీ కేది కీర్తికర మందువా ? రామచంద్రమూర్తి సేనలతో నిచటికి వచ్చి యుద్ధమందుఁ దనబల పరాక్రమములు జూపి రావణుఁ జంపి నన్ను నయోధ్యకు

తీసికొనిపోయెనా,యది నాకు గీర్తికరము. అప్పుడు నేను వీరపత్నియను బిరుదమునకు తగిన దాన నగుదును. ఇది రామునకు సాఫల్యముగానీ కాకపోనీ, ఆయనకుఁ గీర్తికరముకానీ కాకపోనీ మఱి యే యుపాయ మైనను నాకుఁగీర్తికరము గాదు. కావున నే నంగీకరింపను.

పరమభక్తులు, ప్రపన్నులు భగవంతుఁడు స్వయముగ వచ్చి తమ్ముఁ బిలిచికొని పోవఁ గోరుదురు గాని దూతలచేఁ బిలిపించుకొనుట కూడ సహింపరు. "ఏతద్దేహావసానే మాం తత్పాదం ప్రాపయ స్వయమ్" అనియే వారు కోరుదురు. అట్లు గాదేని మహారాజు నాశ్రయించుట, వాని భృత్యు నాశ్రయించుట రెండు సమానము లగును. అది రాజునకు, వాని యాశ్రితునకు నిరువురకు నవమానకరమె.

క. ప్రాకటశితనారాచా, నీకంబున లంకఁ జెలిపి • నీఱుగఁ గడిమిన్
గైకొని న న్నేగినచోఁ, గాకుత్స్థున కదియె తగిన • కార్యము సుమ్మీ. ౯౭౯

అర్థములు. ప్రాకట శితనారాచానీకంబునన్ = ప్రసిద్ధములై, పదును గలిగిన బాణముల గుంపులచే; నీఱుగన్=భస్మముగ; కడిమిన్ = బలముచే; కాకుత్స్థునకున్ = దేవతలకుఁ దోడ్పడి రాక్షసుల వధించి కీర్తి సంపాదించిన కకుత్స్థుని వంశమునఁ బుట్టిన వానికి.

తా త్ప ర్య ము.

నేను జెప్పిన యుపాయము కీర్తికరము నాకు మాత్రమే కాదు. ప్రసిద్ధములైన వాఁడి ములుకులచే లంకను భస్మము చేసి తన బలమున నన్నుఁదీసికొని పోయెనేని తనకుఁ,దన వంశమునకుఁ గూడఁ గీర్తికరము. కావున నా నిమిత్తమై గాకున్నఁ దన నిమిత్తమై యైన నేను జెప్పినట్లు చేయవలెను.

దీని వలన భక్తి ప్రపత్తుల శ్రేష్ఠత్వము స్థాపింపఁ బడెను. ఉపాయము గొప్పదైన నుపేయము గొప్పదే. ఉపేయము గొప్పదైనపుడు దాని సాధించు నుపాయము గొప్పదిగానే యుండవలెను. ఉపేయము రామచంద్రమూర్తి, దాని సాధన ముపాయము, రామచంద్రమూర్తియే వచ్చుట.

తే. పరమశూరుండు రాముండు • బవరమందు
నతని మగఁటిమి కనురూప • మైనదాని
యోజన యొనర్చి చెప్పుమీ • యోజనీయ
వనచరకులావతంస! నీ వనుచు నడుగ. ౯౮౦

అర్థములు. బవరమందున్ = యుద్ధమందు. అనురూపము = తగినది.

తా త్ప ర్య ము.

అంజనేయా! యిది యాఁడుదాన నైన నా యాలోచన విధము; నీవును రామచంద్రుఁడు యుద్ధమందు మిగుల శూరుఁడు; అటువంటి వానికిఁ దగిన చర్య యేదియో యాలోచించి చెప్పుము అని యడుగఁగా.

క. ఘనహితము హేతుయుతమును, ననఘార్థోపహిత మైన • యవనిజసూక్తుల్
వినియంజనవరతనయుం, డనియెన్ వక్తవ్య శేష • మాదట నిట్టుల్. ౯౧

అర్థములు. ఘనహితము = గొప్ప మేలు కూర్చునది, హేతుయుతము = యుక్తియుక్తము, అనఘ = దోషరహితమైన, అర్థ + ఉపహితము = అర్థముతోఁ గూడినది. వక్తవ్య శేషము=చెప్పవలసిన దానిలో నింత వఱకుఁ జెప్పఁగా మిగిలినది.

తాత్పర్యము.

మిగుల హితమైనవి, యుక్తియుక్తమైనవి, నిర్దోషమైనవి, ప్రయోజనముతోఁ గూడినవి యగు సీతాదేవి చెప్పిన మంచి మాటలనువిని,హనుమంతుఁడు చెప్పవలసిన దానిలో మిగిలిన దాని నిట్లు చెప్పెను.

—• హనుమంతుఁడు సీతాదేవి సందేహము దీర్చుట. •—

ఉ. దేవి! కపీంద్రభల్లుకత•తిప్రభువర్యుఁడు నిశ్చయించె సు
గ్రీవుఁడు నీ నిమిత్తము ప్ర•కౢప్తబలంబులతోడఁ దోడ్పడం
గా, వెస వత్తు రాతనికిఁ • గైవస మై యసమాన విక్రముల్
దేవనిభుల్ మనోజవులు • దిగ్గగనాటులు శత్రుమర్దనుల్. ౯౨

అర్థములు. కపీంద్ర = వానర శ్రేష్ఠుల యొక్కయు, భల్లుకతతి = ఎలుగుల సమూహము యొక్కయు, ప్రభువర్యుఁడు = గొప్పప్రభువు, ప్రకౢప్త బలంబుల తోడన్ = గొప్ప సేనలతో, కైవసమై = స్వాధీనపడి, మనోజవులు = మనసువంటి వేగము గలవారు, దిక్ + గగనాటులు = దిక్కులయందు, నాకాశమందు సంచరించువారు.

తాత్పర్యము.

దేవి ! వానరభల్లూకరా జగు సుగ్రీవుఁడు నీ నిమిత్తమై గొప్ప సేనలతో రామచంద్రమూర్తికి సహాయపడ నిశ్చయించినాఁడు. ఆయనకు లోబడినవారై యసమానపరాక్రమము గలవారును, దేవతలతో సమానులును, మనోవేగము గల వారును, దిక్కులందు నాకాశమందు, సంచరించువారును, శత్రుసంహారకులు నగు వారు శీఘ్రముగ వత్తురు.

క. ఎంత గడుసుఁబని నైన నరవంతయు వెత లేక సలుప • నగు వారలు వి
క్రాంతులు సాబ్ధిధరావని, గంతున వలగొనెడివారు • గగనాధ్వగు లై. ౯౩

అర్థములు. గడుసుఁబని = కఠిన కార్యము. స+అబ్ధి = సముద్రములతోను, ధర = పర్వతములతోను గూడిన, అవనిన్ = భూమిని, గంతునన్ = దాటున, వలగొనెడివారు = ప్రదక్షిణించువారు; గగనాధ్వగులై = ఆకాశమార్గమున సంచరించువారై.

తాత్పర్యము

వా రెటువంటివారని తలఁచితివో యేమో, ఎంతకష్టమైన పనియైనను రవంత

నైన బడలికలేక చేయఁగలవారు, పరాక్రమము గలవారు, సముద్రములతోను బర్వతములతోను గూడిన భూమండలమును ఆకాశమార్గమునఁ బ్రదక్షిణము చేసి రాఁ గలవారు. అట్టివారి కీ సముద్రము దాఁటుట యెంతకార్యము.

క. నాకంటె గొప్పవారును, నాకున్ సరివారుఁ గలరు • వనచరు లచటన్
నాకంటె హీనుఁ డొకఁడేన్, తన్మాకన్యా! లేఁడు తీక్ష్ణ•కరసుతు నొద్దన్. ౯౪౮

తా త్ప ర్య ము.

వానరులలో సముద్రము దాఁటగలవాఁడు నే నొకఁడనని తలఁచితివి. అది పొరపాటు. సుగ్రీవు నొద్ద నా కంటె గొప్ప వారును; నాకు సమానులు నగువారు గలరే కాని నా కంటెఁ దక్కువ వాఁ డగు క్రోఁతి యొకఁడైన లేఁడు. వారీ ప్రక్క రాలేదు. కనుక నిన్నుఁ జూడలేదు. నే నీ ప్రక్క వచ్చితిని. నా పుణ్యము కొలఁది చూచితిని. ఈ మాత్రమున వానరుల యందఱిలో నేనే మొనగాఁ డని యెట్లు నిశ్చయించితివి.

క. నేనే నినుఁ గాంచితి నఁట, యీ నిస్తులబలుల నేమి • యనవలయు నొకో
మానవపతి భూరిగుణా,హీనులఁ బంపండు పంపు • నితరుల మొదలన్. ౯౪౯

అర్థములు. భూరిగుణహీనులన్ = గొప్ప గుణములచే గొప్పయగు వారిని, ఇతరులన్ = గుణహీనులను.

తా త్ప ర్య ము.

వానర వీరుల యందఱిలోఁ గనిష్ఠుఁడ నగు ఒక్క క్రోఁతిని నేనే నిన్నుఁ జూడఁ గలిగితి నట. ఇఁక ససమాన బలు లగు వారి నే మనవలయును. రాజనీతి వినుము. నీకుఁ దెలియనిది గాదు. రాజు శత్రువుల యొద్దకుఁ బంపునపుడు గుణహీనులను దొలుతఁ బంపును గాని, గుణోత్తములను మొదటఁ బంపఁడు. ఏల? వా డక్కడఁ జిక్కుపడె నేని తనకు బలము తగ్గును. కావున నందఱిలో హీనుఁడ నగుటచేత నే సుగ్రీవుఁడు నన్నుఁ బంపెను గాని యుత్తముఁ డగుటచేఁ గాదు.

ఇది యుక్తియుక్తమైనను సత్యము మాత్రము గాదు. అయినను నిట్టియసత్య మసత్యముగాదు, ఇందు సీతాదేవికి ధైర్యము చెప్పి జీవింపఁ జేయవలయు ననుసదుద్దేశము గలదు గాని దురుద్దేశము లేదు. కావున నసత్యదోషము లేదు. పుణ్యపాపములు భావాధీనములు. అటుగాక సముద్రలంఘనము మాత్రమే సీత యుద్దేశ మగునేని నిది సత్యమే. ఆకొంపంచేహాము సముద్రము దాఁటి యెవ్వరు రాఁగల రనియే కదా. బలమున హనుమంతు డెక్కుడైనను, వేగమున నంగద నీలాదులు సమానులే.

సీ. కావున నీవు శో•కంబు మానుము తల్లి! దుఃఖకాలం బెల్లఁ • దొలఁగిపోవు
నిక పోయి నేఁ జెప్ప• ముదితులై క్రోఁతులు, వచ్చెద రొక గంట•నైన యిటకు
నా వీఁపుపై నెక్కి • భూవిభుల్ శశిభాస్క•రులపోల్కి నీ మ్రోల • నిలుచువార
లిట వచ్చి యీలంక • నెల్ల సాయకములఁ, దుత్తుమురుగఁ బోవఁ•గ్రుంచువారు

ఆ. రామచంద్రవిభుఁడు • రణరంగమం దిందు, సబలుఁ బంక్తికంఠు • సంహరించి
నిన్నుఁదోడుకొనుచు • నెమ్మి నయోధ్యకుఁ, బోవువాఁడు పువ్వుఁ•బోఁణి నిజము.

అర్థములు. ముదితులు = సంతోషించిన వారు, సాయకములన్ = బాణములచే.

తాత్పర్యము.

ఈ కారణముచే నీవు రామలక్ష్మణు లెట్లు రాఁగలరను సందేహము గాని, రారను శోకముగాని వదలుము. నీ దుఃఖకాలము పోయినది. నేను బోయి చెప్పఁగానే వానరు లొక గంతువైచి సంతోషముతో నిటకు వత్తురు. రామలక్ష్మణులు సూర్య చంద్రులవలె నా వీఁపుపై నెక్కివచ్చి నీ యెదుట నిలువఁ బడుదురు. ఇచ్చటికి వచ్చి బాణములచే నీ లంక నంతయు పొడిపొడిగాఁ జేయుదురు. యుద్ధమందు రామచంద్రమూర్తి రావణుని సేనలతోడఁ జంపి నిన్నయోధ్యకుఁ దోడుకొనిపోవును.

క. కాలమున కెదురు చూడుము, బాలా! తూర్ణముగ రాము • వహ్నివలెఁ గనం
జాలెద వాతఁడు నీ వ్యథఁ, బాలార్చును నసురుగతిని • బరికింపు మిఁకన్. ౯౪౭

అర్థములు. తూర్ణముగన్ = త్వరగా; వహ్నివలెన్ = అగ్నివలె, పాలార్చును = నశింపఁజేయును.

తాత్పర్యము.

అమ్మా! మే మెప్పుడు వత్తుమా యని మా రాక కెదురు చూచుచుండుము. ఈ లోపల నీ వేమియు సాహసము చేయఁబోకుము. రామచంద్రమూర్తిని మండుచున్న యగ్నిహోత్రమువలె నిచటఁ జూడఁగలవు. ఆయన నీ దుఃఖము మాపును. రాక్షసుఁ డీక నేగతి పట్టునో చూడుము.

చ. కొడుకులతోడ బంధుజన•కోటులతోడ నమాత్యపంక్తితోఁ
గడచని రాక్షసేశ్వరుఁడు • క్ష్మాస్థలిఁ ద్రెళ్ళఁగ నీవ చూచి నీ
యుడుగని దుఃఖసాగరము • నోడ్డును జేరి శశాంకు రోహిణీ
జలజదళాక్షి చందమున • సమ్మద మారఁగఁ గూడె దంగనా! ౯౪౮

అర్థములు. అమాత్యపంక్తితోన్ = మంత్రుల సమూహముతో, కడచని= చచ్చి.

తాత్పర్యము.

అమ్మా! కొడుకులతోఁ జుట్టములతో మంత్రులతోఁ జచ్చి రావణుఁడు నేల బడఁగా నీవే చూచి నీ దుఃఖసముద్రముయొక్క యొడ్డును జేరఁగలవు. మఱియు రోహిణి చంద్రునిఁగూడినట్లు నీ మగనిని నీవు సంతోషముతోఁ గూడుకొనఁగలవు.

సీ. అని యిటు లూరార్చి • యవనిజఁ గనుఁగొని, పయనింప నాయత్త•పడుచు వెండి
పల్కు నా పావని • పల్లటిల్లకు మమ్మ, త్వరగాన కాంచెదు • దాశరథుల
శరచాపకరుల నీ•పురమువాకిట నఖ, దంష్ట్రాయుధులు రణ•దక్షులైన
శాఖామృగంబులు • శైలాంబుదసముల్, సద్భక్తిఁగొలువంగ • జలదవేణి!

ఆ. నిన్నుఁ దలఁచి తలఁచి•కన్ను మొగుడ్పక, యున్నవాఁడు రాముఁ • డుమ్మలికను
దుఃఖపడకు మమ్మ ! • దురపిల్లకో యమ్మ, శోకవమ్మ! వెతలు• దలఁగు నమ్మ.

అర్థములు. ఆయత్త పడుచున్ = సిద్ధపడుచు; పల్లటిల్లకుము = తెల్లఁబోకుము; శాఖామృగంబులు = వానరులు, శైలాంబుదసముల్ = పర్వతములతో మేఘములతో సమానమైనవారు, ఉమ్మలికను=శోకముచేత; దురపిల్లకుము = తపింపకుము; జలదవేణీ = మేఘమువలె నల్లనైన జడ గలదానా.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము సమాధాన పఱిచి ప్రయాణమునకు సిద్ధపడుచు సీతాదేవిని జూచి యామెకు మఱింత ధైర్యము వచ్చుటకై హనుమంతుఁ డిట్లనియె. అమ్మా ! నీవు తెల్లఁబోకుము. విల్లు బాణములు ధరించిన రామలక్ష్మణులను నీ పురము వాకిటఁ ద్వారలోనే, గోళ్ళు కోఱ లాయుధములుగఁ గలిగి యుద్ధమందు సమర్థులై పర్వతముల వలె నల్లని మేఘముల వలె లావైన వానరులతోడఁ గూడి యుండఁగా జూడఁ గలవు. రామచంద్రమూర్తి నిన్నుఁ దలఁచి తలఁచి వ్యసనముచే నిద్దుర లేక యున్నాఁడు. కావున నీవు సంతాపము. పడకుము. రావణు భయము వదలుము

క. రామునికంటె విశిష్టుఁడు, భూమిజ ! యెవఁ డమ్మ లోక•ముల నెం దేనిన్?
సౌమిత్రికి సముఁ డెవ్వఁడు? భామా! నీ కాశ్రయులును • వహ్న్యనిలసముల్.

అర్థములు. విశిష్టుఁడు = గొప్పవాఁడు, వహ్ని+అనిలసముల్ = అగ్ని వాయువులకు సమానులు.

తాత్పర్యము.

ఎంతైనను, ఏ విషయ మందైనను రామచంద్రమూర్తి కంటె గొప్పవాఁడెవఁడు? లక్ష్మణునకు సమానుఁడెవ్వఁడు? వారిరువురు అగ్నివాయువుల వంటివారు.లోకముల దహన కర్మమందు నగ్నిని మించినది లేదు. ఇది రూపమే లేకుండఁ జేయును. బలమునందు వాయువుతో సమానమైనది లేదు. ఎట్టి దానినైన బోర్లఁద్రోచి తుత్తుమురు చేయఁ గలదు. రెండు నేకమైనపుడు శత్రునిర్మూలనము చేయఁగలవు. ఈ యిరువురు నీకు సహాయులు. ఇఁక నీకు వచ్చిన భయ మేమి ?

క. రాముని నేఁ జూచుటయే, భూమిసుతా! యుద్ధు; నేను • బోయి వచింపన్
భీమకపిస్తోమంబులతో మహీపుఁడు వచ్చి యిటకుఁ • దున్మాడు పరిన్. ౯౯౧

తాత్పర్యము.

నేను బోయి రామచంద్రమూర్తిని జూచుటే యాలస్యము. నేను బోయి చెప్పఁగానే భయంకర వానర సమూహముతో నాయన బయలుదేఱివచ్చి శత్రు సంహారము చేయును.

క. ఈ రక్షోగణరక్షిత, ధారిణి వెత లందఁగలదు • తల్లి! చిరముగా
స్వారాజును శచి గూడిన, తీరునఁ బతిఁ గూడి నీవు • ధృతి గొను మాత్మన్.

అర్థములు. ఈ రక్షోగణరక్షిత ధారిణీ=రాక్షస సమూహములచేఁ గాపాడఁబడుచున్న యీ భూమి, ఈ యనునది సమీప పదార్థమును దెలుపును; చిరముగా= శాశ్వతముగా; స్వారాజును = స్వర్ + రాజును = ఇంద్రుని; ధృతి = ధైర్యము.

తాత్పర్యము.

రాక్షసులు కాపాడుచున్న యీ లంక శాశ్వతముగా దుఃఖముల పాలుకాఁగలదు. ఇంద్రుని శచీదేవి కలిసికొన్నట్లు నీవును రామచంద్రమూర్తిని గలిసికోఁగలవు. ధైర్యము వహింపుము. భయపడవలదు.

-• ౪౦-వ సర్గము. సీతాదేవి శ్రీరాము నుద్దేశించి హనుమంతునితోఁ బలుకుట •-

సీ. అవ్వుడుఁ బవమాన•తనయునిఁ గనుఁగొని, ధరణిజ యి ట్లనుఁ • గరముఁ బ్రీతి
నీ ప్రియసూక్తులు • నిండుముదం బిచ్చె, వాడిన మడికిని • వానయట్లు
శోకంబుచేఁ జాల • శుష్కించి యుండు నా, యవయవంబులచేత • నాపదీర
నెట్లు లాత్మేశు నే • స్పృశియింపఁ గలనో నీ,వట్లుసేయుము వఱు•వట్లు దొలఁగఁ
గాకిని గోపాన • నేకాక్షముగఁ జేసి, నట్టివార్తయు వర•ణ్యమున నాదు
ఆ. గండభాగమునను • గరఁగిపోఁ దిలకంబు, స్వేదబిందువులను • జిత్రరీతిఁ
మణిశిలను నొకంట•మనుత దీర్చఁగ నీవు, తిలకముంచుటయును•దలఁపు మనుము.

అర్థములు. వఱువట్లు = వట్లు+వట్లు=వఱువట్లు, మిక్కిలి శుష్కించుట, ఏకాక్షముగన్ = ఒక కన్నుగలదానిగ, గండభాగమునను = చెక్కిలి యందు. (౨) గండశైలము ప్రక్కనున్నప్పుడు, స్వేదబిందువులను = చెమట బొట్లను.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా నాయనను జూచి సీతాదేవి మిగులఁ బ్రీతితో నిట్లనియె, వాడిపోవుచున్న మడిలోని పైరునకు వాన మఱలఁ బ్రాణము గలిగించి పచ్చగాఁ జేసినట్లు చావనున్న నాకు నీ ప్రియవాక్యములు మఱలఁ బ్రాణమును గలిగించెను. బ్రదికితిని. శోకముచే మిక్కిలి శుష్కించియుండు నీ యవయవములచే నా దుఃఖమంతయు సమయునట్లు నాథుని నేనెట్లు కౌగలింపగలనో నీవట్లుచేయుము. ఇదివఱకు నీకు నిచ్చిన గుర్తుగాక మఱియొక రహస్యమైన గుర్తు చెప్పెద వినుము. కోపముచేఁ గాకిని నొంటికంటిదానిగఁ జేసిన విషయముగాక యరణ్యములందు సంచరించునపుడు గండశైలమునందుఁ జెమటచే నా ముఖమున జుక్కబొట్టు కరఁగి పోఁగా బాడుముఖముతో నుండు నాకుఁ దానే ప్రేమతో మణిశిలను జాఁది తిలక ముంచెను. అదికూడ స్మరింపు మనుము.

దీనివలన ముత్తైదువులు కొంచెము సేపైనఁ బాడు ముఖముతో నుండరాదనియు, నట్టి పాడు ముఖమును బురుషులు చూడరాదనియు నేర్పడుచున్నది. తిలకములేని ముఖము శ్మశానమువంటిది. ఇందు సీసము పంచపాది.

క. వరుణేంద్రోపమవిక్రమ, పరుఁడవు నీ యట్టిఁ డాత్మ•పత్నిని దైత్యుల్
  హరియించి బాధ పెట్టఁగఁ, బరువట్టుల యూరకుంట • భావ్యం బగునే! ౯౯౪

అర్థములు. వరుణేంద్రోపమ విక్రమ పరుఁడవు = వరుణుని, యింద్రుని పరాక్రమము కంటె గొప్ప పరాక్రమము గలవాఁడవు. వా రిరువురు కలిసినను నీ కీడు రారు. అట్టిఁడు = అట్టివాఁడు, ఆత్మపత్నిని = తన భార్యను, మఱి యెవతెనో కాదు. తాను భరింపఁ బూఁటపడిన యిల్లాలిని; ఆమె లేకుండిన నగ్నిహోత్రముకూడ లేకుండఁ బోవుదానిని, దైత్యుల్ = రాక్షసులు; మఱి యెవ్వరో బంధువులు పిలుచుకొని పోలేదు. హరియించి = దొంగతనముగా నెత్తికొని, నీ సమ్మతి మీఁదఁ గాదు. బాధ పెట్టఁగన్ = ఎత్తికొని పోవుట సుఖపెట్టుటకుఁ గాదు. బాధపెట్టుటకు, పరువట్టుల = అన్యునివలె; తేరకానివలె; శత్రువువలెనే; ఒక స్త్రీ బాధపడునపుడు పరాయి మగవాఁడైనను సాహాయ్యపడవలసినవాఁడే, శత్రువు మాత్రమే సహాయపడఁడు.

తాత్పర్యము

పరాక్రమమందు ఇంద్రవరుణు లిద్ద ఱొకటిగా వచ్చినను నీకు సమానులు గారు. అటువంటి పరాక్రమము గల నీవు నీ భార్యను రాక్షసులు నీ సమ్మతిలేకుండ దొంగతనముగా హరించి బాధపెట్టుచుండఁగా నీవు శత్రువువలె నూరకుండుట ప్రశస్తకార్యమా?

ఉ. దాఁచితి నీరజంబుమణి • దాశరథీ! యిది నీ మనోంబుజం
  బాఁచికొనంగఁ జాలుట మ•హాత్మ! భవద్విరహానలంబు న
  న్గాఁచెడివేళ ని న్గనిన•క్తైవడి దీనిని గాంచి పొంగుచున్
  స్రైఁచుట దోఁప దింక వెత•సముద్రమునం దసు వుగ్గఁబట్టుచున్. ౯౯౫

అర్థములు. నీరజంబుమణి = నే నిప్పుడు నీకుఁ బంపిన చూడారత్నము గనులలో తాలలోఁ బుట్టినది గాదు. సముద్రమున జలములందుఁ గౌస్తుభమువలె బుట్టినది. మనోంబుజంబు = మనస్సనెడి కమలము, కమలము నీరజము. ఈ మణి నీరజము కావునఁ బరస్పరము సోదరన్యాయము కలదు. కావున నీ హృదయకమలమును నిది యాకర్షింపఁగలదు. ఆఁచికొనంగన్ = ఆకర్షించుకొన; అసువు = ప్రాణము; ఉగ్గఁబట్టుచున్ = బిగఁబట్టుచు; దాశరథీ = నీ తండ్రిని దశరథునైన స్మరింపుము. ఆయన బలపౌరుషములు స్మరించి యాయన కడుపునఁబుట్టిన నీ వెట్టులు ప్రవర్తింపవలెనో యోచింపుము. భార్యయొక్క తుచ్ఛమైన కోరిక నిమిత్తమై తన ప్రాణము విడిచిన యాయన చర్య స్మరింపుము. అట్టి కోరిక నేను గోరలేదు. నీ పౌరుషమునకుఁ గీర్తికి హాని రాకుండ నా ప్రాణమును గాపాడు మని కదా నేను గోరుచున్నాను. నా మామగా రుండిన నన్నిట్లుపేక్షించి యుండునా! మహాత్మ= నీవు స్వభావమున మహాత్ముఁడవే. ఏల నా విషయమున మాత్రము క్షుద్రాత్ముఁడవైతివి. భవద్విరహానలంబు=నిన్నెడఁబాయుట యనెడి యగ్ని.

తాత్పర్యము.

దశరథ రాజపుత్రా! నీ మనస్సు నిది యాకర్షింపఁజాలు శక్తి గలది కావున నీ నీటఁబుట్టిన మణిని నేను దాఁచియుంచితిని. ఇది నీ వియోగ మను వహ్ని నన్నుఁ గాలుచునపుడు నీటఁబుట్టినది కావున నీ చలువగుణము దీనియం దుంటచే నిప్పును నీళ్ళు చల్లార్చినట్లు నా విరహాగ్నిని నది చల్లార్చును దీనినిజూచి నిన్నుఁ జూచినట్లే పొంగుదును. గావున దీనిని జూడఁగానే విరహానలము శమించును. దీనిని గూడ నెడఁబాసితిని. ఇక నీదుఃఖసముద్రమునందు నేను ప్రాణము బిగఁబట్టఁగలనని తోఁపలేదు. అట్టైన నేల పంపితివందువా? ఇదివఱకు దీని దర్శనము నీ రూపమును స్మృతికిఁ దెచ్చుచుండెను. ఇప్పు డిదేపోయి నిన్నుఁ బిలుచుకొని వచ్చునని నమ్మి పంపితిని. ఇది సముద్రమునఁ బుట్టినది కావున సముద్రమువలన బాధలేకుండ నన్ను రక్షించుచుండెను. ఇఁక నన్ను రక్షించువా రెవరు? ఈ రత్నమును జూచినపుడంతయు నీవు స్మరణమునకు వచ్చుటచే దీనిని దాఁచితినని చెప్పుటచేఁ జూచినపు డంతయు భగవంతుని జ్ఞాపకముఁ జేయు పతకముగాని మఱి యేదైన చిహ్నముగాని దేహమున ధరింపవలయునని సూచన. అది పోవుట ప్రాణము పోవుటతో సమానము. కావుననే శ్రీకోదండరామ సేవక సమాజ సభ్యులు సీతారామ లక్ష్మణ పతకమును సర్వదా ధరించుచున్నారు. సీతాదేవి సర్వాభరణములు వదలి దీనిని మాత్రము ప్రాణపదముగా దాఁచియుంచెను. దానిని గూడ రామార్పణము గావించి సర్వస్వ నిక్షేపము గావించిన దన్యాను. *

ఆ. పడఁగ రాని యట్టి • పాటులఁ బడుచును, వాకొనంగ రాని • వార్త వినుచు
గుండె జల్లు మనఁగఁ • గూళరక్కసులలో, నిన్నుఁ దలఁచి సైఁచి • యున్నదాన.

అర్థములు. వాకొనంగరాని = (౧) చెప్పరానంత నీచములైనవి. (౨) చెప్పరానన్ని సంఖ్య గలవి.

తాత్పర్యము.

ప్రాణి పడుటకు సాధ్యముగాని బాధ పడుచు నోటఁ జెప్పరాని మాటలు వినుచు గుండెలు జల్లు జల్లు మనుచుండ నీ దయలేని రాక్షసులలోఁ జిక్కుకొనియు నీవు కలవుకదా భయమేమి యని నిన్ను స్మరించి సహించి యున్నదానను.

దేహము ధరించిన ఫలము భగవంతుని స్మరణమే. దేహము లేదేని భగవత్స్మరణములేదు. భగవంతుని స్మరించినఁగాని భగవత్ప్రాప్తి లేదు, కావున భగవత్ప్రాప్తికై దేహధారణము చేయవలయును గాని మనకై విడువరాదు. దాని నన్య ప్రాకృత విషయములందు వినియోగపెట్టనురాదు. కావున నీ దేహము వదలి పోవులోపలనే భగవత్ప్రాప్తి కలుగు నుపాయము చేసికొనవలయును.

చ. ఒకనెల మెట్టులైన మని • యుండెద. నంతకు నీవు రానిచోఁ
ప్రకటముగాఁగఁ బ్రాణములు • పాయును, రావణుఁ జూచినంతటన్

దడతడ లాడు గుండియలు • దైత్యుఁడు క్రూరుఁడు నాథ! నీ మనం
బకట! కరంగ దేని యది • యంతయు నా దురదృష్టమే చుమీ.

అర్థములు. మనియుండెదన్ = బ్రతికి యుండెదను; అంతకున్ = అంత కాలము వఱకు

తాత్పర్యము.

ఎంతకష్టమైనఁ బడుచు నొక నెల బ్రదికియుండెదను. (౯౫ ప.) ఈ లోపల నీవు రానియెడల ప్రాణములు తమంతఁ దామే పోవును. నిలుప నాకు సాధ్యపడదు. ఆశ యను త్రాళ్ళచేఁ గట్టియుంచినాను. అది తెగిపోయెనా దానిని బిగఁబట్టు సాధనము లేదు. ప్రాణ మేల పోవునందువా రావణుఁ జూచిన మాత్రముననే నా ప్రాణములు తల్లడిల్లును. వాఁడు మహా క్రూరుఁడు, ఇంత చెప్పినను ఇప్పటికిని నీ మనస్సు కరఁగ దాయెనా యది నా పాప ఫలమే గాని నీ దోషముగాదు.

—• హనుమంతుఁడు మరలిపోవుటకు సీతాదేవిని సెల వడుగుట. •—

చ. అని కరుణంబుగా రమణి • నాడు మృగాయతనేత్రవాక్యముల్
విని పవమాననందనుఁడు • నిమ్ము సతీ! శపథంబుఁ జేసెదన్
వనజదళాయతాంబకుఁడ • వశ్యము నీ వెతఁ బాపు, నెంతయున్
వనరెడి నిన్నుఁ బాసి, మసు • వా, యది చూచి కృశించుఁ దమ్ముఁడున్. ౯౮

అర్థములు. కరుణంబుగాన్=శోకముతో - శోకము గలుగునట్లు.

తాత్పర్యము.

అని దుఃఖకరముగా మగనిని బల్కుచున్న సీతాదేవివాక్యములు విని హనుమంతుఁ డిట్లనియె. అమ్మా! నేను బ్రమాణము చేసి చెప్పుచున్నాను. నా మాట నమ్మును. రామచంద్రమూర్తి యవశ్యము నీకష్టములఁ దొలఁగించును. నిన్నుఁ బాసి యెంతయో దుఃఖించు చున్నాఁడు. ఆయన స్థితి చూచి లక్ష్మణుఁడును శుష్కించు చున్నాడు.

శా. ఎట్టట్టో నినుఁ గంటి నిందు నింకఁ ద • ల్లీ! దుఃఖకాలంబు గా
డెట్టుం దప్పదు నిన్నుఁ జూచుతఱి ధా • త్రీశాత్మజుల్ లంకకుం
బట్టన్ లగ్గలు రాక్షసాధముని దు • ర్మాన్ నీవ కన్నార రా
పట్టీ! చూచెదు పోను వాళ్మవిభుతోఁ • బద్మాక్షీ మీా వీటికిన్. ౯౯

అర్థములు. రాపట్టీ=రాచకూతురా. పట్టి శబ్దము బిడ్డ శబ్దము వంటిది గాని ఆఁడుబిడ్డ - మగబిడ్డ యన్నట్లు ఆఁడుపట్టి మగపట్టి యని ప్రయోగములు లేవు. సందర్భానుసారముగా నర్థము చేసికొనవలెను.

తాత్పర్యము.

తల్లీ! యెంతో కష్టపడి నిన్ను నేనిందుఁ జూచితిని. ఇఁక నీవు యాచింపవలసి

వదిలేదు. నిన్నుఁ జూచు కోరికతో రాజకుమారులు లంకకువచ్చి కోటకు లగ్గలు పట్టి నీచరావణునిఁ జంపఁగా నీవే కన్నులారఁ జూచెదవు. ఇది తప్పదు. నీవు నీ మగనితో మీఁ యూరికిఁ బోఁగలవు.

ఉ. రాముఁ డెఱుంగు గుర్తొకటి • రాజసుతా! యిదు మంతె చాలు నా
భామిని మత్ప్రదత్తమణి • పావని! చాలెడిగుర్తు, తన్మణిన్
భూమివిభుండు చూచిన న•హోహముగా దెద నమ్ము నీ నుడుల్
నా మరుదాత్మజుండు పయ•నం బయి నే నిఁకఁ బోయివత్తునే. ౧౦౦౦

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రమూర్తి గుర్తింపఁగలఁ గుర్తొకటి యిమ్ము. అంతమాత్రము చాలును. తక్కిన కార్యములు నేను జేసెదను. అనిన హనుమా! నే నిచ్చిన మణి నిన్ను నమ్ము నట్లు చేయఁజాలినంత గుర్తు. దానిని జూడఁగానే నీవు నా యొద్దకు వచ్చితివని నేను దీని నిచ్చితి నని నమ్మును. అసత్యముగాదు. అని చెప్పఁగా హనుమంతుఁడు తల్లీ నే నిఁక పోయి రావచ్చునా? అనుజ్ఞ యిచ్చెదవా?

చ. అని నమితోత్తమాంగుఁ డయి • యంత ప్రణామము చేసి నిల్వ న
య్యనఘుని మేను పెంచుట మ•హాంబుధి దాటఁగ నుత్సహించుటల్
గని కనుదోయి బాష్పములు • గ్రమ్మ సగద్గదకంఠయై ధరా
తనయ ప్రభంజనాత్మభవు • దైన్యమునం గని పల్కె నీ గతిన్. ౧౦౦౧

అర్థములు. నమితోత్తమాంగుఁడు = వంచిన శిరస్సు గలవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు చెప్పి తలఁ దలవంచి నమస్కరించి నిల్వఁగా నా పుణ్యాత్ముఁడు దేహము పెంచుట-సముద్రముదాట నుత్సహించుట చూచి కన్నుల నీళ్ళు గ్రమ్మఁగా డగ్గుత్తికతో సీతాదేవి యాంజనేయునిఁజూచి వ్యసనముతో నిట్లనియె.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని తొలుతఁ జూచినపుడు నమస్కరింప లేదు. ఇపుడు నమస్కరించెను. ఏల? పురుషులు స్త్రీలకు నమస్కరింప వచ్చునా? పురుషులు తాము చూచిన స్త్రీల కందఱకు నమస్కరింపరాదు గాని,

స్త్రియో నమస్యా వృద్ధాశ్చ, వయసా పతిదేవతాః
దేవతా ప్రతిమాం దృష్ట్వా యతించైవ త్రిదండినమ్॥
నమస్కారం న కుర్యా చ్చే దుపవాసేన శుద్ధ్యతి.

వయస్సున వృద్ధస్త్రీలు, పతిని దేవతలవలెఁ గొలుచు పతివ్రతలు తీరున నమస్కారమునకు నర్హులు. వీరిని, దేవతా ప్రతిమలను, త్రిదండ యతిని చూచినపుడు నమస్కరింప కుండిన దోష మొకనాఁ డుపవాస ముండినఁ బోవును.

పాదములంటి మ్రొక్కుట యభివాదన మనఁబడును. చేతులు జోడించి మ్రొక్కుట నమస్కార మనఁబడును.

తొలుత సీతాదేవిని జూచినపు డీమె సీత యగునో కాదో తెలియదు. పతిదేవత యగునో, కాదో తెలియదు. వృద్ధయుఁగాదు. కావున నమస్కరింపలేదు.

దూత లక్షణములు.

నిసృష్టార్థో మితార్థశ్చ తథా సందేశ హారకః
కార్య ప్రేషతథా దూతో దూత్యశ్చాపి తథావిధాః.
ఉభయో ర్భావ మున్నీయ, స్వయం వదతి చోత్తరమ్.
సుశ్లిష్టం కురుతే కార్యం, నిసృష్టార్థస్తు సస్మృతః.
మితార్థభాషీ కార్యస్య; సిద్ధికారీ మితార్థకః
యావద్భాషిత సందేశ, హారః సందేశహారకః.

నిసృష్టార్థుఁడని, మితార్థుఁడని, సందేశహారుఁడని దూతలు మూఁడు విధములు. దూతికలునట్టులే. అందుల నుభయుల యభిప్రాయము తెలిసికొని ప్రత్యుత్తరములు తానే వారిభావ మనుసరించి సమయోచితముగ నిచ్చి కార్యము చక్కఁజేయువాఁడు నిసృష్టార్థుఁడు. మితార్థములు భాషించి కార్యము చక్కఁజేయువాఁడు మితార్థభాషి. కార్యమెట్లులైనఁగాని తన ప్రభువు చెప్పిన మాటలఁ జెప్పువాఁడు సందేశహారి. వీరిలో హనుమంతుఁడు నిసృష్టార్థుఁడు. రామ సుగ్రీవులు చెప్పకున్నను సీతాదేవి ప్రశ్నల కన్నిటికి హనుమంతుఁడు తానే సమయోచితముగఁ బ్రత్యుత్తరములు చెప్పెను. రావణునితో నిట్లే చెప్పఁగలఁడు. హనుమంతుఁ డిట్టి యుత్తమదూత కావుననే "అదిఁ బరోపకారపరులై చరియించిన యట్టి యాంజనేయాదులఁ బోలనైతి" నని నలుఁడు దుఃఖించె నని శృంగార నైషధమునఁ జెప్పఁబడెను. కాలమునుబట్టి చూచిన నలుఁడు ముందటివాఁడు. హనుమంతుఁడు వెనుకటివాఁడు కావున అది ననుట సరికాదు. కావ్యము లం దిట్టివి దోషముగ నెన్నఁబడవు. అందు విషయము మాత్రము ప్రధానముగ గ్రహింపఁబడును గాని పూర్వాపర విచారము కావ్యకర్తలకును లేదు.

—• సీతాదేవి హనుమంతుఁడు క్రమ్మఱిపోవుటకు ననుమతించుట. •—

క. హనుమా! కుశలం బడిగితి, ననుమా! శ్రీరాము నతని•యనుజు సుమిత్రా
తనయు సహామాత్యుని నిన తనుజాతుని నందు నున్న•తక్కిన వారిన్. ౧౦౦౨

తాత్పర్యము.

అంజనేయా! రామచంద్రమూర్తిని, ఆయన తమ్ముని, లక్ష్మణుని, మంత్రుల తోడ నుండు సుగ్రీవుని, ఇంకను నచ్చట నున్న తక్కిన వారి నందఱను కుశల మడిగితి ననుము.

క. అన్నా! రాఘవుఁ డెట్టులు, నన్ను విపత్సాగరంబు•నం జెడకుండన్
జెన్నారఁ బ్రోచు నా గతి, నన్ననమెయిఁ బలుక నన్న!•మఱవకు మన్నా!

తా త్ప ర్య ము.

అన్నా! ఆంజనేయా! నే నీ యాపత్సముద్రమున మునుఁగకుండ నెట్లు చెప్పిన రామచంద్రమూర్తి నన్ను రక్షించునో యట్లు చెప్పుము. అన్నా! మఱవకేము సుమా.

క. ఇన్నిచరాక్షసావళి, నన్ను భయము పఱుచు విధము • నానావ్యసనా
పన్నత నేఁ గుందెడి గతి, విన్నప మొనరింపు నాదు•విభునకుఁ దండ్రీ! ౧౦౦౪

అర్థములు. నానావ్యసనాపన్నతన్ = పలువిధములయిన దుఃఖముల యాపత్తుచే.

తా త్ప ర్య ము.

తండ్రీ! యీ రాక్షస స్త్రీలు నన్ను భయపెట్టు విధము నానావిధము లయిన దుఃఖములచే నేను బాధ పడుచుండు విధము నా మగనికి విన్నవింపుము.

ఇట్లు అంగీకరింపఁ బడినట్టి ప్రపన్నుండు సంసారములో నుండునట్టి స్థితిని పిరాట్టికి రావణుని గృహమునందుండు అశోకవనమున నుండి చూపించినది. అదెట్లనిన, పిరాట్టి రావణసంబంధ మెట్లో ఈతనికి దేహసంబంధమును అట్టిదే. పిరాట్టికి ఏకాక్షి, ఏకకర్ణి మొదలగు రాక్షసస్త్రీ లెట్లో, ఈతనికి అహంకార మమకారములును అట్లే. పిరాట్టికి తనను పెరుమాళ్ళవద్దనుండి కొనిపోదలంచిన మారీచుఁడు ఎట్లో, ఈతనికి విషయప్రావణ్య మట్టిది. తర్జనభర్త్సనాదుల నొనర్చిన రాక్షస స్త్రీ సంబంధము పిరాట్టి కెట్టిదో, ఈతని కళత్రపుత్ర సంబంధ మట్టిదే. పిరాట్టికి ఆంజనేయులవారి సంబంధ మెట్టిదో, ఈతనికి ఆచార్యుని దర్శనమును అట్టిదే. పిరాట్టికి శ్రీ యాంజనేయుల వా రొనర్చిన రామగుణకీర్తన మెట్టిదో, ఈతనికి ఆచార్యుండు సాయించిన గురుపరంపరయును నట్టిదే. పిరాట్టికి ఆంజనేయుఁ డిచ్చిన యుంగర మెట్టిదో, ఈతనికి ఆచార్యుండు ఉపదేశించిన తిరుమంత్ర మట్టిది. పిరాట్టి రామచంద్రుని యుంగరమునుజూచి దానిమూలముగ సుందరమగు వ్రేలిని, దానిమూలముగ బాహువులను వాటిమూలముగ దివ్యమంగళ విగ్రహమును అనుసంధించుకొని, ప్రాణములను ధరించియున్నట్లు శ్రీ వైష్ణవుండును, ఆచార్యుండు కృపచేసిన తిరుమంత్రము యొక్క యర్థమును అనుసంధించుకొని ధరించియుండును. పిరాట్టి లక్ష్మణస్వామితో పరుషముగ మాట్లాడిన మాట ఈమెను పెరుమాళ్ళను విడిచి, దూరముగానుండునట్లు చేసిన చందమున, ఈతం డొనర్చినట్టి 'భాగవతాపచారము' ఈతనిని "క్షిపామి" "నక్షమామి" అను భగవన్నిగ్రహమునకు విషయముగాఁ జేసి పెరుమాళ్ళనుండి దూరముగానుండునట్లు చేసినది. పిరాట్టికి విరోధు లగు రావణాదులను వధించి పెరుమాళ్ళు ఆమెను గొనిపోవుట యెట్లో, అట్లే యీతనికి విరోధి యగు ప్రకృతి సంబంధములు బోఁగొట్టి సర్వేశ్వరుండు ఈతనిని పరమపదమునకుఁ గొనిపోయి నిత్యముక్తులతోఁ బాటు నిత్యకైంకర్యమున నుపయోగపఱుచుకొనును. ఈ పదివార్తలను అను

స్థానపర్యంతము గలిగియున్నట్టి శ్రీ వైష్ణవుం డనునట్టి తావే పరమపదము.(వార్త మాలా ౨౦౩ పుట)

—• ౪౧-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు కార్యశేష మాలోచించుట. •—

చ. శుభ మగు గాక త్రోవ నరి•సూదన! యం చనఁ బొంగుచున్ మరు
త్ప్రభవుఁ డుదగ్దిశాగమన•తత్పరుఁ డై యటువాసి పోయి నే
నిభనిభయానఁ గంటి, నిఁక • నించుక కార్యము దక్కెఁ, నీ పురీ
విభు నెఱుఁగ మూఁ డుపాయములు • నీకిఁ జతుర్థమె యుక్త మారయన్. ౧౦౦౫

అర్థములు. అరిసూదనా = శత్రుసంహారకుఁడా! ఈ దీవనవలన హనుమంతుఁడు రాక్షసుల జయింపఁగలిగెను. నీకు శుభ మగుఁగాక త్రోవన్=అనుటచే సముద్రమందు వచ్చునపుడు కలిగిన విఘ్నములు మఱలఁ బోవునపుడు రాక తొలఁగినవి. పొంగుచున్ - సీత దీవించినది, ఇఁక నాకేమి భయ మని సంతోషించిన వాఁడై - మరుత్ + ప్రభవుఁడు = గాలి కుమారుఁడు, ఉదక్+దిశా+గమన తత్పరుఁడై = ఉత్తరదిక్కుగాఁ బ్రయాణమై పోవ నాసక్తి గలవాఁడై, ఇభనిభ యానన్ = ఏనుఁగు నడకవంటి నడకగల సీతాదేవిని, ఇంచుక కార్యము = కొంచెపుఁ బనియు, దక్కెన్ = మిగిలియున్నది. సుగ్రీవుఁడు సీతను జూడుఁడు, లంకను వెదకుఁడు, అను రెండు పనులలో నొకటి సీతను వెదకుట. ఆ ముఖ్యమైన పని ముగిసినది. లంకఁ జూచుట నిలువ యున్నది. అదియును రాత్రిచూచినను రాక్షసుల బలాబలములు రావణు నభిప్రాయ మెట్లున్నది నెఱుఁగవలసి యున్నది. ఆంజనేయా! లంకను జూచితివా యనినఁ జూచితిని మిద్దెలు మేడలు బాగున్న వనియా చెప్పుదును! రావణు నభిప్రాయ మే మనిన నేను జూచినపుడు నిద్రవోవుచుండెను ఆవల నాతనితో మాట్లాడలేదని చెప్పుదునా? కావున రాక్షసుల బలాబలము రావణు నభిప్రాయము దెలిసికొనుట యను కొంచెము కార్యము నిలువ యున్న దనెను.

తాత్పర్యము.

శత్రుసంహారకా! నీకు మార్గమందు శుభ మగుఁగాక. విఘ్నములు గలుగ కుండును గాక; పోయి రమ్మనిన సీత దీవనకుఁ బాత్రుఁడ నైతిని, నాకేమి భయమని హనుమంతుఁ డుత్తరముగాఁ బ్రయాణమై పోవఁదలఁచి కొంచెము దూరము చాటుగాఁ బోయి యిట్టు లాలోచించెను. సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన పనులలో సీతాదేవిని గనుట యను నది ముగిసినది. రెండవది లంకాశోధనము. రాత్రివేళఁ జక్కఁగాఁ జూచిన వాఁడఁగాను. రాక్షసు లేమాత్రము బలవంతులో రావణు నభిప్రాయ మేదో తెలియలేదు. ఈ కొంచెపుఁబని నిలువ యున్నది. ఇది చేయుటకు సామదాన భేదములు రావణు విషయమున నిష్ప్రయోజనములు. నాలుగవది దండోపాయమె తగినది. ఏలయంటివేని.

ఉ. సామము మేలు గాదు దను•జప్రకరంబుల పట్ల, దాన ము
ద్దామధనాఢ్యులందు ఫల•దంబును గా, దిఁక భూరివిక్రమో
ద్దాము లభేదసాధ్యులు గ•దా. యటుగావఁ బరాక్రమం బొకం
డేమెయిఁ జూడ యుక్త మని•యెంచెద ప్రస్తుత కార్యభంగికిన్. ౧౦౦౬

అర్థములు. ఉద్దామ ధనాఢ్యులందు = అధిక ధనముగల వారియందు, ఫలదంబు = ఫలమిచ్చునది, భూరి విక్రమోద్దాములు = అతిశయించిన పరాక్రమముచే గొప్పవారు, అభేద సాధ్యులు=భేదముచే సాధింప రానివారు, ఏమెయిన్ = ఏ విధముగ, ఇప్పటి కార్యభంగికిన్ = ఇప్పటి కార్యవిధమునకు.

తాత్పర్యము.

రాక్షసులు తమోగుణము విశేషముగఁ గలవారు. అట్టివారు మంచి మాటలను, ధర్మవాక్య శ్రవణములను సాధువుల వలె లోపడువారు గారు. దానమున వశపఱిచి కొందమనిన వారి యొద్దనే విశేషించి ధన మున్నది. ఇట్టి వారు ధనమునకు వశపడరు. అందఱు పరాక్రమ వంతులు. వీరిలో భేదోపాయము సాధ్యము గాదు. ఇఁక నాలుగవది యగు దండోపాయమే యిప్పటి కార్యస్థితినిబట్టిచూడఁ దగి యున్నది.

'అనిత్యో విజయో యస్మా ద్దృశ్యతే యుధ్యమానయోః
పరాజయశ్చ సంగ్రామే తస్మా ద్యుద్ధం వివర్జయేత్. మనువు.

గీ. కలహమున లక్ష్మిఁ గావించుఁ బ్రాణహా,నియును జేయు నింత నిక్కువంబు
పలువు రొకని గోడి పాఱుట బల్లిదు, లనవ చేత జెఱుటయును ఘటించు.

క. జయమగు నోడుదు మను ని,శ్చయ మెక్కఁడు లేదు వినుము సమరమునఁ బరా
జయము మరణంబుకంటె హృ,దయపుట భేదనము సేయుఁ దథ్యం బనఘా.

ఈ కారణముచే యుద్ధము మానుదుమూ యనిన సీతాదేవి రామచంద్రునితోఁ జేర్చు టెట్లు? యుద్ధమునందుఁ బరాజయము వచ్చినఁ గార్యము చెడునేమో. ముందు రామచంద్రమూర్తి, వెనుక సీతాదేవి గాను చుండఁగా నాకుఁ బరాజయమెట్లు రాఁగలదు? 'యత్ర రామో భయం నాత్ర నాస్తి తత్ర పరాభవ' యనుట యసత్యవాక్యమా? వారి సాహాయ్యము కలదని నేనధర్మ కార్యము చేయఁబూనితినా? ధర్మ మేల చెడును? కావున యుద్ధమును సాహసించుటే తగిన కార్యము. దుష్టులకు భయపడి ధర్మము చెడుచుండఁ జూచుచుండ వచ్చునా? యుద్ధ మెప్పుడు నిషిద్ధము? అర్థకాంక్ష యన్యరాజ్యాపహరణమునకై, కేవలకీర్తికై బలములు రెండు సమానములై జయము సందిగ్ధమై నపుడు యుద్ధము నిషిద్ధము. తన ద్రవ్యముఁ దాను రాఁబట్టుకొనుటకై చేయు యుద్ధము నిషిద్ధము కాదు. అందు నాకు దైవ బలము గలదు. దేహబలము గలదు. ధర్మబలము గలదు.

ఇట్టి నేనే లేనిపోని కుశంకలచే యుద్ధమునకు జంకితినేని కార్య మగు టెట్లు?

కావున యుద్ధమునకు జంకరాదు. రామచంద్రమూర్తి యసహాయుఁ డను దురభి ప్రాయము రావణునకుఁ గలదు. దానిని దొలగించినఁ గాని వాఁడు మెత్తఁబడఁడు. వారిలో వారికి భేదములు పుట్టవు. కావున యుద్ధ మవశ్యకర్తవ్య మగుచున్నది.

చ. అసురులచేవమట్టు తెలి•యన్ గమనించెద నేని దండమే
 మెసఁగు శుభోత్తరం బయి, మ•తేది ప్రయోజనకారి గాదు, రా
 క్షసవరవీరులం గెడపఁ•గా ననిఁ గొందఱ నున్నవార లీ
 రస మఱి మెత్తపాటు గొన•రాముని కార్య మకష్టసాధ్య మౌ. ౧౦౦౭

అర్థములు. చేవమట్టు = బలప్రమాణము. గమకించెదనేని, ప్రయత్నము చేసెదనేని, శుభోత్తరము = మిగుల మేలైనది, కెడపఁగాన్=చంపఁగా, అనిన్ = యుద్ధమందు, ఉన్నవారు=లెక్కినవారు. అకష్టసాధ్యము=సులభ సాధ్యము.

తా త్ప ర్య ము.

నేను మఱలి పోఁగానే రావణుని, రాక్షసులయు బలాబలము లే మాత్ర మని రామ సుగ్రీవులు తప్పక యడుగుదురు. దానికి నేను సరియైన ప్రత్యుత్తర మీయవలసి యుండిన రాక్షసు లే మాత్రము బలవంతులో తెలియ వలయును. ఇది యుద్ధమందుఁ దెలియఁ దగినదే కాని సామదానాదులఁ దెలిసికొన సాధ్యపడునది కాదు. అటుగాక యుద్ధమునకు నేను బ్రయత్నించుటవలన మఱియొక మేలు గలదు. ఇప్పుడు వీరు రామలక్ష్మణు లిరువు రసహాయులేమి చేయఁగలరని ధైర్యముతో నున్నారు. ఆ దురభి ప్రాయముఁ దొలఁగించి రామచంద్రమూర్తికి సుగ్రీవసాహాయ్యము గలదని ప్రకటించి యుద్ధమునఁ గొందఱఁ జంపితినేని తక్కినవారు ద్వేషము వదలి మెత్తఁబడుదురు. వారిలో వారి కభిప్రాయభేదము పుట్టును. అప్పుడు రామచంద్రమూర్తి కార్యము కష్టము లేక నెఱవేఱును.

ఉ. సీతను జూచి రమ్మనుచుఁ • జెప్పెను గాక రఘూద్వహుండు దు
 ర్నీతులతోడఁ బోరు మనె•నే యని యాత్మఁ దలంతు నేనియున్
 దూతయు నీతమైన పని•తోఁ బలుకార్యములన్ ఘటించుచో
 ఖ్యాతమనస్వి తత్ప్రథమ•కార్యవిరోధము లేమిఁ గన్గొనున్. ౧౦౦౮

అర్థములు. దుర్నీతులతోడన్ = నీతిమాలిన వారితోడ, నీతము = నియమింపఁబడినది, ఖ్యాత = ప్రసిద్ధి కెక్కిన, మనస్వి = ధీరుఁడు, ఆలోచనాపరుఁడు, తత్ప్రథమకార్య విరోధము=మొదటి కార్యమునకు విరోధించినది.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవిని జూచి మాట్లాడి రమ్మనెనుగాని, యీ నీతి మాలిన వారితో నీచకలహమునకు దిగు మనెనా యని యందునేని సీతాదేవి యేమి చెప్పెను. రామచంద్రమూర్తియే యిచ్చటికి రావలె, రావణాదులఁ జంపవలెఁ దన్నుఁ దీసికొనిపోవలె నని పట్టుదలగాఁ జెప్పెను. ఈ మాట నేను జెప్పిన రాక్ష

సుల బలాబలవిచారము రాకతప్పదు. ఈ పని నాకుఁ బ్రభువు చెప్పలేదే యనరాదు. ఏ విధముగనైనఁ గార్యముసాధించుట యుత్తమ దూతకృత్యము. అటు చేయునపుడు ప్రభువు నియమించిన కార్యముతోడఁ గార్యసాధనమునకు నేనేవి చేయవలయునో యవి యన్నియు మొదటిదాని కంగములుగాఁ జేయుట దూతకృత్యమే. అయినను ధైర్యము, ఆలోచన గలవాఁడు నియమితకార్యమునకు హానిరాకుండఁ జూడవలయును. అది చెడకుండునట్లు కార్యము సాధింప నెన్నియైనఁ జేయవచ్చును. మూలచ్ఛేదమగు కార్యము చేయరాదు.

ఉ. ఎంతయుఁ జిన్నపాటి పని • నేనియుఁ జక్కఁగఁ జేయఁ బూనుచో
సంతస మందఁ గూడ దొక • సాధన మబ్బినయంత, నర్థిమైఁ
జింతిలఁ బెక్కు మార్గములఁ • జేయఁగ దానిని, గాన జానకీ
కాంతుని యిమ్మహాక్రియయుఁ • గార్యము చేయఁగఁ బెక్కుభంగులన్. ౧౦౯

తాత్పర్యము.

ఎంతటి యల్పకార్యమునైనఁ జక్కఁగఁ జేయవలయు నని పూనినవాఁ డది నెఱవేర్చుట కెన్నెన్ని యుపాయము లున్నవో యన్నియు వెదకి చేయవలయును. అప్పుడే యీ కార్యము నిర్భయముగఁ జక్కఁగఁ నెఱవేఱఁగల దని నమ్మవచ్చును. కావున నీ రామ కార్యము కూఁడ బహువిధముల నెఱవేర్చుటే బాగు.

తే. దనుజులకు నాకుఁ గల తార • తమ్య మెల్ల, నరసి నిక్క మెఱింగి కీ • శాధినాథు
పరస కరిగితి నేని య • శంబు వెలయు, భర్తృనాజ్ఞనుజేసిన • బంట నగుదు. ౧౧౦

అర్థములు. పరసకున్ = సమీపమునకు, భర్తృనాజ్ఞను = భర్తయాజ్ఞను; షష్ఠీసమాసంబులందు ఋకారబుకారముల కచ్చు పరంబగు నపుడు నుగాగమం బగు. సు. వ్యా. సంధి. ౪౯ సూ.

తాత్పర్యము.

బలమునందు రాక్షసులకు, నాకుఁగల భేదము తెలిసికొని రామచంద్రు సమీపమునకుఁ బోయితినేని, యిప్పటికి స్వామి యాజ్ఞ నెఱవేర్చిన బంట ననిపించుకొందును.

క. సులభంబుగ నసురులతోఁ, గలహము సమకూరఁ బంక్తి • కంఠుం డస్మ
ద్బలమును దనదు బలంబును, దెలిసికొనం గాక యొంటఁ • దెలియం గలఁడే?

తాత్పర్యము.

రావణుఁడు తనయంతటి బలశాలి లేఁడని మదించి యున్నాఁడు. ఆ మద మణఁచిన గాని వాఁడు లొంగఁడు. కావున సులభంబుగ రాక్షసులను యుద్ధమున కీడ్చి కొందఱఁ జావఁదన్నుదునేని రావణుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చును. అప్పుడు తన బలమెంతో నాబలమెంతో తెలిసికొనునుగాని, నే నూరక పోయిన వాని కేమి తెలియఁగలదు?

ఉ. కావున నెట్లు లైన దశ•కంఠు సమంత్రి సమూహ సైన్యసం
భావితు నాజి కేక్షి పరి•పంథి బలాబలరీతి వానిహృ
ద్భావము చందముం దెలిసి • తద్దయుఁ జెక్కు చెమర్ప కుండఁగాఁ
బోవుట కార్య మట్లయినఁ•బో కృతకార్యుఁడ నెట్టుఁ గావునన్. ౧౦౧౨

అర్థములు. ఆజికిన్ = యుద్ధమునకు, పరిపంథి = శత్రువుల, బలాబల రీతిన్ = బలము గలవారో, కారో యను దానిని, హృద్భావము చందము = ఆలోచన విధము, చెక్కు చెమర్పకుండఁగాన్ = అనాయాసముగ, చెంపమీఁదఁ జెమట పోయకుండఁగా, కృతకార్యుఁడను=కార్యము చేసినవాఁడను.

తాత్పర్యము.

కాఁబట్టి యేదో విధముగ రావణుని వాని మంత్రులతోను,సైన్యములతోను, యుద్ధమున కేక్షి దానియందు శత్రువుల బలాబలములు దెలిసికొని సీతా విషయమై వాని యాలోచన యేమో యనియు నెఱిఁగి యనాయాసముగా నే బాధ లేక మరలి పోయితి నేని రామకార్యము చేసినవాఁడ నగుదును.

చ. కనులకుఁ బండు వై హృదయ•కాంతము నై సురనాథునందనం
బన ఘనవృక్షసుందరల•తాన్విత మై సొబగారుచున్న దీ
దనుజుని నిష్కుటంబు, వన • ధ్వంసముఁ జేసెద దీనిఁ, గారుచి
చ్చునఁ జెడినట్టి కాననము•చొప్పయినం గని రావణుం డెదన్. ౧౦౧౩

అర్థములు. హృదయకాంతము = మనస్సున కాహ్లాదకరమై, ఘనవృక్ష = గొప్ప వృక్షములతోను, సుందరలతా = అందమైన తీఁగలతోను, అన్వితము=కూడినది, నిష్కుటంబు=ఉద్యాన వనము.

తాత్పర్యము.

కన్నులపండువై, మనస్సునకు నింపై యింద్రుని నందనవనమువలె గొప్ప వృక్షములతోను, నందమైన తీఁగలతోను గూడిన యీ యుద్యానవనము సొగసుగా నున్నది. దీని నిప్పుడే ధ్వంసము చేసెదను. ఇది కారుచిచ్చుచేఁ గాలినట్లు పాడై పోవఁగా రావణుఁడు తన హృదయమందు.

ఉ. మండి మహారథద్విప•సమాజముఁ బంపును భండనార్థ మై
దండిమగల్ త్రిశూలచయ•దారుణపట్టిసచాపహస్తులై
గండున రాఁగ వారలను • గ్రక్కున నేఁ జేయుచుఁ దుండెతుండెముల్
నిండు మనంబునం జనద • నే కపినాథుపురంబుఁ జేరఁగన్. ౧౦౧౪

అర్థములు. మహారథద్విపసమాజము=గొప్ప తేర్లు, ఏనుఁగులు వీనిగుంపును, భండనార్థమై = యుద్ధము కొఱకు.

తాత్పర్యము.

కోపముచే మండిపడి పెద్ద తేరులను, ఏనుఁగులను గల సేనలను యుద్ధముకొఱకై

నా మీఁదికి బంపును. ఆ శూరులు త్రిశూలములు, పట్టిసములు. విండ్లుపట్టుకొని వత్తురు. వారి నందఱను దునుకలు తునుకలుగా నఱికివైచి సంతోషముతో గిష్కింధకుఁ బోయెదను.

—• హనుమంతుఁ డశోకవనంబుఁ బాడుచేయుట. •—

సీ. అని తలపోసి యం•జనపట్టి చెలరేఁగి, యూరువేగంబున • ధారిణీజ
తతులఁ బ్రభంజను•గతి మూలముట్టుగఁ; బడవైవఁ గడఁగెను • బెడిదముగను
మత్తశకుంతస•మాఘుష్ట మగుచును, నానాద్రుమలతాళి • నవ్య మయిన
ప్రమదావనం బెల్లఁ • బాడు పా డొనరించి, యాటమలల నెల్ల • నవనిఁ గలిపి
తే. కేళిసలిలాశయంబులఁ • గూలఁ ద్రోయఁ, దెగిన తీఁగలు విఱిగిన•యగచయంబుఁ
బాడుకొలఁకులు నగుచును • బ్రమదవనము, కారుచిచ్చునఁ గాలిన•కరణినయ్యె.

అర్థములు. ధారిణీజతతులన్ = వృక్షసమూహములను, ప్రభంజనుగతిన్ = వాయువువలె, మూలముట్టుగన్ = వేళ్ళతోడ. బెడిదముగను=భయము కలుగునట్లు, మత్తశకుంతసమాఘుష్టము=మదించిన పక్షుల ధ్వనులతోఁ గూడినది; ద్రుమ= చెట్లు, ఆటమలలు,=క్రీడా పర్వతములు, కేళి సలిలాశయంబులన్=క్రీడా సరస్సులను, 'ద్రవ కేళి పరీహాసాః క్రీడా లీలాచ నర్మచ' అమరుఁడు. కేళీ కేళి రపి ప్రోక్తా. ద్వి.కో. రెండు రూపంబులుగలవు. అగచయంబు = చెట్ల సమూహము, ప్రమద వనము = స్త్రీలు విహరించు తోఁట, ప్రమదవనము ప్రమదావన మని రెండు రూపములు గలవు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మాలోచించిన వాఁడై హనుమంతుఁడు విజృంభించి తొడలవేగము చేత మహావాయువువలె చెట్లను వేళ్ళతోడ నేలఁబడవేయు నారంభించెను. మదించిన పక్షుల ధ్వనులు గలదై నానావిధములైన, చెట్లు తీఁగలు గలిగిన ప్రమదావనమును పాడుచేసి, క్రీడా పర్వతముల నెల్ల నేలపాలుచేసి, క్రీడా సరస్సుల విఱుగఁ ద్రోయఁగా తెగిన తీఁగలు, విఱిగిన చెట్లు, పాడైన సరస్సులు గలదై, యా వనము కారుచిచ్చున గాలి నట్లయ్యెను.

క. కూఁకటివేరులతోడం, బ్రాఁకుం బట్లెల్ల నేలఁ • బడఁగ లతాళిన్
ప్రాఁకులకొనలఁ జలించెను, దేఁకువ నడఁకాడు చెలుల•తీరున నంతన్. ౧౦౧.

అర్థములు. ప్రాఁకుంబట్లు = తీఁగ తెగఁ బ్రాఁకుటకు ననుకూలమైన చెట్లు- ప్రాఁకు + పట్లు = ప్రాఁకుంబట్లు - తేఁకువన్ = భయముతో, చెలుల తీరునన్ = స్త్రీలవిధమున.

తాత్పర్యము.

నేలఁ బాఁకుకొన్న తల్లివేళ్ళతోఁ దా మల్లుకొనుటకు నాధారముగ నుండిన

చెట్లన్నియు నేలఁబడఁగా వాని కొమ్మలయందుఁ దీఁగలు దిక్కు చెడిన స్త్రీలు భయములో వణఁకినట్లు వణఁకుచుండెను.

క. వ్యాళంబులు నలఁగెను జిత్రాలయములుఁ బొదరుటిండ్లు • లశ్మగృహంబుల్
గూలెను బ్రీలెను, దూలెను, నేలను గడుఘోర మగుచు • నేత్రంబులకున్. ౧౦౧౭

అర్థములు. వ్యాళంబులు=పాములు, అశ్మగృహంబుల్=ఱాతియిండ్లు.

తాత్పర్యము.

చెట్లు పడుటచే వానిసందునఁ బడి పాములు నలఁగి చచ్చెను. చిత్రగృహములు నేలఁగూలెను. పొదరుటిండ్లు బ్రీలిపడెను. ఱాతియిండ్లు నేలఁ దూలిపడెను. ఇదంతయుఁ జూచుటకు ఘోరముగ నుండెను.

క. దనుజేశప్రమదావన, మును భ్రమదావనము మూల•ముట్టుగ నాశం
బొనరిచి యలరుచుఁ గలనికి, హనుమంతుఁడు తోరణాగ్ర•మందు వసించెన్.

అర్థములు. దనుజేశ = రావణుని. ప్రమదా+ఆవనమును = స్త్రీలకు సంతోషకరమైన భోగస్థానము, ప్రమదావనము=ఉద్యానవనము, మూలముట్టుగ = మొదలంట, అలరుచున్ = సంతోషించుచు, కలనికిన్ = యుద్ధమునకుఁగాను, తోరణాగ్రమందు = ఆ వనము తలవాకిటి మీఁద.

తాత్పర్యము.

రావణాసురుని భార్యలకు భోగస్థానమైన యుద్యానవనమును మొదలుముట్ట నాశముచేసి, సంతోషించి యుద్ధమున కెదురు చూచుచు నాఁ గోట తలవాకిటిమీఁద గూర్చుండెను.

-• ౪౨వ సర్గము. రాక్షసస్త్రీలు హనుమంతువృత్తాంతము సీతాదేవి నడుగుట. •-

క. పక్షులబహుళారవమున, వృక్షంబులు గూలుధ్వనుల • వెఱగొని లంకన్
రాక్షసు లందఱు దిగ్భ్రమ,వీక్షించిరి యొకరి మొగము•వేఱొక రంతన్. ౧౦౮.౯

అర్థములు. బహుళ+ఆరవము=విస్తారధ్వని.

తాత్పర్యము.

ఆకాశమునకు గుంపులు గుంపులుగ నెగిరి కూయు పక్షుల ధ్వనులచేతను, దభాలు దభా లని పడుచున్న చెట్ల చప్పుడులచేతను లంకలోనుండు రాక్షసు లందఱు భయపడి దిక్కు తోఁపక, యది యే మైనది తెలియక యొకరి ముఖము నొకరు చూచుచుండిరి.

ఉ. క్రూరనిమిత్తముల్ దెలుపు•కూఁతలు నెట్టనఁ బాఱెఁ బక్షులున్
గ్రూరమృగంబు లాదిగ ది•గుల్ పడి మేల్కని రాక్షసాంగనల్
ఘోరతరాకృతిన్ వెలయు•క్రోఁతిని బాఁడగు చున్న నిష్కుటం
బారసి చూచె వేగ జన•కాత్మజఁ జేరఁగఁ బోవుచుండఁగన్. ౧౦.౨౦

అర్థములు. క్రూరనిమిత్తముల్ = చెడుపు దెలుపు శకునములు, ఘోరతరాకృతిని = మిగుల భయంకర మైన యాకారముతో, నిష్కుటము = ఉద్యాన వనము.

తాత్పర్యము.

కీడును దెలుపు ధ్వనులు చేయుచుఁ బక్షులు, క్రూరమృగములు పరువెత్తెను. కావలికత్తెలై నిద్రపోవుచున్న రాక్షసస్త్రీలు భయపడి లేచి భయంకరాకారము గల క్రోఁతిని జూచి, సీత యే మైపోయెనో యని యామె యొద్దకుఁ బరువెత్తిరి.

క. ఆరాకాసులు బెదరఁగఁ గ్రూరము భయదంబు నైన • రూపముఁ గొనె న
య్మారుతి యాతని భయదా, కారు మహాబలునిఁ జూచి • క్ష్మాసుతతోడన్.

తాత్పర్యము.

ఆ రాక్షసస్త్రీలు భయపడునట్లు ఘోరమై, భయంకరమైన రూపమును హనుమంతుఁడు ధరించెను. ఆ భయంకరాకారము గల యా మహాబలవంతు హనుమంతుని జూచి వారు సీతాదేవితో నిట్లనిరి.

ఉ. ఎవ్వఁడె వీఁడు సీత! యిట • కేని నిమిత్తము వచ్చినాఁడె; వీఁ
డెవ్వరివాఁడె? నీ వతఁడు • నేమియొ ముచ్చట లాడుచుంటిరే?
నివ్వెఱఁ బొందఁ బోకు తరు • ణీ భయకారణ మేమి లేదు, నీ
కివ్వనచారి యిందనుక • నే మని చెప్పెను చెప్పవే యనన్. ౧౦౨

తాత్పర్యము.

సీతా! వీఁడెవ్వఁడే? ఎవరి కోసర మిచ్చటికి వచ్చినాఁడే? ఎవ్వరివాఁడె వీఁడు? నీవు, వీఁడు ముచ్చట లేవియొ యాడుచుంటిరే, అది యేమొ? భయపడవలదు. నీకు రాఁగల భయ మేమియు లేదు. ఇంతవఱకు నీ క్రోఁతి నీ కేమి చెప్పెనో చెప్పుము. అని యడుగఁగా.

ఉ. మీ మటుమాయపుం బనులు • మీ కె యెఱుంగఁగఁ జెల్లుఁగాక నా
కేమెయిఁ దోఁచు రాక్షసుల • కృత్యము లెల్ల యథార్థరీతిగా,
పాములకాళ్లు పాములకుఁ • బాటిలుఁ గాదె యెఱుంగ, నెవ్వఁడో
కోఁతి, మది నాకునుం గలఁగెఁ • గ్రూరనిశాటుఁడు కామరూపియై. ౧౦౩

అర్థములు. మటుమాయము = మాయము + మాయము = మటుమాయము = మిక్కిలి మోసము. ఏమెయిన్ = ఏ విధముగ, క్రూరనిశాటుఁడు = భయంకరుఁ డగు రాక్షసుఁడు, కామరూపియై = కోరిన క్రోఁతిరూపము ధరించినవాఁడై, అలంకారము—ఛేకోక్తి, "ఛేకోక్తి ర్యది లోకోక్తి స్స్యా దర్థాంతరగర్భితా। భుజంగ ఏవ జానీతే భుజంగ చరణం సఖే" చంద్రాలోకములోని వాడుకలో నున్న సామెతనే యర్థాంతరము గలదిగాఁ జెప్పిన ఛేకోక్తి యగును. పాములకాళ్లు పాములకే తెలియు ననఁగా నిచట మోసగాండ్ర రహస్యకృత్యములు మోసగాండ్రకే

తెలియును. రాక్షస కృత్యములు రాక్షసులగు మీకే తెలియవలయు నని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

పాముల కాళ్ళుజాడ పాములకుఁ గదా తెలియును. అట్టులే రాక్షసుల మాయలు రాక్షసు లైన మీకుఁ దెలియును గాని నాకెట్లు తెలియును. నాకుఁగూడ మనస్సు కలవర పడుచున్నది. ఏ రాక్షసుఁ డే మాయరూపము ధరించెనో.

ఇచ్చట సీతాదేవి యసత్యము చెప్పె ననుట నిర్వివాద విషయము. సీతాదేవి వంటిది యెట్లసత్యమాడ సాహసించెను. అసత్యదోష మామెకుఁ గలదా, లేదా యని విచార్యము. ఎట్టిది సత్య మెట్టిది యసత్య మను విషయము పూర్ణముగఁ జర్చింప గ్రంథవిస్తర భీతి బాధించెడిని గావున సారాంశము తెలుపఁబడును. ప్రతి మనుష్యుఁడు నిత్యము ననుష్ఠింపవలసిన యమము లైదు ముఖ్య మైనవి యైదు. అహింస, సత్యము. అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము. తక్కిన నాలుగింటికి అహింస తల్లి, సత్యాదులు దాని బిడ్డలు. వేదసమ్మతములైన స్మృతీతిహాసపురాణ వాక్యము లెట్లు ప్రమాణములో, వేదవిరుద్ధ స్మృతీతిహాసపురాణవాక్యము లెట్లప్రమాణములో యట్టులే అహింస ననుసరించిన సత్యాదులు గ్రాహ్యములు. తద్విరుద్ధములు త్యాజ్యములు. మన సత్యమువలన నిరపరాధికి నిష్కారణముగ హింస కలుగు నట్లుండిన నట్టి సత్యము చెప్పరాదు. అసత్యమే చెప్పవలెను. దొంగతనము చేయక పోవుటచేఁ దనప్రాణము పోవున ట్లుండు సమయంబున విశ్వామిత్రునివలె దొంగిలించి ప్రాణరక్షణము చేసికొనుట తప్పుగాదు. ఋతుకాలమందుఁ దన భార్యతో సంగమింప వలసిన పురుషుఁడు నిష్కారణముగ మాని భార్యకు మనః సంకటము కలిగించెనేని వాఁడు స్త్రీ హింస చేసినవాఁడే. కామక్రోధములకు దాసుఁడై యుధిష్ఠిరునివలె నసత్యమాడుట దోషము. ధనార్జనమునకై దొంగిలించుట దోషము.

శూద్రవిట్క్షత్ర విప్రాణాం, యత్రర్తోక్తౌ భవే ద్వధః

తత్ర వక్తవ్య మనృతం, తద్ధి సత్యా ద్విశిష్యతే॥ మను. ౮-౧౦౪.

సత్యము చెప్పిన యెడల నిష్కారణముగ నిరపరాధు లగు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులకు వధము సంప్రాప్త మగు నేని యప్పు డసత్యమే చెప్పవలయును. అది సత్యమున కంటె శ్రేష్ఠ మైనది.

'న నర్మ యుక్తం వచనం హినస్తి, న స్త్రీషు రాజన్ నవివాహకాలే

ప్రాణాత్యయే సర్వ ధనాపహారే పంచానృతా న్యాహు రపాతకాని.'

భారతము.

'వివాహకాలే రతి సంప్రయోగే, ప్రాణాత్యయే సర్వ ధనాపహారే

మిత్రస్య చార్థేఽప్యనృతం నదేయుః పంచానృతా న్యాహు రపాతకాని॥'

దురుద్దేశము లేని హాస్యమునందును, స్త్రీల విషయమునందును, వివాహ కాలమందును, ప్రాణాపాయము సంభవించునప్పుడును, తనసర్వధన మపహృత మగు

నపుడును నీ నైమిక విషయంబుల నసత్య మాడుట వలనఁ బాపము లేదు. సత్య మాడినచో హానికర మని తోఁచిన నసత్యమాడ వచ్చునే కాని యసత్యమే యాడవలయు నను నిర్బంధము లేదు.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవికిఁ బ్రత్యుపకార మపేక్షింపని యుపకారి. గౌరవ మిత్రుఁడు. నిరపరాధి - అట్టివానికి సత్య మాడుటచే నిష్కారణముగ హింస కలుగు నేని, సీతాదేవికిఁ బాపము వచ్చునే కాని సత్య మాడిన ఫలమురాదు. సత్యము చెప్పుటచేఁ దనకును, బ్రాణాపాయము గలదని భయపడెను. కావున నామె యసత్యము నను నసత్యఫలము లేదు.

ఈ విధముగ రామచంద్రమూర్తియు (అయోధ్య ౧౧౨౩) సుగ్రీవుఁడు హనుమంతుఁడు నసత్య మాడినవారే.

—• రాక్షసస్త్రీ లశోకవనంబు పా డగుట రావణునకుఁ దెలుపుట. •—

సీ. ఏతెంచెనో! యన • సీతోక్తులను విని, భయపడి కొందఱు • పాఱి రందు
నిలిచిరి కొందఱు • నెవ్వడి నసురాధి, పతికిని దెలుపంగ • నసులు గొంద
ఱరిగి రావణుఁ గాంచి • యవధారు దైత్యేశ! వికట వానరరూపి • వీఁ డొకఁడు
జనకజతోడుతఁ • జనవున ముచ్చట లాడి యశోకవ • నాంతరమున
ఆ. నిలిచియున్నవాఁడు • నిర్జరనాథుని, దూతయో కుబేరు • దూతయొక్కొ
సీత నెమకఁ బంపె • శ్రీరాముఁ డంపిన, దూతఁ డేమొ తెలియ • దుర్ఘటంబు.

అర్థములు. నెవ్వడి = నెఱ + వడి = మిగుల వేగముగ, అవధారు='అవధారు - దీనికి వినుము అర్థమనియు 'అవధారణమ్' ప్రకృతి యనియు సీతారామాచార్యులవారు 'అవధారయ' (చిత్తగింపుము) 'అవధారయతు' (చిత్తగించును గాక) అను సంస్కృత క్రియా పదములకుఁ గ్రమముగా 'అవధారసు-అవధార అని ప్రాకృత రూపములు. రెండవది రూపమునను, దొలిది యర్థమునను "అవధారునకు" చేరువగా నున్నవి. రెండవదియే యిట్లు అర్థములోఁ గూడి మారి యుండును. (సర్వంకష వ్యాఖ్య - శృంగార నైష. ౮-౯౧)

తెనుఁగునందు వర్గయుక్కులు లేవు. అయినను అవధారు - వసనాభి-జలభి యను మూఁడు పదములందు వర్గయుక్కులు గాన నయ్యెడి.

తాత్పర్యము.

రాక్షసస్త్రీలు సీతాదేవి చెప్పిన యీ మాటలను విని కొందరు భయపడి పరువెత్తిరి. కొంద అందే నిలిచిరి. కొందఱు మిగుల వేగముగ రావణాసురునికిఁ దెలుపఁ బోయి రావణుఁ గాంచి రాజా! చిత్తగింపుము. భయంకరమైన వానరరూపము గల వీఁ డొకఁడు సీతతో మచ్చికగా ముచ్చటలాడి యశోకవనము నందున్నవాఁడు, వాఁ డింద్రుని దూతయో, కుబేరుని దూతయో సీతను వెదకుటకొఱకు వచ్చిన శ్రీరాముఁ దూతయో తెలిసికొన శక్యము గాకున్నది.

క. అమ్మా! యెవఁ డీకపి యని, కొమ్మను మే మెంత వేఁడు•కొన్నన్ మాతో
నమ్మహిజ యెఱుఁగ నంచును, మమ్ముం గికురించె మాయ•మాటలచేతన్. ౧౦౨౪
అర్థములు. కికురించెన్ = మోసగించెను.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

ఉ. పోలఁగ భీమరూపుఁ గొని • పొంగుచు నీ ప్రమదావనంబు ని
ర్మూలముఁ జేసి క్రోఁతి మృగ•మోహనపక్షివితానసల్లతా
జాల నగాళి రూపు చెడ • సర్వముఁ బాడొనరించెఁ గాని తా
నేలొకొ తాఁకకుండెను మ•హీజ వసించు ప్రదేశ మొక్కఁడున్. ౧౦౨౫

అర్థములు. మృగ = మృగముల యొక్కయు, మోహనపక్షివితాన = అందమైన పక్షి సమూహములయు, సల్లతాజాల = మంచి తీఁగగుంపులయు, నగ = చెట్లయొక్క, ఆళిన్ = పంక్తులను.

తాత్పర్యము.

కోతి రౌద్రాకారము వహించి విజృంభించి నీ ప్రమదావనము నంతయు నిర్మూలముచేసి యా క్రోఁతి మృగములను, పక్షులను, తీఁగలను చెట్లను స్వరూపనాశము చేసెను గాని, సీతాదేవి యుండు ప్రదేశమును మాత్రము తాఁకిన వాఁడు కాఁడు.

ఉ. ఆ పరిరక్షణార్థము ప్ర•యాసముచేతనొ ధారణీసుతా
వాసతలంబునై కుసుమ•వారసమంచిత మైన శింశుపన్
గాసి యొనర్పఁబోఁడు, కనఁ•గా శ్రమ మెక్కుడి దయ్యె వానికిన్!
భూసుతసౌఖ్యముం దలఁచి • పోలుఁ జెఱిగా యది ద్రుంప కుంటచల్. ౧౦౨౬
అర్థములు. కుసుమ వార సమంచితము=పూలగుంపులచే నందమైన.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవికి రక్షణముగా నుండవలయుననియో లేక చెట్ల నన్ని త్రుంచిన బడలికచేతనో సీతాదేవి యుండు నశోకవృక్షమును విఱుగఁ ద్రొక్కినవాఁడు కాఁడు. వాని కెక్కుడి దయ్యా శ్రమము! సీతాసౌఖ్యము కొఱకే దానిని విడిచియుండవలెను.

క. నీవనముఁ జెఱిచినందున, కా వనితం బల్కరించి • నందునకును ర
క్షోవర! వానరవరునకుఁ, గావింపుము కఠినశిక్ష • కానర మనఁగన్. ౧౦౨౭

అర్థములు, చెఱిచినందుకు = చెఱిచిన దానికై - అందు ఇది ప్రత్యయము గాదు. క్రియయుఁగాదు. అవ్యయ మని యొక నిఘంటుకారుఁడు వ్రాసి యున్నాఁడు. అట్లన్నను- ఎల్లశబ్దమునకు వలె దీనిపై అందుచేత అందులోపల అందు నకు వను ప్రత్యయములతోఁడఁ గలిసి యావలి కవుల ప్రయోగములందుఁ గానఁబడు చున్నది. ఉకారాంతము గావున షష్ఠీకువర్ణకమునకు ముందు నకారాగమము ప్రాప్తించెను. ఇట్టిది కవిత్రయప్రయోగములందు లేదు. ప్రదేశార్థకమైనపుడు

లకారాగమము కానవచ్చెడి, 'అంధులకు ధరణీగ లవ్యుపనందను'లని భారత ప్రయోగము కలదు.

తాత్పర్యము.

నీ వనము పాడుచేసిన వానికిని, సీతను బలుకరించిన వానికిని క్రోతివానికి వాని పొగ రడఁగునట్లు కఠిన దండము గావింపుము.

క. నీ వలచి యున్న చేడియ,తో వాసవమథన ! పలికి • తోడన వెయితోఁ
బోవచ్చునె యెవఁడే? నన,గా విని మండిపడెఁ బంక్తి•కంఠుఁడు కినుకన్. ౧౦౨౯

తాత్పర్యము.

నీవు కోరియుండు నాఁడుదానితో మఱియొక పురుషుఁడు వచ్చి మాటలాడి యెవఁడైనఁగాని దేహముతో నుండవచ్చునా ? యని చెప్పఁగా విని కోపముచే రావణుఁడు మండిపడెను.

—• రావణుఁడు హనుమంతునిమీఁదికిఁ గింకరులఁ బంపుట. •—

క. కోపావర్తితనేత్రుం,డా పంక్తిగ్రీవుకనుల • వ్రశులు రాలెన్
దీపంబునుండి మండుచుఁ, బైపయిఁ బడు తైలబిందు•పటలం బనగన్. ౧౦౩౦

అర్థములు. కోపావర్తిత నేత్రుండు = కోపముచేఁ దిరుగుచున్న కన్నులు గలవాఁడు, పటలము = సమూహము.

తాత్పర్యము.

కోపముచే గిరగిర దిరుగు గ్రుడ్లు కలవాఁడైన రావణుని కన్నులనుండి దీపము నుండి మండుచు మీఁద మీఁదఁ బడు చమురు బొట్లవలె నీళ్ళు రాలెను.

మ. తనతోఁ దుల్యులఁ గింకరాఖ్యుల మహా•దర్పాంధులన్ వాయునం
దనుఁ బట్టన్ దితిజాధినేత పనుపన్ • వా రుగ్రులై కూటసా
ధనఖడ్గాదికహస్తులై వెస మహా•దంష్ట్రాకరాళోదర
స్వనరూపద్రవిణంబు లొప్పఁ గపిపై • సంగ్రామలోలాత్ము లై. ౧౦౩౧

అర్థములు. దర్పాంధులన్ = బలగర్వముచేఁ గన్నులు దెలియని వారిని, కూటము = సమ్మెటవంటి యాయుధము. మహాదంష్ట్రాకరాళ=పెద్దకోఱలు, మిట్ట పండ్లు, ఉదర = కడుపు - స్వన = ధ్వని-రూప = ఆకారము - ద్రవిణంబు=బలము- సంగ్రామలోలాత్ములై = యుద్ధమునం దాసక్తి గలవారై, తాను స్త్రీలతో విహరించు నుద్యానము పాడైన దని విని మూఢనైన రావణుఁడు వచ్చునని హనుమంతుఁడు తలఁచెనుగాని యొకఁడు సముద్రము దాటి లంకలోఁ బ్రవేశించి యంతః పురముఁ జొచ్చి సీతతో మాటలాడి యుద్యాన వనము పాడుచేసెనని వినఁగానే యిది రామ పక్షమువారి గొప్ప యుద్ధ ప్రయత్నమునకు సూచనగాఁ దలఁచి రావణుఁడు తాను బోక సేనలను బంపెను.

తాత్పర్యము.

తనతో సమానులైనవారిని కింకరులను పేరుగల వారిని మహాగర్వముచేఁ గన్నులు గానని వారిని, జూచి మీరు పోయి యీ క్రోఁతిని బట్టుకొని రండని పంపఁగా వారు కూటములు ఖడ్గములు లోనగు నాయుధములు దీసికొని పెద్దకోఱలు మిట్టపండ్లు - కడుపులు - కంఠధ్వనులు - ఆకారములు బలము గలవారై యుద్ధకాంక్షచే.

చ. ఎనుబదివేల దైత్యవరు • లేకముఖంబుగఁ దోరణస్థితున్
హనుమను డాసి కాంచనక • నత్పరిఘోగ్రకృపాణదీప్తరో
పనిచయశూలముద్గరసు • పట్టిసతోమరశక్తి తాడితాం
గునిఁగ నొనర్ప నాతఁడును • గొండవలెన్ మెయి పెంచి క్రుద్ధుఁడై. ౧౦౩౩

అర్థములు. కాంచన కనత్ = బంగారుతోఁ బ్రకాశించు

తాత్పర్యము.

ఎనుబదివేలమంది రాక్షసు లొక్కముఖముగా వచ్చి తోఁటద్వారము మీఁదనున్న హనుమంతుని పైఁబడి బంగారుతోఁ బ్రకాశించు గండ్రగొడ్డండ్లతో, కత్తులతో మండుచున్న బాణసమూహములతో శూలములతో ఇనుప గుదియలతో అడ్డకత్తులతో చిల్లకోలలతో శక్తులచేఁ గొట్టఁగా నాయనయుఁ గోపించి కొండవలె దేహము పెంచి.

—• హనుమంతుని జయఘోషము. •

తే. వాల మల్లార్చి జాడించి • వసుధ మోఁది, యార్చ్యటించిన నా గర్జ • కఖలపురము
నిండి మాఱ్రోసెఁ బక్షులు • నింగికెగిరి, గుండెలగలంగ ధారిణిఁ • గూలెనపుడు.

అర్థములు. అల్లార్చి = ఆడించి, మోఁది = కొట్టి, అర్భటించినన్ = సింహనాదము చేయఁగా, మాఱ్రోసెన్ = ప్రతిధ్వనులిచ్చెను. నింగికిన్ = ఆకాశమునకు అగలంగన్ = పగులఁగా.

తాత్పర్యము.

తోఁక యూడించి జాడించి నేలపైఁ గొట్టి సింహనాదము చేయఁగా నా ధ్వనికి లంకయంతయుఁ బ్రతిధ్వని యిచ్చెను. పక్షులాకాశమున కెగసి గుండెలు పగిలి నేల వడెను.

చ. జయము జయంబు రామునకు • సారపరాక్రమధన్యమూర్తికిన్
జయము జయంబు విద్విషద • సహ్యతరస్వి సుమిత్రపట్టికిన్
జయము జయంబు దాశరథి • సంపరిపాలితుఁడౌ వలీముఖో
చ్చయపతి సూర్యపుత్రునకు • సాహసవిక్రమకీర్తిశాలికిన్. ౧౦౩౪

అర్థములు. సారపరాక్రమధన్యమూర్తికి=దృఢమైన పరాక్రమముచే ధన్యమైన యాకారముగలవానికి-విద్విషత్ =శత్రువులకు, అసహ్య=సహింపరాని, తరస్వి = బల

శాలి-మత్వర్థీయమైన వినిచ్ ప్రత్యయము. మాయా మేధా-స్రజ్ శబ్దములకును సకారాంత శబ్దములకును చేర్పబడును. పాణిని ౫-౨-౧౨౧. స్రగ్వీ-మేధావి-మాయావి తరస్వీ-మనస్వీ-యశస్వి లోనైనవి. "అస్మాయా మేధా స్రజో వినిః" అని సూత్రము. దాశరథి = రామలక్ష్మణులచే; సంపరిపాలితుఁడు = చక్కఁగాఁ బరిపాలింపఁ బడు వాఁడు, కేవల పాలితుఁడు గాక-పరిపాలితుఁడు గాక సంపరిపాలితుఁ డనుటచే సేవకులవలెఁ గాక-బంధువులవలెఁ గాక యిహపరంబుల రెంటను రామచంద్రుఁడు చక్కఁగా నేలోపము లేక రక్షించువాఁడని యర్థము. వలీముఖోచ్చయ పతి=వానర సమూహమునకుఁ బ్రభువు. సాహస విక్రమ కీర్తిశాలికిన్=సాహసముచేతను, పరాక్రమముచేతను, కీర్తిచేతను బ్రకాశించువానికి.

తా త్ప ర్య ము.

దృఢ పరాక్రమముచే ధన్యమైన రూపము గల శ్రీరామచంద్రమూర్తికిని, శత్రువులకు సహింప రాని బలముగల లక్ష్మణునకును, రామలక్ష్మణులచేఁ జక్కఁగా రక్షింపఁబడు వానరనాథుఁడై తెంపు, పరాక్రమము, కీర్తిగల సుగ్రీవునకు జయము కలుగును గాక, జయము కలుగును గాక.

ఉ. దాసుఁడ సర్వసద్గుణవి • తానమనోహర రామమూర్తికిన్
గోసల దేశవల్లభున • కున్ హతశత్రుఁడ వాయుపుత్రుఁడన్
నా సరి గారు సంగరము • నన్ దశకంఠులు వేవు రేనియున్
వాసి యడంతు తాల ద్రుమ • పాళిల నే హనుమత్సమాఖ్యుఁడన్ ౧౦౩౫

అర్థములు. సర్వ సద్గుణవితాన = సమస్త కల్యాణగుణ సమూహముచే - మనోహర = మనస్సు నాకర్షించు - దాసుఁడన్ = కింకరుఁడను. ఇట్లు చెప్పుటచే నేను జీతముఁ గోరి, బత్తెముగోరి దాసుఁడఁ గా లేదనియు, శ్రీరామమూర్తియందుఁగల కల్యాణగుణములు నా మనస్సు నాకర్షించుటచే దాస్యము నా స్వరూపము గాన నాయనను సేవించు చున్నా ననియు భావము. వేవురు = వేయిమంది - లక్ష్మణుని వాక్యములు స్మరించునది. (కిష్కింధ. ౧౩౫ వ. ప)

తా త్ప ర్య ము.

సమస్త కల్యాణ గుణములచే మనోహరుఁడును, కోసలదేశ ప్రభు వగు రామచంద్రమూర్తికి నేను దాసుఁడను. శత్రుసంహారకుఁ డగు వాయుకుమారుఁడను. హనుమంతుఁ డను పేరుగలవాఁడను. వేయిమంది రావణులైనను యుద్ధమందు నాతో సరిగారు. తాలచేతను చెట్లచేతను, శత్రువుల సంహరింతును.

ఈ రెండు పద్యముల మూల శ్లోకములు క్షుద్రప్రయోగముల నెల్ల హరించునని యనుభవజ్ఞులు, పెద్దలు చెప్పిరి. ఎవరైన నేదైన క్షుద్రశక్తి ప్రయోగము చేసినారని భయపడు వారీ రెండు శ్లోకములను గొన్ని నాళ్ళు విడువక దివ మంత్రము జపించి రేని యా ప్రయోగము చెడును. దుష్టస్వప్నములు వచ్చినను భయపడరాదు.

క. ధ్వంసంబుఁ జేసి లంకను, హింసించి సమస్తరాక్ష•సేంద్రుల సీతా
హంసీయానకు మ్రొక్కి ప్ర, శంసితగతిం జనెద మిమ్ము•సకలసురారుల్. ౧౦౩౬

తాత్పర్యము.

లంకను ధ్వంసము చేసి రాక్షసుల నందఱ హింసించి సీతాదేవికి మ్రొక్కి రాక్షసు లేడ్చుచుండఁగాఁ గీర్తికర మైన విధమునఁ బోయెదను.

క. అని ఘోషించిన దనుజులు, మనమున బెగ డొంది సంజ•మబ్బన విరివిం
గొను కపిపై నృపు నానతి, ఘనసాధనచయము వృష్టి•గాఁ గురియంగన్. ౧౦౩౭

అర్థములు. బెగడొంది = భయపడి, విరివింగొను = వెడలుపైన, వృష్టి= వర్షము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము ధ్వనింపఁగా రాక్షసులు భయపడి సంధ్యవేళ పెద్దదిగా వ్యాపించు మబ్బువలె దేహము పెంచి యున్న వానరుని మీఁద రాజాజ్ఞ ప్రకారము వర్షముగా నాయుధములఁ బ్రయోగించిరి.

'బెగడొంది రాజు నాజ్ఞ'ననుటచే భయపడి పరువెత్తఁ దలఁచియు నూరక పోయిన రావణుఁడు చంపునే యని యుద్ధము చేయ సాహసించి రని భావము.

తే. తోరణాశ్రిత మైయున్న•దొడ్డయినుప, గుదియఁ గైకొని పెనుఁబన్ను•గుని గ్రహించి
తిరుగు గరుడుని పోలికఁ•దిరిగి తిరిగి, యసురబలముల వెస నుఱు•మాడెఁ గవిసి.

అర్థములు. తోరణాశ్రితమై యున్న = తోఁటవాకిట నున్న, ఆ తలుపులు వేయునపుడు బిగించుటకై యుంచిన గ్రద్ద గడియ ప్రాను.

తాత్పర్యము.

ఉద్యానవద్వారమునం దున్న పెద్ద యినుప గుదియను దీసికొని పెద్దపామును బట్టుకొని తిరుగు గరుత్మంతునివలెఁ దిరిగి తిరిగి యా రాక్షసుల నెల్ల నుగ్గుగాఁ గొట్టెను.

క. కింకరకాండంబుల ననిఁ, బొంకం బడఁగించి యుద్ధ•మునఁ బట్టుతమిన్
శంకింపక రక్షోతిభ, యంకరుఁడై తోరణంబు•నందుం జేరెన్. ౧౦౩౯

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము కింకర సమూహముల నెల్లఁ జంపి యుద్ధమునందలి కోరికతో జంకక రాక్షసులకు భయంకరుఁడై తోరణమునందు మఱలఁబోయి కూర్చుండెను.

దీనివలన నొక్క రామకింకరు నెదుట వేలకొలఁది రావణ కింకరులు తమ్మ వేదాంతిరాక్షసులు నిలువఁ జాలరని యేర్పడెను.

చ. హనుమకు నోడి బెగ్గడిలి • ప్రాణభయంబునఁ బాఱి రాక్షసేం
ద్రుని గృహమందుఁ దూఱి నడి•తొట్రిలఁ జచ్చిరి సర్వకింకరుల్
దనుజవరేణ్య ! యన్న విని • దారుణరోషణభీషణుండు లో
చనములఁ ద్రిప్పి గిర్గిర న•జయ్యునిఁ బంచెఁ బ్రహస్తపుత్రకున్. ౧౦౪౦

అర్థములు. ఓడి = పరాజయము నొంది, బెగ్గడిలి = భయపడి, నుడి తొట్రిలన్ = మాట తడఁబడ, అజయ్యునిన్ = జయింపశక్యముగాని వానిని.

తాత్పర్యము.

హనుమంతునిచేఁ బరాజితులై భయపడి యిఁక నుండినఁ జచ్చెద మను భయమున: బరువెత్తి రావణు నింటిలోఁ దూఱి మాటఁ దడఁబడ రావణా, యందఱు కింకరులు చచ్చిరయ్యా యనిన విని తీవ్రకోపముచే భయంకరుఁడై గ్రుడ్లు గిరగిర ద్రిప్పుచు ప్రహస్తుని కొడుకును జయింపరాని బలముగల వానిని బంపెను.

—• ౪౩-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు ప్రాసాదమును విఱుగఁ దన్నుట •—

ఉ. ఆ దనుజాళిఁ జంపి పవ•నాత్మజుఁ డంతియుఁ బోఁకఁ జూచి యే
లా దుము దుమ్ము చేసియు వి•లాసవనంబును, ద్రుంపనైతిఁ బ్రా
సాద మటంచు నెంచి వెలు•చం గనకాచలశృంగతుంగమై
మాదిరి మీఱు నత్తలము • మానక వెల్లలనాడ దూఁకుచున్. ౧౦౪౧

తాత్పర్యము.

కింకరుల నందఱఁ జంపి హనుమంతుఁడు నాలుగు ప్రక్కలఁ బాఱఁజూచి యుద్యానవనమును దుమ్ము దుమ్ముగా నేలఁగలిపి, నేల యీ మేడను పడఁగొట్టనైతి నని తలఁచి కోపించి మేరుపర్వతశిఖరముతో సమానమైన యా ప్రదేశ మందము చెడునట్లు లద్ది యుఱ్ఱూఁత లూఁగునట్లు దానిపైకి దుమికెను.

క. ఎక్కి శిఖరంబుమీఁదను, నిక్కినఁ గూర్చుండి పా•వనియు భాసిల్లెన్
దిక్కుల వెలుంగు తేజము, పెక్కువనుదితార్కమూఱు•బింబంబగుచున్. ౧౦౪౨

అర్థములు. ఉదితార్క మూఱుబింబము = పుట్టిన సూర్యునికి ప్రతిబింబము. ఇట్లు చెప్పుటచే నిప్పుడు సూర్యోదయ మయ్యెనని సూచన. ప్రాసాదము = లంకాధిదేవతగుడి. చూచుటకు మేడవలె నుండుటచేఁ బ్రాసాద మనఁబడెను.

తాత్పర్యము.

ఆ మేడ శిఖరము మీఁద నెక్కి దిక్కుల వెలుఁగఁజేయు కాంతితో నుదయించిన సూర్య బింబమున కుద్దియై కూర్చుండెను.

క. ధ్వంసంబు చేసి సమరరిరంసువు ప్రాసాద మెల్ల • రాజిల్లె బలి
ష్ఠాంసములు వెలుఁగ సురలు ప్రశంసింపఁగఁ బారియాత్ర•శైలాకృతియై.

అర్థములు. సమరరిరంసువు=యుద్ధక్రీడయం దాసక్తి గలవాఁడు, బలిష్ఠాంసములు=బలముగల మూఁపులు; పారియాత్రశైలాకృతియై = పారియాత్ర పర్వతము వలె.

తాత్పర్యము.

యుద్ధమునఁ గ్రీడించు కోరిక గల హనుమంతుఁడు మేడయంతయు విఱుగఁదన్ని దేవతలు స్తోత్రము చేయుచుండఁ బారియాత్రపర్వతమువలె బలముగల మూఁపులతోఁ బ్రకాశించెను.

క. దుర్భరరవరయము శ్రవో, గర్భంబులు చీల్ప నసుర • కాండములకుఁ బ్రా
దుర్భూతామర్షంబున, నార్భటి యొనరించె రక్షః • కావలి గ్రుక్కన్. ౧౦౪౪

అర్థములు. దుర్భర రవరయము=అధికమైన ధ్వనియొక్క వేగము; శ్రవోగర్భంబులు=చెవులగూబలు; కాండములకున్ = సమూహములకు, ప్రాదుర్భూతామర్షంబునన్ = మిక్కిలి పుట్టిన రోషము, ఆర్భటిన్ = సింహనాదము, రక్షఃకావలి= కావలివాండ్ర సమూహము.

తా త్ప ర్య ము.

సహింపరాని ధ్వనివేగము రాక్షస సమూహముల చెవుల గూబలు పగులఁ దీయఁగా మిగులఁ గోపంబున రాక్షసులు మూర్ఛపోవునట్లు సింహనాదము చేసెను.

చ. జయము జయంబు రామునకు • సర్వమహాస్త్రవిదగ్రవర్తికిన్
జయము జయంబు విద్విషద • సహ్యతరస్వి సుమిత్రపట్టికిన్
జయము జయంబు దాశరథి • సంపరిపాలితుఁడౌ వలీముఖో
చ్చయపతి సూర్యపుత్త్రునకు • సాహసవిక్రమకీర్తి శాలికిన్. ౧౦౪౫

అర్థములు. సర్వమహాస్త్ర విదగ్రవర్తికిన్=అన్ని మహాస్త్రములను తెలిసిన వారిలో శ్రేష్ఠునికి.

తా త్ప ర్య ము.

౧౦౩౪ వ. ప. చూచునది.

ఉ. దాసుఁడ సర్వసద్గుణవి • తానమనోహర రామమూర్తికిన్
గోసలదేశవల్లభున • కున్ హతశత్రుఁడ వాయుపుత్రుఁడన్
నా సరి గారు సంగరము • నన్ దశకంఠులు వేవు రేనియున్
వాసి యడంతు శాల ద్రుమ • పాళుల నే హనుమత్సమాఖ్యుఁడన్. ౧౦౪౬

తా త్ప ర్య ము.

౧౦౩౫ వ. ప. చూచునది.

క. ధ్వంసంబుఁ జేసి లంకను, హింసించి సమస్తరాక్ష • సేంద్రుల సీతా
హంసీయానకు మ్రొక్కి ప్రశంసితగతిఁ జనెద మిసుక • సకలసురారుల్. ౧౦౪౭

తా త్ప ర్య ము.

౧౦౩౬ వ. ప. చూచునది.

—• హనుమంతుఁడు చైత్యపాలకులఁ జంపుట •—

మ. అని గర్జింపఁగఁ జైత్యపాలకశతం • బా నాదమాలించి హృ
జ్జనితామర్షము పేర్మిఁ జట్టుకొని శ • స్త్రప్రాసకుంతాదులన్
హనుమంతు న్వడి నొంప గంగ సుడిగుం • డంబోయనం గ్రాలె నా
దనుజస్తోమము కీశవర్యుఁడును రౌ • ద్రస్ఫూర్తి సాటోపుఁడై. ౧౦౪౮

అర్థములు. చైత్యపాలక శతంబు = దేవత గుడిని రక్షించు కావలి వారి గుంపు. హృత్ + జనిత + అమర్షము = హృదయమునందుఁ బుట్టిన కోపము-ప్రాసము = ఈఁటె; కుంతము = ఈఁటె; ఈ రెంటికిని నాకారములందుఁ గొంచెము భేదము. సాటోపుఁడై = ఆటోపముతోఁ గూడినవాఁడై.

తాత్పర్యము.

అని సింహనాదము చేయఁగా నా దేవాలయము కావలి వారిగుంపు ఆ ధ్వని విని కోపాతిశయమునఁ జుట్టు ముట్టుకొని యీఁటెల చేతను. ఇతర సాధనముల చేతను హనుమంతుని నొప్పింప నపుడు ఆ రాక్షసుల గుంపు గంగయందలి సుడిగుండమువలె నుండెను. వానరేంద్రుఁడును ఆటోపముతోఁ గూడినవాఁడై, భయంకరుఁడై.

సీ. ప్రాసాదమునను స్తం • భంబును పెకలించి, గిర గిర మన చూడ్కి • కిని నగోచ
రముగ వేవిధముల • రభసంబునను ద్రిప్పఁ, దజ్జాతశిఖిశిఖో • త్కరము గవిసి
ప్రాసాద మెల్లను • భస్మంబుఁ గావించె, వాయుసూనుండు నై • తేయశతముఁ
గాలుని పురి కన్పి • గగనంబునకు దాఁటి, యి ట్లను బిగ్గర • నెల్ల వినఁగ
తే. వినుఁడు నావంటివారలు • వేలకొలఁదు, లవని వర్తించు చున్నార • లవనిజాత
నెమక సుగ్రీవవశవర్తు • లమితబలులు, వానరేంద్రులు లంకాని • వాసులార !

అర్థములు. రభసంబునను = వేగముగ, తజ్జాత = ఆ త్రిప్పుడు చేతఁ బుట్టిన, శిఖి శిఖోత్కరము = అగ్నిజ్వాలల సమూహము, ప్రాసాద మెల్లను = ఎల్లప్రాసాదమును, ఎల్ల శబ్దము ప్రుతాంతమైన యన్వయము.

తాత్పర్యము.

ఇదివఱకుఁ బట్టియుంగిన గుదియ చిన్నదని తోఁచుటచే దేవళమందలి ధ్వజ స్తంభమును బీఁకి కన్నులకుఁ గానరాకుండునట్లు వేయిమార్లు గిరగిర ద్రిప్పఁగా నా వేఁడిమి కుదయించిన యగ్నిజ్వాలలా దేవాలయమును భస్మము గావించెను. అంతట దాని కావలి రాక్షసులఁ జంపి యాకాశమున కెగిరి యందఱు వినునట్లు గట్టిగా నిట్ల నియె. ఓ లంకా నివాసులారా ! వినుఁడు. నావంటివారు వేలకొలఁదులు వానరులు సుగ్రీవునకు లోఁబడి మహా బలము గలవారు సీతాదేవిని వెదకు చున్నారు.

సీ. పదియేనుఁగులపాటి • బలియురు కొందఱు, కొందఱు నూ ఱేనుఁ • గుల బలంబు
దనరినవా రిభ • దశశతబలయుతుల్, కొందఱు వాయువే • గులును గలరు
అప్రమేయబలాఢ్యు • లర్కజుకడ నిట్టి దంతనఖాశ్మసా • ధనులఁ గపుల
నూఱులు వేలును • నూఱువేల్ కోట్లును, బదికోట్లు నెన్నంగఁ • బాటిగాని
తే. వారిఁ గొనివచ్చు వాన • వర్యుఁ డొన, మేయబలుఁడు సుగ్రీవుండు • మిమ్ముఁ జంపు
రామచంద్రునితోడ వై • రమును గొంటి, రింక నెచ్చటి రావణుఁ • డెచటిలంక?

అర్థములు. ఇభదశ శతబలయుతుల్ = వేయి యేనుఁగుల బలముగల

వారు, దంత - నఖ - అస్త్ర సాధనుల్ = దంతములు గోళ్ళు తాలు ఆయుధము లుగఁ గలవారు.

తా త్ప ర్య ము.

పది యేనుఁగుల బలము గలవారు కొందఱు, నూతేనుఁగుల బలము గలవారు కొందఱు, వెయ్యి యేనుఁగుల బలము గలవారు కొందఱు, వాయువేగము గలవారు కొందఱు, కొలది చెప్పరాని బలము గలవారు కొందఱును సుగ్రీవునొద్దనున్నారు. వీ రందఱు గోళ్ళు దంతములు తాలు సాధనములుగఁ గలవారు. ఇట్టి కపులను నూర్లు- వేలును-లక్షలు-కోట్లు పదికోట్లు లెక్కింప సాధ్యముగాని వారినిఁ దీసికొని యమేయ బలుఁడు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు వచ్చును. మిమ్ముఁ జంపును. నిష్కారణముగ శ్రీరామచంద్రమూర్తితో విరోధించితిరి. ఇఁక రావణుఁ డెచ్చట, లంక యెచ్చట, మీ రెచ్చట ? ఋణానుబంధము తీఱిన దని తలఁపుడు.

అంతఃపురమునకు వచ్చుచుండు వారికిఁ దప్పఁ దక్కిన వారికి సీత లంకలో, నున్న దను వార్తయే తెలియదు. అంతయు రావణుఁడు రహస్యముగ నుంచెను.

—• ౪౪-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు జంబుమాలిని వధించుట •—

ఉ. అంతట నేగుదెంచెను బ్ర•హస్తసుతుం డగు జంబుమాలి దే
వాంతక చోదితుం డయి మ•హారథసంబున రక్తమాల్యముల్
విం తగు రక్తవస్త్రములు • లీలగఁ గుండలముల్ ధరించి దు
ర్దాంతబలుండు వాసవశ•రాసనతుల్యశరాసహస్తుఁ డై. ౧౦౫౧

అర్థములు. దేవాంతక చోదితుండు = రావణుచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన వాఁడు మహారథస్యంబునన్ = మిగుల వేగముగ; వాసవ శరాసన తుల్య = ఇంద్రధనుస్సుతో సమానమైన, చాపహస్తుఁడై =వింటిని చేతియందుఁ గలవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుఁ డీ కార్యము చేయుచుండఁగా రావణుచేఁ బ్రేరింపఁబడిన జంబుమాలి యను ప్రహస్త పుత్రుఁడు మిగుల వేగముగ నెఱ్ఱని పూలదండలు, నెఱ్ఱని వస్త్రములు, కుండలములు ధరించి యింద్రచాపమువంటి చాపము చేతఁ బట్టుకొని మహాబలశాలి యగువాఁడు.

ఉ. సాయక మొండు గైకొని ది•శావలయంబు వణంక జ్యాలతం
బాయక మీటుచున్ ఖరస•మంచిత మైన రథంబు నెక్కి తన్
డాయఁగ వచ్చువానిని ఘ•నం బగు నాకృతివానిఁ గాంచి లో
వాయుజుఁ డుబ్బి యార్చె సుర•వైరిసమూహము పిచ్చలింపఁగన్. ౧౦౫౨

అర్థములు. దిశావలయంబు = దిక్చక్రము, జ్యాలతన్ = తీఁగవంటి నారిని, ఖరసమంచితము = కంచరగాడిదలఁ గట్టిన, పిచ్చలింపఁగన్ = భయపడునట్లు.

తాత్పర్యము.

బాణ మొకటి చేతఁ దీసికొని దిక్చక్రము వణఁకునటు లల్లెత్రాడు మీటుచుఁ గంచర గాడిదలు గట్టిన తేరెక్కి తన సమీపమునకు వచ్చు పెద్దదేహము గలవానిని జూచి తగినవాఁడే వచ్చుచున్నాఁడని పొంగి రాక్షసులు భయపడు నట్టు లార్చెను.

క. వానరవీరునిఁ గని యా,దానవవీరుండు బాణ•దశకము వింటిన్
బూనిచి బాహులఁ గ్రుచ్చుచు, నాననమునఁ దలను మార్గ•ణావళి నాటెన్.

అర్థములు. మార్గణావళిన్ = బాణపంక్తులను.

తాత్పర్యము.

ఆ రాక్షసవీరుఁడు వానరవీరునిఁ జూచి వింటఁ బది బాణములు సంధించి బాహువులఁ గ్రుచ్చుచు ముఖమునందుఁ, దలయందు బాణపంక్తులు నాటుకొనవేసెను.

బాహుయుద్ధముచేయువారిని బంపిన వాఁగ దని కింకరవధచేఁ దెలిసికొని దూరమునుండి కొట్టువానిగా వింటి యుద్ధము చేయువానిని రావణుఁడు పంపెను.

క. శరనిహతముఖము రక్తని,కర బిందునిషిక్త మగుచు • ఖరకరకిరణో
త్కరవికసితశరదాగమ,సరసీజాతంబు సొంపు • సంపాదించెన్. ౧౦౫౪

అర్థములు. శరనిహత ముఖము = బాణములచేఁ గొట్టబడిన ముఖము - రక్తనికరబిందు = నెత్తుటి సమూహముయొక్క బొట్లచే, నిషిక్తము = తడిసినది, ఖరకర = సూర్యునియొక్క, కిరణోత్కర = కిరణసమూహములచే, వికసిత = వికసించిన, శరదాగమ = శరత్కాలమందలి, సరసీజాతంబు = కమలముయొక్క, సొంపు = అందము.

తాత్పర్యము.

బాణములచేఁ గొట్టఁబడిన హనుమంతుని ముఖము నెత్తుటి బొట్లచేఁ దడిసి సూర్యకిరణములచే వికసించిన శరత్కాలకమలమువలె నందమై యుండెను.

క. శోణిత మగు కపివదనము, శోణితబిందువులచేత • శోభిలి మింటన్
శోణిత చందనబిందుల, రాణించెడి కోకనదము•రాణఁ దలిర్చెన్. ౧౦౫౫

అర్థములు. శోణితము = ఎఱ్ఱనిది, శోణిత బిందువులచేత = రక్తబిందువులచే, శోణితచందన బిందులన్ = రక్తచందనపు బొట్లచే, కోకనదము = ఎఱ్ఱకమలము. అనుగుణాలంకారము ఒక్కవస్తువు నందున్న గుణమే మఱియొక వస్తుసన్నిధిచే నెక్కువైనట్లు చెప్పిన ననుగుణాలంకార మగును. యమునానది యందలి నల్లకలువ లన్నట్లు.

తాత్పర్యము.

ఎఱ్ఱని హనుమంతుని ముఖము ఎఱ్ఱని నెత్తుటి బొట్లచేత నాకాశమున నెఱ్ఱని చందనపు బొట్లుగల యెఱ్ఱతామరవలె నుండెను.

సీ. రోపాళిఁ దాఁకుటఁ • గోపించి మారుతి, డాపున నుండు బం•డను నొకండు
గొనివైన వాఁడును • దునుకలు గావించెఁ, బది బాణముల దాని•పాటు గాంచి
కపి సాలమొక్కండు • గ్రక్కునఁ గైకొని, త్రిప్పంగ దానిని • దితిజవరుఁడు
నాలుగుశరముల • లీలమై ఖండించి, యేనిట భుజముల • నేసి వక్ష
ఆ. మునను నొకటఁ బదిట• స్తనదేశమును గొట్ట, దీప్త బాణవిద్ధ•దేహుఁ డగుచు
బరిఘ మదియు త్రిప్పి•గిరగిర మని వాని, నొమ్ము సూటి చూచి•యువ్వెటయును.

అర్థములు. రోపాళి = బాణముల వరుస, సాలము = చెట్టు, ఏనిటన్ = ఐదు బాణములచే, బాణవిద్ధ = బాణములచే వేధింపఁబడు.

తాత్పర్యము.

బాణములు వరుసలుగఁ దాఁకుటచే హనుమంతుఁడు కోపించి సమీప మందున్న బండనెత్తి వానిమీఁద వైవఁగా వాఁడు దానినిఁ బది బాణములచేఁ దునుకలు చేసెను. అది పడిపోవుట చూచి హనుమంతుఁడు చెట్టు నొక్కటి పీకి గిరగిర త్రిప్పుచుండఁగా దానిని నాలుగు బాణముల నవలీలగా వాఁడు నఱికి; నైదు బాణముల భుజములను, నొక్క బాణముచే వక్షమును, పది బాణములచే స్తన ప్రదేశమును గొట్టఁగా మండుచున్న బాణములచే వేధింపఁబడిన దేహము గలవాఁడై మునుపటి యినుపకట్ల గుండు తీసికొని గిరగిర త్రిప్పి వాని రొమ్ము గుఱిచూచి విసరికొట్టెను.

క. తల యేదో చెయి యేదో, మొల యేదో చాప, మేదో • మోఁకాళ్ళేవో
తెలియక యుండఁగ దితిజుఁడు, నలి నలియై నేల రాలె • నుగ్గై నూచై.

తాత్పర్యము.

దాని దెబ్బచేత నిది తల, యిది మొల, యిది చేయి, యిది విల్లు, యిది మోఁకాళ్ళని గుర్తింపరాక యుండునట్లు వాఁడు పొడిపొడియై నుగ్గై నేల రాలెను.

క. స్యందనముతోడ ఘోటక, బృందముతోఁ బూనియున్న • యిషుకాండముతో
నందము లగు భూషలతో, నఱిఁదెను రక్కసుఁడు ముద్ద•మాడ్కి గ నగుచున్.

అర్థములు. స్యందనముతోడన్ = తేరితో; ఘోటకబృందముతోన్ = గుఱ్ఱముల సమూహముతో, ఇక్కడఁ దేరికి గట్టిన కంచరగాడిద లని యర్థము. ఇషుకాండముతోన్ = బాణసమూహముతో; భూషలతో = ఆభరణములతో.

తాత్పర్యము

తేరితోడఁ, దేరికిఁ గట్టిన కంచరగాడిదలతోడ, వాఁడు సంధించిన బాణములతోడ, వాఁడు ధరించిన సొగసైన యాభరణములతోడ, రాక్షసుఁడు ముద్దగానై పడెను.

ఆ. జంబుమాలిపాటు • చయ్యన హతశేష, కింకరాళి దెలుపఁ • గింక రేఁగి
పంక్తికంఠుఁ డంతఁ • బనిచె నమాత్యపుత్రకుల శౌర్యగర్వ•దర్పధనుల. ౧౦౪౯

అర్థములు. హతశేష కింకరాళి = చావఁగా మిగిలిన కింకరుల గుంపు,

కింకన్ = కోపముతో; అమాత్యపుత్రకులన్ = మంత్రికుమారులను, ఒక విలుకాఁడు హనుమంతుని సాధింపలేఁడని పెక్కురఁ బంపెను.

తా త్ప ర్య ము.

చంపఁబడఁగా మిగిలిన కింకరులు జంబుమాలి చచ్చె నని తెలుపఁగా రావణుఁడు కోపించి శౌర్యదర్పముల గొప్ప వారగు మంత్రిసుతులఁ బంపెను.

•— ౪౫-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు మంత్రిపుత్రుల నేడ్వురఁ జంపుట •—

సీ. సప్తార్చివర్చసుల్ • సప్తసంఖ్యులు వారు, వెలువడి శరచాప•వివిధసాధ
నంబులఁ గైకొని • డంబుమీఱఁగఁ బరస్పరజయవాంఛు లై•ధర్మజాల
కేతనమాలికా•కీలితరథములు, వంబుదధ్వానంబు•లట్లు మొరయఁ
జాప టంకృతుల ది•శాభాగ మగలఁగఁ, గార్ముకుంగుల యట్లు • గ్రాలి చనఁగ

తే. వారితల్లులు కింకర•వార్త వినుట, కొడుకు లే మగువార లో•కో- యటంచు
బాంధవాప్త సమేతు లై•పల్లటిలిరి, సురవిరోధులు పవమాన•సుతుని డాసి.

అర్థములు. సప్తార్చి వర్చసుల్ = అగ్నివంటి కాంతిగలవారు. సప్తార్చి వర్చసుల్ - శేషాద్విభాషా (పాణిని ౫-౪-౧౫౪) ప్రకారము కవర్ణాగమ మనిత్య మగుటచే నిచ్చట వర్చస్కులని చెప్పఁబడలేదు. పరస్పర జయ వాంఛులై=ఒకరి నొకరు గెలువఁ గోరికఁగలవారై, ఒకరిని మించి యొకరు హనుమంతుఁ బట్టుకొను కోరిక గలవారై, ధర్మజాల = బంగారు మయము లైన; కేతన మాలికా = ధ్వజముల వరుసలచే, కీలిత = కట్టఁబడిన, అగలఁగన్ = పగులఁగా, కార్ముకుంగులు = తొలుకారు మెఱుఁగులు, పల్లటిలిరి = వ్యసనపడిరి.

తా త్ప ర్య ము.

అగ్నివలె మండు వా రేడ్వురు గృహంబులు వదలి విండ్లు, బాణములు తక్కిన సాధనములు తీసికొని యొకరిని మించి యొక్కరు జయము నొందవలయు నని కోరిక గలవారై బంగారు మయములైన ధ్వజము లెత్తిన రథములు, మేఘము లుఱిమినట్లు ధ్వనింపఁగాఁ బోయిరి. వారి తల్లులు కింకరులవార్త విన్నవా రగుటచే నీ రే మగుదురో యని చుట్ట పక్కములతో వ్యసన పడిరి. ఆ రాక్షసులు హనుమంతుని సమీపించి,

ఉ. స్యందనగర్జితస్వనము • సాయక వృష్టియుఁ గ్రాల దేవతా
బృందవిరోధివారిధర • మెంతయు మూఁగిన వాయుసూనుఁడున్
గొందలపాటు లేక యొక•కొం డన నొర్చి గరించె మింట ని
ర్మందరయాన రాక్షస•రంబులతున్ గుఱిగాక వేగి యై. ౧౦౬౧

అర్థములు. స్యందన గర్జితస్వనము = తేరులయొక్క ధ్వని యనెడి యుఱుముల ధ్వనియు, సాయకవృష్టియు = బాణముల వర్ష మనెడి వర్షము, దేవతాబృంద

విరోధివారిధరము = రాక్షసు లను మేఘము, రూపకాలంకారము. కొండలపాటు = కలఁతపడుట, కొండవ=కొండయో యనునట్లు,ఉత్ప్రేక్షాలంకారము,నిర్మందరయాన= మిగుల వేగముగా వచ్చుడి, వేగిరుఁడై = వేగము గలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

రథచక్రముల ధ్వని యుఱుములుగా, బాణప్రయోగము వర్షముగా రాక్షసులనెడి మేఘము గ్రమ్ముకొనఁగా హనుమంతుఁడు పర్వతమువలెఁ గలఁత పడక యతి వేగముగ వచ్చు వారి బాణములకు గుఱిగాక వేగము గలవాఁడై యాకాశముననే తిరిగెను.

క. ఇంద్రశరాసనసంయుత, సాంద్రాంబుదపంక్తి కలఁచు • శ్వసనుం డనఁగా
రుంద్రప్రతాపి కపియు న,తంద్రతఁ గోదండధరుల • దైత్యులఁ గలఁచెన్. ౧౦౬౨

అర్థములు. ఇంద్రశరాసనసంయుత = ఇంద్రధనుస్సుతోఁ గూడిన, సాంద్ర+అంబుద పంక్తి = దట్టమైన మేఘపంక్తులను; కలఁచు = కలఁతపడునట్లు చేయు; శ్వసనుం డనఁగా = వాయువో యనునట్లు; రుంద్రప్రతాపి=ఘనమైన ప్రతాపము గల, అతంద్రతన్ = హెచ్చరికతో.

తాత్పర్యము.

ఇంద్రధనుస్సుతోఁ గూడిన మేఘముల గుంపును వాయువు కలఁచునట్లు ఘనమైన ప్రతాపము గల హనుమంతుఁడు హెచ్చరిక గలవాఁడై రాక్షసులను సంక్షోభింపఁ జేసెను.

క. కంఠారవ మారఁగఁ గపి,కంఠీరవ మపుడు గవిసి • క్రవ్యాదవధో
త్కంఠుండై తలపదనఖ,కుంఠితములఁ జేసె నేలఁ • గూల బలంబుల్. ౧౦౬౩

అర్థములు. కంఠ+ఆరవ=కంఠధ్వని; ఆరఁగన్ = అతిశయింపఁగా; కంఠీరవము = సింహము; క్రవ్యాదవధ = రాక్షసుల చంపుటయందు; ఉత్కంఠుఁడై = వేగిరపాటు గలవాఁడై; తల-పద-నఖ కుంఠితములన్ = అరచేత, కాల, గోళ్ళచే ధ్వంసమయిన వానిఁగా.

తాత్పర్యము.

పెద్ద సింహనాదముచేసి కపిసింహ మపుడు రాక్షసుల వధయందు వేగిరపాటు గలవాఁడై వీరితోడనా యింతసేపు యుద్ధ మని తలఁచి యా సేనలను వరచేతులతోఁ గాళ్ళతోఁ గొట్టి, గోళ్ళతోఁ జీల్చివైచెను.

ఉ. కొండఱఁ గేల వ్రేఁది, మఱి • కొండఱ నేలను మోఁది, గ్రుద్దుచుం
గొండఱ, వెండి కొండఱను • గోళ్ళను జీల్చుచు, నట్టఁ దాఁకుచున్
గొండఱ గుండువోలె, నొక • కొండఱ దిర్దిర ద్రిప్పి వైచుచున్
గొండల మందఁ గూల్చె రిపు • కోటి వనాటవిభుం డుదగ్రుఁడై. ౧౦౬౪

అర్థములు. కేలన్ బాఁది = చేతితోఁగొట్టి; మోఁది = కాళ్ళు పట్టుకొని తల నేలకు వ్రేసికొట్టి; వనాట విభుండు = వానరశ్రేష్ఠుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

తే. చెవులు బీఁటలువాఱఁగ • సింహనాద, మొనరఁ జేయఁగ మఱికొంద • ఱుర్విఁ గూలఁ
గాక తక్కురు వెఱచి చీ • కాకుపడుచుఁ, బోయినదె పోకగాఁ బాఱి • పోయి రంత.

అర్థములు. బీఁటలు=పగుళ్ళు; తక్కురు=మిగిలినవారు; చీకాకుపడుచున్ = శ్రమపడుచు.

తా త్ప ర్య ము.

చెవులు పగుల్లు పాఱునట్లు సింహనాదము చేయుఁగా, మఱి కొందఱు నేలఁ బడఁగా, దక్కినవారు కష్టపడుచుఁ బోయినదే పోకగా మరల తిరిగి చూడక పరువెత్తిరి.

తే. తన్నుకొని చచ్చు గుఱ్ఱాలు • ధరణిఁ గూలి
మూల్గు నేనుంగులును నేల • వ్రొగ్గతిలిన
గొడుగులును డెక్కెములు నిండెఁ • బుడమి నెత్రు
టేఱు పాఱెను లంకలో • సెగసె నులివు. ౧౦౬

అర్థములు. మ్రొగ్గతిలిన = వ్రేలఁబడిన; ఉలివు = ధ్వని.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. వానరపీసుం డీ గతి, మానవభోజుల వధించి • మసలక చని యు
ద్యానము తోరణమున నా, సీనుండై యుండె రణము • సేసెడు కోర్కెన్. ౧౦౭

అర్థములు. మానవభోజులన్ = రాక్షసులను; మసలక = జాగు చేయక.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుఁ డీ విధముగ రాక్షసులఁ జంపి వెంటనే పోయి యుద్యాన తోరణమున నింకను యుద్ధము చేయు కోరికగలవాఁడై కూర్చుండెను.

—• ౪౬-వ సర్గము. హనుమంతునిమీఁదికి రావణుఁడు
సేనానాయకుల నేవురఁ బంపుట •—

సీ. మంత్రితనూజుల • మరణంబు రావణుఁ; డాలించి మఱుఁగిడి • స్వాంతమును వి
రూపాక్ష దుర్ధర • యూపాక్ష భాసక, ర్ణప్రఘసుల సైన్య • నాయకులను
నేవురఁ గనుఁగొని • వేగి మీరలు సర్వ, సైన్యంబుతో వన • చరుని, బట్టి
తేవలయును జందు • తేఁకువ మెలఁకువ, తప్పక కడుఁ బ్రియ • త్నంబు చేసి

తే. కాలదేశవిరోధంబు • గలుగకుండఁ
గార్య మొనరింపుఁడీ క్రోఁతి • గాఁడు వాఁడు
జిష్ణుఁడు తపోబలంబున • సృష్టి చేసి
యంపెఁ బెనుభూత మొం డస్మ • దర్థముగను.

అర్థములు. మఱుఁగిడి = దాఁచిపెట్టి, స్వాంతమును=మనస్సును, తేఁకువ= ధైర్యము, మెలఁకువ = హెచ్చరిక, జిష్ణుఁడు = ఇంద్రుఁడు, అస్మదర్థముగను = నా నిమిత్తమై.

తా త్ప ర్య ము.

మంత్రికుమారులు వచ్చినవార్త విని విరూపాక్షుఁడు, దుర్ధరుఁడు, యూపాక్షుఁడు, భాసకర్ణుఁడు, ప్రఘసుఁడు అను సేనానాయకుల నయిదుగురఁ జూచి మీరు మీ సమస్తసేనలతోఁ బోయి క్రోఁతినిబట్టి తేవలయును జుమా. ధైర్యము హెచ్చరిక తప్పక, మిగులఁ బ్రయత్నముచేసి క్రోఁతి గదా యని యలక్ష్యము సేయక దేశకాల విరోధము లేకుండునట్లు పని సేయుఁడు. వాఁడు నిజమైన క్రోఁతిగాఁడు. ఇంద్రుఁడు తపస్సుచేసి నన్ను జయింపవలయు నని పెద్దభూతమును సృష్టిచేసి పంపెను. అని తన మనస్సునఁ గల దానిని దాఁచి మోసపుమాటలను జెప్పెను. అట్లు చెప్పినఁ గాని వారు దేవేంద్రుని శక్తియేకదా యని ధైర్యముతోఁ బనిచేయరు. వాస్తవము చెప్పిన నందఱు నిందింతు రని భయము. మేము యుద్ధము చేయ మని యందురేమో యని సందేహము.

చ. మిముఁ గొని కాదె గెల్చితిని • మేటిబలాఢ్యుల నాగయక్షరా
డమరమహర్షి దానవుల • నద్భుతరీతి రణాగ్రసీమలన్
సమయము వేచి వా రిపుడు • సల్పఁగఁ జూచెద రప్రియంబుఁ జం
డమరవిరోధులార! మొటు • లైనను గ్రోఁతిని బట్టి తేరుఁడీ. ౧౦౫౯

తా త్ప ర్య ము.

మిమ్ము సహాయులఁగాఁ గొనికదా మిక్కిలి బలవంతులైన నాగులను, యక్షుల ప్రభు వగు కుబేరుని, దేవతలను, మహర్షులను, దానవులను యుద్ధభూమియందు లోకు లాశ్చర్య పడునట్లు గెలిచితిని. ఇది మీ రెఱింగిన విషయమే. ఆ కారణముచే వారికి మనకు విరోధ ముండుటయు మీకుఁ దెలిసినవిషయమే. ఎప్పుడు సమయము దొరకునా పగతీర్చు కొందుమా యని వారు కాచికొని యుండుటయు మీకుఁ దెలిసిన విషయమే. ఇప్పుడు వా రందఱుఁ జేరి నాకుఁ గీడుచేయ నాలోచించు చున్నారు. నావలె మీరును దేవ విరోధులే కావున వారు పంపిన యీ క్రోఁతిని మీ రెట్లులైనఁ బట్టుకొని రండు.

ఉ. నేలిగఁ జూడఁబోకుఁడు ప్ర • కీర్తితవిక్రమ నీ కపీశ్వరున్
వాలిని వాలిసోదరు న • వార్యపరాక్రము జాంబవంతుఁ గీ
శాలినమూపు నీలు ద్వివి • దాదులఁ జూచితిఁ గాని వారి కీ
వాలినయూపు భీకరి య • వారిత తేజము లుల్లసిల్లనే. ౧౦౬౦

అర్థములు. గేలిగన్ = క్రోఁతిగదా యని పరిహాసముగా, కీశాలిచమూపున్ = వానరసేనా నాయకుని, వాలిన = అతిశయించిన, ధీగతి = బుద్ధిమార్గము.

తాత్పర్యము.

ప్రతిదినము తోఁటలలోఁ,దోఁపులలోఁ జూచు క్రోఁతిగదా యని పరిహాసముగా నీ క్రోఁతిని జూడవలదు. ఇది మిక్కిలి కీర్తి పొందిన పరాక్రమము గలది. నేను వాలిని, సుగ్రీవుని, వారింపరాని పరాక్రమము గల జాంబవంతుని, వానరసేనానాయకుని నీలుని, ద్వివిదుఁడు లోనగువారిని జూచితినిగాని యిటువంటి గొప్ప యాకారము, బుద్ధిబలము, వారింపరాని తేజము వారి కుండెనా?

చ. ఘనతరభూత మెయ్యదియొ • కైకొని వానరరూప మీ క్రియం
బనివడి రాఁగఁ బోలును, బ్ర•మాదము మాని చరింపుఁ డాజిలో
మనుజసురాసురాదులను • మార్కొనఁ జాలరు మిమ్ము నట్లటం
చును మది నేమఱం దగదు • శూరులకుం గలహంబు పట్టులన్. ౧౦౬౧

తాత్పర్యము.

ఏదియో గొప్ప భూత మీ ప్రకారము వానర రూపముతోఁ బనిపూని వచ్చి యుండవలెను గాని, యిది నిజమైన క్రోఁతిగాదు. కాఁబట్టి యుద్ధమందు మిగుల హెచ్చరికతోఁ జరింపుఁడు. మిమ్ము మనుష్యులు, దేవతలు, రాక్షసులు యుద్ధమున నెదిరింపఁ జాలరు. అట్లున్నను మే మింతవారముగదా మాకెవ్వ రెదు రని శూరు లగు వారు యుద్ధమందు హెచ్చరిక తప్పరాదు.

చ. కలన జయింతు నేన యనఁ•గాఁ దగ దేరికి, గెల్పు చంచలం
బలఘుతరప్రయత్నమున • నోఁ దన రక్ష యొనర్పు మంచుఁ దాన్
సెలవిడ వార లేగిరి వి•శిష్టరథేభతురంగపంక్తితోఁ
గలకలనాదముల్ చెలఁగఁ • గాండశరాసనశస్త్రపాణు లై. ౧౦౬౨

అర్థములు కలనన్ = యుద్ధమందు, చంచలము = స్థిరముకానిది; అలఘుతర = మిక్కిలి గొప్ప దగు, విశిష్ట = మిగుల శ్రేష్ఠములైన, రథ ఇభ - తురంగ పంక్తితోన్ = తేరులు, ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు వీనియొక్క వరుసలతో—పంక్తి - ఇది సంస్కృతమున 'పఙ్క్తి' యని వ్రాయఁ బడును. దీనికిఁ దత్సమమున నిదియె రూపమని యొక రనిరి. కాని యది మహాకవి సంప్రదాయానుసారము గాదు. ఇట్టి శబ్దము లెల్ల - అంకితము - మాతంగము - వాంఛ-ఈ ప్రకార మనుస్వారములు పూర్ణబిందువులుగా మార్చియే వ్రాయఁ బడును. (చూ. సు, సంజ్ఞ. ౧౩. వ.సూ. సూచిక) 'నిండు మనంబు నవ్య నవనీత సమానము, పల్కు దారుణాఖండలశస్త్ర తుల్యము జగన్నుత విప్రుల యందు నిక్క మీ, రెండును రాజులందు విపరీతము గావున విప్రుఁడోపు,నోపం డతిశాంతుఁడయ్యు నరపాలుఁడు శాపముఁగ్రమ్మరింపఁగన్' ఇది పూర్ణబిందుప్రాసమున కుదాహరణము. నాలుగు పాదము లందును నిండు

సున్నలే యుండవలెను. ఓపంటు అనుటకు ఓపట్టు అని వ్రాయ వ్యాకరణము సమ్మతింపదు. ఓపఁడు అనుశబ్దమున అర్థానుస్వారము, బిందుసున్న యగుటకుసూత్రము గలదుగాని యరసున్న వర్గపంచమాదేశముగ మాఱు నని సూత్రము లేదు. సంప్రదాయము లేదు. అట్టులే 'సింగం బాఁకటితో గుహాంతరముఖం జేడ్పాటుమై నుండి, మాతంగస్ఫూర్జితయూథదర్శనసముద్యత్క్రోధమై వచ్చు నోజం గాంతారవివాసఖన్నమతి నన్మత్సేనపై వీఁడె వచ్చెం గుంభీసుత మధ్యముండు సమరస్థేమాభిరామాకృతిన్॥' అనుచో సింగము తద్భవము గాన తద్భవములందు ఙ ఞ లు లేవు గావున సిఙ్గమని వ్రాయ రాదు. అట్టులే తక్కిన పాదంబులం జూచునది.

తా త్ప ర్య ము.

యుద్ధమం దెంత బలశాలి యైనను నేనే జయించెద నని చెప్పఁదగదు. ఏలన గెల్పు స్థిరముగాదు. బలవంతుఁడే జయించునను నియతి లేదు. కావునఁ బ్రతివారుఁను తన్ను రక్షించుకొనుటయందు మిగుల గొప్ప ప్రయత్నము సేయవలయును. అని వారి కాజ్ఞ యియ్యఁగా వారు శ్రేష్ఠము లైన రథములు, ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు కావలసినన్ని తీసికొని కలకల ధ్వనులతో విండ్లు, బాణము, లాయుధములు ధరించినవారై.

—♦ హనుమంతుఁడు సేనానాయకుల నేవురఁ జంపుట ♦—

క. వీరునిఁ బ్రజ్వల దుదయ, త్సూరునివలె వెలుఁగు వాని ♦ శుభమతిని మహా
  కారు మహావేగు మహా,ధీరు మహోత్సాహుఁ గనిరి ♦ దితిజవ రేణ్యుల్. ౧౦౭౩

అర్థములు. ప్రజ్వలత్ + ఉదయత్ + సూరునివలె - సూరసూర్యార్యమాదిత్య ద్వాదశాత్మ దివాకరాః॥ అమరకోశము. ఇట్లు చెప్పుటచే సూర్యబింబ మింకను ఎఱ్ఱగానే యున్నదని సూచన.

తా త్ప ర్య ము.

వీరుని, మండుచు నుదయించు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు వానిని, మంచి మనస్సు గల వానిని, గొప్ప యాకారము గొప్ప వేగము గొప్ప ధైర్యము గొప్ప యుత్సాహము గలవానిని, హనుమంతుని రాక్షసశ్రేష్ఠులు చూచిరి.

సీ. కనుఁగొని దుర్ధరుం ♦ డనుపమశితపీత, ముఖశరపంచక♦మునను హనుమ
  శిరము నొప్పించిన ♦ హరివరుం డుప్పర,వీథికి నెగిరి యు♦ర్వియును దెసలు
  నిండ గర్జింప న♦ఖండ తేజుం డైన, దుర్ధరుం డొకనాఁడు♦తూపు లాని
  కపిమీఁద వర్షింపఁ♦గా నల్ప మేఘంబుఁ, దూలించు వాయువు♦లీల వాని
ఆ. మాపి పవనజుండు ♦ మార్గణ హతి నొచ్చి, మేను పెంచి వేగ ♦ మింటి కెగసి
  యచటినుండి పడినె ♦ నాతని తేరిపైఁ, గొండమీఁదఁ బిడుగు♦పిడుగు పడినయట్లు.

అర్థములు. అనుపమ = అసమాన మైన, శిత = పదునైన; పీతముఖ = పచ్చని ముఖము గల, బంగారు గఱులు గల యని భావము. శరపంచకమున =

అయిదు బాణములచే, ఉప్పరవీధికిన్ = ఆకాశమునకు, తూపులు = బాణములు। మార్గణహతిన్ = బాణముల దెబ్బలచే.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చూచి యందు దుర్ధరుం డను వాఁడు అసమానమై, పదునైన పచ్చనిదైన బాణములచే హనుమంతుని తలను నొప్పింపఁగా వానరశ్రేష్ఠు డాకాశమున కెగిరి, భూమి, దిక్కులు నిండ సింహనాదము సేయఁగాఁ బూర్ణ తేజస్సు గల దుర్ధరుఁడు నూఱు బాణములు వానరుని మీఁద గురియింపఁగాఁ జిన్న మేఘము నెగురఁ జిమ్ము వాయువు వలె వాని నెగురఁగొట్టి హనుమంతుఁడు బాణముల దెబ్బలతో నొప్పి చెందియు దేహమును పెంచి యాకాశమున కెగిరి యచ్చటనుండి కొండ మీఁదఁ బిడుగు గుంపు పడినట్లు దభాలున వాని తేరిపైఁబడెను.

ఆ. హయము లెనిమిదియును • నక్షకూబరములు, సమసి విఱిగె వాఁడు•స్యందనంబు
నుండి పడినె విడిచి • యసుఱు, వానిని గాంచి, తీవ్రరోషు లగుచు•దివికి నెగిరి.

అర్థములు. అక్షకూబరములు=బండికన్ను, నొగలు - క్రమాలంకారము.

తాత్పర్యము.

ఎనిమిది గుఱ్ఱములు చచ్చెను. బండికన్ను నొగలు విఱిగెను. వాఁడు ప్రాణములు వదలి తేరిమీఁదనుండి పడెను. వానిని జూచి మిగులఁ గోపించినవారై యాకాశమున కెగసి.

రాక్షసులు వేసిన బాణములు పోవు నెత్తుకంటె నింకను నెత్తున హనుమంతుఁ డుండుటచే వీరి బాణము లాయనకుఁ దగులకనె క్రిందఁ బడుచుండెను. కావున వారును నాకాశమున కెగిరిరి.

తే. అల విరూపాక్షయూపాక్షు•లనెడివారు,కపి యురస్థలి మీఁద ము•ద్గరము లెత్తి
హనుమ వారల వేగంబు • నాఁగి మఱలఁ, బృథ్వికిని డిగ్గి చెట్టొండు•పెల్లగించి.

తాత్పర్యము.

మీఁదఁ జెప్పిన విరూపాక్షుఁడు, యూపాక్షుఁ డనెడివారు వానరుని బొమ్మ పగులఁగొట్ట ముద్గరము లెత్తుకొని రాఁగా వారివేగమును హనుమ యడంచి లటాలున భూమిపైకి వచ్చి చెట్టు నొకదానిని పెల్లగించి.

ఉ. వారలఁ గొట్టి చంపఁ దమ•వారల ముప్పురపాటుఁ గాంచి దు
ర్వారతరాగ్రహంబునను • బట్టిసముం బ్రఘసుఁడు వైచినన్
శూరుఁడు భాసకర్ణుఁడును • శూలముఁ గైకొని గ్రుమ్మఁ గ్రుమ్మినన్
మారుతి బాలభాస్కరుని • మాడ్కిని మించుమ రక్తసిక్తుఁడై. ౧౦౭౭

తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు రాక్షసులు మీఁద నుండిరి. హనుమంతుఁడు క్రిందవైపున నుండెను

నా శాఖాశేఖమునుండి క్రిందికి వచ్చులోపల హనుమంతుఁడు చెట్టు పీకికొని పోయి వారిని గొట్టఁగా వారి ముద్గరములు పోట్టివి, చెట్టు పొడుగాటిది యగుటచే వారిదెబ్బలు హనుమకుఁ దగులలేదు, హనుమంతుఁడు కొట్టినది వారికిఁ దగిలెను. దానితో వారు చచ్చిరి. ఇట్లు తమవారు ముగ్గురు చావఁగా మిగులఁ గోపించి మిగిలిన యిరువురిలో ప్రఘసుం డనువాఁడు పట్టిసమును వైచెను. భాసకర్ణుఁడు శూలముతోఁ బొడిచెను. ఇట్లు పొడువఁగా నాంజనేయుఁడు నెత్తుటఁ దడిసి బాల సూర్యునివలె నుండెను.

క. తరుమృగ ఫణిసంయుత మగు,ధరణీధరశృంగమునను ♦ దద్రాక్షసులన్
 బురుగతి వైచిన నయ్యిరు,వురు వ్రాలిరి యపగతాసు♦వు లయి ధరిత్రిన్. ౧౦౭౮

అర్థములు. తరుమృగఫణిసంయుతము = చెట్లతోను, మృగములతోను, పాములతోను, గూడినది. ధరణీధరశృంగము = పర్వత శిఖరము - పురుగతిన్ = గొప్ప వేగముతో - అపగత + అసువులు = పోయిన ప్రాణములు గలవారు. ప్రాణము పోయినవారు.

తా త్ప ర్య ము.

చెట్లతో మృగములతో పాములతో, గూడియుండిన పర్వత శిఖర మొట్లున్న దాని నట్లే తెచ్చి యా రాక్షసులపై మహావేగముతో వైవఁగా వా రిరువురు చచ్చి నేలఁ బడిరి.

క. ఏవురు దళవాయులు నిటు, చావం బెఱవారి నెల్లఁ ♦ జక్కాడఁచెను దం
 తావళిహయభటతతి దం,తావళిహయభటుల నసుర♦తతి నింద్రుఁ డనన్. ౧౦౭౯

అర్థములు. దళవాయులు = సేనానాయకులు. దళవాహి—ప్రకృతి; చక్కాడఁచెను = చంపెను, దంతావళిహయభటతతిన్ =ఏనుఁగులయు, గుఱ్ఱములయు, భటులయు సమూహమును, దంతావళము- దంత + వలయు = దంతావలము- ఇచట వలప్రత్యయమునకుఁ గల యని యర్థము. మత్వర్థీయము.

తా త్ప ర్య ము.

ఏవురు సేనానాయకు లిటు చావఁగాఁ దక్కిన సేనను ఏనుఁగులతో నేనుఁగులను, గుఱ్ఱములతో గుఱ్ఱములను, భటులతో భటులను గొట్టి యింద్రుఁడు రాక్షసులఁ జంపినట్లు చంపెను.

క. చనఁ దెరువులేక యుండఁగ, ఘనగజహయభటచయంబు ♦ క్ష్మా నెఱసిన నా
 హనుమ లయకాలుఁ డనఁగా,జని తోరణసీమఁ జేరె♦శ్రాంత్యర్థ మనన్. ౧౦౮౦

అర్థములు. తెరువు=త్రోవ, క్ష్మన్ = భూమియందు, లయకాలుఁడు = ప్రలయకాలమందలి యముఁడు, శ్రాంత్యర్థము = బడలిక తీర్చుకొనుటకు.

తా త్ప ర్య ము.

పోవుటకు మార్గములేకుండునట్లు పెద్ద యేనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, భటులసమూ

హము భూమిమీఁద నెఱపినట్లు వ్యాపింపఁగా ప్రలయకాలయమునివలె హనుమం తుఁడు బడలిక దీర్చుకొనుటకో యన్నట్లు తోరణమును చేరి కూర్చుండెను.

ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. అనన్ ఇది యుత్ప్రేక్షావాచకము.

—• ౪౭-వ సర్గము. హనుమంతునిమీఁదికి రావణుఁ డక్షకుమారునిఁ బంపుట •—

సీ. దళపాయి లేవురు • దళములతోఁ బోర, హతు లౌట విని యమ•రారినేత
సమరోద్ధతోన్ముఖుఁ • జండవిక్రమశాలిఁ, దన తనూభవు నక్షుఁ • గనుఁగొనంగఁ
గనుసన్న మెఱిఁగి రా•తుఁడు వీరుఁడును స్వర్ణ, చిత్రకార్ముకమును • జేతఁ బూని
ద్విజవరుల్ వేల్వంగ • నెస భగ్గు మని లేచు, నగ్నినా దిగ్గన • నట్టె లేచి

తే. తపము బలమున నార్జింపఁ • దప్తకనక, జాలశోభిత మై రత్న•జాలసిత
కేతనాంచిత మై జవో•పేతసైంధ, వాష్టకసుయోజితం బయి • యమరి మఱియు.

అర్థములు. దళములతో = సేనలతో, పోరన్ = రణమందు, సమర + ఉద్ధత + ఉన్ముఖున్ = యుద్ధమునందు గర్వించినవాఁడు, యుద్ధమునకు సిద్ధపడి యుండువాఁడు. కనుసన్న = కంటిసంజ్ఞ, స్వర్ణ చిత్రకార్ముకమున్ = బంగారుచే నలంకరింపఁబడిన వింటిని, ద్విజవరుల్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, వేల్వంగన్ = హోమము సేయఁగా, తప్తకనకజాల = పుటమువేయఁబడిన బంగారు సమూహముతో, శోభితమై = ప్రకాశించునదియై, రత్నజాలసిత = రత్న సమూహములచేఁ బ్రకాశించు, కేతనాంచితమై = ధ్వజములచే నొప్పునదై, జవోపేత = వేగముతోఁ గూడిన, సైంధవాష్టక = ఎనిమిది గుఱ్ఱములచే, సుయోజితంబయి = చక్కఁగాఁ గట్టఁబడినదై.

తాత్పర్యము.

అయిదుగురు సేనానాయకులు సేనలతోడ యుద్ధమందు జచ్చుట విని రావణుఁడు యుద్ధగర్వముగలవాఁడును, యుద్ధమునకుఁబోవ సిద్ధపడి యుండువాఁడును, భయంకరమైన పరాక్రమము గలవాఁడును తన కొడుకు నైన యక్షుఁ డనువానిని జూడఁగా వాఁడు తండ్రి కంటిసంజ్ఞ మెఱిఁగి బంగారుచేఁ జిత్రింపబడిన విల్లు చేతఁబూని బ్రాహ్మణులు హోమము సేయఁగా భగ్గు మని మంట లెగయు నగ్నివలెఁ జివాలున లేచి తపముచే నార్జింపఁ బడినదియు, పుటమువేయఁబడిన బంగారుచేఁ బ్రకాశించునదియు, రత్నములచేఁ జెక్కఁబడిన కేతనములతోఁ బ్రకాశించునదియు, శీఘ్రముగఁ బోఁగల యెనిమిది గుఱ్ఱములను గట్టినదియు మఱియు,

తే. బాలభాస్కరుభంగినిఁ • బ్రజ్వరిల్లి, యమరదానవదుర్జయ•మై నభశ్చ
రంబు నై రత్నమయ మైన•రథము నెక్కి, తూణ మష్టకృపాణికల్ •తోమరములు.

అర్థములు. అమరదానవ దుర్జయమై = దేవతలకు, దానవులకు జయింపరానిదై, నభశ్చరంబునై = ఆకాశమందుఁ దిరుగునదియై, తూణము = అంబుల పొది, అష్ట కృపాణికల్ = ఎనిమిది కత్తులు, తోమరములు = చిల్లకోలలు.

తా త్ప ర్య ము.

బాలసూర్యునివలె వెలుఁగుచు, దేవదానవులకు జయింపరానిదై, యాకాశ మునందు సంచరింపఁగలదై, రత్నములతో నిండిన రథమెక్కి- యంబులపొదియు, వెనిమిది కత్తులు, చిల్లకోలలు.

పూర్వపు మంత్రులు రథముల విడిచి యాకాశమున యుద్ధము చేయుటచేఁ జంపఁబడి రని విని యాకాశమందును దేరి మీఁదనుండియే యుద్ధముచేయ సాధ్యపడు నట్లు ఆకాశమున సంచరింప గల తేరిపైఁ గూర్చుండి దూరపు యుద్ధమునకు బాణ ములు, ద్వంద్వ యుద్ధమునకుఁ గత్తులు నని యుభయవిధసాధనములు గ్రహించిన వాఁ డయ్యె నని భావము.

క. వెలుఁగ న్వెలువడి భువి దివి, నులివునఁ బూరించి రథగ•జోత్తమహయముల్
బలములు గొలువఁగఁ జని కనె, బలియునిఁ దోరణనివాసిఁ•బ్లవగాధీశున్ ౧౦౭౩

అర్థములు. ఉలివున = కంఠధ్వనిచే, బలముల్ = సేనలు.

తా త్ప ర్య ము.

వెలుఁగు చుండఁగా బయలుదేఱి భూమియు, నాకాశము ధ్వనిచే నిండించి రథములు, ఉత్తమ గజములు, ఉత్తమ హయములు, కాలిబంట్లు సేవింపఁగాఁ బోయి బలవంతుఁడై తోరణమందు నున్న వానరేంద్రునిఁ జూచెను.

చ. విలయ కృశానుతుల్యుఁ డగు•వీరవరున్ బహుమాన దృష్టిచేఁ
గలయఁగఁ జూచి వాని జవ•గర్వము నాత్మఁ దలంచి స్వీయ మా
నలవు బలంబుఁ జూపఁగ హి•మాత్యయభాస్కరుఁ బోలి తీవ్రుఁడై
తలఁకక మూఁడుబాణములఁ • దాడితుఁ జేసి మరుత్తనూభవున్. ౧౦౭౪

అర్థములు. విలయ కృశాను తుల్యుఁడు = ప్రలయ కాలాగ్నితో సమా నుఁడు; బహుమాన దృష్టిచేన్ = గౌరవముతోఁగూడిన చూపుచే, దీనిచే హను మంతుఁడు సామాన్యవానరుఁడుకాఁడు, శత్రువైనను నుత్తముఁడని గ్రహించె ననియుఁ బూర్వము వారు దానిని గ్రహింపజాలక పోయిరనియు, సూచన. దీనివలన నుత్తమ గుణములు గలవాఁడు, ఋజువాది, తనకు విరోధిపక్షమున వచ్చినను వాదమున నోడింపవలయునుగాని, యవమాన దృష్టిని జూడరాదని యేర్పడు చున్నది. కూట యోధులు గుణహీనులు. మాయావాదు లిట్టి గౌరవమునకుఁ బాత్రులు గారు. జవగర్వము = వేగముగ సంచరింపఁ గల నను పొగరు; అలవు = అస్త్రశస్త్ర విద్యయందుఁ దనకుఁ గల పరిశ్రమము. బలము=దేహబలము. హిమాత్యయ భాస్కరుఁబోలి = మంచుకాలము పోయిన నాఁటి సూర్యుఁడు - ఎండకాలపు సూర్యుఁడు. మంచుకాలమునకు, నెండకాలమునకు నడుమ వసంత మున్నను హిమ విరోధి సూర్యుఁడు కావున, నతని కాలము గ్రీష్మము కావున గ్రీష్మమునాఁటి సూర్యుఁ డని చెప్పవచ్చును. లేక చలికాలము పోఁగానే వచ్చు మాఘమాసమందలి

సూర్యుఁడని చెప్పినను జెప్పవచ్చును. మాఘ మాసమున మాడమెత్తు వేసంగి యను సామెత గలదు. అదియునుగాక "అర్జునస్య ఇమే బాణా నేమే బాణా శ్శిఖండినః। సీదంతి మమగాత్రాణి మాఘే మాసే గవా ఇవ" ఈ బాణము లర్జునునివి. శిఖండివి కావు. నా యవయవములను మాఘమాస కిరణములవలె బాధించు చున్నవి, యని యొక యర్థము గలదు. మాఘేమా = ఆఁడెంద్రకాయ, సేగవా = వాని పిల్లలు అని యర్థము.

తాత్పర్యము.

ప్రలయకాలాగ్నివలె నున్న యుత్తమవీరుని నాంజనేయుని సగౌరవదృష్టిఁజూచి వానికిఁ గల వేగ గర్వము నాలోచించిఁ తన శస్త్రాస్త్రపాండిత్యము, దేహబలము వానికిఁ జూప గ్రీష్మమందలి సూర్యునివలెఁ దీవ్రుడై యాంజనేయుని మూఁడు బాణములచేఁ గొట్టెను.

—• హనుమంతుఁ డక్షకుమారునిఁ జంపుట •—

క. వెండియుఁ బైపడి శితఖర, కాండంబుల నొంప నక్ష•కపినాథులకున్
భండనము చెల్లె దివిజుల, గుండెలు దిగ్గనఁగఁ • గ్రూరం బగుచున్. ౧౦౫

అర్థములు. శితఖరకాండంబులన్ = పదునై కఠినములైన బాణములను, భండనము = యుద్ధము.

తాత్పర్యము.

అంతటఁ బైపడి పదునైన కఠిన బాణంబులచే నొప్పింపఁగా నక్షునకు హనుమంతునకు దేవతల గుండెలు దిగ్గనఁగా గ్రూరమైన యుద్ధము జరగెను.

చ. పుడమి వడంకెఁ, దేజ ముడి • పోయె నహర్పతి, గాలి వీచుటల్
విడిచెఁ, జలించెఁ గొండలును • విన్ను విరావ మొసంగె, క్షోభముం
బడియె సముద్రముల్ భయము•పాటున; రాక్షసవానరేశ్వరుల్
విడివడి ఘోరభంగిఁ బరి • విచ్చక మచ్చర మెచ్చి పోరుచోన్.

అర్థములు. అహర్పతి = సూర్యుఁడు, ఉడి = క్షీణించి, విన్ను = ఆకాశము, పరివిచ్చక=సడలిపోక - దృఢముగ.

తాత్పర్యము.

రాక్షసుఁడు కపీశ్వరుఁడు తెగఁబడి విచ్చలవిడిగ దృఢముగ వెనుదీయక మచ్చరమున యుద్ధముసేయు సమయమున భూమి వణఁకెను. సూర్యుని కాంతి మాసెను. గాలి వీచుట మానెను. కొండలు కదలెను. ఆకాశమున ధ్వని పుట్టెను. సముద్రములు భయమునఁ గలఁతచెందెను.

ఉ. అట్టియెడం గుమారుఁడు ర•యంబునఁ గాంచనపుంఖ బాణముల్
పట్టి విషోజ్జ్వలంబు లగు•పాములపోలిక మూఁటి నాటినన్

దొట్టకు నెత్తుటన్ ముఖము • శోయజబాంధవుఁబోల బోటురా
పట్టి శరంబులు న్వెలిఁగె • భానువు లట్టులు ప్రజ్వరిల్లుచున్. ౧౦౮

అర్థములు. కాంచనపుంఖ బాణముల్ = బంగారు పింజ గల బాణములు, బాణముప్రయోగించునపుడు పట్టుకొను చివర భాగము పుంఖము. ఒక కొన ములికి, ఒక కొన పింజ. విషోజ్జ్వలంబులు = విషముచే వెలుఁగుచున్నవి. దొట్టకు=కాఱు చున్న, బోటురా+పట్టి=రాక్షస రాజకుమారుఁడు, భానువులు=కిరణములు.

తాత్పర్యము.

ఆ సమయమందు నా చిన్నవాఁడు వేగముగ బంగారుపింజ గల బాణములను విషముగల సర్పముల వంటి వానిని మూఁటిని నాటఁగా నెత్తురు కాఱుచుండఁగా హనుమంతుని ముఖము సూర్యబింబమువలె నుండెను. అక్షకుమారుని బాణములు కిరణములవలెఁ బ్రకాశించెను. కిరణములు సూర్యునుండి వెలికిఁబోవును. కాని వెలి నుండి సూర్యునొద్దకు రావు కావున గాయపడి నెత్తురుకాఱు హనుమంతుని ముఖము సూర్యుఁడై నపుడు అందు నాటుకొన్న నెత్తుటఁ దడిసిన బాణములు కిరణము లని గ్రహింపవలెను.

సీ. అది చూచి మారుతి • యుగ్రహోదగ్రుఁడై, తన చూపుగములనె • దనుజతనయు
బలముల వాహనం • బుల దహియించెను, మందరాగ్రస్థాంశు • మాలిమాడ్కి
నక్షుఁడు కుపితుఁడై • యచలంబుమీఁద జీ, మూతముగతి ముల్కి • ముసురు గురిసెఁ
గపియును జంకక • గర్జించి తృణవృత, వాపిని డాసెడి • వారణంబు

ఆ. పగిదిఁ దన్నుఁ డాయు • బాలునిఁ గికురించి, మింటి కెగసె దానఁ • గంటగించి
యసుర పటుపె మార్గ • ణాసార మతనిపై, హరియుఁ దగులు వడక • యుండ దిరిగె.

అర్థములు. ఉగ్రహోదగ్రుఁడై=కోపముచే భయంకరుఁడై, మందరాగ్రస్థ+అంశుమాలి మాడ్కి = మందర పర్వత శిఖరమున నున్న సూర్యునివలె; భరతఖండమున సాలగ్రామ పర్వతమున కుత్తరమున మందర పర్వతము భూమికి నట్టనడుమఁ గలదఁట. దానిశిఖరముమీఁదికి సరిగా సూర్యుఁడు వచ్చునప్పటికి నుత్తరాయణమున మధ్యాహ్నకాల మగును. అప్పుడు సూర్యుఁడు మిగులమండుచుండును. జీమూతము= మేఘము, ముల్కి-ముసురు = బాణవర్షము, తృణవృత వాపిని=గడ్డిచేఁ గప్పఁబడిన బావిని, వారణంబు =ఏనుఁగు, ఏనుగులను బట్టుటకు గుంత తీసి దానిపైఁ దడికలు వేసి, దానిపై పైరు పండునట్లు చేయుదురు. ఆ గడ్డికై వచ్చి యేనుఁగులు గుంతలోఁ బడును. కికురించి = మోసగించి, కంటగించి = రోషించి, మార్గణాసారము = బాణవర్షము.

తాత్పర్యము.

అది చూచి యాంజనేయుఁడు మిగులఁ గోపించి చూపులచేతనే యక్ష కుమారుని సేనలను, వాహనంబులను దహించెను. అక్షుఁడు మందర శిఖరము నందలి

సూర్యునివలెనై కోపించి కొండమీఁద మేఘము వర్షించునట్లు బాణవర్షము గురియించెను. దానికి హనుమంతుఁడు జంకక గర్జించి గడ్డికప్పిన బావికై వచ్చు నేనుఁగువలెఁ దన్నుఁబట్టుకొన వచ్చు నతని మోసగించి యాకాశమున కెగసెను. తప్పించుకొని పోయె నని బాలుఁడు కోపించి యతనిపై బాణవర్షము గురియించెను. హనుమయు దానియందుఁ జిక్కుపడక సంచరించెను.

చ. తిరిగిన నీడవోవకయె • తీవ్రఖరాశుగజాలవర్షముల్
గురియు కుమారుఁ గాంచి కపి•కుంజరుఁ డెట్లు జయింతు వీని నం
చరయఁగ నింతలోన నమ•రాంతకసూనుఁడు శాతమార్గణో
త్కరపరివిద్ధబాహువుగఁ • దన్నొనరింపఁగ మెచ్చి చింతిలున్. ౧౦౪౯

అర్థములు. ఈడవోవక = వెనుదీయక, తీవ్రఖర=తీవ్రములు, కఠినములు నగు, ఆశుగజాల వర్షముల్ = బాణసమూహముల వానలు, శాత మార్గణ = పదునైన బాణములయొక్క, ఉత్కర = సమూహముచే, పరివిద్ధ = బాగుగ బాధింపఁబడిన, బాహువుగన్ = చేతులు గల వానిఁగ, చింతిలున్ = ఆలోచించెను.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు తిరిగినను అక్షకుమారుఁడు వెను దీయకయే తీక్ష్ణమైన, కఠినములయిన బాణముల వానను గురియుచుండఁగా వానిని జూచి వీని నెట్లు జయింతునా యని యాలోచించుచుండ నింతలో వాఁడు పదునైన బాణములచే బాహువుల భేదించెను. దాని కాంజనేయుఁడు మెచ్చుకొని యిట్టు లాలోచించెను.

ఉ. చూడఁగఁ జిన్నగాని పటు•శూరుఁడు బాలదివాకరప్రభుం
డోడఁ డొకించు కేనియు న•నుత్తమకర్ముఁడు, వీని కక్కటా !
గోడు ఘటింపఁగా మనసు • గొల్పదు, వీని పరాక్రమంబుఁ గొం
డాడెద రెంతయున్ విబుధ•యక్షమహాహిమహర్షు లద్దిరా ! ౧౦౫౦

అర్థములు. ఓడఁడు=భయపడఁడు.

తాత్పర్యము.

వీఁడు వయస్సునఁ జిన్నవాఁడే కాని గొప్ప శూరుఁడు. లేతసూర్యుని కాంతి గలవాఁడు. కొంచెమైన భయపడువాఁడు కాఁడు, గొప్ప పనిచేయువాఁడు. ఇటువంటి వీనికి నయ్యో యాపదఁగూర్చ మన స్సంగీకరింపకున్నది. వీని పరాక్రమములు దేవతలు; యక్షులు, పన్నగులు, మహర్షులు స్తోత్రముచేయు చున్నారు. ఔరా !

ఉ. చక్కఁగఁ నన్నుఁ జూచెడిని • సమ్ముఖమం దొగి నిల్చి తెంపు పెం
పెక్కెడు నంతకంతకును • నెక్కుడు నేర్పున దీర్పు నోర్పునన్
మిక్కిలి యాసు మావఁడు, స•మిన్నిపుణుండును, బాలుఁ డంచు నే
మక్కువ నూరకున్న నవ•మానము తప్పక గూర్చు నా కనిన్. ౧౦౫౧

అర్థములు. సమిత్ + నిపుణుండును = యుద్ధమందు నేర్పు గలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

వీఁడు దృష్టి చలించి యిటు నటు చూచునేమో మోసగింత మనిన దృష్టి చెదరనీక నన్నె చక్కఁగఁ జూచుచున్నాఁడు. నే నేదిక్కునకుఁబోయిన నా దిక్కున నా కెదురు ముఖ మగుచున్నాఁడు, అంతకంతకు నేర్పు - తీర్పు - ఓర్పు అతిశయించు చున్నది కాని తగ్గుట లేదు. రోషము తగ్గించిన వాఁడు కాఁడు. యుద్ధమందు మిగుల నేర్పుగలవాఁడు. వీఁడు చిన్నవాఁడని నే నుపేక్ష చేసితినా, యుద్ధమందు నా కవమానము తప్పక కలిగించును. హనుమంతుఁడు పిల్ల రాక్షసున కోడిపోయె నను నపకీర్తి వచ్చును

ఉ. భండనసీమ నీతని య◆భంగపరాక్రమ వేగ తేజముల్
గుండెలు వ్రక్కలించు సుర◆కోటుల కేనియు, నేమి వీనికో
దండవిజృంభణంబు భుజ◆దర్పసమగ్రత! సైఁప వచ్చునే?
ఖండితుఁ జేయఁ బాడి యగుఁ◆గా, జ్వలదగ్ని నుపేక్ష యర్హమా. ౧౦౯౨

అర్థములు. భండన సీమన్ = యుద్ధభూమియందు, వ్రక్కలించున్=పగుల చేయును, జ్వల దగ్నిన్ = మండుచున్న యగ్నిని - భుజ దర్ప సమగ్రత = బాహు బలము వలన గలిగిన గర్వము యొక్క సంపూర్ణత్వము.

తాత్పర్యము.

యుద్ధభూమియందు భంగములేని వీని పరాక్రమము, వేగము, ప్రతాపము, దేవతాసమూహములకైనను గుండెలు పగులఁజేయును. ఔరా యేమి వీని విలువిద్యా యతిశయము - ఏమి వీని భుజాబలముయొక్క సంపూర్ణత్వము. దీనిని సహింప వచ్చునా? కూడదు. వీనిని జంపవలసినదే. మండుచున్న యగ్నిని నుపేక్షించిన వెనుకఁ జల్లార్ప సాధ్యపడునా? అది తెగఁగాల్పక విడుచునా?

చ. అని తన మేను పెంచి యసు◆రార్భకుఁ ద్రుంపఁగ నెంచి స్వేచ్ఛమై
ఘనతరవేగవంతముల◆ ఖప్రచరిష్ణువు లైన వాజులన్
దునిమెఁ దలప్రహారములఁ◆ దోడనె తేరును గూల నేలపైఁ
దునియలు వాఱఁ దద్రథము◆ దూఁకె కుమారుఁడు చాపహస్తుఁడై. ౧౦౯౩

అర్థములు. వేగవంతము లగు = మిగుల వేగముగలవి, ఖప్రచరిష్ణువులు = ఆకాశమందుఁ జక్కఁగాఁ దిరుగు స్వభావము గలవి, వాజులన్ = గుఱ్ఱములను, తల ప్రహారములన్ = అఱచేతి దెబ్బలచే.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మాలోచించి దేహము పెంచి రాక్షసకుమారుఁ జంప నాలోచించి యిష్టానుసారము మిగుల వేగము గలవై యాకాశమునఁ దిరుగు స్వభావము గల గుఱ్ఱములను అఱచేతి దెబ్బలచేఁ జంపెను. అట్టులే తేరును నేలఁగూలఁ దన్నెను. ఇట్లు తేరు తునకలు కాఁగా నక్షకుమారుఁడు రథము నుండి దూఁకి విల్లు పట్టుకొని.

చ. అనుపమయోగశక్తిని మ•హర్షులు దేహము వీడి స్వర్గమున్
జనియెడిభంగిఁ దీవ్రరభ•సంబున మింటికి దాఁటి ఖడ్గముం
గొని పవనాత్మజుం గదిసి•క్రూరతఁబోరుచు నుండ నంజనా
తనయుఁడు డాసి పైఁబడి ప•దంబులు రెంకను బట్టి కోపి యై. ౧౮౪

అర్థములు. అనుపమ యోగశక్తిని = అసమానయోగబలముచే, తీవ్ర రభసంబున=మిగుల వేగమున, డాసి=సమీపించి.

తా త్ప ర్య ము.

మహర్షులు తమ యసమానయోగబలమున దేహము విడిచి స్వర్గమునకుఁ బోవునట్లు మిగుల వేగమున నాకసమున కెగిరి కత్తి చేతఁ బట్టుకొని హనుమంతుని సమీపించి ఘోరముగ యుద్ధము చేయుచుండఁగా నాంజనేయుఁడు సమీపించి పైఁ పడి రెంకుకాళ్ళు పట్టుకొని మిగులఁ గోపించినవాఁడై.

ఉ. అండజనేత జిహ్మగము • నట్లు విదిర్చి విదిర్చి వేగతుల్
గండున నేలపై విసరి • క్రచ్చఱ మోఁద శిరంబు వక్కలై
కండలు నెత్తు రెమ్ములును • తొమ్మతల మంతయుఁ గప్పఁ దండ్రికిన్
గుండెలు ఝల్లనంగ సుర•కోటులు సమ్మద మందఁ జచ్చినన్. ౧౮౫

అర్థములు. అండజనేత = గరుత్మంతుఁడు, జిహ్మగము=పాము - వంకరగా, బోవునది యని వ్యుత్పత్త్యర్థము. వేగతుల్=వేయివిధములుగ, గండునన్=బలమున, క్రచ్చరన్=శీఘ్రముగ, తండ్రికిన్=తన తండ్రికి; రావణునకు.

తా త్ప ర్య ము.

గరుత్మంతుఁడు పామునువలె వేయి విధముల నీ ప్రక్క, ఆ ప్రక్కకు విదిర్చి, విదిర్చి పామును దోఁక పట్టుకొని లేవనెత్తి యట్టులే యుంచిన పగడ పైకిలేచి చేతిని గలచును. అట్లుగాక పట్టినపట్టు తోడనే గుడ్డను జాడించినట్లు జాడించి కదలించుచుఁ బట్టుకొనిన లేవలేదు. వేగముగ బలము కొలఁది నేలకువేసి మోఁదఁగాఁ దల తును కలై కండలు, నెత్తురు, ఎముకలు నేలయంతయు నావరింపఁగా రావణుని గుండెలు పగుల దేవతలు సంతోషింపఁ జావఁగా.

క. మునులును యక్షులుఁ బన్నగు,లును జక్రచరుల్ మహాత్మ్ము•లును వాసవుఁడున్
వినియములు నమరవరులును, గని రచ్చెరు వొలయఁ బంక్తి•కంఠసుతారిన్.

అర్థములు. చక్రచరుల్=(౧) జ్యోతిర్మండలమున నుండువారు. (౨)ఆకాశ మండలమున సంచరించువారు. (౩) గుంపులు గుంపులుగాఁ దిరుగువారు. వినియ ములు = విశేషవ్రతములు గలవారు. పంక్తికంఠసుతారిన్ = అక్షకుమారుని జంపిన వానిని - హనుమంతుని. తా త్ప ర్య ము.

మునులు, యక్షులు, పన్నగులు, చక్రచరులు, మహాత్ములు, ఇంద్రుడు, మహా వ్రతస్థులు, దేవతలు హనుమంతునిఁజూచి యాశ్చర్యపడిరి.

క. క్షతజోపమాక్షు వాసవ,సుతసన్నిభ తేజు నక్షు ♦ బ్రుక్కడంచి మరు
త్సుతుఁ డేగి ప్రళయకాలుని;గతిఁ దోరణమందుఁ జేరె ♦ గాసి దొలంగన్. ౧౦౯౭

అర్థములు. క్షతజ + ఉపమ+అక్షున్ = నెత్తుటితో సమానమైన యెఱ్ఱని కన్నులు గలవానిని, వాసవ సుత సన్నిభ = జయంతునితో సమానమైన, తేజున్ = పరాక్రమము గలవానిని.

తాత్పర్యము.

నెత్తురువలె నెఱ్ఱనగు కన్నులు గలవాఁడును, జయంతునితో సమానమైన పరాక్రమవంతుఁడును నగు నక్షుని జంపి హనుమంతుఁడు ప్రలయకాల యమునివలె బడలిక తీర్చుకొనుటకై తోరణమందుఁ జేరెను. దీనివలన నక్షుని జంపుటయందు హనుమంతునకు బడలిక గలిగె నని సూచన.

{ ౪౮-వ సర్గము. రావణుఁ డింద్రజిత్తును హనుమంతుని మీఁదికిఁ బంపుట. }

క. వీరుఁడు తనయుం డక్షకు,మారుడు వానరునిచేత ♦ మడియుట విని కో
పారుణితలోచనుండై, ధీరత రావణుఁడు పల్కెఁ ♦ దేవేంద్రజితున్. ౧౦౯౮

అర్థములు. కోపారుణితలోచనుండై = కోపముచే నెఱ్ఱ బాఱిన కన్నులు గలవాఁడై - దేవేంద్ర జితున్ = ఇంద్రజిత్తును - ధీరతన్ = అక్షకుమారుఁడుకూడఁ జచ్చినాఁ డనఁగానే శత్రువు బలిష్ఠుఁ డని భయపడియు భయము బయటికిఁ దెలియనీయక.

తాత్పర్యము.

వీరుఁడైన తన కొడుకు నక్షకుమారుఁడు క్రోఁతిచేతఁ జచ్చె నని విని రావణుఁడు కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గలవాఁడై యింద్రజిత్తుతో నిట్లనియె.

తన ప్రియమైన యుద్యానవనము క్రోఁతియొకఁడు పాడు చేసె నని విన్నంతనే యింత సాహస మొక్కఁడు చేయఁజాలఁడు. నెపమునకై యొక్కని బంపిరిగాని వీనికి వెనుక ప్రాపై పెక్కుడు సహాయు లుండు రని తలఁచి వీనిని దన సేవకులచేఁ బట్టి తెప్పించి యవమాన పఱుప నాలోచించి తొలుత కింకరులఁ బంపెను. వారు చావఁగానే యింతటిఁ జంపినవాఁడు మిగుల బలిష్ఠుఁడు, ద్వంద్వయుద్ధమున నసాధ్యుఁ డని తలఁచి దూరమున నుండి కొట్టి చంపుటకై విలువిద్య నేర్చినవాఁడైనను నొంటరి వాఁడు వానరుని ముందఱ నాగఁ డని మంత్రిపుత్రుల నేడ్వురఁ బంపెను. ఇట్లు బాలురఁ బంపి వానరునిఁ జంప యత్నించెను గాని వాని యాలోచన విఫల మయ్యెను. పిల్లవాండ్రను బంపి లాభము లేదని తలఁచి, సేనానాయకులను బంపెను. వారును జావఁగాఁ దన నిమిత్తమై యితరులఁ జంపించుచున్నాఁ డని లోకులందు రని తలఁచి తన కుమారునే చిన్నవానిని బంపెను. వాఁడు చావఁగా నిఁక నీ క్రోఁతి శత్రువులకుఁ

జిక్కడు. బాహు బలమునను లోపడఁడు. అస్త్రములచేఁగాని సాధ్యుఁడు గాఁడని యస్త్రవిద్యయందుఁ బ్రవీణుఁడును దనకు రెండవవాఁ డగు నింద్రజిత్తును బంపుచున్నాఁడు.

మత్తకోకిలము. ఈవె యస్త్రవిదగ్రగణ్యుఁడ • వీవె సర్వసుపర్వదై
త్యావళీవ్యసనప్రదాతవు • ఖ్యాతి యెల్లజగంబులన్
దావకీనభుజాబలంబు, వి•ధాతఁ గొల్చి మహాస్త్రముల్
నీవు పొందితి, నీ చరిత్రలు • నిర్జరాళికి స్పష్టముల్. ౧౦౯

అర్థములు అస్త్రవిద్ + అగ్రగణ్యుఁడవు = అస్త్రములను దెలిసినవారిలో మొదట లెక్కింపఁదగిన వాఁడవు. సర్వసుపర్వ+దైత్యావళీ = ఎల్ల దేవతలకు, దైత్యుల గుంపులకు వ్యసనప్రదాతవు = శోకము గలిగించు వాఁడవు. ఖ్యాతము = ప్రసిద్ధి కెక్కినది, తావకీన భుజాబలంబు = నీ బాహుబలము.

తాత్పర్యము.

అస్త్ర విద్యావంతులందు మొదటివాఁడవని లెక్కింపఁదగినవాఁడవు నీవే! నీవే సమస్త దేవదానవులకు శోకము కలిగించిన వాఁడవు. నీ భుజబల మెల్లలోకంబులఁ బ్రసిద్ధికెక్కినది. బ్రహ్మదేవునిచే మహాస్త్రములు సంపాదించితివి. నీవు చేసిన కార్యములు దేవత లందఱెఱుఁగుదురు.

క. నీ యస్త్రబలము పెంపున, నీ యెదుటను నిలువ వశమె • నిర్జరులును దై
తేయులు వాసవుఁడైనను, మాయామ్నాయమున నీ స•మానులు గలరే! ౧౧౦

అర్థములు. మాయా+ఆమ్నాయమునన్ = మాయావిద్యయందు.

తాత్పర్యము.

దేవదానవులు నింద్రుఁడైనను నీ యస్త్రబలముయొక్క యాధిక్యముచే నీ యెదుటనైన నిలువగలరా? ఇఁక యుద్ధము చేయ లేరను మాటయేల? మాయలు చేయుటయందు నీకు సమానులు లేరు.

ఇట్లు చెప్పుటచే హనుమంతుని న్యాయ్యమార్గమున నస్త్రములచేఁ జంపఁ జూడుము. అది సాధ్యము కాదని తోఁచెనేని మాయచేనైన వధింపుమని సూచన.

మత్తకోకిలము. యోజనం బొనరింపఁ దోఁపని•యుక్తి యొక్కఁడు లేదు నీ
కాజికేళి నసాధ్య మౌ పని•యైన నేదియు లేదుగా
యీ జగత్త్రయి నీదు దప్ప మ•హీనవిస్తులశాస్త్రసం
యోజితాద్భుతశక్తి యెవ్వరో•కో యెఱుంగరు పుత్రకా! ౧౧౧

తాత్పర్యము.

ఆలోచించితివేని నీకుఁ దోఁపని యుక్తి యొక్కటియైన లేదు. అన్ని యుక్తు లాలోచింపను, వానిని గొనసాగింపను నీవే నేర్తువు. యుద్ధమందు నీ కసాధ్యమైనది

లేదు. ఈ మూఁడులోకములందు నీ బలము, నీ గొప్ప యస్త్రపాండిత్యము నాయనా! తెలియనివా రెవ్వరు?

తరలము. తపముపేర్మిఁ బరాక్రమంబున • దారుణాస్త్రబలంబునన్
విపుల శక్తిని మాదృశుండవు • నీవు గెల్తు రణంబులో
నెపుడు నిశ్చిత మౌ టెఱింగుట • నేను జింతఁ దొలంగి ధీ
నిపుణ! యెప్పుడు హాయి నుండుదు • నేటిమాట యిదేటికిన్. ౧౧౦౨

అర్థములు మాదృశుండవు = నాతో సమానుఁడవు. ఎప్పుడు = ఇప్పుడే కాదు, సర్వకాలములందు, హాయిన్=సుఖముగా.

తా త్ప ర్య ము.

గొప్పతపమునందు- పరాక్రమమందు- భయంకరమైన యస్త్రబలమునందు గొప్ప శక్తి యందు నాతో సమానుఁడవు. నీవు యుద్ధమందు జయ మనునది నిశ్చయింపఁ బడినదే. ఇది తెలిసిగదా నేను నిర్విచారముగా నన్నిటికి నింద్రజిత్తు గలఁడు, నా కెవరి వలన నేమి భయమని సర్వదా యున్నాను. ఇఁక నేఁటి మాట చెప్ప నేల!

తరలము. నభరసజజగములు గణములు. పండ్రెండింట యతి. తరలము నందలి మొదటి రెండు లఘువులు గురువుగా మార్చిన మత్తకోకిల యగును. మత్తకోకిల మందలి మొదటి గురువు రెండు లఘువులు చేసిన తరల మగును.

• రావణాసురుఁ డింద్రజిత్తుతో మాటలాడు నపుడు వాల్మీకి అనుష్టుప్పు వృత్తము నీ ప్రకారము మార్చి మార్చి చెప్పి యున్నాఁడు. దానికిఁ గారణము శోక భయములు-అవమానము - వీనిచే రావణునకు స్వరభంగ మయ్యె నని కవి హృదయ మని, యట్లులే తెనుఁగు నందును కందము వృత్తము మార్పఁ బడెను.

క. ఓడక నిన్నెదిరిచి యుద్ధ్లాడని వాఁ డెవఁడు? భుజత•పోఽతిబలంబుల్
గూడి నినుఁ గాచు నెప్పుడు, వీడక మతి దేశకాల•వేదివి తనయా. ౧౧౦౩

తా త్ప ర్య ము.

భయపడక నిన్నెదిరించి యుద్ధము నం దల్లాడని వాఁ డెవఁడు గలఁడు? ఏలన భుజబలము, తపోబలము దానిని మించినబల మస్త్ర బలము, నిన్ను సర్వదా రక్షించు చున్నవి. అదియుఁగాక నీవు దేశము కాలము నెఱిఁగి యెప్పు డే ప్రదేశమున నెట్లు వర్తింపవలయునో యట్లు వర్తింపఁ గలవు.

ఇవన్నియుఁ జెప్పుట హనుమంతునితో యుద్ధము చేయునప్పు డిన్నియు నుపయోగింప వలసి యుండు నని హెచ్చరించుటకే.

సీ. కింకరులను గాల•కింకరులను గూల్చె,జంబుమాలిని బట్టి•డంబు మాల్చె
మంత్రిపుత్రుల యమ•మందిరంబున కన్పెఁ, బంచత సైన్యేశ•పంచకమున
కలవరించెను హాయ•నాగరఖాళితో, దశముల నెల్ల వి•దళనపరిచె
నీ ముద్దుఁదమ్ముండు • నీల్గె నక్షకుమారుఁ డింద్రజితా! నాకు • నెల్లయందు

తే. కంటె నీ యందు విశ్వాస•ముంట నిన్నుఁ, బనుప వలసెను వానరు•బలముఁజలము
చక్కఁ బరికించి నీ బలశౌర్యములను, దనరుమాపంబు సేయుము•తనయ కుఱ్ఱ.

అర్థములు. కాలకింకరులను = యమకింకరులను, డంబు = తేజము, పంచత = మరణము, ఐదవదశ - బాల్యకౌమార యౌవన జరా మరణంబులను వానిలో నైదవది. దేహము నందలి పంచభూతములు కలయిక మాని వేఱై పోవును గావున పంచత. అలవరించెను=కలిగించెను. దళముల నెల్లన్=సేనల నన్నిటిని, విదళన పఱిచెన్ = చీల్చివైచెను, ఎల్లయందు=ఎల్లవారి యందుకంటె, విశ్వాసము=నమ్మకము, ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుఁడా అనుదాని సంబోధనరూపము. ఋత్విగాదులు గుణ.........విభాషనగు. తత్సమ ౪౮ సూ. సు. వ్యా. ఈ సూత్రప్రకారము ఇంద్రజిత్తు, ఇంద్రజిత్తుఁడని రూపంబులు. జగదింద్రజిత్తుల తకారంబునకు లోపంబు విభాషనగు. సు. వ్యా. తత్స ౯౧ ప్రకారము ఇంద్రజి - ఇంద్రజిత్తని రూపములు.

ఎల్లయందు = ఎల్ల శబ్దము ద్రుతాంతంబయిన యవ్యయంబు. "సదృశం త్రిషు లింగేషు సర్వాసుచ విభక్తిషు వచనేషుచ సర్వేషు యన్నవేతి తదవ్యయ" మ్మని యవ్యయ లక్షణము. అనఁగా మూఁడు లింగములందు, అన్ని విభక్తులందు, ఎల్ల వచనంబులందు నేకవిధముగ నుండునది యవ్యయము. అట్లుండియు అప్పు డను నవ్యయమునకు అప్పటికి నని రూప మున్నట్లు ఎల్లయందు నని ప్రయోగములు గలవు. 'ఎల్లయందును దా వసియించుకొల్ల' భార. ఉద్యో. ౧ ఆ. "ఎఱిఁగె సకల శాస్త్రంబుల నెల్లయందు" భార. ఆది ౨ ఆ. ఈ శబ్దము విశేష్యముగను బ్రయోగములు గలవు. "ఎల్లం జూడఁగ," భార. కర్ణ ౧ ఆ. ౧౪౬ ప. "ఎల్లఁజూడ" ౩ఆ. ౧౧ ప.

తాత్పర్యము.

నాయనా! కింకరులను, జంబుమాలిని, మంత్రిపుత్రులను, సేనానాయకుల నేవురను సేనలతోడ వానరుఁడు చంపెను. అందఱికంటె నీ యందు నాకు నమ్మకము మెండు. కావునఁ దక్కిన వారిని బంపిన గెలిచి వత్తు రను నమ్మకము లేదు. నీవు గెలిచి వత్తు వను నమ్మకము గలదు. కావున నిన్నుఁ బంపవలసి వచ్చెను. వానరుని బలము, చలము చక్కఁగాఁ బరీక్షించి దానికిఁ దగినట్లు నీ బలశౌర్యములను జూపుము.

మత్తకోకిలము. సేన యంతయు వానరేంద్రుని•చే హతం బయి పోకమున్
వాని నస్త్రవిదగ్రగణ్య! జ•వంబుమైఁ బరిమార్పుమీ
వానిఁ దాఁకఁగఁ బోవు ముందుగ • వానిశక్తి స్వశక్తియున్
మానసంబునఁ జక్కఁజూచు ప్ర•మాదముం బడఁబోకుమీ. ౧౧౦౫

తాత్పర్యము.

వానిని జంపుటయందు నీ వెంత యాలస్యము చేసెదవో యంత మన సేన

నాశ మగును. కావున మనసేన వానిచే నాశము గాక యుండే యస్త్రములచే వాని వేగముగఁ జంపుము. ఉత్త బాణప్రయోగములఁ గాలము పుచ్చకుము. వానిపై బడి పోకముందే వాని శక్తి యే మాత్రమో, నీ శక్తి యే మాత్రమో, చక్కఁగాఁ బరీక్షింపుము. హెచ్చరిక తప్పకుము.

మత్తకోకిలము. సేన కావఁగ లేదు నిన్నని • సిద్ధ మియ్యది, సేన లె
న్నైనఁ దాఁకిన ద్రుంచు వాఁడు, మ•హాబలోపమవేగు వై
శ్వానరాభుని డాయఁ బోకుము • వజ్రమున్ ధరియించి యెం
జేని ముష్టిరణంబు సేయఁగ•నేని మర్దితశాత్రవా. ౧౨

అర్థములు. మహాబలోపమ వేగున్ = వాయువుతో సమానమైన వేగము గలవానిని; వైశ్వానరాభునిన్ = అగ్నితో సమానుని, వజ్రమున్ = ఇది యింద్రుని వజ్రము కాదు. విష్ణుచక్ర మన్నట్లు లిది యొక యాయుధము. చూచుటకు వజ్రము వలె నుండును. ఇది శస్త్రమె కాని యస్త్రము కాదు దీనిని సామాన్యరాక్షసులు కూడ ధరించి తిరుగుచుండి రని ౧౧౩ వ పద్యమునఁ గలదు.

తాత్పర్యము.

ఇరువురు యోధులు విండ్లతో దూరమున నుండి యుద్ధముచేయునపుడు సేన లడ్డమువచ్చి రక్షింపఁగలవు. ఈ వానరుఁ డిట్టివాఁడు కాఁడు. ఠటాలున నీ మీఁదనే దూఁకును అప్పుడు సేన లేమి చేయఁగలవు? కావున నీవు సేనల నమ్మికొని పోవుట వ్యర్థము. సేన లెన్ని తాఁకినను వాఁడు చంపును. నీవు వజ్రము ధరించి నైనను వాని మీఁదికిఁ బోకుము. వాఁడు వాయువువలె నలు ప్రక్కలఁ దిరుగు చుండును. ఏ మూల నూఁటి నిన్నుఁ గొట్టునో? అది గాక వజ్రము కదలక యుండు దానిని గొట్టఁగలదు. గాలి నెట్లు పట్టఁగలదు. కావున శస్త్రముల నమ్మవలదు. అట్లు పైఁ బడిన ముష్టితోఁ గొట్టుద మందు వేమో. వాఁడగ్నివంటి వాఁడు. వాఁడు పడినచోట నెల్ల భస్మము చేయును. అగ్నిహోత్రుని ముష్టిదెబ్బ లేమి చేయఁగలవు. కావున వానితో ముష్టి యుద్ధము సేయ యత్నింపకుము.

మత్తకోకిలము. ఇంతయుం దలపోయుమీ మఱి•యేది యుక్తమొ చూచుమీ
యంత నింతను బోఁడు వాఁడు మ•హాస్త్రముల్ స్మరియింపుమీ,
స్వాంతమున్ నిజదృష్టియున్ శర•పాత మొక్కటిగాఁగ దు
ర్దాంతశక్తి రణంబు సేయుము • తాల్మి, నీకు జయం బగున్. ౧౩

అర్థములు. అంతనింతన్ = అల్ప ప్రయత్నముతో, సులభముగా, స్వాంతము = మనస్సు, శరపాతము = బాణము పడుట, తాల్మిన్ = తొందరపడక, నిబ్బరముగ.

తాత్పర్యము.

ఇప్పుడు నేను జెప్పిన దంతయు నాలోచింపుము. దీనిలో నక్కడికిఁ బోయి నపు డేది యుక్తమో యది చేయుము. అల్పప్రయత్నముతో వాఁడు సాధ్యుఁడు

కాఁడు. కావున బ్రహ్మాస్త్రాది మహాస్త్రములను స్మరింపుము. మనస్సు-దృష్టి-బాణము మూఁడు నేకకాలమందు నేక ప్రదేశమందుఁ బడునట్లు యుద్ధము చేయుము. వానిని బెదర నీయకుము. తొందర పడకుము. నిబ్బరముగ మనస్సునఁ గలఁతలేక యుద్ధము చేయుము. జయము కలుగును.

క. బాలుని నినుఁ బంపఁగ రా, వాలమునకు నాకుఁ దెలియు • నైనను ధరణీ
పాలురకు క్షత్రనీతియ, వాలాయము దాని దాఁట • వచ్చునె చెపుమా. ౧౧౦౮

అర్థములు. ఆలమునకు = యుద్ధమునకుఁ క్షత్రనీతియ = రాజధర్మమే, వాలాయము = నిర్బంధము, అతిక్రమింపరానిది.

తాత్పర్యము.

పెద్దవా రుండఁగా యుద్ధమునకుఁ బిల్లవాండ్రను బంపుట సరిగాదని నాకుఁ దెలియును. అయినను మనము రాజులము. మనకు క్షత్రియ ధర్మము నిర్బంధము. తక్కిన వారివలె మనము ప్రవర్తింపరాదు. క్షత్రియ ధర్మప్రకారము రాజు ముందుగ యుద్ధమునకుఁ బోరాదు.

ఇందు క్షత్రియులకు రాజుల కిది ధర్మమని చెప్పుటచేఁ దాను క్షత్రియుఁడనని యంగీకరించి నట్లు లాయెను. ఇదియె వాస్తవ విషయము. రావణాసురుని కంటె వాని జాతి విషయము తమకుఁ దెలిసినట్లు కొందఱు వాఁడు బ్రాహ్మణుఁ డనియు వానిని జంపుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తికి బ్రహ్మహత్య వచ్చెననియుఁ జెప్పెదరు. బ్రహ్మహత్య విచారము యుద్ధకాండమునఁ జేయఁబడును. ఇచ్చట రావణు మాటలు సత్యమా? తక్కినవారి మాటలు సత్యమా? విచారింప వలయును. ఎట్టివాఁడు బ్రాహ్మణుఁ డని శాస్త్రములు, వాని జాతి నిర్ణయించు చున్నవో చూతము.

శ్లో. సర్వవర్ణేషు తుల్యాసు, పత్నీ ష్వక్షతయోనిషు
ఆనులోమ్యేన సంభూతా, జాతా జ్ఞేయా స్త ఏవ తే. మను. ౧౦-౫.

బ్రాహ్మణాదు లగు నాలుగు జాతులవారు నాలుగు జాతులలోను శాస్త్రవిధి చొప్పునఁ బెండ్లియై వ్యభిచార దోషము లేని సవర్ణజాతి పత్నుల యందు, అనఁగా బ్రాహ్మణునకు బ్రాహ్మణి యందును, క్షత్రియునకు క్షత్రియ యందు, నీ విధముగ నా యా జాతుల వారికి నా యా జాతుల స్త్రీల యందుఁ బుట్టిన వారు మాతాపితరుల జాతి గలిగి సజాతీయు లనఁబడుదురు. శ్లోకమున పత్నులయందు నని ప్రయోగింపఁ బడుటచే బ్రాహ్మణునకు తాను శాస్త్రప్రకారము వివాహము చేసికొనని యన్యబ్రాహ్మణ స్త్రీయందు జనించినను వాఁడు బ్రాహ్మణుఁడు గాఁడు. ఈ విషయమున దేవలుఁ డిట్లు చెప్పెను. 'ద్వితీయేన తు యః పిత్రా సవర్ణాయాం ప్రజాయతే। అవవాట ఇతి ఖ్యాతః, శూద్రవధర్మా సజాతితః। వ్రతహీనా నసంస్కార్యాః స్వతంత్రా స్వపి యే సుతాః। ఉత్పాదితా సవర్ణేన, వ్రాత్యా ఇవ బహిష్కృతాః' సవర్ణ స్త్రీయందు రెండవ తండ్రికిఁ బుట్టినవాఁడు అవవాటుఁ డనఁబడును. వాఁడు జాతిచే

శూద్రధర్మము గలవాఁడే. వానికి బ్రహ్మచర్యాది వ్రతములు, ఉపనయనాది సంస్కారములు లేవు. వాఁడు వ్రాత్యునివలె బహిష్కరింపఁబడఁ దగినవాఁడు.

'యేతు జాతా స్సమానాసు సంస్కార్యాస్స్యు రతోఽన్యథా' యని వ్యాసులు చెప్పెను. 'సవర్ణేభ్య స్సవర్ణాసు జాయంతే హి సజాతయః'అనియు 'విన్నా స్వేష విధిః స్మృతః' వివాహమున భార్యాభర్తలుగ నైన వారియందే యీ విధి యని యాజ్ఞవల్క్యుఁడు చెప్పెను.

'స్త్రీష్వనంతర జాతాసు ద్విజైరుత్పాదితాన్ సుతాన్।సదృశానేవ తానాహు ర్మాతృదోష విగర్హితాన్.

దీనికి వ్యాఖ్యాన మందిట్లు వ్రాయఁబడినది.

అనులోమముగా నవ్యవహిత వర్ణ జాతీయభార్యలందు నెవరు పుట్టుదురో అనఁగా బ్రాహ్మణునకు క్షత్రియ స్త్రీ యందు, క్షత్రియునకు వైశ్య స్త్రీయందు, వైశ్యునకు శూద్ర స్త్రీ యందు, పుట్టిన కొడుకులు తల్లి యొక్క హీనజాతి వలన నిందింపఁబడిన వారై పితృసదృశు లగుదురే కాని తండ్రి జాతివారుకారు. పితృసదృశు లని చెప్పుటచే తల్లి జాతికంటె నెక్కువవారు, తండ్రికంటె నికృష్టు లగుదురని తెలియ వలయును. వరుసగా వీరికి మూర్ధాభిషిక్తుఁ డనియు, మాహిష్యుఁడనియు కరణజాతివాఁ డనియుఁ బేర్లు వచ్చును గాని బ్రాహ్మణుఁడు, క్షత్రియుఁడు,వైశ్యుఁడు, నను పేర్లు రావు. వీరికి వృత్తులు వేఱువేఱుగా విధింపఁ బడినవి. బ్రాహ్మణునకు వివాహిత లగు క్షత్రియ వైశ్య శూద్ర స్త్రీలయందుఁ బుట్టిన ముగ్గురు-క్షత్రియునకు వైశ్యశూద్ర స్త్రీలయందుఁ బుట్టిన యిద్దఱు, వైశ్యునకు శూద్ర స్త్రీయందుఁ బుట్టిన యొకఁడు - ఈ యార్గురు అపశదు లనఁ బడుదురు. (అపశదు లనఁగా నికృష్టులు - అని మనువు)

విప్రస్య త్రిషు వర్ణేషు, నృపతే ర్వర్ణయో ర్ద్వయోః
వైశ్యస్య వర్ణే చైకస్మిన్, షడేతేఽపశదాః స్మృతాః.

మనువు. ౧౦-౧౦.

బ్రాహ్మణేన క్షత్రియాయా ముత్పాదితః క్షత్రియ ఏవ భవతి, క్షత్రియేణ వైశ్యాయాం వైశ్య ఏవ, వైశ్యేన శూద్రాయాం శూద్ర ఏవేతి శంఖస్మరణమ్. వైద్యనాథీయము.

బ్రాహ్మణునకు వివాహిత యగు క్షత్రియస్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు క్షత్రియుఁడే; క్షత్రియునకు వైశ్య స్త్రీయందుఁ బుట్టిన వాఁడు వైశ్యుఁడే; వైశ్యునకు శూద్రస్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడు శూద్రుఁడే యని శంఖుఁడు.

కావున బ్రాహ్మణుఁడైన విశ్రవసునకు వివాహము చేసికొనని రాక్షస క్షత్రియ యందుఁ బుట్టిన రావణుఁడు బ్రాహ్మణ జాతివాఁ డెట్లగును? ఇఁక గుణ కర్మములఁ బట్టి చూతము.

బ్రాహ్మణునకు బ్రాహ్మణ జాతి స్త్రీయందుఁ బుట్టినవాఁడైనను బ్రాహ్మణ గుణకర్మములు లేవేని వాఁడు బ్రాహ్మణుఁడు గాఁడు. వాఁడే వృత్తియం దున్నాఁడో యా జాతివానిఁగానే యెన్నవలయును. 'బ్రాహ్మణ క్షత్రియత్వంహి యాతి శస్త్ర సముద్యమాత్' అని భీష్ముఁడు పరశురామునితో ననెను. బ్రాహ్మణుఁడా ! నీవు శస్త్రము ధరించుటచే క్షత్రియుఁడ వైతివి. కావున నిన్నుఁ గొట్టెద ననెను.

విశ్వామిత్రుని తాత కుశుఁడు, సాక్షాద్బ్రహ్మపుత్రుఁడైనను నాయన వంశము వారందఱు క్షత్రకర్మ మవలంబించుటచే క్షత్రియులైరి. కాని బ్రాహ్మణు లనబడలేదు. వ్యాసులకు శూద్రస్త్రీయందుఁ బుట్టిన విదురుఁడు శూద్రుఁ డయ్యెను గాని బ్రాహ్మణుఁడు కాలేదు. ఋషుల జన్మముగురించి యుత్తరకాండమునఁ జర్చింపఁబడును. ఈ కారణములచే రావణుఁడు జాతి గుణకర్మములచే క్షత్రియుఁడే కాని బ్రాహ్మణుఁడు కాఁడు. అయోధ్య ౨౪౮౪ వ్యాఖ్య చూచునది.

కావున రావణుఁడు తాను క్షత్రియుఁడ నని క్షత్రియధర్మ మనుసరించి నిన్నుఁ బంపుచున్నా నని యింద్రజిత్తుతోఁ జెప్పినమాట శాస్త్రసమ్మత మైనది. రావణాసురుఁడు క్షత్రియుఁ డని చెప్పఁబడుట యిచ్చట మాత్రమే కాదు.

క. పరలోక సుఖముఁ గోరెడి, పురుషులు పెనువీఁకఁ బెనఁగి • పోలియుదు రనిలో
ధర క్షత్రధర్మమున సం, గరమునఁ జెడువారి కీడ్వఁ గా న్యాయంబే.

యుద్ధ. ౨౪౯౯.

క. క్షత్రియ సమ్మతము పురా, ధాత్రీశాధిష్ఠితమ్ము తలఁగతి యిది యా
క్షత్రియుల కాహవోష్ఠిత, గాత్రుల కై కార్పరాదు కన్నీ రెందున్.

యుద్ధ. ౨౫౦౨,

రావణునకు జరపిన యుత్తరక్రియల విధానము పరిశీలించినను నవి బ్రాహ్మణునకుఁ జేయు కార్యములు గా వని స్పష్టపడును,

పుత్రా యే ఽనంతర స్త్రీజాః, క్రమేణోక్తా ద్విజన్మనామ్
తా ననంతరనామ్న స్తు, మాతృదోషా త్ప్రచక్షతే॥

మను-౧౦-౧౪.

ద్విజులకుఁ దమ వెంబడి జాతులందుఁ బుట్టిన బిడ్డలకు వారి తల్లియొక్క హీన జాతిని బట్టి హీనజాతులందుఁ బుట్టినవారుగా నెంచఁ బడుదురు. కనుక మాతృ జాతికిఁ దగిన సంస్కారమునకు నర్హులు. మీఁద వ్రాసిన దంతయు వివాహిత లైన స్త్రీలకుఁ బుట్టిన వాని విషయము. రావణుఁడు వివాహిత స్త్రీకిఁ బుట్టినవాఁడు కాఁడు. విశ్రవసుఁడు కైకసిని వివాహ మాడలేదు. దాని తండ్రి కన్యాదానమును జేయలేదు. సమీపమందుఁగూడ లేఁడు. కైకసి బిడ్డలు గోరి వచ్చెను. కావున విశ్రవసుఁడు బిడ్డల ననుగ్రహించెను. కావున నామె యుంపుడు కత్తె వంటిది. కావున ననులోమ జాతుల కంటె రావణుఁడు హీనుఁ డగుచున్నాఁడు. ఉత్త. కాం. స. ౧౮౫-౧౮౬. భగవ

ద్వేషి యైన సుమాలియొక్క పుత్రిక యగు కైకసి ప్రదోషకాలమందు విశ్రవస్సును బొందినది. కాఁబట్టి మాతృదోషము వల్ల రావణుఁడు కర్మచండాలబీజోత్పన్నుఁ డనియును జెప్పవలసి వచ్చును. అంతకు లైన భగవద్భాగవత విషయము లైన యసహ్యాపచారములవల్ల నితఁడు కర్మచండాలుఁ డనుట సహజము.

క. కావున ని న్నంపెద నా,నావిధమహితాస్త్రముల మ•నంబునఁ గను సం
భావించుచుఁ బోరుము పుత్రా! విజయముఁ గొమ్ము పోయి • రమ్మా సుమతీ!

తా త్ప ర్య ము.

క్షత్రియ ధర్మమును మన మతిక్రమింపరాదు. కావున నిన్నుఁ బంపుచున్నాను. అనేకవిధము లైన గొప్ప యస్త్రములను మనస్సున స్మరించుచు యుద్ధముచేయుము. కుమారా! పోయి జయించి రమ్ము.

—• ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుని మీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుట. —

చ. అని జనకుండు పల్క విన•యంబున నాతనికిం బ్రదక్షిణం
బొనరిచి దక్షపుత్రనిభుఁ • డుద్ధతి సన్నహనంబు సేసి బం
ధునిచయపూజితుం డగుచుఁ • దూర్ణమ పర్వమువేళ వార్ధిరీ
తిని ఖగరాజవేగహరి•దీప్తరథంబును నెక్కి వెల్వడెన్. ౧౨౧

అర్థములు. దక్షపుత్రనిభుఁడు = దేవతలతో సమానుఁడు, 'మనసా త్వేవ భూతాని పూర్వం దక్షో ఉసృజత్తథా। దేవా నృషీన్ సగంధర్వా నురగాన్ పక్షిణ స్తథా'యని వి. పురా. వాక్యము ప్రమాణము. ఉద్ధతిన్=గర్వముచే, సన్నహనంబు= దృఢప్రయత్నము. బంధునిచయ పూజితుఁడు = చుట్టముల గుంపులచే గౌరవింపఁ బడిన వాఁడై; తూర్ణమ = వేగముగ, పర్వమువేళ = పున్నమనాఁడు; వార్ధిరీతిని = సముద్రమువలె, ఖగరాజవేగ = గరుత్మంతుని వేగము గల, హరి = గుఱ్ఱములచే, దీప్త=ప్రకాశించు, రథంబును = తేరిని.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము తండ్రి చెప్పఁగా వినయముతో నాయనకుఁ బ్రదక్షిణము చేసి దేవతలతో సమానుఁ డగు నింద్రజిత్తు గర్వించి యుద్ధమునకుఁ దగిన ప్రయత్నముచేసి బంధువు లందఱు గౌరవింపఁగా వేగముగఁ బున్నమనాఁటి సముద్రమువలెఁ బొంగి గరుడ వేగముతో సమానవేగము గల గుఱ్ఱములు కట్టిన తేరెక్కి యిల్లు వెడలెను.

ఉ. ఆ రథికోత్తముండు పవ•నాత్మజు చక్కటి కేఁగ నాతఁ డా
ఘోరశతాంగనిస్స్వనము • క్రూరశరాసగుణారవంబులున్
భూరితరంబు గావుటయుఁ • బొంగి గళార్భటి నించె వ్యోమసం
చారులు నాగయక్షఋషి•సత్తము లుబ్బున మూఁగ నేమకన్. ౧౨౨

అర్థములు. ఘోరశతాంగ నిస్వనము=భయంకరమైన తేరి ధ్వని, క్రూర శరాసగుణారవంబులున్=కఠినములైన యల్లెత్రాటి ధ్వనులును, గళార్భటి=కంఠధ్వని, వ్యోమ సంచారులు=ఆకాశమందుఁ దిరుగువారు, ఉబ్బునన్ = సంతోషముతో.

తాత్పర్యము.

రథికులం దుత్తముఁడైన యా యింద్రజిత్తు హనుమంతుఁ డున్నచోటికి సరిగాఁ బోఁగా వచ్చిన రథచక్రధ్వని; అల్లెత్రాటిమ్రోఁత-మిక్కిలి యతిశయింపఁగాఁ దగిన వాఁడే వచ్చుచున్నాఁ డని హనుమంతుఁడు సంతోషించి సింహనాదము చేసెను. ఆకాశమున సంచరించువారు నాగులు, యక్షులు, ఋషిశ్రేష్ఠులు, సంతోషముతో గుంపుఁగూడిరి.

చ. దరకరభూరిచాపమును ◆ దారుణశాతశిలీముఖంబులున్
వరబలుఁ డుద్ధతిం గొని జ◆వంబున సంగరకాంక్షఁ బోవ భీ
కరముగఁ గూసె సత్త్వములు ◆ కాంతి దొలంగె దిసల్ విహంగమో
త్కరములు మింటఁ జొక్కెలు వి◆ధంబుల నాద మొనర్చె భీతిచేన్. ౧౧౧౨

అర్థములు. దరకర = భయంకరమైన, భూరి=గొప్పదగు, చాపము = విల్లు, దారుణ శాతశిలీముఖంబులున్ = భీతిని గలిగించు పదునైన బాణములు, వరబలుఁడు=ప్రశస్తమైన బలము గలవాఁడు, బ్రహ్మవరబలము గలవాఁడు; సంగర కాంక్షన్=యుద్ధమునందలి కోరికతో - సత్త్వములు = జంతువులు, విహంగమ + ఉత్కరములు = పక్షిసంఘములు.

తాత్పర్యము.

భయంకరమైన పెద్దవింటిని, పదునైన బాణములను దీసికొని యుద్ధమునందలి కోరికచే వేగముగఁ బోఁగా మృగములు గూసెను. దిక్కులు కాంతి మాసెను. పక్షులు భయపడి యాకాశమున కెగసి నానావిధములఁ గూసెను.

శా. జ్యాటంకారవిపాటితాశుఁ డగుచున్ ◆ శక్రారి నిర్వక్ర మా
నాటోపంబున బాణవర్షములతో ◆ నవ్వానరున్ దాయ వృ
త్తాటుం డుద్భటవైరిభీతికరగ◆ర్జాస్ఫోటితోర్వీధ్రుఁడై
యూటాడంగ ధరాతలంబు నిజవే◆గోద్ధూతజీమూతుఁడై. ౧౧౧౩

అర్థములు. జ్యాటంకార = అల్లెత్రాటి టంకారముచే,విపాటిత+ఆశుఁడు= చీల్పఁబడిన దిక్కులు గలవాఁడు, శక్రారి = ఇంద్రజిత్తు, నిర్వక్రము = వంకరలేనిది. ఆటోపంబున=వేగమున, వృత్తాటుండు = కోఁతి, ఉద్భట =మిక్కిలి; గర్జా = సింహనాదముచే, స్ఫోటిత = చీల్పఁబడిన, ఉర్వీధ్రుఁడై = కొండలు గలవాఁడై, ఊటాడంగన్ = ఊఁగులాడఁగా - నిజ = తన, వేగ = వేగముచే - ఉద్ధూత = ఎగురఁ గొట్టఁబడిన, జీమూతుఁడై = మేఘములు గలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

అల్లెత్రాటి టమ్మాను ధ్వనిచే దిక్కులు పగులఁ జీల్చుచు, నింద్రజిత్తు నింపారు వేగమున బాణవర్షము గురియించుచు వానరుని జేరఁబోవ వానరుఁడు కంఠ నాదముచేఁ గొండలు బ్రద్దలు గాఁగా, భూమి కదలఁగ తన వేగమువలనఁ బుట్టిన గాలిచే మేఘములు చెదరి పోవఁ జేయుచున్నవాఁడై.

చ. విడివడి తాఁకె నిట్లు రణ•వీరు లవారణ విక్రమంబునన్
గడుకొని దేవదానవుల•కైవడిఁ బోరిరి బద్ధవైరులై
యెడ గొన నీక వచ్చు శర•వృష్టిరయంబును నాఁపి కాయముం
బొడవొనరించి తంద్రిపథ•ముం గొని గ్రుమ్మరుచున్న మారుతిన్. ౧౧౧౪

అర్థములు. విడివడి = యథేష్టముగ, అవారణ = అడ్డములేని, కడుకొని = ప్రయత్నించి, ఎడగొన నీక=సందు గలుగ నీయక, శరవృష్టిరయంబును=బాణవర్షము యొక్క వేగమును, ఆఁపి = అడ్డగించి, తంద్రిపథమున్ = ఆకాశమును.

తాత్పర్యము.

విచ్చలవిడి తాఁకెను. ఇట్లు యుద్ధమునందు వీరు లగు హనుమ దింద్రజిత్తులు దేవదానవులవలె విరోధబుద్ధిచే యుద్ధము చేసిరి. అప్పుడు సందు లేక వచ్చుచున్న బాణవర్షముయొక్క వేగము నడ్డగించిన వాఁడై దేహము పెంచి వాయుమార్గమునఁ జరించుచున్న యాంజనేయుని.

ఉ. ఆయతతీక్ష్ణశల్యకన•కాంచితపుంఖశరాలి నైచె న
త్యాయతవేగ మార నసు•రాధిపనందనుఁ డంత తూర్యముల్
పాయక భేరికాపటహ•వారరవంబులుఁ గార్ముకధ్వనుల్
మ్రోయఁ దొడంగె దాని విని • రోషమునం బవమాన సూతియున్. ౧౧౧౫

అర్థములు. ఆయత = నిడుపైన - తీక్ష్ణ = పదునైన, శల్య = ములికి కల, కనకాంచిత పుంఖ శరాలిన్ = బంగారుచేఁ బ్రకాశించు పింజలు గల బాణ సమూహమును, అత్యాయత వేగము=మిక్కిలి యధికమైన వేగము, తూర్యముల్ = వాద్యధ్వనులు, భేరికా = నగారాలయు, పటహ = తప్పెటలయు, రవంబులు = ధ్వనులు, కార్ముకధ్వనుల్ = వింటి చప్పుడులు.

తాత్పర్యము.

నిడుపై వాఁడియగు ములుకులు గల బంగారు పింజబాణములను మిగుల వేగముగ వేసెను. దానిని జూచి వాద్యధ్వనులు, భేరులు, తప్పెటలు రాక్షసులు మ్రోయించిరి. దానికి నాంజనేయుఁడు కోపించి.

మ. కృతహస్తుం డగు వాసవారి దనపైఁ • గీలించు బాణావళిన్
వితతంగాఁ జేయుచు వాని యంతరమునన్ • వేగంబు దీపింపఁగా

ధృతి సెంపారఁ జరించు, నెట్టయెదుటన్ • దృగ్గోచరుండౌ, నభో
గతుఁ డౌ, వెంటనె మీఁద మూఁకుఁ, గరయు•గ్మం బడ్డగించు న్వెసన్. ౧౧౧౬

అర్థములు. కృతహస్తుఁడు = బాణములు గురితప్పక వేయువాఁడు, 'కృత హస్తస్సుప్రయోగ విశిఖః - కృతపుంఖవత్'. అమర. వితగా=వ్యర్థముగా, అంత రమునన్ = నడుమ.

తా త్ప ర్య ము.

గురి సూటిగ వేయు నింద్రజిత్తు తన మీఁద వేయు బాణములను వ్యర్థపఱుచుచుఁ దనకుఁ దగులకుండఁ జేసికొనుచు నా బాణములకు నడుమ మిగుల వేగముగా దిరుగును. ఎట్ట యెదుటఁ గానవచ్చును. ఎదుట నున్నాఁడని బాణమువేయునంతలో నాకాశమున నుండును. అంతలో మీఁద దూఁకును. చేతు లడ్డము పెట్టును.

ఉ. ఇద్దరు యుద్ధకర్మచణు • లిద్దఱు భూరిజవాధికో త్తముల్
పద్దుగఁ బోరి రిద్దఱు న • పారపరాక్రమ ముల్లసిల్లఁగా
నద్దిర నాఁగ భూతనిచ • యంబు, పరస్పరతారతమ్య మా
యిద్ద తెఱుంగ రైరి యసు • రేశ్వరనందన వాయునందనుల్. ౧౧౧౭

అర్థములు. యుద్ధకర్మచణులు = యుద్ధము చేయుట యందు సమర్థులు, భూరి = గొప్ప, జవాధిక = మిక్కిలివేగమునందు, ఉత్తముల్ = గొప్పవారు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇద్దఱు యుద్ధమందు సమర్థులు, ఇద్దఱు నతివేగము గలవారు. అంతములేని పరాక్రమముతో భూతసమూహము లాశ్చర్యపడఁగా యుద్ధము చేసిరి. ఇంద్రజిత్తు-హనుమంతులు పరస్పర తారతమ్యము నెఱుఁగ లేరైరి.

చ. హనుమ యెఱుంగఁ డయ్యె నసు•రాధిపనందను నంతరంబు, నా
దనుజుఁ డెఱుంగఁ డయ్యె వసు•ధారుహచారుని యంతరంబు, నా
యనఘులు పోరుచో దృఢస•మాధిని నింద్రజి బాణముల్ వృథా
చనుటయ కాని కీశవరుఁ • జక్కఁగ నాటవ యేమి సేయుదున్. ౧౧౧౮

అర్థములు. అంతరము = ఛిద్రము - లోపము, వసుధారుహచారుని = క్రోఁతిమొక్క, దృఢసమాధిని = గట్టి నిశ్చల మనస్సుతో, ఇంద్రజి = ఇంద్రజిత్తు, అనఘులు = యుద్ధకర్మమందు దోషము లేనివారు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇంద్రజిత్తునందలి లోపము హనుమ తెలిసికొనలేఁడయ్యె. హనుమలోపము నింద్రజిత్తు తెలిసికొనలేఁడయ్యె. ఇట్లు యుద్ధకర్మమందు లోపములేక పోరునపుడు ఇంద్రజిత్తు తనలో నిట్టు లాలోచించెను. నా బాణము లన్నియు వ్యర్థములై పోవు చున్నవి. కాని వానిలో నొకటియైన క్రోఁతిని దాఁకినది లేదే. ఏమి సేయుదును!

—• ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుని బ్రహ్మాస్త్రమున బంధించుట. •—

ఉ. చిక్కఁడు లక్ష్యసిద్ధికిని • చేవడి వీని వధింప శక్యమా
యొక్కరణిం గ్రహింప నగు • నీతని నంచుఁ బితామహాస్త్రముం
గ్రక్కున నారికిం దొడిగి • రావణి పావని నైచి కట్టె వీఁ
డుక్కరి యొంటఁ బోఁ డనుచు • నుర్విపయిం బడె దానఁ గ్రోఁతియున్. ౧౧౯

అర్థములు. చేవడి = చేతి వేగముచే, పితామహాస్త్రమున్ = బ్రహ్మాస్త్రమును, నారికిన్ = అల్లెత్రాటికి, తొడిగి = సంధించి, ఉక్కరి = బలశాలి, ఒంటఁబోఁడు = మఱియొక విధముగఁ జిక్కఁడు.

తాత్పర్యము.

నా గుఱికి వీఁడు చిక్కుటలేదు. భుజబలముచే వీనిని జంప సాధ్యముగాదు. ఏ విధముగ వీనిని గట్టివేయ సాధ్య మగునని యాలోచించి బ్రహ్మాస్త్రమును వింట సంధించి యింద్రజిత్తు వీఁడు మఱియొక బాణమునకు సాధ్యుఁడు కాఁ డని యాంజనేయునిమీఁద వేసి కట్టెను. దానితోఁ గ్రోఁతి నేలఁబడెను.

ఉ. వ్రాలి విచేష్టుఁ డై పవన•సూనుఁడు బ్రహ్మవరంబు నెంచి దో
ర్లీల నడంచి నిర్జరవ•రిష్ఠుని యానతి దాఁట శక్యమా
పాలన సేయుటే పరమ•భవ్యము చిక్కితిఁ బో భయంబు లే
దోర్లీఁ బితామహుండును బి•డౌజుఁడు వాయువు నన్నుఁ గావఁగన్. ౧౨౦

అర్థములు. వ్రాలి = నేలఁబడి - విచేష్టుఁడై = కాలుసేతులు కదలింపనివాఁడై, దోర్లీలన్ = భుజబలమును - నిర్జర వరిష్ఠుని = దేవతాశ్రేష్ఠుఁడగు బ్రహ్మయొక్క - ఆనతి = ఆజ్ఞ, పితామహుండును = బ్రహ్మయు - బిడౌజుఁడును = ఇంద్రుఁడును, నాలుగవపాదంబున వృద్ధియతి గావున బిడ+ఓజన్ లోని ఓకారముతో యతి చెల్లెను.

తాత్పర్యము.

కాలు సేతులు కదలింపలేక నేలఁబడి యాంజనేయుఁడు బ్రహ్మ దన కిచ్చిన వరము స్మరించి భుజపరాక్రమము చాలించి బ్రహ్మ యాజ్ఞ దాఁటవచ్చునా? దానిని రక్షించుటే మిగుల శ్రేయస్కరము. వీరికిఁ జిక్కితిని బో నాకు వరము లిచ్చిన బ్రహ్మ యింద్రుఁడు తండ్రి యగు వాయువు నన్ను రక్షింపఁగా నాకు రాఁగల భయమేమి?

క. ననుఁ బట్టుకొనుచుఁ బోదురొ, దనుజులు పోవుదురు గాక • దశకంధరునిం
గనుఁగొని సంభాషింపఁగఁ, జను నదియును నొక్కమేలె • చర్చింపంగన్. ౧౨౧

తాత్పర్యము.

వీరిచేతఁ జిక్కితిని బో వీరు నన్నేమి చేయుదురు. రావణాజ్ఞ లేక వీ రేమియుఁ నన్నుఁ జేయఁజాలరు. కావున వీరు నన్నుఁ బట్టుకొని రావణు నొద్దకుఁ దీసికొని

పోదురు. పోనీ రావణునితోఁ సంభాషింపఁ గలుగుదును కావున నదియు నొక మేలే. వాని యభిప్రాయము తెలిసికొని నట్టు లగును గదా.

ఆ. అని సమీక్ష్యకారి • యా హనుమంతుఁడు, చేష్టలుడిగి యుండి • దుష్టు లతిమి
నారత్రాళ్ళఁ బెనచి•నారచీరలు గట్ట, గూఁత లిడినొఁ గ్రోఁతి•గుణముఁ దెలుప.

అర్థములు. సమీక్ష్యకారి = ఆలోచించి కార్యము చేయువాఁడు. సమ్ + ఈక్షాం+కణ్ ఇతి సమీక్ష్యకారీ = ఈక్షించుట = చూచుట - దీనికి పర్యాయశబ్దములకు నాలోచించుట యని యర్థము గలదు. అతిమి = ఆక్రమించి.

తాత్పర్యము.

చక్కఁగా నాలోచించి కార్యముచేయు నా హనుమంతుఁడు కదలక మెదలక యూరకుండి యా దుష్టరాక్షసులు పైబడి నారత్రాళ్ళతో నార గుడ్డలు పెనవేసి తన్నుఁ గట్టుచుండఁగాఁ దన క్రోఁతి గుణము దెలుపుటకై కూఁతలు పెట్టుచుండెను.

—• రాక్షసులు హనుమంతునిఁ గట్టి రావణుకొద్దకుఁ దీసికొని పోవుట. •—

చ. కనుఁగొని నిర్విచేష్టుఁ డగు•కైసరి నాశరవార మెల్లఁ గిం
కను బలితంపుఁ బగ్గములఁ • గ్రౌర్యమునన్ ద్రుమచీరపాళితోఁ
గొనకొని కట్టఁగా నసుర•కుంజరుఁ డుత్కటకౌతుకంబునన్
గను నను నంచు నోర్చి కపి • కట్టులు సైఁచి యణంగి యుండఁగన్. ౧౧౭౩

అర్థములు. నిర్విచేష్టుఁడు = ఏ చేష్టలు లేనివాఁడు, కైసరిన్ = హనుమంతుని, కేసరి పుత్రుఁడు కైసరి-అపత్యార్థక తద్ధితము. ఆశరవారము=రాక్షస సమూహము. ద్రుమ చీరపాళితోఁ = చెట్లపట్టలతో నైన వస్త్రముల సమూహముతో-కొనకొని = ప్రయత్నించి.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు హనుమంతుఁడు చేష్ట లుడిగి పడి యుండుట చూచి చూచి రాక్షసులు కోపించి, బలముగల పగ్గములను నారవస్త్రములతోఁ బెనవేసి ప్రయత్న పూర్వకముగాఁ గట్టఁగా రావణాసురుఁడు మిగులఁ గౌతుకముతోఁ దన్నుఁ జూచును గాక యని హనుమంతుఁడు కట్లు సహించి యూరకుండెను.

చ. అసురలు త్రాళ్ళఁ బగ్గముల • నా హనుమంతునిఁ గట్టినంతనే
వెస వెస నస్త్రబంధమును • వీడి చనెన్, ద్రుహిణాస్త్రబంధముల్
పసచెడి పోవు నన్య మగు•బంధచయంబులతోడఁ గూడినన్
లసదసమాస్త్ర మీగతి ఫ•లం బతిపోవుట చూచి దీనుఁడై. ౧౧౭౪

అర్థములు. ద్రుహిణాస్త్రబంధముల్ = బ్రహ్మాస్త్ర బంధములు, లసత్ = దివ్య తేజస్సుతోఁ బ్రకాశించు, అసమాస్త్రము = సమానము లేని యస్త్రము - ఫలంబతి = ఫలము చెడి.

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసులు త్రాళ్ళచేతను, బగ్గముల చేతను హనుమంతుని గట్టఁగానే బ్రహ్మాస్త్ర బంధములు తొలఁగి పోయెను. బ్రహ్మాస్త్ర బంధములు మఱియొక బంధములతోఁ గూడెనేని వ్యర్థమై పోవును. అసమానశక్తిగల యస్త్ర మీ విధముగ నిష్ఫలమై పోవుట చూచి శోకించినవాఁడై.

బ్రహ్మాస్త్ర బంధబలమునందు విశ్వాసము లేనివారై రాక్షసులు త్రాళ్ళతోఁ గట్టఁగనే యా యవమానము సహింపలేక యస్త్రబంధము లూడిపోయెను. అట్లులే ప్రపత్తి చేసినవాఁడు దానియందు విశ్వాసము లేక దానికి సాహాయ్యమని వేఱొక సాధనమును గ్రహించెనేని ప్రపత్తి చెడును ప్రపత్తి యందుండు నపాయ మిదియే. ఇతరోపాయముల నది సహింపదు. ఉత్తములు నీచ సహవాసము సహింపరా.

శా. అయ్యో! యెంతటికార్య మిట్లు విఫలం • బాయెన్, సురారుల్ మహా
జయ్యం బౌ వరమంత్రశక్తి మది నెం•చం జాలరై రక్కటా!
యి య్యస్త్రంబు పునఃప్రయుక్తమయి కా•దేనిన్ మఱొం డస్త్రమేన్
గయ్యానన్ ఫలకారి కా దొదవె, శం•కన్ సర్వనాశ మ్మికిన్. ౧౧౩౪

తా త్ప ర్య ము.

అయ్యో! యెంత గొప్ప ప్రయత్న మిట్లు వ్యర్థమై పోయెను. ఈ రాక్షసులు జయింపరాని గొప్ప మంత్రశక్తియందు నమ్మకము లేనివారైరి కదా. ఈ యస్త్రమును మఱలఁ బ్రయోగింపరాదు. ఇది వ్యర్థమైన చోట మఱి యే యస్త్రము పనిచేయదు. ఇఁక నేమి గతి! వీనిచే రాక్షసులందఱు నాశమై పోవు కాలము వచ్చినది.

చ. తనమెయి నస్త్రబంధములు • దాఱు టెఱుంగఁడు గాక వానరుం
డని యిటు చింత సేయఁగ సు•రాధిపజేత, వనాటజేత బం
ధనములఁ గట్టి కట్టియలఁ • దాచుచు ముష్టుల బిట్టు గ్రుద్దుచున్
గొని చని రావణాసురుని • కొల్వున నిల్పిరి క్రూరరాక్షసుల్. ౧౧౩౫

అర్థములు. తనమెయిన్ = తన దేహమునందు, తాఱుట = వదలిపోవుట, సురాధిపజేత = ఇంద్రజిత్తు.

తా త్ప ర్య ము.

తన దేహమును గట్టిన యస్త్రబంధములు వదలిపోవుట వానరుఁ డెఱుఁగఁడు. కావుననే చిక్కుపడి యున్నాఁడు. తెలిసిన విజృంభించి యుండును. అని యింద్రజిత్తు ఆలోచించు చుండఁగా క్రోఁతిపతిని త్రాళ్ళతోఁ గట్టి కఱ్ఱలతోఁ గొట్టుచు, పిడికిళ్ళతో గ్రుద్దుచుఁ దీసికొనిపోయి కొలువుకూటమందున్న రావణాసురుని యెదుట రాక్షసులు నిలిపిరి.

ఉ. తెచ్చితి మయ్య! క్రోఁతి నని • తెల్పిన నచ్చట నున్న వారు వీఁ
డెచ్చటనుండి వచ్చె? నితఁ • డెవ్వఁడొ? యెవ్వఁడు పంపెఁ? దాను రా

నిచ్చటి కేమి కార్య? మిటు • లేటికిఁ జేసె నటంచు నొండొరుల్
ముచ్చట లాడుచుండ మద • మోహమునన్ మఱికొంద ఱుద్ధతిన్. ౧౧౨౮

తా త్ప ర్య ము.

తెచ్చితిమయ్య క్రోఁతిని, క్రోఁతి యని మొదటఁ జెప్పిన నింద్రజిత్తుని గూఁడ జంపెనని రావణుఁడు భయపడునని తెచ్చితి మని మొదటనే చెప్పిరి. రాజా! తెచ్చితిమి క్రోఁతినని తెలుపఁగా నా సభయందున్న వారు వీఁడెక్కడినుండి వచ్చెను? వీఁడెవ్వఁడు? వీనిని బంపిన వాఁడెవ్వఁడు? ఏమిపని గలిగి వచ్చినాఁడు? ఏల యిట్లు చేసెను. అని యొకరితో నొకరు ముచ్చటలాడు చుండఁగా మదమోహముచే దేహము తెలియని కొందఱు గర్వించి.

ఉ. కట్టుఁడీ కొట్టుఁడీ యతనిఁ • గాల్పుఁడీ ద్రింగుఁ డ టంచుఁ గ్రుద్ధులై
నెట్టన పల్కుచుండ విని • నీరజబాంధవవంశ్యదూత య
ప్పట్టున రాక్షసాధిపుని • పాదసమీపమునందు మంత్రిలన్
దిట్టల వృద్ధసేవకుల • దివ్యమణీమయ గేహముం గనెన్. ౧౧౨౯

అర్థములు. నీరజబాంధవ వంశ్యదూత = రామదూత.

తా త్ప ర్య ము.

కట్టుఁడు, కొట్టుఁడు, కాల్పుఁడు, మ్రింగుఁ డని కోపించి రాక్షసులు పలుకుచుండఁగా విని రామదూత రాక్షసుల వెంటఁబోయి రావణుని పాదముల యొద్ద నున్న మంత్రులను దిట్టలను వృద్ధులను సేవకులను జూచెను. మఱియు దివ్యరత్నములతో నిండిన యా సభామంటపమును జూచెను.

క. ఇటురా యిటురా యనుచును, బటువికృతాకారదైత్య•భటు లీడ్వఁగ ముం
దటఁ గనుఁగొనె దశముఖుఁ డు, ద్భటసాధ్వసహేతు తేజు • వాయుతనూజున్.

అర్థములు. పటువికృతాకార దైత్య భటులు=మిగుల వికారములైన యాకారములు గల రాక్షస భటులు, ఉద్భట=మిగుల - సాధ్వసహేతు=భయ కారణమైన - తేజున్ = పరాక్రమము గలవానిని.

తా త్ప ర్య ము.

మిగులవికార మైన యాకారములు గల రాక్షసభటు లిటు రారా యని, యొకఁడీడువఁగా మఱియొకఁడిటురారా యని యిటు లీడ్వఁగా వచ్చి యెదుట నిలువఁబడిన మిగుల భయము గలిగించు తేజముగల హనుమంతుని రావణుఁడు చూచెను.

క. మర్కటసత్తముఁడును గనె, నర్కునివలె వెలుఁగువాని • నతిబలతేజున్
గర్కశముఖు రాక్షసపతిఁ, దర్కింపఁగ రాని మహిమ•దనరఁగ నతఁడున్. ౧౧౩౦

తా త్ప ర్య ము.

సూర్యునివలె వెలుఁగు వానిని, మిగుల బలము, తేజము గలవానిని, గోప

ముచేఁ గఠినమైన ముఖముగలవానిని, నూహింపరాని మహిమగల రావణుని వాన రుఁడును జూచెను. అప్పుడా రావణుఁడు.

చ. వికటతరాగ్రహారుణిత•వింశతిలోచనముల్ వెలుంగఁగాఁ
ప్రకటమనీషులన్ సచివ•రాజుల సత్కులశీలవృద్ధులన్
నికటతలానువర్తుల నె•నెం, గపి యెవ్వఁ డెఱుంగుఁ డీవు త
త్సకల మటన్న వారు కపి•సత్తముఁ గార్యముఁ బ్రశ్నసేయఁగన్. ౧౧౩౧

అర్థములు. వికటతర=మిగుల భయంకరమైన, ఆగ్రహ = కోపముచేత - అరుణిత=ఎఱుపుగల-అరుణశబ్దము తారకాది గణములోఁ జేరినది. తారకాదిగణ మాకృతి గణము - తదస్య సంజాతం - తారకాదిభ్య ఇతచ్ (పాణిని ౫-౨-౩౬) వింశతి లోచనముల్ = ఇరువది కన్నులు - ప్రకట మనీషులన్ = ప్రసిద్ధ బుద్ధి మంతులను - మనీషా శబ్దము శకంధ్వాదులలోఁ జేరినది. "శకంధు రథ కర్కంధూః కులటా చ మనీషా చ పతంజలిః। కుల్యాలోష్ఠిష కుద్దాలోల క్షపర్కటీ। లాంగలీషా హలీషా చ మనీషా చ పతంజలిః। కుల్యాలోష్ఠిష మంజీర మస్తిష్క కులటాదయః। తథా వృకంధు సీమన్తౌ శకంధ్వాది గణే స్మృతాః. శకంధ్వాదిషు టేః పర రూపం వాచ్య మ్మని వీనియందు పరరూపసంధి - మనస్ + ఈష - మనీష - మనీష గలవారు - మనీషులు - సచివరాజులన్ = మంత్రిశ్రేష్ఠులను - నికట తలానువర్తుల = మిగుల సమీపమం దుండు వారిని.

తా త్ప ర్య ము.

మిగుల భయంకరములై యెఱ్ఱనైన యిరువది కన్నులు వెలుఁగఁగాఁ దనకు మిగుల సమీపమందుఁ గూర్చుండిన మిగుల బుద్ధిమంతు లగు మంత్రిశ్రేష్ఠులతోను, కులమునందు, నాచారమందుఁ బెద్దవారితోను వీఁడెవ్వఁడో తెలిసికొనుఁడని చెప్పఁగా వారును హనుమంతునిఁ బ్రశ్నించిరి.

క. హరిలోకేశ్వరుఁ డగు నా, హరితనయుం డంప దూత•నై యిచ్చటి కే
నరుదెంచితి నని వారికిఁ బరమబలోదారుఁ డొసఁగెఁ • బ్రత్యుత్తరమున్. ౧౧౩౨

అర్థములు. హరి లోకేశ్వరుఁడు = వానరకోటుల ప్రభువు - హరి తన యుండు=సూర్య పుత్రుఁడగు సుగ్రీవుఁడు - పరమ బలోదారుఁడు = గొప్ప బలము గల వారిలో గొప్పవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

వానర రా జగు సుగ్రీవుఁడు పంపఁగా వచ్చితి నని వారికి మహాబలుఁడగు నాంజనేయుఁడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఇది వ్యాస వాక్యమునకు ముందు సంగ్రహ వాక్య మనిగాని గ్రహింపవచ్చును, లేక సభ్యుల కిచ్చిన ప్రత్యుత్తరమని నైనఁ దలఁప వచ్చును.

—• ౪౯-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు రావణుని సభలోఁ జూచుట. •—

క. హనుమయు రావణు చర్యల,కును నబ్బురపాటు గదురఁ • గోపారుణలో
చనుఁ డై నిర్లక్ష్యగతిం, గనుఁగొనియెం బంక్తికంఠుఁ • గలహోత్కంఠున్. ॥౩౩

అర్థములు. గోపారుణలోచనుఁడై = కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గల వాఁడై, నిర్లక్ష్య గతిన్ = సరకు సేయని విధముగ, కలహోత్కంఠున్ = యుద్ధమందు తహతహపాటు గలవానిని - రావణు నెట్టులైన యుద్ధమున కీడ్చి నాలుగు తన్నులు తన్నవలె నని హనుమంతుని యాలోచన. తాను యుద్ధమునకుఁ బోకయె హనుమంతుని బట్టి తెప్పింప వలయు నని రావణు నాలోచన. వాని యాలోచననే వాఁడు ఫలింపఁ జేసికొనియెఁ గదా యని హనుమంతుఁడు ఆశ్చర్యపడెను.

తాత్పర్యము.

రావణుఁడు చేసిన కార్యములకు హనుమంతుఁడు ఆశ్చర్యపడి కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గలవాఁడై కలహమునందు మిగులఁ గోరిక గల రావణుని సరకు సేయక చూచెను.

సీ. అతులమహార్హ ము•క్తావళీవృత మయి, మెఱుఁగారు మకుటంబు•వఱలు వాని
సంకల్పసంభూత•జాంబూనదాభర, ణాంచిత మైన దే•హంబువాని
క్షౌమవస్త్రిని రక్త•చందనలిప్తుఁడై, వలపులు నెదగ్రమ్మ•గొలుపువాని
దర్శనీయంబు లై • తగవివృతంబు లై, డెఱనెట్టుకన్నుల•మెఱపువాని

తే. మెఱుఁగుఁగోఱలు వ్రేలువా•తెఱయుఁ గలుగు
వక్త్రదశకంబుతోడ స•వ్యాళమంద
రాద్రిశిఖరంబునకు నెన • యైనవాని
ననురవరులకు హృచ్ఛల్య • మైనవాని. ॥౩౪

అర్థములు. అతుల = అసమానమైన- మహార్హ = మిగుల వెలగలవైన- ముక్తావళీ = ముత్యముల వరుసలచే- వృతమయి = చుట్టఁబడినవై- మెఱుఁగారు= కాంతిచే నతిశయించు, మకుటంబు = కిరీటంబు- తలలు పది చెప్పి మకుటమొక్క-టినే చెప్పుటచే నడిమి శిరస్సునకు మాత్రమే కిరీటము గలదని తేఁర్పడుచున్నది. సంకల్పసంభూత = తలఁపులచేతనే కలిగిన, జాంబూనదాభరణ = బంగారు సొమ్ములచే, అంచితము =ప్రకాశించునది. మనస్సుచేఁ గల్పింపఁబడిన వనుటచే కోరిన వెల్ల లోపములేకుండ నిర్మింపఁబడిన వని భావము. చేతితోఁ జేసిన వానియం దేదైన లోపము లుండును. క్షౌమవస్త్రినిన్ = తెల్లని పట్టువస్త్రము కట్టుకొన్నవానిని, రక్తచందన లిప్తుఁడై =ఎఱ్ఱని గంధము పూసికొనిన వాఁడై, వలపులు=వాసనలు, నెదగ్రమ్మన్ = నాలుగుప్రక్కల వ్యాపింపఁగా, దర్శనీయంబులై =చూడనందములై, వివృతంబులై = విచ్చఁబడినవై, వక్త్రదశకంబు తోడన్ = పదితలలతోడ, వాఁ+తెఱ = పెదవి,

వా+ తెఱసి=వా+ తెరయన్నప్పుడు పండ్లకు తెరవలె నుండునది యని యర్థము. సవ్యాళ = పాములతోఁగూడిన, మందరాద్రి శిఖరమువలె = మందర పర్వతము యొక్క శిఖరమువలె, దీనివలన నడిమితల పెద్దదిగాను, దక్కినవి చిన్నవిగా నున్నవని భావము. ఏన = సమానము, హృత్ + శల్యము = గుండెగాలము.

తాత్పర్యము.

అసమానమై,గొప్పవారు ధరింపఁదగిన గొప్ప వెలగలవై ముత్యములచేఁ జట్టబడి మెఱుఁగులు గ్రక్కుచుండు కిరీటము గలవానిని, మనస్సుచేఁ గల్పింపఁబడిన బంగారు సొమ్ములచేఁ బ్రకాశించు దేహము గలవానిని, తెల్లని పట్టువస్త్రము కట్టుకొన్నవానిని, ఎఱ్ఱని గంధము పూసికొని నలుప్రక్కల సువాసన వ్యాపింపఁ జేయువానిని, చూడఁదగినవై తెలుపబడిన భయము కలిగించు కన్నుల వానిని, మెఱయు కోఱలు, వ్రేలాడు పెదవి, పదితలలు గలిగి పాములతోఁ గి మందరశిఖరమువలె నుండి దేవతలకు గుండెగాల మైన వానిని.

—• రావణుని తలలు •—

వింశద్భుజం దశగ్రీవం దర్శనీయ పరిచ్ఛదమ్. అర. ౩౨-౮
దశాస్యః కార్ముకీ బాణీ బభూవ. అరణ్యా. ౨౧-౮
స్వం రూపం కాలరూపాభం - ప్రతిపద్య స్వకం రూపమ్
క్రుద్ధస్యాగ్నినిభా స్సర్వా రేజు ర్వింశతి దృష్టయః. అరణ్యా. ౨౧-౧
వామబాహూ న్దశ తదా వ్యపాహర దరిందమః
సచ్ఛిన్న బాహో స్సద్యైవ బాహవ స్సహసాభవన్ అరణ్యా. ౨౧-౩౯
ఏతౌ పాదౌ మయాస్నిగ్ధౌ శిరోభిః పరిపీడితౌ. అరణ్యా. ౨౨-౩౨
శిరోభి ర్దశభి ర్వీరం భ్రాజరూపం మహౌజసమ్. సుంద. ౪౯-౭
బహుభి ర్బద్ధ కేయూరై శ్చందనోత్తమరూషితైః. ౪౯ ౮
దశాస్యో వింశతిభుజః ప్రగృహీత శరాసనః
అదృశ్యత దశగ్రీవో మైనాక ఇవ పర్వతః. యుద్ధ. ౧౦౩-౩౪

విక్షిప్య దీర్ఘౌ నిశ్చేష్టౌ భుజావంగద భూషితౌ, అని రావణు మరణానంతరము రెండు చేతు లొక తలతోనే కానవచ్చెను. నిద్రపోవు నపుడును రెండుచేతులు ఒక తలతోనే కానవచ్చెను.

ఇట్లు రామాయణమున రెండు విధములుగఁ జెప్పి యుండుటచేతను పది తలలుండుట విపరీతము గనుకను రావణుఁ డొంటి తలవాఁడే యనియుఁ బది తల లనునవి యున్యుక్తి యని కొందఱు, బచ్చెన తల లని కొందఱు నానావిధముల వ్రాసి యున్నారు.

సీతాదేవి యెద్దకు నొంటితల సన్న్యాసిగాఁ బోయి యున్నట్టుండి పదితలల వాఁడగుటకు నీ బచ్చెన తలలును, జేతు లెందుఁ దాచి యుంచి తగిలించుకొనెనో! జటాయువు విఱుగఁదన్నినప్పు డివి యేల నేలఁబడియుండి రామలక్ష్మణులకుఁ గానరాలేదో! వానిని గూడ రావణుఁడు మూటకట్టుకొని పోయెను కాఁబోలు. ఇట్టి దురూహలకు గ్రంథమునందుఁ బ్రమాణబుద్ధి లేకుండుటయే కారణము. రావణుఁ డను పేరు రాకముందు వానిపే రేమో. నామకరణ మేమిగాఁ జేయఁబడెనో - వీ రాలోచించినవారు కారు. ఉత్తర రామాయణమున రావణుఁడు పుట్టినప్పుడే పది తలలతో బుట్టె నని చెప్పఁబడెను శివుఁడు రావణుఁ డను పేరు పెట్టువఱకుఁ దన పేరు దశకంఠుఁ డనియె వాఁడు చెప్పుకొను చుండెను.

ఏవ ముక్త్వాతు సా కన్యా రామ, కాలేన కేనచిత్,
జనయామాస బీభత్సం రక్షోరూపం సుదారుణమ్ ।
దశగ్రీవం మహాదంష్ట్రం నీలాంజనచయోపమం
తామ్రోష్ఠం వింశతిభుజం మహాస్యం దీప్తమూర్ధజమ్ ॥

ఉత్తర.౯ సర్గ.౨౭. శ్లో. ప ౧౧౦ చూడు.

ఈ వాక్యములు రావణుఁడు పది తలలతోను, నిరువది చేతులతోను బుట్టెనని చెప్పుచున్నవి.

అథ నామాకరోత్తస్య పితామహసమః పితా
దశగ్రీవః ప్రసూతోఽయం దశగ్రీవో భవిష్యతి॥ ఉత్తర. ౧౯౨ వ.ప.

దీనిచే రావణునకు దశగ్రీవుఁ డనియే నామకరణము నాఁడు దండ్రిచేఁ జేయఁబడెను. అవల దశగ్రీవుఁడు బ్రహ్మను గూర్చి తపస్సు చేయునపుడు తొమ్మిది తలలు గోసి వేల్చినట్లు ఉత్తర రామాయణమున. ౨౦౨ వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను. ఒంటి తలవాఁడైనచో నిది యెట్లు సాధ్యము. బచ్చెనతలలు కోసి హోమము చేయఁగా దానికి బ్రహ్మ మెచ్చుకొనెను గాఁబోలు.

నీ వెవఁడవు నీ పేరేమి యని మయుఁ డడిగినప్పుడు.

అహం పౌలస్త్యతనయో దశగ్రీవశ్చ నామతః
మునే ర్విశ్రవసో యస్తు తృతీయో బ్రహ్మణోఽభవత్.

ఉత్తర. ౧౨-౧౪ పద్య. ౨౫౪.

ఇందు రావణుఁడు తనపేరు దశగ్రీవుఁ డనియె చెప్పెను. దీనివలనఁ బది తలలు సహజము లనియుఁ గృత్రిమములు గావనియు నేర్పడెను.

పది తలల వాఁ డొంటితలవాఁడుగా నెట్లు కానవచ్చె నందురేమో, అది బ్రహ్మవరబలముననే.

హుతాని యాని శీర్షాణి పూర్వ మగ్నౌ త్వయానఘ
పునస్తాని భవిష్యంతి తథైవ తవ రాక్షస,

ఛందత స్తవ రూపం చ మనసా యద్యదీప్సితమ్
భవిష్యంతి న సందేహో మద్వరాత్తవ రాక్షస॥ ఉత్తర ౧౦-౨౫ ప. ౨౦౭.

రావణుఁడు కోరినప్పుడు కోరినరూప మెత్త వరము బ్రహ్మయిచ్చెను గావునఁ గోరినప్పు డొంటి తలతోను, పది తలలతోను నుండఁగలఁడు.

ప్రకృతివిరుద్ధ మని ప్రకృతి రహస్య మంతయుఁ దెలిసిన సర్వజ్ఞుఁడు చెప్పఁదగిన మాట. మన తెలివి లేమిచేఁ గొన్ని దినములకు ముందు ప్రకృతివిరుద్ధములని తలఁచినవి నేఁడు కన్నులారఁ జూచుచున్నాము. మూఁడుతలల వారిరువురు, రామాయణ మందే చెప్పఁబడిరి. రెండు తలల మనుష్యుల మనము చూచి యున్నాము. ఒక తెకు నలుగురు బిడ్డలు పుట్టుట, మగవాఁ డాఁడుది యగుట, ఆఁడుది మగవాఁడగుట నేఁడు ప్రసిద్ధము లైనవి. పుష్పక విమానము గుఱించియు నేఁటి పెద్దమనుష్యు లవినేకపు వ్రాఁతలు వ్రాసియున్నారు. అది యుద్ధకాండమునఁ జర్చింపఁ బడును.

ఉ. కాటుకప్రోవుఁబోలు మెయి • గ్రాల నురంబునఁ దారహారముల్
నీటు చెలంగ నిండు నెల•నెయ్యముఁ జూపు ముఖంబుతో బలా
కాటనయుక్తవారిదము•నంగు వహించెడివానిఁ జిత్రిత
స్ఫాటిక రత్నపీఠమున • సొగు వహించెడివాని వీరునిన్. ౧౧౩౫

అర్థములు. ప్రోవు = రాశి, బలాకాటన యుక్త వారిదము = కొంగల సంచారముతోఁ గూడిన మేఘము, అంగు = అందము.

తాత్పర్యము.

కాటుక కుప్పవంటి నల్లని యురంబున ముత్యాల దండలు సొగసుగాఁ గనఁబడఁ జంద్రునితో సమానమైన ముఖముతోఁ గొక్కెరలతోడి మేఘమువలె నుండు వానిని, చిత్రపుఁ బనిచేయఁబడిన స్ఫటికములు, రత్నములు చెక్కఁబడిన సింహాసన మందుఁ గూర్చుండి శోభించువానిని, వీరుని.

క. అంగద కేయూరాదిక, సంగతములు పీవరములు • చందనయుతముల్
రంగుగ నైదుశిరములభు, జంగము లనఁ దేజరిలు భు•జంబులతోడన్. ౧౧౩౬

అర్థములు. అంగదకేయూరాదికసంగతములు = రెట్టకడియములు, బాహుపురులు మొదలయిన వానితోఁ గూడినవి. పీవరములు = బలసినవి. చందనయుతముల్ = గంధము పూయఁబడినవి.

తాత్పర్యము.

రెట్టకడియములు, బాహుపురులు మొదలయిన వానితోఁ గూడి బలసి గందపుబూఁత గలిగి నైదు తలల పామువలెఁ బ్రకాశించు భుజములతో.

సీ. కంకణఝణఝణ•త్కారంబు తోరంబు, గను జామరములు జ•వ్వనులు నైవ
మంత్రతత్త్వజ్ఞులౌ•మంత్రివరుల్ ధూర్ధ,రుఁడు ప్రహస్తుఁడు నికుం•భుఁడును మఱి మ

హాపార్శ్వుఁడును భువ•నాళి వార్ధిచతుష్టయంబు రీతిని జుట్టి • యమరు చుండ
నితరమహామాత్రు • లింద్రుని సురతతి, భంగిని భజియింపఁ • బ్రబలువాని
తే. మేరు శిఖరాగ్రగత మైన • వారి యుక్త
వారిధర మన వెలుఁగొందు • వాని రాక్ష
సేశ్వరుని రావణునిఁ జూచి • హృదయసీమఁ
బరమవిస్మయపరుఁ డయి • పవనజుండు. ౧౧౩౭

అర్థములు. తోరంబు = అధికము-స్థూల శబ్దభవము. జవ్వనులు= యౌవనవతులు; మంత్రతత్త్వజ్ఞులు = ఆలోచనల రహస్యము దెలిసిన వారు; వార్ధి చతుష్టయము=నాలుగు సముద్రములు; ఇతర మహామాత్రులు=ఇతర సచివులు; మేరు శిఖరాగ్రగతము = మేరుశిఖరము కొన నుండునది, వారియుక్త=నీళ్ళతోఁ గూడిన వారిధరము = మేఘము.

తాత్పర్యము.

వయస్సు పడుచులు చేతి కంకణములు ఝణంఝణ యని విశేషముగ మ్రోగుచుండఁ జామరములు వేయఁగా ఆలోచనములు చెప్పు మంత్రులు ప్రహస్తుఁడు, నికుంభుఁడు, దుర్ధరుఁడు, మహాపార్శ్వుఁడు ననువారు భూమిని నాలుగు సముద్రములు చుట్టుకొను నట్లు చుట్టియుండ ఇతర మంత్రులు దేవేంద్రుని దేవతల వలెఁ గొంచెము దూరమునుండి సేవింప, మేరుశిఖరము కొన నుండు నీళ్ళు గల మేఘమువలె నల్లగా నుండు వానిని, రావణుని జూచి హనుమంతుఁడు మిక్కిలి యాశ్చర్య పడెను.

శా. ఓరా రూప! మహో బలంబు! ధృతి యా•హా! తేజమా యద్దిరా!
యీరా రాజసమస్తచిహ్నకలనం • బయ్యో యధర్మక్రియా
చారోదారుఁడు కాఁడ యేనియు బిడౌ•జస్సంయుతం బౌ మరు
ద్వారాగారము నేల లేఁడె యితఁ డు•ద్యచ్ఛక్తి సంపన్నతన్. ౧౧౩౮

అర్థములు. అధర్మక్రియాచారోదారుఁడు = అధర్మ కార్యములు చేయుట యందు గొప్పవాఁడు-బిడౌజః+సంయుతంబు= ఇంద్రునితోఁ గూడినది - మరుత్ + వార + అగారము=స్వర్గము, ఉద్యత్ + శక్తి + సంపన్నతన్ = కలుగు చున్న శక్తి సంపత్తిచే.

తాత్పర్యము.

ఏమి రూపము, ఏమి బలము, ఏమి ధైర్యము, ఏమి తేజము! ఔరా రాజుల కుండవలసిన యన్ని చిహ్నములు కలవే. ఇట్టివాఁడు ధర్మవిరుద్ధ కార్యములు చేయనివాఁడగు నేని యింద్రుని తోడి స్వర్గము నైనను దనశక్తి సంపత్తిచేఁ బాలింప లేఁడా.

క. క్రూరుం డై భూతదయా,దూరుం డై లోకమెల్ల • దూషించు పనుల్
వారక సలుపుట గాదే, సౌరాసురసమితి లోక•చయములు వణఁకున్. ౧౧౩౯

అర్థములు. సౌర + అసుర + సమితి = దేవతల సమూహము, అసుర సమూహము.

తాత్పర్యము.

కఠిన మనస్సుగలవాఁడై, భూతదయలేని వాఁడై, జనులందఱు దూషించు చెడు కార్యములు చేయుటఁబట్టిగదా దేవతలు దానవులుకూడ వడఁకు చున్నారు.

క. లోకంబు నెల్లఁ గినుకను, నేకార్ణవముం బొనర్ప • నితఁ డెంచినచో
ఏకువ నట్ల యొనర్పం, డే! తా దనువార లెవ్వ • రీ గురుతేజున్. ౧౧౪౦

అర్థములు. ఏకార్ణవము = ఒక్కసముద్రము, ఏకువ = బలమున.

తాత్పర్యము.

వీఁడు కోపించి, పరాక్రమించి లోకము లన్నియుఁ బ్రళయకాలమందు వలె నొక్కసముద్రముగాఁ జేయఁజాలునేని యీ గొప్ప తేజస్సు గలవానిని వధించు వారు గలరా ?

—• ౨౦-వ సర్గము. రావణుఁడు హనుమంతునిఁ జూచి యోచించుట •—

మ. అను నాలోచన నుండ రావణుఁడు పిం • గాక్షుం బురోదేశవ
ర్తిని గీశేశుని నట్టె చూచి మది సం • దేహించెఁ గైలాసమున్
ఘనశక్తిం బెకలింప శాప మిడు సా • క్షాన్నందియా యేమి వ
చ్చెను నీ లంకకుఁ? గాక బాణుఁ డొకో వ • చ్చెం గ్రోఁతిరూపంబునన్. ౧౧౪౧

అర్థములు. పింగాక్షున్ = పచ్చనికన్నులు గలవానిని, పురోదేశవర్తిని = తనకు ముందు ప్రదేశమందుండు వానిని, కీశేశుని = వానరశ్రేష్ఠుని, బాణుఁడో = ఈ బాణుఁడు కృష్ణునినాఁటి బాణుఁడుకాఁడు. వాని పేరుగల మఱియొకఁడు. బాణుఁడు శత్రుపక్షమువాఁడుగాఁ జెప్పఁబడుటచే వాఁడుకూడ రావణుని శపించె నని తోఁచు చున్నది.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకార మాంజనేయుఁ డాలోచించుచుండఁగా గోరోచనవన్నెగల కనులు గలవానిని, దనయెదుట నున్న వానిని, వానరుని ఎగాదిగ చూచి వీఁడు నేను కైలాసమును బెల్లగించినపుడు నన్ను శపించిన యా నందియే యీ రూపముతో వచ్చెనో, లేక బాణుఁడే క్రోఁతి రూపము ధరించి వచ్చెనా యని సందేహించెను.

మ. అని శంకించి సరోష తామ్రనయనుం • డై మంత్రివర్యుం బ్రహ
స్తుని వీక్షించి ప్రహస్త! నీ వడుగు మీ • దుష్టాత్మకుం డెవ్వఁ? డే
పనికై వచ్చెనొ మత్పురంబునకు? నె • వ్వం డంపె? నుద్యానభం
జన మేలా యొనరించె? నేమిటికి ర • క్షస్త్రీలఁ దర్జించుటల్? ౧౧౪౨

అర్థములు. సరోష తామ్రనయనుండై = కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గలవాఁడై, తర్జించుటల్ = భయపెట్టుటలు.

తాత్పర్యము.

అని సందేహించి కోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱనగాఁగా ముఖ్యమంత్రి యగు ప్రహస్తుని జూచి ప్రహస్తా! యీ దుష్టాత్ముఁ డెవ్వఁడు? మా పట్టణమున కేమి పనికై వచ్చెను? వీనినిఁ బంపినవాఁ డెవ్వఁడు? ఉద్యానవన మేల చెఱిచెను? ఏల రాక్షసస్త్రీల బెదరించెను?

ఆ. ఈ దురాత్ము నడుగు • మేటికి యుద్ధంబు, సలిపె? ననఁగ నతఁడు • పలికె నిట్టు
లోరి క్రోఁతివాఁడ! • యూఱడిల్లుము భయ,పడఁగ వలదు నీకు • భద్ర మగును.

తాత్పర్యము.

ఏల యుద్ధము చేసెను? నీ వడుగుము అనిన నతఁడు హనుమంతునిఁ జూచి యిట్టు లనెను. ఓరి క్రోఁతిజాతివాఁడా! యూఱడిల్లుము. భయపడవలదు. నీకు మేలగును.

—• ప్రహస్తుఁడు హనుమంతునిఁ బ్రశ్నించుట •—

చ. అడలకు నీదు చందము య•థార్థము చెప్పుము, నిక్క మాడఁ బో
విడుతుము, గాక దబ్బఱలు • ప్రేలితి వేనియు నిన్ను మేనితో
విడువము, వాసవుం డసుర•వీటికిఁ బంపెనె నిన్నుఁ? గానిచో
విడిముడిఱేని మాతవో? ర•విప్రభవాప్పతు లంప వచ్చితో? ౧౧౪౪

అర్థములు. విడిముడిఱేని = కుబేరుని. విడిముడి = ధనము, రవిప్రభవ + అప్పతులు = యముఁడు, వరుణుఁడు. అప్+పతి = జలాధిదేవత-"ప్రచేతా వరుణః పాశీ యాదసాంపతి రప్పతిః" అమరము.

తాత్పర్యము.

భయపడవలదు. నిజము చెప్పితివా నిన్ను వదలిపెట్టుదుము. అసత్య మాడితివా నిన్ను దేహముతో వదలము. చెప్పుము. నిన్ను నీ రాక్షస నగరమునకు నింద్రుఁ డంపెనా? కుబేరుఁడు పంపెనా! యముఁడు పంపెనా? వరుణుఁడు పంపెనా?

చ. అసురుల గెల్వఁ గోరు హరి • యంపఁగ వచ్చినమాత్ర వేము, యీ
లసదసమాన తేజము బ•లంబును వానరమాత్రునందు నీ
రస నెట నేవియుం గనఁగ • రావు. స్వరూపముచేత మాత్రమే
మొసఁగెదు వానరుండ వయి • యేటికి వచ్చితి? విన్నవింపరా. ౧౧౪౫

అర్థములు. లసత్ + అసమాన + తేజము = ప్రకాశించు సమానములేని పరాక్రమము, రసన్ = భూమియందు, "భూర్భూమి రచలానంతా రసా విశ్వంభరా స్థిరా" అమర. విన్నవింపరా. గీ॥ కవులు పొగడువేళఁ గాంతలు రతివేళ సుతులు ముద్దువేళ శూరవరులు రణము సేయువేళ రాకొట్టి పిలుచుట పాడి యిదియ మిగుల భజన కెక్క.

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసుల గెల్వఁ గోరిక గల విష్ణువు పంపఁగా వచ్చిన దూతవా యేమి? ఈ యసమాన పరాక్రమము సామాన్య మగు క్రోతియందు నీ భూమండలమునఁ గానరాదు. నీ వాకారముచేత వానరుఁడవే కాని, వాస్తవమునఁ గావు. ఇప్పటికి నేల చూఱు వేషముతో వచ్చితివి. విన్నవింపుము.

క. వినుతుము విను నిజ మాడిన, మెడనైఁ దల నిల్వఁబోదు • మిథ్యలు పలుకన్
నొనుపుము సర్వము రాక్షసుల, గొడయనిపురి నీవు చొచ్చు•నుద్దేశంబున్. ౧౧౪౬

తా త్ప ర్య ము.

నీవు నిజము చెప్పితివా వదలి పెట్టుదుము. అసత్యము చెప్పితివా నీ మెడ మీఁద తలనిలువదు. చచ్చుట నిజము. ఈ రాక్షస రాజ నగరము నీవు ప్రవేశించిన కారణము సర్వము చెప్పుము.

—• హనుమంతుఁడు రావణునకుఁ దనవృత్తాంతముఁ జెప్పుట •—

క. అన విని హనుమంతుఁడు త,ద్దనుజగణేశ్వరునిఁ జూచి • తడఁబడక యనెన్
వినుమీ నా వృత్తాంతము, దనుజేశ్వర! పలుకువాఁడఁ•దథ్యము గాఁగన్. ౧౧౪౭

తా త్ప ర్య ము.

ప్రహస్తుని మాటలు విని హనుమంతుఁడు వానిని లక్ష్యము సేయక రావణుఁ జూచి జంకులేక మాట తడఁబడక యిట్లు చెప్పెను. రాక్షసేశ్వరా! నా వృత్తాంతము సత్యముగఁ జెప్పెద వినుము.

సీ. వజ్రపాణియు యమ•వరుణులు పంపఁగా, నేను వచ్చినవాఁడఁ • గాను జుమ్మ
శ్రీదునకున్ నాకుఁ•జెలిమి యొప్పదు లేదు, నను విష్ణు విటకుఁ బొ•మ్మనఁగ రాను
జాతి యియ్యదియ యు•చ్ఛపువానరుండను, రాక్షసరాజద•ర్శనము సేత
దుర్లభం బది నాకు • దొరకునిమిత్తమై, ప్రమదావనం బటు • పాడుచేసి
ఆ. నాఁడ యుద్ధకాంక్ష • నానాసురాదులు, రా ననీయ దేహ•రక్షణార్థ
మేను బోరినాఁడ • నింద్రాదులును శస్త్ర,పాశములను నన్నుఁ బట్టలేరు. ౧౧౪౮

తా త్ప ర్య ము.

ఇంద్ర యమ వరుణులు పంపఁగా నేను రాలేదు. కుబేరునకు నాకు స్నేహమే నాఁడును లేదు. నన్ను విష్ణు విచ్చటికిఁ బొమ్మనుటచే రాలేదు. నేనే యీయాకారమునఁ గానవచ్చుచున్నానో యీ జాతికిఁ జేరిన వాఁడనే. స్వచ్ఛముగ వానరుఁడను. రాక్షస రాజ దర్శనము నాకు దుర్లభము. అది దొరకు నిమిత్తమై ప్రమదావనము పాడు చేసితిని. యుద్ధముచేయు నిమిత్తమై రాక్షసులు రాఁగా నా దేహమును గాపాడుకొను నిమిత్తము యుద్ధము చేసితిని. ఇంద్రాదిదిక్పాలురు కూడ నన్నస్త్రములచేఁ గట్టలేరు. నేనే కావలయు నని చిక్కుపడితిని.

ఆ. బ్రహ్మవలన నిట్లు•వర మేఁదునుం గంటి, రాజు గనఁగ నస్త్ర•రాజమునకు
బట్టువడితిఁ ద్రాళ్ళఁ • గట్టుట రాక్షసుల్ పాసె నెల్లయస్త్ర•బంధనములు.

తా త్ప ర్య ము.

బ్రహ్మచేత వరములు పొందిన వాఁడవు నీవు మాత్రమె కాదు. నేను గూడ నిట్టి వరములు పొందిన వాఁడనే. రాజును జూడఁగోరి బ్రహ్మాస్త్రమునకుఁ బట్టుపడితిని. రాక్షసులు నన్నుఁద్రాళ్ళచేఁ గట్టుటచే నస్త్రబంధము లూడిపోయెను.

ఆ. రాక్షసేంద్ర! యొండు•రాజకార్యముకల్మి. నేను వచ్చినాఁడ • నిన్నుఁ జూడ
భూరి తేజుఁ డైన•శ్రీరామచంద్రుని,బంట నాదుమేలు•పలుకు వినుము. ౧౧౫౦

తా త్ప ర్య ము.

అయినను నిన్నుఁ జూడవలయు నని కోరి పట్టువడి వచ్చితిని. నే నొక రాజ కార్యము గలిగి నిన్నుఁజూడ వచ్చినాఁడను. గొప్ప పరాక్రమము గల శ్రీరామచంద్ర మూర్తి బంటను. నీకు క్షేమ కరమైన మాట చెప్పెద వినుము.

—• ౫౧-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు రావణునకుఁ దాను లంకకు
వచ్చిన కారణముఁ దెల్పుట •—

సీ. సుగ్రీవునాజ్ఞ ద•శగ్రీవ! వచ్చితి, నీ పట్టణమునకు • నిన్నుఁ జూడ
నీ సోదరుండు వ•నేచరనాథుండు, నీ కుశలంబును • నెమ్మి నడిగెఁ
దమ్ముండు చెప్పిన•ధర్మోక్తి యిహపర,సౌఖ్యనిదానంబుఁ • జక్క వినుము
దశరథుం డనియెడి•ధరణీశ్వరుఁడు చతు,రంగ బలంబులు • నమరువాఁడు
ఆ. ధరణిజనములకును • దండ్రికి మాఱట, తేజమున సురేంద్రు•దీటువాఁడు
అతని పెద్దకొడుకు • క్షితితలరంజన,శాలి విభుఁడు రామ•చంద్రుఁ డతఁడు.

అర్థములు. నీ సోదరుండు=రావణుఁడు వాలి భ్రాతృ భావము గలవారమై యుంద మని సంధి చేసికొనినవారు. కావున వాలిసోదరుఁడు రావణ సోదరుఁడే-సౌఖ్య నిదానంబు=సౌఖ్యకారణము-క్షితితలరంజన శాలి = భూమండలమును సంతోషింపఁ జేయువాఁడు. ఆయనపేరు రామచంద్రుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

సుగ్రీవుఁ డాజ్ఞాపింపఁగా నిన్నుఁజూచుటకై నీ పట్టణమునకు వచ్చితిని. నీ తమ్ముఁడు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు నీ కుశలము సంతోషముతో నడిగెను. ఆయన నీకు నిహమందు బరమందు సౌఖ్యము గలిగించు ధర్మవాక్యముచెప్పి పంపెను. దానిని వినుము. చతురంగ బలంబులుగల దశరథుఁ డను రాజు గలఁడు. ఆయన ప్రజలకుఁదండ్రివంటి వాఁడు. తేజమున నింద్రుని సాటివాఁడు. అతని పెద్దకొడుకు (నీవలె భూమిజనులఁ బీడించువాఁడు కాఁడు) భూజనులను సంతోష పెట్టువాఁడు. కీర్తిచే సర్వత్రవ్యాపించిన

వాఁడు. (నీవలె నపకీర్తిచేఁ గాదు) ఆయన పేరు రామచంద్రుడు. (ప్రజల సంతోష పెట్టువాఁడు) పీడించువాఁడు కాఁడు.

ఈ మాటలు నీకుఁ జెప్పఁబోపునని సుగ్రీవుఁడు చెప్పలేదు. అయినను నుత్తమ దూత తన ప్రభువు నభిప్రాయము ననుసరించి దానికి విరోధము గాకుండునట్లు ఏ మాట లైనఁ జెప్పవచ్చును. ఏ కార్యమైనఁ జేయవచ్చును. అచ్చటచ్చట నేను అని చెప్పక సుగ్రీవుఁడు చెప్పె ననుటకుఁ గారణము (౧) పేరునకుఁ గల ప్రతిష్ఠాతిశయము తెలుపుట. (౨) గర్వాతిశయముచే రాజులు తమ్ము గుఱించి చెప్పునపుడు అస్మదర్థక ముతోఁ జెప్పక యున్యుఁడుగాఁ జెప్పిన మర్యాద కలదు. ఆ ఛాయ ననుసరించి సుగ్రీవుఁడని చెప్పఁబడెను. దశరథుం డను పదము మొదలు 'సత్యము! రాక్షసేశ్వరా'! యను పదము వఱకు రామకార్యానుకూల మగు విషయము హనుమంతుఁడు స్వయముగాఁ జెప్పిన మాటలు.

చ. జనకునియాజ్ఞఁ జేసి సతి • జానకి తమ్ముఁడు లక్ష్మణుండునున్
దనబడి నేను దేరఁ జని • దండకఁ జొచ్చెను ధర్మశీలి, యా
తనిసతి నష్ట యయ్యె వన•ధారిణి ధారిణికన్య, దత్సతిన్
బనిగొని రోయుచుం దనకు • బాసటగాఁ జనుదేరఁ దమ్ముఁడున్. ౧౧౫౨

అర్థములు. తనబడి = తన వెంబడి, ధర్మశీలి = ధర్మస్వభావుఁడు, నష్ట యయ్యెన్ = కానరాకపోయెను, బాసటగాన్ = సహాయుఁడుగా.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ రామచంద్రమూర్తి తండ్రి యాజ్ఞప్రకారము భార్యయగు సీతయు తమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడు తోడరాఁగా ధర్మస్వభావుఁడు గాన దండక ప్రవేశించెను. (రాజ్యకాంక్షచేఁ దండ్రియాజ్ఞ మీఱి నీ వలె నన్నను గొట్టినవాఁడు కాఁడు.) ఆయన భార్య యా యడవిలోఁ గానరాకపోయెను. ఆమెను వెదకుచుఁ దమ్ముఁడు తోడు రాఁగా.

ఉ. రాముఁడు ఋశ్యమూకకుధ•రంబున సూర్యజుఁ జూడ నాతఁడున్
భూమిజ రోయఁగాఁ బ్రతిన • పూనఁగ భానుకులుండు నట్లె శా
ఖామృగరాజ్య మిత్తు నని • క్రచ్చఱ వాలి వధించి యాజిలోఁ
బ్రేమను గట్టఁబట్టము హ•రిప్రవరుండుగ సూర్యనందనున్. ౧౧౫౩

అర్థములు. కుధరంబునన్ = కొండయందు, ప్రతిన = ప్రతిజ్ఞ, శాఖామృగ రాజ్యము = వానరరాజ్యము, క్రచ్చఱన్ = శీఘ్రముగా, ఆజిలోన్ = యుద్ధమందు, హరిప్రవరుండుగన్ = వానర రాజుగ.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రమూర్తి ఋశ్యమూక పర్వతంబున సుగ్రీవునిఁ జూడరాఁగా నతఁడు సీతను వెదకింపఁ బ్రతిజ్ఞ చేసెను. రామచంద్రుడు సుగ్రీవునికి వాలిని జంపి వానర రాజ్య మిచ్చెదనని చెప్పి యుద్ధమునందు వాలిని జంపి సుగ్రీవుని వానరరాజుఁగ బట్టము కట్టెను.

ఉ. వాలిని మున్ను నీ వెఱుఁగ • వా? యతఁ డొక్కశరంబు చేతనే
కూలెను రాముచేఁ, బిదపఁ • గోమలి రోయఁగఁ గీశనాథులన్
బోలఁగ దిక్కుదిక్కులకు • బుచ్చె దివాకరసూతి నూఱులున్
వేలును వేనవేలుగను • నిగిడియు నేలయుఁ జూచి క్రమ్మఱన్. ౧౧౫౪

తాత్పర్యము.

వాలి యెవఁడో యెట్టివాఁడో నీవు ముందే యెఱుఁగుదువు కదా. అట్టివాఁడు రాముని యొక్క బాణముచేతనే చచ్చెను. ఆ పిమ్మట సీతను వెదకివచ్చుటకు వానరేంద్రులను నూర్లు వేలు వేనవేలుగ నన్ని దిక్కులకు సుగ్రీవుఁడు పంపెను.

ఈ వృత్తాంతముఁ జెప్పుట రామచంద్రమూర్తి యసహాయుఁడు ఒంటరిగాఁడని నీవు తలఁచితివి; అది సరిగాదని తెలుపుటకె. వాలిని జంపిన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట, నిన్ను జయించిన వాలిని నొక బాణముతోఁ జంపిన నిన్నుఁజంపుట కదియు పనిలేదనియు రామునికి నిన్నుఁజంపుట సులభకార్య మనియుఁ దోఁపఁ జేయుటకే.

క. గరుడానిలసమ వేగులు, హరివీరులు భూరివిక్ర • మాఢ్యులు సీతా
హరిణాక్షిమణి నెల్లెడ, నరయుచు నున్నారు వారి • యందే నొకఁడన్. ౧౧౫౫

అర్థములు. గరుడానిల సమవేగులు = గరుత్మంతునితోను వాయువుతోను సమానమైన వేగముగలవారు, హరివీరులు=శూరు లగు వానరులు.

తాత్పర్యము.

గరుత్మంతునితో వాయువుతో సమానముగఁ బోఁగల వేగముగలవారు, వానరవీరులు భుజబల సంపత్తిగలవారు సీతాదేవిని నన్ని ప్రదేశములందును వెదకుచు నున్నారు. వారిలో నే నొకఁడను.

సుగ్రీవు నొద్ద నా యట్టివాఁడు నే నొకఁడనే కాదు. అనేకులు గలరు. న న్నొకని జయించుటే నీకు దుష్కరమైనపు డంద ఱొక్క సారిగ నివ్వటికి వచ్చిన నీ వేమి చేయఁ గలవో యాలోచింపు మనుట.

ఉ. మారుత నౌరసుండ, హను • మంతుఁడఁ బేరను, రాముదేవికై
యారయ నూఱుయోజనము • లాయతమౌ లవణాబ్ధి దాటి నేఁ
జేరితి నీ పురంబు, నిట • సీతను రోయఁగ నీ గృహంబునం
దే రమణీమణిం గనితి • నింతయు సత్యము రాక్షసేశ్వరా. ౧౧౫౬

అర్థములు. ఔరసుండన్ = కొడుకను.

తాత్పర్యము.

నేను వాయుపుత్రుఁడను, నా పేరు హనుమంతుఁడు. సీతాదేవి నిమిత్తమై నూఱామడ గల లవణ సముద్రమును దాటి నీ పురమునకు వచ్చితిని. ఇచ్చట సీతను వెదకఁగా నామెను నీ యింటనే చూచితిని, రావణా! యిది యంతయు సత్యము.

అన్ని ప్రదేశములందు వెదకి నట్లే యిచట వెదకి వచ్చితిని. నీవు లంకకుఁ

బోయినపుడు మా యన్న రావణు నడుగుము. ఆయన యన్ని లోకముల వృత్తాంతము తెలిసినవాఁడు. సీత వృత్తాంతము దెలుపు నని సుగ్రీవుఁడు చెప్పి యుండెను. ఆ మాట ప్రకారము సీకై వెదకు చుండఁగా నీతో మాట్లాడుటకు ముందు సీతయే కానవచ్చెను అని భావము. నీ దర్శనము నాకు దుర్లభమని తక్కిన కార్యము చేసితిని.

హనుమంతుఁడు దూత ధర్మము ననుసరించి రాక్షసరాజా యని సగౌరవముగ సంబోధించి సామోపాయమున యత్నించువాఁడు కావున సీతను రావణుఁడు తెచ్చుట తాను జూచి యుండియు నీవు సీతను దొంగిలించితి వని చెప్పలేదు. అది పరుషము కావున సామమార్గానుసారి కాదు. దొంగసొత్తు ఎవరి యింటనున్నదో వాఁడు దొంగయని కాని దొంగకు సహాయుఁడని కాని కదా యెంచవలయును. కావున నీ యింటిలో నేదైనను నీకుఁ దగిన కార్యము కాదని వాని యోగ్యతను బొగడు చున్నాఁడు.

—• హనుమంతుఁడు రావణునకు బుద్ధి చెప్పుట •—

చ. చదివితి వెల్ల ధర్మములు • శాస్త్రవిధానము దప్పకన్, జగ
ద్విదితముగాఁ దపోధికతఁ • దీరితి, వట్టిఁడ వయ్యు నన్యులౌ
ముదితల నేఁప న్యాయమొ? స • మూలవినాశనహేతు వాపదా
స్పద మగు ధర్మహీనకృతిఁ • జల్పనొకో నినువంటి ప్రాజ్ఞుఁడున్. ౧౧౫౭

అర్థములు ధర్మశాస్త్రములు - శాస్త్రవిధానము దప్పకన్ = శాస్త్రము లెట్లు చదువ వలయునని శాస్త్రములందుఁ జెప్పఁబడినదో యట్టుల, అనఁగా గురుల యొద్ద 'తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా' యన్నట్లు-అధ్యయనము-బోధము-ఆచరణము - ప్రచారణము - అను నాలుగు రీతులుగా - జగత్ + విదితముగా = జగత్ప్రసిద్ధముగా, తపోధికతన్ = గొప్ప తపస్సుచే, అట్టిఁడవు = అట్టివాఁడవు - అన్యులు = ఇతరులను పెండ్లాడినవారు - ముదితలన్ = స్త్రీలను; ఏఁపన్ = బాధించుట - సమూల వినాశన హేతువు = మూల ముట్టుగ నాశము చేయునది. వంశనాశము చేయునది - ఆపదాస్పద = విపత్తునకు నాధారము - ధర్మహీనకృతి = ధర్మము తప్పిన కార్యము - ప్రాజ్ఞుఁడున్ = బుద్ధిమంతుఁడు కూడ.

తా త్ప ర్య ము.

గురుసేవ చేసి యెట్లు చదువ వలయునో యట్లు ధర్మశాస్త్రములను నధ్యయనము చేసితివి. ప్రపంచము పొగడునట్టి తపస్సు చేసితివి. ఇంతటి గొప్పవాఁడ వయ్యు నితర పురుషుల స్త్రీలను బాధపెట్టుట ధర్మమా? అది వంశమును గూఁకటి వ్రేళ్ళతో నాశము చేయునంతటి విపత్తునకుఁ గారణము కదా. నీవంటి బుద్ధిమంతుఁ డిట్టి విపత్తు తెచ్చు కార్యము చేయవచ్చునా?

ఓయి, రాజులు పరులను బాధింపరా దంటివి. అటయిన రాజులకు సుఖభోగము లబ్బునా! రైతులు పన్నులైన నిత్తురా? ఆహారము గొనుటకూడ నితరభూతములకు బాధాకరము గాదా! యందువేమో. దానివలనఁ దనకు నెక్కువ సుఖము తక్కువ కీడైనచో సహింపవచ్చునేమో కాని యెక్కువకీడు, అల్పసుఖము, గలదానిని జేయ వచ్చునా? అందు నీవలె సుఖమే లేక కీడే విశేషించినపుడు దానిని బొత్తిగఁ జేయ రాదు కదా. సీతాహరణమువలన నీకు సుఖలేశము లేదు. కీడు విస్తరించి నిన్ను సమూలము నాశముచేయునది నై యున్నది. కావునఁ జేయఁదగినది కాదు. నా కెవ్వఁడు కీడు గలిగించువాఁ డందువేమో.

క. రామాగ్రహానువర్తులు, సౌమిత్రికరోజ్ఝితములు • శరముల కెదుటన్
సేమముగ నిలుతురే నా,నామరరాక్షసులు నైన • నసురప్రవరా! ౧౧౫౮

అర్థములు. రామ+అగ్రహ+అనువర్తులు = రామచంద్రమూర్తి కోపము ననుసరించి వెడలునవి, రామునకుఁ గోప మెంత యెక్కువో బాణవేగ మంత యెక్కువగు నని భావము. కోపములేక వేసిన యొకబాణమే వాలి నంతటివానిని జంపినపుడు కోపముతో నైచిన బాణముల నెవ్వరు సహింపఁగలరు? అట్లు వెలువడినవి రామచంద్రమూర్తి బాణములు మాత్రమే కావు. సౌమిత్రి కరోజ్ఝితములు=లక్ష్మణునిచే విడువఁబడినవి.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి కోపమున కనురూపముగ వెలువడు బాణములకు లక్ష్మణుని బాణములకు నెదుట నీ వొక్కఁడవు కావు, లోకముల నుండు దేవతలు రాక్షసులు నందఱు నేకమై వచ్చినను నెదిరించి నిలువఁగలరా?

క. రామునకు గీడు చేసియు, నీ మూఁడు జగంబులందు • నెలమి సుఖంపం
గా మన నేనియు నెవనికి,సామర్థ్యము గలదొకో • విచారింపు మెదన్. ౧౧౫౯

అర్థములు. మన నేనియున్ = జీవించుటకైనను.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తికిఁ గీడుచేసికూడ నీ మూఁడులోకములందు నెవ్వఁడైనఁ నెంతైనఁ బ్రాణముతో నుండుటకు నైన సాధ్య మగునేమో నీవే యాలోచింపుము. యుద్ధమునందు నిన్ను నీ సేనలతోడ జయించి నిన్నుఁ గారాగృహమం దుంచినవాఁడు కార్తవీర్యార్జునుఁడు. వాఁడు చక్రవర్తియై భూమండల మందలి యందఱనుజయించెను. అట్టివానిని సమస్తరాజులను నిరువదియొక్కమాఱు చంపినవాఁడు పరశురాముఁడు. ఈయన యీలోకరాజులనేగాక దేవతల సేనలకు నాయకుఁడై రాక్షసుల జయించిన కుమారస్వామిని జయించినవాఁడు, అట్టి పరశురాముని నరగడియలో బాణప్రయోగము లేకయే యోడించెను. ఇఁక నెవరు రామచంద్రమూర్తి యెదుట నిలువఁగలరు. దీనిని నీవు చక్కఁగా నాలోచింపుము.

ఉ. కావున ధర్మయుక్తము త్రి • కాలహితంబును సార్థమైన సు
 గ్రీవుని వాక్యమున్ వినుము • శ్రీవరదేవున కిమ్ము జానకిన్
 మా విభుదేవి నిందుఁ గని • నాఁడ, నదే గడు, చింక నో దశ
 గ్రీవ! రఘూద్వహుండె పయి • కృత్యము లన్నిటిఁ దీర్పఁజాలెడిన్. ౧౧౬౦

అర్థములు. త్రికాలహితము = భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములందు మేలైనది. ఒకఁడు ధర్మాత్ముఁడయ్యెనేని వానిమూలమున వాని పితరులు సుఖింతురు. వాని కిహపరముల సుఖము గలదు. వాని వంశమునఁ బుట్టఁబోవువారును మేలు కీర్తిగాంతురు. చచ్చినవారికిఁ బుట్టియుండు వారికిఁ బుట్టఁబోవువారికి మేలైనది. సార్థము = సౌఖ్యప్రయోజనముతోఁ గూడినది. ఇప్పుడు నీవు రాముఁడు వచ్చునేమో యని దిగులు కూడు తినుచున్నావు. అది తొలఁగును. శ్రీవరదేవునకు = సంపత్కరుఁడైన రాజునకు, (౨) శ్రీదేవుఁడు + వరదేవుఁడు = శ్రీవరదేవుఁడు = లక్ష్మీదేవికిని; జీవకోటికిని దేవుఁడు, మా విభుదేవిన్ = మాకు ప్రభువైన రామచంద్రమూర్తి భార్యను- (౨) మా = లక్ష్మీదేవి- విభు = నాథుఁడైన వాని - దేవిన్ = భార్యను - లక్ష్మిని లక్ష్మీపతి కిచ్చుట కార్యమే కదా. రామునకు - శ్రీవరదేవునకు- మావిభుదేవి యను పదములు భావగర్భితములు. పరత్వద్యోతకములు. గడు = కష్టకార్యము, రఘూద్వహుండు = రామచంద్రమూర్తి, దశగ్రీవ = నాసున కొక తలయైన నాకుఁ బది తల లున్నవంకు వేమో. తలల లెక్కవచ్చెనేని శ్రీవరదేవుఁడు మా విభుఁడు రాముఁడు. 'సహస్రశీర్షా' యన్నట్లు ఆయన వెయ్యి తలలవాఁడని భావింపుము అని భావము. లేక అందఱకు నొక్క తలయుండిన నీకుఁ బదితల లున్నవే. అందఱికంటెఁ బదంతలు ఎక్కువగా నాలోచింపవలసినవాఁడవై యుండియు నొంటితలవారి కుండు నాలోచనకూడ నీకు లేదాయెఁగదా యని సూచన.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ కారణముచే ధర్మముతోఁగూడినది కావుననే త్రికాలములవారికి మేలు చేయునది, సుఖలాభముతోఁ గూడినది యగు సుగ్రీవునివాక్యము వినుము. అది యేదంటివా? జానకీదేవిని రామచంద్రమూర్తి కిమ్ము, ఆమె యెం దుండునది తెలిసికొనుట కష్టమైనది. అది తెలిసినది. నేను జూచితిని. తక్కిన కార్యములు రామచంద్రమూర్తియే చక్కఁగాఁ జేయఁగలఁడు. సీతను జూచినవాఁడవు తీసికొనిపోరాదా యందువేమో తీసికొని పోఁగలను గాని, రామచంద్రమూర్తి చూచి రమ్మని చెప్పనే కాని తీసికొని రమ్మని చెప్పలేదు. కావునఁ జూచితిని, వెళ్ళిపోవుచున్నాను. అవల నాయన యిష్టము వచ్చినట్లు చేసికొనవలె. ఆ విచారము నాది కాదు.

ఉ. కంటివి రావణా! జనక • కన్యక నిచ్చుట, నాయె నీవు వా
 ల్గంటియుకాఁ దలంచితివి • గాని యెఱుంగుము పంచవక్త్రునై

కంటు వహించి యున్న పెనుఁ•గాలభుజంగిగ, దుర్విషాన్నముం
గొంట పతన్ గ్రహించు టను•కొమ్ము సురాసురకోటి కేనియున్. ౧౧౬౧

అర్థములు. వాల్గంటియ కాన్ = కేవల స్త్రీ యనియే - పంచవక్త్రియై = విశాలమైన పడగ గలదై. కంటు = పగ, కాలభుజంగిగన్ = నల్ల యాఁడుత్రాఁచు పామని, దుర్విషాన్నమున్ = చెడ్డవిషముతోఁ గూడిన యన్నము, తీవ్రమైన విషము దినినవాఁ డెట్లు చచ్చునో యట్లు చచ్చునని భావము. 'తీవ్రకోపా భుజంగమా' యన్నట్లు పామునకుఁ గోపము మెండు. తన్ను బాధించినవానిఁ బగపట్టి నెన్నాళ్ళకైనఁ గఱచి చంపక వదలదు. అట్లు సీతాదేవి నిన్నుఁ జంపక వదలదని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

రావణా! సీతాదేవి నిచ్చటఁ జూచితిని. ఆమెను నీవు స్త్రీ యని చూచుచున్నావు. కాని నిన్నుఁ జంపుటకై పగపట్టి వచ్చియుండు ఆఁడు త్రాఁచుపామని యెఱుఁగుము. ఆమెను సమీపించితివా నిన్నుఁ జంపును. నిన్నుఁ జంపుటకు రామచంద్రమూర్తి రావలసిన పని లేదు. ఆమెయే చాలును. దేవదానవుల కైనను తీవ్రవిషముతోఁ గలసినయన్నము దినుట యెట్టిదో యామెను గ్రహించుట యట్టి దనుకొమ్ము. కడుపులోఁ జేరిన విషమెట్టిదో నీ యింటిలోఁ జేరిన సీత యట్టిది. నిన్నుఁ జంపక వదలదు. కావున వదలి పెట్టుము.

చ. అలఘుతపశ్శ్రమార్జితము • నాయువుఁ దేజముఁ బెంచు ధర్మస
త్ఫల మిటు పాడుచేసికొన • భావ్య మెకో! సురరాక్షసాళి వన్
గలన జయింప లే దనెడు•గర్వము నూను, మవధ్యతావరం
బులు నినుఁ గావ విప్ల, చెడి•పోదువు చు మ్మది యెట్టు లంటివేన్. ౧౧౬౨

అర్థములు. అలఘు = గొప్ప దగు, తపశ్శ్రమ = తపస్సనెడి కష్టము చేసి, ఆర్జితము = సంపాదించినది, ధర్మ సత్ఫలము = ధర్మముయొక్క మంచిఫలము. కలనన్ = యుద్ధమందు - అవధ్యతావరంబులు=చంపఁ బడకుండునట్టి వరములు,

తా త్ప ర్య ము.

రావణా! నీకుఁ బది తల లున్నవని లెక్కయెకాని మంచి చెడ్డ యాలోచించు తలయొకటియు లేదు. ఎంతగొప్ప తపస్సు కష్టపడి చేసితివో, యది మఱచితివా. ఆ ధర్మము వలనఁ గలుగు సత్ఫలములు ఆయుష్యవృద్ధి, తేజోవృద్ధి గదా. ఆ రెంటిని నాశము చేయు కార్యములు నీవుచేసిన, నీవు చేసిన తపస్సు వ్యర్థమె కదా. తపస్సు ఫలము దేవతలు రాక్షసులు నన్నుఁ జంపకుండుట యను వరము పొందితిని, నాకేమి భయ మని గర్వింపకుము. ఆ వరములు నిన్నిపుడు రక్షింపఁ జాలవు. కావునఁ జెడిపోదువు. అదెట్టు లందువా వినుము.

క. కాఁ డసురుఁడు కాఁ డమరుఁడు, కాఁడు దనుప్రోద్భవుండు • గంధర్వుండున్
గాఁ డహి సుగ్రీవుఁడు కపి,తేఁ డెట్టులు బ్రదుకు దీ త•తిన్ రాక్షేంద్రా! ౧౧౬౩

తాత్పర్యము.

నీవు దేవతలచేత రాక్షసులచేత దానవులచేత గంధర్వులచేత నాగులచేతఁ జావకుండఁగ వరము పొందితివి. సుగ్రీవుఁడు అమరుఁడుగాఁడు—అసురుఁడు గాఁడు—గంధర్వుఁడుకాఁడు - దానవుఁడు కాఁడు - నాగులలోఁ జేరినవాఁడు కాఁడు. రాజేంద్రా! యిపుడు నీ వరములు నిన్నెట్లు రక్షింపఁగలవు? ఆ వరముల బలమున నీవెట్లు బ్రతుకఁ గలవు. కావునఁ దపోబలము గల దను గర్వము వదలుము.

అ పాపఫలము పుణ్య • ఫల మేకకాలము, దనుభవింప నెప్పు • డనువు పడదు
ధర్మఫలము వెంట • ధర్మఫలం బేగు, ధర్మమునను జెడు న • ధర్మఫలము. ౧౧౬౮

తాత్పర్యము.

చీకటి వెలుఁగును లేకకాలమున రావట్లు, పాపఫలము పుణ్యఫల మేక కాలమునందు ననుభవమునకు రావు. ఒకటి పోయిన రెండవది వచ్చును. ఒక కాంతిలో మఱియొక కాంతి కలిసిపోవును గాని చీకటి కలియనట్లు ఎన్ని ధర్మముల ఫలము లైనను నేకకాలమున ననుభవమునకు వచ్చును గాని పుణ్యఫల మనుభవించు కాలమందుఁ బాపఫలము రాదు. కావున నేను జేసినది పాప మైనయెడల దాని ఫలము నా కేల యనుభవమునకు రాలే దనకుము. ధర్మఫల మధర్మమును జెఱుచును. కావున ధర్మఫలానుభవసమయంబున నధర్మఫలము ననుభవమునకు రానీయదు. 'ధర్మేణ పాప మపనుదతి' యను శ్రుతి గలదు గదా! అధర్మఫల మిపు డేల యనుభవమునకు రాలే దందువా. చీకటి వెలుతురును జెఱుపఁజాలదు. వెలుతురు చీకటిని జెఱుచును. చీకటి వెలుతురును జెఱుపలేదు. కావున నధర్మఫలము నీ కనుభవమునకు రాలేదు. ధర్మ మధర్మమును జెఱుచు నని శ్రుతి కలదుగాని యధర్మమువలన ధర్మము చెడు నని శ్రుతి లేదు.

ఓరీ నీవు చెప్పినది సరిగాదు. అష్టైశ్వర్యము లనుభవించు వానికి రోగము రాదా? రోగము పాపఫలముగాదా? ఆ రోగము పుణ్యఫలమైన ధనముచే నౌషధ రూపమున నాశమగుటలేదా. అట్టులే నేను జేసిన పాపము నా పుణ్యముచే నాశ మగును గాని నన్ను బాధింపదు. నా తపఃఫలము వలన నాకు పాపఫలము రానే రాదు. వచ్చినను దానివలన నే పరిహార మగు నందువా? అది సరిగాదు.

ఐశ్వర్యము రోగము పరస్పరవిరుద్ధములు గావు. కావుననే యేకకాలమున రావచ్చును. నీవు చేసిన తపస్సు వలన దీర్ఘాయువు కావలె. నీవు చేసిన పరదారహరణము పాపము వలన వేగిరము చావవలె. ఒకటి యాయుర్వృద్ధికరము. మఱియొకటి యాయుర్నాశకరము. ఇట్టివి రెండెట్లు నేకకాలమున సంభవించును? కావున నాత్మనాశక మగు పరదారహరణఫలమును, ఆత్మరక్షక మగు తపఃఫలము నశింపఁ జేయు నని నమ్ముము.

రెండవది:—అధర్మఫలము నన్నంటనే యంటకుండ నా ధర్మఫలము చేయు

వంటివి. అదియును సరిగాదు. 'తదేవ ఫల మన్వేతి ధర్మోవా ధర్మనాశనః.' ధర్మము ధర్మఫలమునే యిచ్చునుగాని యధర్మమును జెఱుప దని యర్థము అనఁగా ధర్మము తా నెంతఫల మీయవలయునో యంతే యిచ్చుట దాని కార్యముగాని, అధర్మమును జెఱుచుట దాని కార్యముగాదు. నేను దేవదానవులచేతఁ జావకుండుట నా తపము ఫలమునఁ గదా. అట్టులే యిది నరవానరులనుండి కాపాడదా యందువేమో, కాపాడదు. నీవు తపస్సు చేసినవాఁడవు వ్రతఫలము కోరక యుంచినచో నది నిన్నందఱ నుండి కాపాడి యుండును. అటుగాక నీవు వ్రతఫలముగ దేవదానవాదులచేఁ జావు లేకుండఁ గోరితివి. కావున నీ తప మంత మాత్రమే చేయఁగలదు గాని యంతకెక్కువ చేయజాలదు. అదియునుగాక నీవు నరవానరుల నిషేధించితివి. కావున నీ తపఃఫలము వారినుండి నిన్నుఁ గాపాడఁజాలదు. 'ధర్మో రక్షతి రక్షిత' యను వాక్యము వలన నా ధర్మము నన్నుఁ గాపాడదా యందువేమొ. అది యాగంతుక విపత్తుల విషయము ననే కాని బుద్ధిపూర్వకమైన కర్మానుభవవిషయమునఁగాదు.

'ధర్మ శ్చాధర్మ నాశనః'యని కలదు గదా. నేను బూర్వము చేసిన ధర్మము నేటి యధర్మము నుండి కాపాడదా యందువేమో. నీవు పూర్వముచేసిన పుణ్యము దానికిఁ బూర్వము చేసిన పాపములనుండి రక్షింపఁగలదుగాని దానికి వెనుక నీవు చేయు నధర్మముల నాశము చేయదు. నీవు నేఁడు భోజనము చేసితి వేని యంతకు ముందున్న యాఁకలిబాధను నది హరించును గాని. రేపటి యాఁకలి బాధను నది హరింపదుగదా. అధర్మమును ధర్మము నాశము చేయలేదేని ప్రాయశ్చిత్తము లేల పుట్టిన వందువేమో. ఏ పాపమున కేది ప్రాయశ్చిత్తమో యా ప్రాయశ్చిత్త మా పాపమునే హరించును గాని యితర పాపముల హరింపఁ జేయఁజాలదు. జ్వరము నకై నీవు సేవించు నౌషధము వ్రణమును మానుపఁజాలదు. అదియునుగాక ప్రాయశ్చిత్త మనునది వెనుకఁ జేసినదానికిఁ బరితాపము. ఇఁకముందిట్టివి చేయనను నిశ్చయ ముండవలెను. నీవు చేసినదానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తము చేసిన పాపమునకు వగచి యిఁకఁజేయనని నిశ్చయించుకొని నీవు బలవంతముగఁ దెచ్చిన సీతాదిస్త్రీలను వారివారి మగవారి కప్పగింపుము. ఆ దోషము నివర్తించును.

ఆ. మున్న నీవు సలిపి • యున్న తపోరూప,ధర్మమునఫలంబు • దానవేంద్ర
యనుభవించి తింత • దనుక న దంతయుఁ,బడయఁ గల వధర్మ • ఫలము వేగ. ౧౧౬.

అర్థములు. ధర్మమునఫలంబు - షష్ఠ్యర్థమున నకారాగమము - ధర్మము రొక్క- ఫలము.

తాత్పర్యము.

నా తపఃఫలము నన్ను రక్షించు నని తలఁచెదవేమో? అది భ్రాంతి. తపః ఫలము పుణ్య మనుభవించు కొలఁది క్షీణించును గాని శాశ్వతము గాదు. కావున నీ తపఃఫల మెంత యనుభవింపవలయునో యంతయు నేఁటిదాఁక ననుభవించితివి. ఆ

ఫలము సమసినది. ఇఁక నీవుచేసిన పాపఫలము నేటినుండి యనుభవింపఁగలవు. దాని పూర్ణఫలము వేగముగనే గాంచఁగలవు.

క. తలఁపు జనస్థానము వధ, దలంపుము యవ్వాలివధము • ధరణీపసుగ్రీ
వుల చెలిమియు స్మరియింపుము, దలపోయుము యాత్మసుఖవి•ధానం బధిపా!

తా త్ప ర్య ము.

నా పాపఫల మనుభవమునకు వచ్చుచున్నదని నీ కెట్లు తెలియఁగలఁ దందు వేమో. జనస్థాన మందలి నీ తమ్ములు లోనగు నీ వారందఱు చచ్చుట దాని కంకురా రోపణ మనుకొనుము. తరువాత నీకు మిత్రుఁడైన వాలి చచ్చుటయు నీ మిత్రునికి విరోధియైన సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రమూర్తితో స్నేహము సేయుటయు, నివన్నియు నీ కనిష్టసూచకములు గావా. వీని నన్నిటిని నాలోచించి యేది నీకు సుఖకరమో దానిని జేయుము.

ఉ. నే నొకరుండనే కడిమి • నిర్మథనం బొనరింప నేర్తు లం
కానగరంబు సర్వమును • గాని వచింపఁడు రాముఁ డవ్విధిం,
దానె వధింతు నంచు బ్రతి•నన్ వచియించెఁ గపీంద్రుసన్నిధిన్
జానకిద్రోహి, నట్లగుట • సైరణ సేసితి రాక్షసేశ్వరా! ౧౧౬౭

అర్థములు. నిర్మథనము=నాశము, సైరణ చేసితిన్=సహించితిని.

తా త్ప ర్య ము.

నీ యధర్మఫలమును నేఁడే నీ వనుభవింపఁజేసి నా వాక్యముల గూఢార్థమును బ్రత్యక్షముగ నీకుఁ జూపఁగలను. నేనొకఁడనే యీ లంకానగరమంతయు నాశము చేయఁగలను. మీ యందఱిలో నన్ను బాధింపఁగలవాఁడు లేఁడు. మీ శస్త్రాస్త్రములు నన్నేమియుఁ జేయఁజాలవు. ఇంద్రజిత్తు నొద్ద నున్న బ్రహ్మాస్త్రము పని ముగిసినది. అది మఱల నుపయోగింపను. అంత కెక్కువ యస్త్ర మతఁ డెఱుఁగఁడు. నాకుఁ గల వరముల బలముచేఁ దక్కిన యస్త్రములు నన్నేమియుఁ జేయఁజాలవు. ఇప్పుడు నేను దిరుగఁబడి తన్నఁబూనిన నతఁడు కాని మఱియెవ్వరు కాని యడ్డగింపలేరు. కాని యట్టిపని నాకు రామచంద్రమూర్తి చెప్పలేదు. కావున సహించితిని. జానకీదేవికి ద్రోహముచేసిన వానిని దానే వధింతునని సుగ్రీవు సమక్షమునఁ బ్రతిజ్ఞ చేసెను. కావున నీ విషయమై నే నేమియుఁ జేయఁజాలకయున్నాను.

క. రాముననును సాక్షాన్నుత్రాముఁడు నపకృతిని జేసి • రాదు సుఖింపన్
సామాన్యుల నన నేలా? నీ మాటలే నేమి చెప్ప • నిర్జరవైరీ. ౧౧౬౮

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రమూర్తి కింద్రుఁ డైనను అపకారము చేసి సుఖింపఁ లేఁడు. తక్కిన వారిని నేమి చెప్పవలయును? పాపోపహతుఁడవైన నీవార్త చెప్పవలసిన పని యేమి!

ఉ. నీ వశమందు యుండి ధరణీసుత యంచును నీవు చూచు నా
భావిని లంక యంతయును బాడొనరింపఁగఁ జేరియున్న యా
దేవిని గాళరాత్రిఁగ మదిం దలపోయుము, నీ మెడందు నీ
తావిధ కాలపాశ మది దార్కొనెఁ జూడుము యోగ్యపద్ధతిన్. ౧౧౬

అర్థములు. భావిని = ఉత్తమస్త్రీ, కాళరాత్రిఁగన్ = ప్రలయకాలమున సర్వము సంహారము చేయు భగవంతుని శక్తిగ - 'సమానా కాళరాత్రిశ్చ భైరవీ గణనాయికా' యను నిఘంటు ప్రకారము గణనాయిక పేరని కొందఱు - బ్రహ్మ తన్ను మధుకైటభులు బాధించి నపుడు ఈ శక్తిసాహాయ్య మపేక్షించి ప్రార్థించె నని మార్కండేయ పురాణమునఁ గలదు. ఆ పురాణమందే యీమె మోహరాత్రి, కాలరాత్రి, మహారాత్రి, నారాయణి లోనగు పేర్లు గల దనియు నీమె విష్ణుశక్తి యనియుఁ జెప్పఁబడును. త్రిగుణాత్మిక యగు ప్రకృతి భగవచ్ఛక్తియే. శక్తియే మాయ యని మహామాయ యని యిత్యాది నామంబులఁ జెప్పఁబడుచుండును. "ఈశ్వరస్య మహామాయా తదాజ్ఞావశవర్తినీ - తత్సంకల్పానుసారిణీ; వివిధానంత మహాశక్తి సంసేవితా। అనంత మహామాయాజాల జననమందిరా। మహావిష్ణోః క్రీడా శరీరరూపిణీ। బ్రహ్మాదీనా మగోచరా। ఏతాం మహామాయాం తరంత్యేవ యే విష్ణు మేవ భజంతి, నాన్యే తరంతి కదాచన।వివిధోపాయైరపి॥ మహానారాయణోపనిషత్తు. భగవంతుని మహామాయ ఆయన యాజ్ఞకు లోబడి వర్తించునది. ఆయన సంకల్పము ననుసరించి యుండినది. మహావిష్ణువునకుఁ గ్రీడాశరీర మైనది. బ్రహ్మాదుల కగోచర మైనది. ఎవరు విష్ణువును భజింతురో వారు మహామాయను దాటుదురు గాని, యితరోపాయముల నెన్నిటనైనను ఏ కాలమునకైనను దాటలేరు ఈ విష్ణుశక్తియే జగద్రక్షాకార్యమునందు కేవల సత్త్వగుణము నంగీకరించి లక్ష్మి - శ్రీ - భూమి నీళ - రుక్మిణీ - సీతాది రూపంబుల నవతరించును. సంహారము చేయు కాలమందు తమోభూయిష్ఠమై మహాకాళి, కాళరాత్రి లోనగు నామధేయములు గలదై యుండును. ఏ కార్యమును జేయఁబూని నపుడు ఆ వేషభాష లుండుట యావశ్యకమె గదా. కావున సాత్త్వికులు శ్రీదేవిని, లక్ష్మిదేవిని, భూనీళాదులను, సీతారుక్మిణుల భజింతురు. తామసులు మహాకాళీ - కరాళీ - మహారాత్రి - దుర్గా - చండీత్యాది నామంబుల భయంకర మూర్తుల భజింతురు. ఈ తామసశక్తులలో మహాచండ్ర - యోగేశ్వరి - సిద్ధికరాళి, సిద్ధి వికరాళి- మహాంత - మారి - వజ్రకపాలిని - ముండమాలిని - అట్టహాసిని - చండకపాలిని - కాలచక్రేశ్వరి - గుహ్యకాళి - కాత్యాయని - కామాక్షీ-చాముండ-సిద్ధిలక్ష్మి-కుబ్జిక- మాతంగి - చండేశ్వరి - కౌమారి-వీరు కుమారికలు - శుద్ధ - కాళిక - లలిత - మాలిని-వసుంధర - సరస్వతి - రమ-గౌరి-దుర్గ-వీరు దేవులు. రమ యనఁగ లక్ష్మి కావున నీమె యీ శివశక్తులలోఁ జేరిన దని తలంపరాదు. ఆపేరు గల శక్తి మహామాయ. కాళరాత్రి - సర్వమంగళ -

డమరుక – రాజరాజేశ్వరి – సంపత్ప్రద – భగవతి – కుమారి – వీరు దేవులు. వీరికి అయిుగురు శక్తులు పరిచారికలు గలరు. అనంగకుసుమ – అనంగమన్మథ – అనంగమదన – అనంగకుసుమాతుర – అనంగమదనాతుర – అనంగశిశిర – ఈ పేరులే యీ దేవతల స్వభావములు దెలుపుచున్నవి. ఈ శక్తిపూజలు కామ్యములు, నైమిత్తికములు. ఈ విషయము పూర్ణముగ మహాకాలసంహితయందుఁ జెప్పఁబడినది. సీత కాళరాత్రి యని తెలుసుకొను మని హనుమంతుడు చెప్పినమాటను బట్టి మీఁదఁ జెప్పిన తామసశక్తియే సీత యని కొంద అందురు. అది సరిగాదు. సీత గుణములందుఁ దమోగుణస్పర్శ లవ మైన లేదు. ఉపమానములఁబట్టి చూచిన సీత నీపాలి కాలపాశమని కాలభుజంగి యనికూడ హనుమంతుడు చెప్పెను. దానినిబట్టి యాఁడు త్రాఁచుపాముగాఁ బుట్టె ననవచ్చునా? కాళరాత్రి ప్రళయకాలమందు సంహార మెట్లు చేయునో యట్లు సీత నీ వంశము నాశము చేయు ననియే గ్రాహ్యముగాని, యుపమానములందు సర్వము యథార్థ మని గ్రహింపరాదు. పురుష సింహ మన్నప్పుడు సింహమున కుండు గోళ్ళు, కోఱలు, కేసరములు పురుషున కున్న వనవచ్చునా? సాత్త్విక తామసశక్తులకుఁ గల భేద ముత్తర పీఠిక యందు వివరింపఁబడును.

ఇక్కడ సీతాదేవి సర్వసంహారక శివశక్తి యగునేని 'అక్కట కాళరాత్రిగతి నా ధరణీశుని నీవ చంపితే' యని భరతుఁడు కైకవిషయమై చెప్పెఁగదా. (అయోధ్య ౧౮ తిం ప) అక్కడనే కాళరాత్రి వచ్చెను. రెండు స్థలములం దుపమ యని యెఱుంగవగును. సీతావిధకాలపాశము = సీతా స్వరూపమైన యమపాశము. కాలపాశము సీతగాఁ బుట్టలేదు గదా.

తాత్పర్యము.

నీ వశమందుండి జానకి యని నీవు తలంచు నత్తనుస్త్రీ లంకయంతయును నాశము చేయఁగ వచ్చి చేరిన కాళరాత్రివలెఁ దలంపుము. కాళరాత్రి యే విధముగ లోకమును ప్రళయకాలమున నాశముచేయునో యట్లీమె యీ లంకయంతయు నాశము చేయును. ఈమె నీ మెడయందుఁ దగులు కొనిన యమపాశమని తలంపుము. కావున నీవు బ్రదికి లంకను గాపాడుకొనఁదలఁచితివేని యీమెను వదలిపెట్టుము. ఇది నీకు యోగ్యమగు మార్గము.

చ. ధరణిసుతాతపోనలసు • దగ్ధము రాఘవకోపపీడితం
బరయుము సాట్టవప్రపుర • మంతయు, మంత్రిహితానురక్త పో
దరసుత దారయుక్తముగఁ • దద్దయు నాశన మేల యయ్యో దీ
పురమును వారిఁ గాచికొనఁ • బోలదె చూడుము రాక్షసేశ్వరా. ౧౧౨౦

అర్థములు. ధరణిసుతా తపోనల సుదగ్ధము = జానకియొక్క తపస్సనెడి యగ్నిచే బాగుగఁ గాలినది. రాఘవ కోపపీడితంబు=రామచంద్రమూర్తి కోపముచే

బాధింపఁబడినది. స+అట్ట + వప్ర + పురము = కోట బురుజులు ప్రాకారములతోఁ గూడిన పట్టనము, అనురక్త = నీ యందుఁ బ్రీతిగలవారు.

తాత్పర్యము.

ఈ పట్టన మంతయు సీతాపాతివ్రత్య మను నగ్నిచేఁ గాలినదిగను రామచంద్ర మూర్తి కోపముచే బాధింపఁబడినదిగాను దెలిసికొనుము. మంత్రులతో హితులతో నీయం దనురాగము గల బంధువులతో, తమ్ములతో, దారపుత్రాదులతో నేల నాశ మయ్యెదవు! (భార్యలకు వైధవ్యము వచ్చుటచే వారు నాశమైనవారే.) ఈ పట్టణ మును దారపుత్రాదులను రక్షించుకొనరాదా!

క. వినుమిదె నా వచనంబులు, దనుజేశ్వర! పలుకువాఁడఁ • దథ్యము నే రా
మునిదాసుఁడ దూతుఁడ నం,డును వానరుఁడన్ శుభంబు•దొరకొను నీకున్.

తాత్పర్యము.

రాక్షసేశ్వరా! నీవా రాక్షసుఁడవు. రామచంద్రమూర్తియా మనుష్యుఁడు. నేను నీ యిరువుర జాతిలోఁ జేరిన వాఁడనుగాను. మధ్యవర్తిని. నేను సొమ్ము పోఁగొట్టు కొన్నవాఁడనుగాను, రాఁబట్టుకొను వాఁడనుగాను ఇందు నాకు రాఁగల లాభనష్టములులేవు, అందు నేను రామదాసుఁడను. రామచంద్రమూర్తి సీతను జూచి రమ్మనిన దూతనై వచ్చినవాఁడను. నే నసత్యమాడవలసిన పనిలేదు; సత్యము చెప్పు చున్నాను. నా మాటలు వినుము. నీకు మేలు గలదు.

క. సచరాచరభూతజగ,న్నిచయంబుల సంహరింప • నిరుపమశక్తిన్
రచియింప మఱల రాముఁడె, ఖచరేశ్వరదమన! నేర్పు • ఘనయశ మెలయన్.

అర్థములు. సచరాచరభూత=చరములు, అచరములగు భూతములతోఁగూడిన- జగత్ + నిచయంబులన్ = లోకసమూహములను, నిరుపమశక్తిన్ = అసమాన శక్తిచే, రచియింపన్=సృజించుటకు, ఖచరేశ్వరదమన=ఇంద్రుని జయించినవాఁడా.

తాత్పర్యము.

నేను మధ్యవర్తి నగుటచే నాయనబలము నే నెఱుఁగుదును. నీ బలము నే నెఱుఁగుదును.

ఇరువుర బలాబలము తెలిసి చెప్పుచున్నాను. నీ వొక యింద్రుని గెలిచితి నని గర్వించెదవు. రామచంద్రమూర్తి జంగమస్థావరములతోఁ గూడిన సమస్త ప్రపంచములను దన శక్తిచే సంహరింపఁ గలఁడు. మఱల సృష్టింపఁ గలఁడు. కనుక నాయనకు నీకు నెక్కడి కెక్కడ? యుద్ధము సమానులందు శోభించును గాని దోమకు నేనుఁగునకు నెక్కడి తారతమ్యము?

హనుమంతుఁడు తొలుత నయవాక్యముల నారంభించి తన యొక్కొక మాట వలన రావణుని ముఖనయనంబులందుఁ గలుగు వికారమును గనిపెట్టి తరువాత

మాట క్రమముగా నిట్లు చెప్పుచు వాని యందుఁ బ్రసన్న భావము గానక భయ వాక్కుల నారంభించె నని తెలియ వలయును.

ఈ పద్యము "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే- యేన జాతాని జీవంతి- యత్ ప్రయం త్యభిసంవిశంతి-తద్బ్రహ్మేతి-యను శ్రుతి యర్థమును" బోధించుచున్నది. ఇట్లు రామచంద్రమూర్తి పరత్వము చెప్పఁబడెను. నేను సత్యము చెప్పుచున్నా ననుటచే నిది బెదరింపుమాటగాఁ దలఁప రాదు. ఘనయశో మొలయున్ అనుచో 'నత స్యే శే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః' యను శ్రుతి వాక్యము ప్రమాణము.

ఓయీ! సృష్టించుకార్యము బ్రహ్మది. సంహరించుకార్యము రుద్రునిది కదా! ఆ కార్యములు రామకార్యములుగాఁ జెప్పనేల యనరాదు. అనేకకోటి బ్రహ్మాండముల కంతయుఁ బ్రథమకారణము, ప్రథమాధికారి భగవంతుఁ డొక్కఁడే. 'ఏక మేవాద్వితీయం బ్రహ్మ' యన్నట్లు పరబ్రహ్మ మొక్కఁడే కాని యాయనకు సమానుఁడు మఱియొకఁడు లేఁడు. అధికుఁడు లేఁడు. గడ్డిపోఁచ కదలుటకుఁ గూడ నాయనయే కారణము. కాని సృష్టికని యొక యధికారి, సంహారమున కని యొక యధికారి స్వతంత్రించి లేఁడు. ఆ భగవంతుఁడే బ్రహ్మయం దంతర్యామియై ప్రవేశించి సృష్టి కార్యము చేయును. ఆయనయె రుద్రునియందుఁ బ్రవేశించి సంహారకార్యము చేయును. భారతయుద్ధ మం దర్జునుఁడు నిమిత్తమైనట్లు బ్రహ్మరుద్రులు నిమిత్తమాత్రులు. వీరు భగవంతుఁడగు నారాయణుని విభూతులు. ఈ ప్రపంచమంతయుఁ దన యేకాంశమున నిలువఁబడియున్న దని కదా శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు చెప్పెను. "విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్" భ.గీ. ౧౦-౪౨. "ఏ పరమేశుచే జగము లీ సచరాచరకోటిచే నము। ద్దీపిత మయ్యె నే విభుని - దివ్యకళాంశజ లబ్జగర్భశా-రీపతి ముఖ్య దేవ మునిబృందము" భాగ. ఈ యర్థమునే సమస్తగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి.

విష్ణో స్సకాశా దుద్భూతం జగత్తత్రైవ చ స్థితమ్।స్థితిసంయమకర్తాసౌజగతోఽస్య జగచ్చ సః। యస్మాదిదం జగ దజాయత యత్ర తిష్ఠ। త్యంతే సమస్త మిద మస్తముపైతి యత్ర।తస్మై నమ స్సదసదాదివికల్పశూన్య। చైతన్యమాత్ర వపుషే. పురుషోత్తమాయ।।సృష్టి స్థిత్యంతకరణాత్ బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకాం।స సంజ్ఞాం యాతి భగవానేకఏవ జనార్దనః।।చతుర్విభాగ సంసృష్టౌ చతుర్ధా సంస్థితస్థితౌ।।ప్రలయంచకరో త్యంతే చతుర్భేదో జనార్దనః।। ఏకే నాంశేన బ్రహ్మసౌ భవ త్యవ్యక్తమూర్తిమాన్।।ఏకాంశేన స్థితో విష్ణుః కరోతి పరిపాలనమ్। అన్యేత్య తమసో వృత్తి మంతకాలే తదా ప్రభుః। రుద్రరూపీ భగవా నేకాంశేన భవ త్యజః।। రుద్రకాలాంతకాద్యాశ్చ సమస్తాశ్చైవ జంతవః। చతుర్ధా ప్రళయా యైతే జనార్దనవిభూతయః।। యత్కించి త్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన వైద్విజ।తస్య సత్త్వస్య సంభూతౌ తత్సర్వం వైహరే స్తనుః। హంతి యావ త్క్వచి త్కించి ద్భూతం స్థావరజంగమమ్।జనార్దనస్య తద్రౌద్రం,మైత్రేయాం

తకరం వపుః। ఏవ మేకో జగత్స్రష్టా జగత్పాతా తథాజగత్। జగద్భక్షయితా దేవః సమ స్తస్య జనార్దనః॥ వి.పు.౧-౧౨. భగవంతుఁడగు విష్ణువు రజోగుణము విశేషముగఁ గల జీవులయందుఁ బ్రవేశించి వారిచే సృష్టి కార్యమును - తమోగుణము గలవారి యందుఁ బ్రవేశించి సంహారకార్యమును, సత్త్వగుణము గలవారి యందుఁ బ్రవేశించి రక్షణమును జేయుచుండును. కావున సమ స్తమునకు వా స్తవ ప్రయోజక క ర్త భగవంతుఁ డనియు నైమి త్తిక ప్రయోజ్యక ర్తలు జీవులనియు నెఱుఁగ వగు.

మ. నర దేవాసురయక్షకింపురుషగం♦ధర్వాహివిద్యాధరో
త్కరసిద్ధామరకిన్న రావళుల వి♦క్రాంతాద్యు విష్ణూపమున్
నరదేవో త్తము రామునిన్ దురములో♦నన్ మార్కొనం జాల రె
వ్వరు నెక్కాలము నందు నెల్లయెడ స♦ర్వప్రాణిజాలంబులన్. ౧౧౭౩

అర్థములు. విక్రాంతాద్యున్ = పరాక్రమము గల వారిలో మొదటివాఁడు, విష్ణూపమున్ = విష్ణువుతో సమానుని - అవతారమూర్తి యగుట సమత్వము చెప్పఁ బడెను. నరదేవో త్తము = (౧) రాజులందు శ్రేష్ఠుని - (౨) నరులందు దేవతలందు నుత్తముని - దురములోనన్ = యుద్ధము నందు.

తా త్ప ర్య ము.

మనుష్యులు- దేవతలు - అసురులు - యక్షులు-కింపురుషులు - గంధర్వులు - పన్నగులు-విద్యాధరుల సమూహములు-సిద్ధులు-తక్కిన దేవజాతులవారు - కిన్నరులు వీరల సమూహములలోఁ బరాక్రమమున మొదటివాఁడగు విష్ణుసమానుని, రాజులలో శ్రేష్ఠుని, రామచంద్రమూర్తిని యుద్ధమునందు నెవ్వరైనను నేకాల మందైనను ఎల్ల ప్రదేశములందును సర్వప్రాణి సమూహములం దెవ్వరైనను నెదిరింప జాలరు. అంశము పూర్ణమును నెంౖదైన నెదిరింపఁ గలదా ? సముద్రములోని యల లన్నియును గలసి సముద్రముతో విరోధించి బ్రదుకఁ గలవా ?

౧౧౭౨ మొదలు ౧౧౭౫ వఱకుఁ గల పద్యములందు రామచంద్రమూర్తి 'రామపదేనాసౌ పరబ్రహ్మాభిధీయతే' యనునట్లు త్రికాల సత్యమగు పరబ్రహ్మ మని హనుమంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. అటు గాదేని యా కాలమునం దుండు రామ చంద్రమూర్తిని నంతకు ముందటివారు వెనుకటివారు, నెదిరింప లేరనుట యున్మత్త ప్రలాపము లగును.

క. రామునకు రాజసింహున, కా మహనీయాత్మునకును ♦ నవికలలోక
స్వామికి ద్రోహ మొనర్చితి, వే మెయి దుర్లభము బ్రదికి ♦ మొనఁగుట నీకున్.

అర్థములు. అవికల లోకస్వామికి = వికలముగాని సమ స్తమైన లోకము లను దన సొమ్ముగాఁ గల వానికి - ప్రభువునకు - ఏమెయిన్ = ఏ విధముగ నైనను.

తాత్పర్యము.

రాజులందు శ్రేష్ఠుఁడు, పూజ్యస్వభావము గలవాఁడు, సమస్తలోక ప్రభువు నగు రామచంద్రమూర్తికి నీవు ద్రోహము చేసితివి. కావున నీ వే విధముగ నాలోచించినను బ్రదుకఁ జాలవు.

తే. మూఁడులోకంబులకుఁ బ్రభు • ముఖ్యుఁ డైన
రామచంద్రుని రణమున • రాక్షసేంద్ర!
నాగయక్ష నిశాట గం • ధర్వ దేవ
దైత్యవిద్యాధరులు నైనఁ • దాఁకలేరు. ౧౧౭౫

తాత్పర్యము.

మూఁడు లోకంబులకుఁ బ్రభువు లగు వారిలో ముఖ్యుఁడగు రామచంద్రమూర్తిని నీ వొకఁడవు కాదు, నాగయక్షరాక్షస గంధర్వ దేవ దానవ విద్యాధరు లందఱు నొక్కటియై కూడ నెదిరింప లేరు.

తే. అధిప! బ్రహ్మ స్వభువు చతు • రాస్యుఁ డైనఁ
ద్ర్యంబకుఁడు రుద్రుఁ, డును బుర • హరుఁడు నైన
నింద్రుఁడు మహేంద్రుఁడును సురా • ధీశుఁ డైనఁ
గలన శ్రీరామవధ్యునిఁ • గావ లేరు. ౧౧౭౬

అర్థములు. సాధారణ దేవతలు రాము నెదిరింప లేకున్నను రక్షకు లని ప్రసిద్ధులైన పర(గొప్ప) దేవత లెదిరింపరాదా యనుటకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. అధిప - యిత్యాది-ఇందలి యొక్కొక్క విశేషణమును నా యా దేవత యొక్క శక్తి పరిపూర్ణతను దెల్పును. మొదటి రెండు మూఁడు పాదములను దల్లకిందుగా నన్వయించినచే యుత్కర్షాపకర్షములు చక్కఁగ నేర్పడును గాన నట్లే యన్వయించుకొనవలెను.

"ఇది పరమైశ్వర్యే" యను ధాతువుపైఁ బుట్టిన యింద్రశబ్దము త్రిలోకాధిపతి యని యర్థమును దెల్పును. ఇంద్రుఁడు త్రిలోకాధిపతి యయ్యును నింద్రునకు శత్రులను గెల్వ సామర్థ్యము లేదేమో యని యాశంకింపరా దనుచున్నది మహేంద్రుఁడను పదము. ఇంద్రుఁడు వృత్రాసురుని జంపుటచేత గొప్ప సామర్థ్యము కలవాఁడని ప్రసిద్ధి కలదుగదా. అట్లయ్యును రాముని దాఁకలేఁడని భావము. "మహాన్వా అయమభూ ద్యో వృత్ర మవధీ దితి, తన్మహేంద్రస్య మహేంద్రత్వ"మ్మను శ్రుతి మహేంద్రశబ్దమందుఁ బ్రమాణము. ఎంత సామర్థ్యము కలిగియున్నను సహాయసంపత్తి లేనిచో నే కార్యమును గాదుగదా యనుటకు సమాధానము సురాధీశుఁ డైన నను పదము. ఇంద్రుఁడు తనవలె బలశాలు లైన ముప్పదిమూఁడు కోట్ల దేవతలతోఁ గూడియున్నను రామునిఁ దాఁకలేఁడని భావము.

కృమునకుఁడైన యిందునికిని చేత గాకున్నను నుండ వచ్చును గాని సర్వ సంహారకుఁడైన రుద్రునికి రాముని దాఁకునట్టి శక్తి తప్పక యుండు ననుటకుఁ జెప్పుచున్నాడు. రుద్రుఁ డిత్యాది (౧) ప్రళయ కాలమందు జనులను సంహరించుచు నేడ్పించువాఁడు. (౨) రుతం వేదశబ్దం (బ్రహ్మణే కల్పాదౌ) రాతీతి రుద్రః అని యొక వ్యుత్పత్తి. సృష్ట్యాది యందు బ్రహ్మకు సమస్త వేదములను జెప్పువాఁడు. (౩) రుతా - నాదేన (సకల మిదం జగత్) ద్రావయతి - రంజయతీతి రుద్రః=నాద రూపుఁడై సకల జగంబులను సంతోషపఱుచువాఁడు. (౪) రుతా-ప్రణవస్య వేదస్య నాదేన-నాపయతి-ఇష్టం ప్రాపయ తీతి రుద్రః. ప్రణవముగాని, వేదముగాని యుచ్చరించు వారికిఁ గోరిక లీడేర్చువాఁడు. ప్రణవప్రతిపాద్యుఁ డనిగాని, వేదప్రతిపాద్యుఁడని గాని భావము. (౫) రుతం=సంసారదుఃఖం-దుఃఖహేతుం వా ద్రావయతీతి రుద్రః - సంసారదుఃఖమునో, దాని కారణమునో పోఁగొట్టువాఁడు. ఇంతశక్తి గలిగియున్నను రుద్రుఁడు రాముని దాఁక లేడని భావము. ఇతనికి సంహారకత్వశక్తి యొక కాలవిశేషము నందే, అనఁగాఁ బ్రళయకాలమునందే గాని సదా లేదేమో. కాఁబట్టియే రాముని జయింప లేఁడేమో యని శంకింప రా దను చున్నాఁడు. త్ర్యంబకుఁడు - త్రి+అంబకుఁడు=మూఁడు కన్నులు గలవాఁడు. నొసటనున్న మూఁడవకంటిలోని నిప్పు మంటలచేతఁ బ్రళయ భిన్న కాలమునను మన్మథునిఁ జంపి యుండలేదా. కాఁబట్టి యిట్లా శంకింపరాదు అని భావము. ఇదియుఁ గాక తాళీయము కా దనుచున్నాఁడు. పురహరుఁడు నైనను=మిక్కిలి బలవత్తరులైన త్రిపురాసురులను సంహరించిన వానికి రుద్రునికి శక్తిలోపమే లేదని భావము. ఇంతటివాఁ డయ్యును రాముని మాత్రము దాఁక లేఁడు. రుద్రునికి శక్తి లేకపోయినను బోనిమ్ము. "బ్రహ్మణః పుత్రాయ జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయ" యని శ్రుతి చెప్పినట్లు అంతటి రుద్రునికి జనకుఁడైన బ్రహ్మదేవునికైనను రాముని దాఁకు శక్తి యుండదా యనుటకు సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. బ్రహ్మ ఇత్యాది - బృంహతీతి బ్రహ్మ యని వ్యుత్పత్తి; సాటి లేని గొప్పవాఁడు బ్రహ్మ రుద్రునికిఁ దండ్రియైనను గర్మవశ్యుఁడే కదా. అయినచో నాతని కెట్లు లంత గొప్పశక్తి కలుగు ననుటకు సమాధానము. స్వభువు = కర్మపరతంత్రుఁ డయ్యును బ్రహ్మ పరులవలెఁ గాక తనకుఁ దానే జన్మించిన వాఁడు. కాన గొప్ప శక్తిమంతుఁడే యని భావము. ఎంత శక్తియున్నను సహాయసంపత్తి లేనిచో నెట్లు కార్యము నెఱవేర్చుననుటకు సమాధానము. చతురాస్యుఁడైనను = నాలుగు మోములచేతను సమస్త వేదములను నొక్కటేసారి యుచ్చారణ చేయుటచేతఁ గలిగిన గొప్ప యతిశయము కలవాఁడయ్యును, ఇంతటి గొప్పవాఁడయినను బ్రహ్మ రాముని దాఁకనేలేఁ డని భావము. ఈ ముగ్గురు ప్రత్యేకించి రాముని దాఁక లేరని యింతవఱకును జెప్పెను. ముగ్గురు కలిసి వచ్చినను రాముని దాఁకలేరని క్రియాపదముపై నున్న బహువచనము సూచించును. శ్రీరామవధ్యునిన్ =

శ్రీరాముల వారిచే వధింపఁదగినవానిని, "స్థానవినిగ్రహస్య చ" యన్నట్లు వారి వారి కనుగుణముగానే గదా శ్రీరాములవారు శిక్ష విధింతురు. అట్లు వారు శిక్షించునప్పుడు వాని నెవరు రక్షింపనేర్తు రని భావము. కలవన్ గావలేరు – వీరు రామునితో యుద్ధము చేసి యా వధ్యుని సంరక్షింప శక్తి గలవారు కారు. ఇట్లు కాక పోయినను వీరు రాముని శరణుజొచ్చి యా వధ్యుని విడిపింపుమని వేఁడి కాపాడుటకు మాత్రము శక్తికలవారే యని కలఁ ననుపదము సారస్యము.

"హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే" యని బ్రహ్మదేవుఁడే పరదేవత యనియు, "న సన్న చాస చ్ఛివ ఏవ కేవల" యని రుద్రుఁడే పరదేవత యనియు, ఇంద్రో మాయాభిః పురురూప ఈయతే" యని యింద్రుఁడే పరదేవత యనియు వేదమున నచ్చటచ్చట నీ ముగ్గురిని బరదేవతలుగాఁ జెప్పియున్నను నా ముగ్గురి కన్నను రాముఁడే పరాత్పరుఁ డని యీ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను. వేదాంతమునందు సత్, బ్రహ్మ, ఆత్మ యిత్యాదు లైన సామాన్యశబ్దంబులు పెక్కు లున్నవి. హిరణ్యగర్భ శివేంద్రాదులైన విశేష శబ్దంబులును ననేకము లున్నవి. వాని కన్నిటికిని శ్రీరాముల వారేయని పరాత్పర నిరాకరమైన యీపద్యములోని శ్రీరామ శబ్దముసూచించును. రక్షకు లని ప్రసిద్ధిఁ గాంచిన పరదేవతలను జెప్పెడి యీ సందర్భమున నింద్ర రుద్ర, బ్రహ్మలను మాత్రము చెప్పి విష్ణుమూర్తిని జెప్పమిచేత శ్రీరాముల వారే విష్ణుమూర్తియని పారిశేష్యమున నేర్పడును.

ఈ ప్రకారము విలోమముగఁ జెప్పినను జెప్పవచ్చును. లేక అనులోమముగఁ జెప్పిన జెప్పవచ్చును.

బ్రహ్మ సురజ్యేష్ఠుఁడు. అంతకంటె గొప్పవాఁడు దేవతలందు లేఁడు. నీయుంవను గ్రహించి నీగ వరము లిచ్చినవాఁడు, అట్టి వాఁడైనను నిన్నుఁ గావలేఁడు. అట్టి బ్రహ్మ యొక్క శిరస్సును దెగఁగొట్టినవాఁడు రుద్రుఁడు. నీ యం దనుగ్రహించి వరములు, బిరుదములు తన యాయుధము లిచ్చిన వాఁడు. అట్టి వాఁడును నిన్ను రక్షింపలేఁడు.

ఇఁక వీరే రక్షింపఁజాలనప్పుడు నీచేతఁ గట్టు పడిన యింద్రుని మాట చెప్ప నేల? వా రిరువురితోఁ గలిసిన బలవంతుఁడగును గదా యనిన వారు మువ్వురేకమైనను రామచంద్రమూర్తి చంపఁదలఁచిన వానిని గావలేరు. యుద్ధము చేసి నిన్ను రక్షింపలేరు కాని కాకాసురునివలె శరణాగతి చేయుటచే రక్షింపఁ గలరు.

"స బ్రహ్మ స శివ స్సేంద్ర" యనుచో విష్ణువును జెప్పక యాయన పరత్వమును శ్రుతి సూచించు నట్లు లిచ్చట నా మువ్వురే చెప్పఁబడి రనియు వీరు మువ్వురకు బరుఁడైన వాఁడు రామచంద్రమూర్తి యనియు సూచింపఁబడెను. "స బ్రహ్మ సశివ స్సహరి స్సేంద్ర" యను నది మాయావాది కల్పిత మగు నపపాఠ మని యెఱుంగు నది. ఛందోభంగము.

తాత్పర్యము.

ఓయీ రాక్షసరాజా ! చిల్లరదేవతల మాట యటుండనిమ్ము. నీ యందుఁ బ్రేమగలిగి వరము లిచ్చిన స్వయంభువు, నాలుగు మొగములు గల బ్రహ్మయైనను, మూఁడు కనులు గలిగి త్రిపురముల నాశము చేసిన రుద్రుఁ డైనను ముప్పదిమూఁడు కోట్ల దేవతల కధిపతి యయి యున్నాఁడే కాక మహేంద్రుఁడు నైన వాఁ డైనను గాక వీరు ముగ్గురు కలసి యైనను యుద్ధమునందు నిన్నుఁ గావలేరు. కావున నీకు రక్షకము శరణాగతియే.

క. అను హితయుక్త మనుకరిన వ,చనముల ధృతి చెడక హనుమ • సభఁ దన్నాడన్
విని దశవదనుఁడు కోపం, బున గుడ్లు దిప్పికొనుచు • భ్రుకుటి వడంకన్.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము హనుమంతుఁడు హితములైనను గఠినములైన మాటలను దన్ను సభలో నందఱు వినుచుండ ధైర్యముతోఁ జెప్పిన విని మహాకోపముతో గ్రుడ్లు గిరగిర ద్రిప్పుచుఁ గనుబొమలు ముడివడి వడఁకుచుండ—భ్రుకుటి-భ్రూకుటి.

—• ౫౨-వ సర్గము. విభీషణుఁడు రావణుతో దూతను జంపరాదని చెప్పుట •—

సీ. హనుమంతుఁ జంపఁగ • నాజ్ఞ సేయఁగ విని, దోషజ్ఞుఁ డైన వి•భీషణుండు
నిశ్చితార్థుండయి • నీతి నాలోచించి, తద్ధితకాంక్షి న•త్యంత హితము
వలికె నన్నను మృదు•వాక్యాల నిట్లను, క్షమియింప వయ్య రో•షంబు విడుము
దయఁ జూడు నామాట • తగవు విచారింపు, నయవిధిజ్ఞులు ధరా•నాథు లెందు
తే. దూత వధియింప నొల్లరు • దోష మగుటఁ,
గపిని జంపుట లోకవి•గర్హితంబు
రాజధర్మ విరుద్ధంబు • రాక్షసేంద్ర !
నిన్ను బోఁటికిఁ దగ దిది • నిర్జరారి ! ౧౧౭౪

అర్థములు. దోషజ్ఞుఁడు=పండితుఁడు, దోషములఁ దెలిసినవాఁడు. విద్వాన్విపశ్చి ద్దోషజ్ఞ స్సన్ త్సుధీః కోవిదో బుధః - అమర - నిశ్చితార్థుఁడు=నిశ్చయింపఁబడిన ప్రయోజనము గలవాఁడు. తత్ +హిత కాంక్షిన్ = రావణుని మేలుగోరి-నయవిధిజ్ఞులు=నీతిశాస్త్రము మెఱిఁగినవారు; లోకవిగర్హితంబు = జనులచే నిందింపఁబడినది.

తద్ధితము-విభీషణుఁడు చెప్పినది రావణునకు రెండు విధముల మేలు. (౧) రాజధర్మము నీతిశాస్త్రము నతిక్రమింప కుండుట. (౨) నీతో మాటలాడుటకై కట్టుపడి వచి నాను గాని యీకట్లు నన్నేమియుఁ జేయఁజాల వని లంకయంతయుఁ దానొకఁడే నాశము చేయఁగల వని హనుమంతుఁడు చెప్పెను. బ్రహ్మాస్త్రమునకుఁ గట్టు పడని వానిని జంపు వారెవరు ? దేహము పెంచియో కుఱుచ చేసియో కట్లు విడిపించికొని

రావణునిపై దూఁకిన నడ్డపడు వారెవరు ! అది యెంతటి యవమానకరము. కావున విభీషణుఁ డీ రెంటిని దప్పించెను.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుని జంపవలసిన దని యాజ్ఞ సేయఁగా విని పండితుఁ డగుటచే రావణు నాజ్ఞ రాజనీతివిరుద్ధ మని దాని యందలి దోష మెఱిఁగిన విభీషణుఁడు కార్యము నిశ్చయించి నీతి నాలోచించి రావణాసురుని మేలాలోచించి మిక్కిలి హితముగ నన్నతో మెత్తని మాటల వినయముతో నిట్లనెను. రాజా! క్షమింపుము. కోపము మానుము. వీనియందు దయచూపుము. న్యాయ మాలోచింపుము. నీతిశాస్త్ర మెఱిఁగిన రాజులు దూతను జంపుట దోషమని చెప్పరు. అందుఁ గ్రోఁతినిజంపుట లోకమువారు నిందించు కార్యము. రాజధర్మమునకు విరుద్ధమైన పని. సామాన్య రాజుల విషయమే యిట్లుండ నీవంటివాని విషయ మేమనవలెను. దేవతలను జయించిన నీవు క్రోఁతిని జంపించుటవలనఁ జేరా కీర్తియా ?

తే. క్షత్రధర్మంబునందు వి•శారదుఁడవు, మేలు మఱవనివాఁడవు • మేటి నీవు
ధర్మవిదులందు లోకఁపు•తప్పు నొప్పు, దెలియుదువు పరమార్థ సు•ధీవరేణ్యా !

తాత్పర్యము.

క్షత్రియుల ధర్మమునందుఁ బండితుఁడవు, కృతజ్ఞుఁడవు, సామాన్య ధర్మములను దెలిసినవారిలో నీకు సమానులు లేరు. జనులుచేయు తప్పులను నొప్పులను దెలిసిన వాఁడవు, పరమార్థము తెలిసిన పండితులందు నీవు శ్రేష్ఠుఁడవు.

క. చదువరి యగు నీబోఁటియు, మదిఁ గింకిరిఁ బూని కాని•మార్గము చనఁగాఁ
గొదుకనిచో నన్నాళ్ళలు, చదివిన చదువులకు ఫలము • శ్రమ యొకఁడెకదా.

అర్థములు. చదువు+అరి = చదువరి = పండితుఁడు, విద్యావంతుఁడు, నీబోఁటియు = నీవంటివాఁడును, కింకిరి = కోపము, కానిమార్గము = సరిగాని మార్గము - చెడుమార్గము, కొదుకనిచో = సందేహింపని యెడల.

తాత్పర్యము.

నీవంటి పండితుఁడును గోపమునకుఁ జాలుపడి సరిగాని మార్గమునఁ బోవ సందేహింపనియెడల నెంతో కష్టించి పెక్కుకాలము చదివిన విద్యకు ఫలము కష్టపడుట యొకటేకదా. చదివిన చదువు లందలి విషయంబు లనుష్ఠాన మందుంచుకొననివాఁడు విద్య నేర్చుటకై పడిన పాటు వ్యర్థము. మూర్ఖుఁడు పండితుఁడు నొక్కవిధముగ వర్తించిరేని వారి కిరువుర కేమి భేదము ? శ్రమపడి చదువుట యొకటియే భేదము.

క. కావున నసురేశ్వర! పరి,భావితపరిపంథి! యుచిత•భంగిని మది సం
భావించి దూతునిం దగ, నా విధి దండింపు మనిన • నాతం డలుకన్. ౧౧౮౧

అర్థములు. పరిభావిత పరిపంథి = అవమానింపఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడా !

తా త్ప ర్య ము.

కాఁబట్టి శత్రువుల దండించువాఁడా! ఔచిత్యము నాలోచించి దూత నే విధముగ దండింప న్యాయ్యమో యట్లు దండింపుము.

క. పాపాత్ముల వధియించుట, పాపం బగు నెట్లు శత్రు•భంజన! కావన్
పాపచరిత్రుని వానరు, వ్యాపాదితుఁ జేయువాఁడ • నని వచియింపన్. ౧౧౨

అర్థములు. వ్యాపాదితున్ = చంపఁబడిన వానిని.

తా త్ప ర్య ము.

విభీషణా! పాపాత్ముల దండించుట పాపమా? కావునఁ బాపపు నడవడి గల క్రోఁతిని జంపించువాఁడను. అని చెప్పఁగా,

ఇచ్చటఁ బాపము - రాజద్రోహము - శత్రుపక్షమున వచ్చుట - రాక్షసులఁ జంపుట.

ఆ. అధికదోషయుత మ•నార్యసమ్మతము న,ధర్మమూల మైన • దశశిరస్కు-
పలుకు లాలకించి • ప్రాజ్ఞుఁ డై న విభీష,ణుండు పరమతత్త్వధీచణుండు పలుకు.

అర్థములు. అధిక దోష యుతము = మిక్కిలి పాపములోఁ గూడినది. అనార్య సమ్మతము = పెద్దలు సమ్మతింపనిది. అధర్మమూలము = అధర్మము ఆధారముగాఁ గలది - పరమ తత్త్వ ధీ చణుఁడు = మిగుల సద్బుద్ధి నేర్ప సమర్థుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

మిక్కిలి దోషములోఁ గూడినది, పెద్దలు సమ్మతింపనిది, ధర్మ మాధారముగ లేనిది యగు రావణు మాట విని సద్బుద్ధి నేర్పఁగల సమర్థుఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు నగు విభీషణుఁ డిట్లు చెప్పెను.

పంచచామరము. క్షమింపు రాక్షసేంద్ర! ధర్మ•సంయుతంబు నా నుడిన్
శమంబుతోడ నాలకింపు • చంపరాదు దూతఁ గా
ర్యముల్ ఘటించువేళ నంచు • నన్నిజాతులందునున్
సమస్తసీమలందు సూరి•సంఘముల్ వచించెడిన్. ౧౧౪

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసరాజా! నీమాట కెదురు చెప్పుచున్నా నని కోపింపకుము. నా దోషము సహింపకుము. నేను ధర్మయుక్తముగాఁ జెప్పుచున్నాను. కోపము వదలి వినుము. దూతను దూతకార్యము చేయువేళఁ జంపరాదు. ఈ మర్యాద అన్ని జాతులందు నన్ని దేశములందుఁ గల దని పండితులు చెప్పుదురు.

సుగంధి. శాత్రవుండు వీఁడు, లేదు • సందియంబు, శిక్షకున్
బాత్రుఁడున్ మహాపకార • వారమున్ ఘటించుటన్
జైత్రవర్య! దూతపట్ల • సజ్జనాళి పల్కెడిన్
గాత్రపీడనంబు నాది • గాఁగఁ బెక్కుశిక్షలన్. ౧౧౫

అర్థములు. శాత్రవుండు = పగవాఁడు - మహా+అపకార వారమున్ = గొప్ప యపకారముల సమూహములను, జైత్రవర్య = జయశీలురలో శ్రేష్ఠుఁడా! గాత్రపీడనంబు = దేహమును బాధించుట.

తా త్ప ర్య ము.

జయశీలురందు శ్రేష్ఠుఁడా! నిన్ను జయించువాఁ డెవ్వఁడు లేఁడు. కావున వీఁ డేమో యనినాఁడని నీవు కోపింప వలసిన పని లేదు. వీఁడు పగవాఁడే. ఆ విషయమున సందేహము లేదు. వీఁడు గొప్ప యపకారము చేసినవాఁ డగుటచే దండింపవలసిన వాఁడే. అదియు నేను గాదనను. వీనిని క్షమించి విడువు మని నేను చెప్పలేదు. నేను జెప్పునది దూతను దండింపవలసిన విధిప్రకారము దండింపు మనుచున్నాను. దూతను దండించుటయందు దేహబాధ కలిగించుట కొన్ని విధములు పెద్దలచే జెప్పఁబడినవి. ఆ ప్రకారము దండింపుము.

క. తల గొఱిగించుట యంగవికలుఁగాఁ గావించుటయును • గశ వేయుటయున్
దెలియఁగ గుర్తులు వేయుట, పలుకుదు రివి దూతదండ•పద్ధతు లనుచున్ ౧౫

అర్థములు. అంగవికలున్=అవయవ హీనుఁగా - ముక్కు-కోయుట, చెవులు కోయుట మొదలయినవి. కశ = కొఱడా- చబుకు. దూతదండపద్ధతులు = దూతను దండించు మార్గములు.

తా త్ప ర్య ము.

తల గొఱిగించుట, యవయవ హీనుఁగాఁ జేయుట, కొఱడాతోఁ గొట్టించుట కఱ్ఱుగాల్చి వాఁతలు వేయుట- యీ మొదలయినవి దూతను దండించు విధము లని పెద్దలు చెప్పుదురు.

ఉ. అంతియకాని దూత వధ • కర్హుఁ డటం చన నాలకింప, నీ
యంతటిధర్మవేత్త యుచి•తానుచితార్థవినిశ్చితాత్ముఁడున్
శాంతిని మాని కార్యములు • సల్పఁ గడంగిన నింక నే ధరా
కాంతులు సత్త్వవంతులు ప్ర•గాఢతరాగ్రహ మాఁపువారలో! ౧౬

అర్థములు. ఉచిత+అనుచిత + అర్థ + వినిశ్చిత+ఆత్ముఁడున్=ఇదితగును ఇది తగదు అనువిషయమును నిశ్చయింప యోగ్యుఁడు - ధరాకాంతులు=రాజులు; సత్త్వవంతులు = బలవంతులు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ విధముగ దూతను దండింపుమని పెద్దలు చెప్పుచున్నారు గాని, దూతను జంపవచ్చునని యెవరును చెప్పఁగా నేను వినలేదు. నీ వంటి ధర్మము తెలిసినవాఁడు ఉచితము అనుచితము అను విషయమున నిశ్చయమైన మనస్సు గలవాఁడు, కోపముతోఁ గార్యములు ధర్మవిరుద్ధముగఁ జేయఁబూనెనేని యిఁక బలవంతు లగు నే రాజులు మిగుల దురాగ్రహమును నణఁపఁగలరు. వారికి నీవే మార్గదర్శి వగుదువు గదా.

సుగంధి. ఆరయంగ ధర్మవాద • మందుఁ గాని లౌకికా
చారమందుఁ గాని సర్వ • శాస్త్రబోధనంబునన్
ధారణన్ భవత్సముండు • దానవామరాళిలన్
వీరవర్య ! లేఁడు సుమ్ము • నీవె మేటి వన్నిటన్. ౧౧౮౮

అర్థములు. ఆరయంగన్ = విచారింపఁగా- బోధనంబునన్ = జ్ఞానమందు- ధారణన్ = జ్ఞప్తియం దుంచుకొనుట- భవత్సముండు = నీతో సమానుఁడు.

తాత్పర్యము.

చక్కఁగా విచారించి చూచిన ధర్మముగ వాదించు విషయమందుఁ గాని, లోకవ్యవహారము నడపుట యందుఁ గాని, సర్వశాస్త్రముల జ్ఞానమందుం గాని, చదివిన దానిని జ్ఞప్తియం దుంచుకొనుటయందుఁ గాని, దేవతలందుఁగాక దానవులందుఁ గాని నీతో సమానుఁడొక్కఁడును లేఁడు. ఏ విషయ మందైనను నీవే గొప్పవాఁడవు.

క. ఈకోఁతిఁ జంపితేనియు, నేకార్యము గలదు? వీని • నెవ్వం డంపెన్
వీకువ నవ్వానిని శిక్షితు శిఖాకలితుం జేయు టొప్పు • ఖ్యాతి యొసంగన్. ౧౧౮౯

అర్థములు. శిఖాకలితున్ = దండింపఁబడిన వానిని.

తాత్పర్యము.

వీనిని జంపితి వనుకో - దానివలన రాఁగల లాభమేమి ? విరోధ మంతతోఁ దీఱునా ? కావున వీనిని బంపిన వాఁడెవ్వఁడో వానిని దండించినఁగదా లాభము గలదు. పగ యడఁగును. కీర్తి హెచ్చును. వేరట్టులే యుంచి నీడో యొక కొమ్మను గొట్టిన లాభమేమి ?

క. ఖలుఁడైన సుజనుఁ డైనం గొలువునకై చిక్కి పరుల • కుం దఱ్ఱనముల్
పలికిన పలుకుల నొం డెడఁ, బలికెడు నద్దూతఁ జంప • భావ్యం బగునే? ౧౧౯౦

తాత్పర్యము.

మంచివాఁడో, చెడ్డవాఁడో కడుపుకూటి నిమిత్తము పరులకు లోఁబడి వారు చెప్పిన మాటలు మఱియొకచోటఁ జెప్పెడు దూతను జంప వచ్చునా ?

సీ. ఇతని నీవు వధించి • తేనియు జలనిధి, దాఁటి రాఁజాలిన • దర్పఘనుఁడు
వేఱొక్కరుఁడు లేఁడు • వీఁ డిల మడిసిన, రాజపుత్రులకు నీ • యోజఁ దెలిపి
వారిని గొనివచ్చు • వాఁడును గలుగండు, కాన యుద్ధముమాట • కలుగఁ బోదు
యుద్ధప్రియుండవు • యుద్ధసముత్కంఠ, రతులు నీ భటులు దు • ర్జయులు సుమ్మ
తే. యింద్రముఁడాదిగ దేవత • లెత్తిరేని, పోర నుత్సాహ మూనుటే • పురుషగుణము
గాక నీయట్టివానికిఁ • గడకుఁ ద్రోయ, కగునె దూతను జంపను • నసురనాథ!

అర్థములు. మడిసినన్ = చచ్చినయెడల, ఓజ=విధము - యుద్ధ సము

త్కంఠరణులు = యుద్ధమునందు విశేషము ప్రీతిగలవారు, దుర్జయులు = జయింప రానివారు.

తాత్పర్యము.

ఇతని నీవు చంపితివా సముద్రము దాటి రాఁగల బలశాలి మఱి యొక్కఁడుండఁడు. నీ డిక్కడఁ జచ్చెనా యీవార్త రామలక్ష్మణులకుఁ దెలిపి వారినిఁ బిలుచుకొని వచ్చువాఁడును గలుగఁడు. కావున యుద్ధప్రసక్తి లేకయే పోవును. ఇక్కడ నింత ఘోర కార్యము నీనిచేఁ జేయించిన దానికై వారిని నీవు దండింప వలసి యున్నది. కావున యుద్ధము మానుపని చేయరాదు. నీవు యుద్ధమునందాసక్తి గలవాఁడవు. యుద్ధమనిన భయపడు వాఁడవుగావు. నీ భటులో యుద్ధ మెప్పుడెప్పుడు వచ్చునా యని యెదురు చూచుటయందుఁ బ్రీతి గలవారు. యుద్ధమునందు జయింప రానివారు. ఇఁక యుద్ధమునకు నీవు జంకనేల ? కావున నింద్రుఁడు మొదలైన వారందఱు దండెత్తి వచ్చినను యుద్ధము చేయుట యందుత్సాహమును వహించుటే మగతనము. దానిని నీవు తప్పింపఁ జూడరాదు. కావున దూతను జంపకుము.

క. హితులు మహామతులు సమా,హితులు కులోద్భవులు శస్త్ర•భృత్ప్రాగ్రసరుల్
జితకాశులు యోధులు సం,భృతులు భవత్సైన్యపతులు • మేటిబలాఢ్యుల్.

హితులు = నీ మేలు గోరినవారు - మహామతులు = గొప్ప యాలోచన చేయఁగలవారు, సమాహితులు = దానమానాదుల వశపఱుచుకొనఁబడినవారు - కులోద్భవులు = గొప్ప వంశమునఁ బుట్టినవారు - శస్త్రభృత్ = ఆయుధముల ధరించిన వారియందు - ప్రాగ్రసరుల్ = శ్రేష్ఠులు - జితకాశులు = యుద్ధమునందు జయము నొందువారు - ఏకవచనము జితకాశి - సంభృతులు = నీచే యుద్ధమునకై జీతములు గొని భరింపఁబడువారు.

తాత్పర్యము.

నీ సేనానాయకులు, నీ మేలు గోరువారు, మంచి యాలోచనలు సేయువారు జీతములు బహుమానము లిచ్చి చేర్చుకొన బడినవారు, గొప్ప వంశములఁ బుట్టిన వారు, ఆయుధములు ధరించువారిలో శ్రేష్ఠులు, యుద్ధములందు జయించు స్వభావము గలవారు, చక్కఁగ యుద్ధము చేయఁగలవారు; నీచేఁ బోషింపఁబడువారు, గొప్ప బలవంతులు.

క. వలసినచోఁ గొందఱు తమ, బలములతో దాడివెట్టి • పార్థివపుత్రుల్
నిలిచిన చోటికిఁ జని తమ,బలములు ప్రకటించు టదియ • పౌరుష మధిపా !

తాత్పర్యము.

రాజకుమారుల మీఁదఁ బగసాధింపవలె నని తలంపు గలదేని కొందఱు తమ సేనలతో దండెత్తి వారున్నచోటికిఁబోయి తమశక్తి సామర్థ్యములు చూపించుట పౌరుషముగాని యొక క్రోఁతిని దండించుట పౌరుషము గాదు. మేలుగాదు.

—• ౫౩ వ సర్గము. రావణుఁడు హనుమంతునితోఁకఁ గాల్ప నాజ్ఞఁజేయుట. •—

చ. అన విని నీవు పల్కినది • యంతయు సత్యము, దూతఁజంపుటల్
  సనయము గాదు, పీనుటయు • సమ్మతి గా, దొకశిక్ష వీనికిన్
  జనుఁ బొనరింపఁ, గ్రోఁతులకు • సమ్మతభూషణ మాటఁ దోఁక నా
  నిని దెగఁగాల్చి పుచ్చుటనె • నిర్మలతేజ యథార్హదండ మా. ౧౧౯౮

అర్థములు. సనయము=నీతితోఁ గూడినది-సమ్మత భూషణము= ఇష్టమైన యలంకారము.

తా త్ప ర్య ము.

విభీషణా ! నీవు చెప్పినదంతయు సత్యము. దూతను జంపుట రాజనీతికిఁ దగిన కార్యము గాదు. వీని నూరక విడిచి పెట్టుటయుఁ దగదు. వీని కేదియో యొక శిక్ష విధింపవలెను. క్రోఁతులకుఁ దోఁక యిష్టమైన యలంకారము. కావున దానిని గాల్చి పంపుట వీనికిఁ దగిన దండ మగును.

తే. అంగవైరూప్యకర్శితుఁ • డైన వీనిఁ, జూచి యాతనిచుట్టముల్ • సుహృదు లెల్ల
  నవ్వుదురు గాక వీని నీ•నగరమునను, దోఁకఁ గాల్చుచుఁ ద్రిప్పుఁడీ•తూర్ణముగను.

అర్థములు. అంగవైరూప్య కర్శితుఁడు=అవయవములు చెడుటచే దుఃఖించువాఁడు- సుహృదులు = మిత్రులు- తూర్ణముగను = శీఘ్రముగ.

తా త్ప ర్య ము.

అవయవములు విరూపము పొందుటచేఁ గృశించు వీనిని చూచి వీని చుట్టములు స్నేహితులు నవ్వునట్లు వీని తోఁక గాల్చుచు నీ యూరంతయు వేగముగఁ ద్రిప్పుఁడు.

సీ. అనుచు దశగ్రీవుఁ • డాజ్ఞ సేయఁగ విని, రాక్షసుల్ ప్రాఁతవ•స్త్రములు దెచ్చి
  చమురునఁ దడిపి వా•లమునకుఁ జుట్టుచోఁ, నెందుకట్టెల రేఁగి•మండునవహ్ని
  విధమునఁ దనమేను • వృద్ధిచేయఁ గడంగె, వారును జెలరేఁగి • వాలమునకు
  నిప్పు దగిల్చిన • నిష్ఠురామర్ష ప, రీతాత్ముఁ డై వాత•సూతి చెలఁగి
తే. బాలభాస్కరుపగిదినై • వాలమునను, జుట్టుకొని యుండునసురుల• నట్టె కొట్టెఁ
  దోఁక గాలుట గనుచు న•స్తోకముదము,గనిరి బాలురు వృద్ధులు • కాంత లెల్ల.

అర్థములు. నిష్ఠుర+అమర్ష + పరీతాత్ముఁడు = కఠినమైన కోపముచే నావరింపఁబడిన మనస్సు గలవాఁడు- వాతసూతి = వాయుపుత్రుఁడు, అస్తోక ముదము = గొప్ప సంతోషము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము రావణుఁ డాజ్ఞ చేయఁగా విని రాక్షసులు ప్రాఁత గుడ్డలు దెచ్చి చమురునందుఁ దడిపి తోఁకకుఁ జుట్టినపుడు అంజనేయుఁడు ఎండుకట్టెలచే

విజృంభించి మండు వహ్ని వృద్ధిచెందునట్లు తనదేహము వృద్ధిచేయఁ దొడఁగెను. వారును జెలరేఁగి తోఁకకు నిప్పంటించిరి. అది చూచి హనుమంతుఁడు బాల సూర్యునివలెనై మిగులఁ గోపించి యా తోఁకతోనే వారి నట్టె కొట్టెను. తోఁక గాలుచుండుట చూచి పిల్లలు, పెద్దలు, స్త్రీలు చాల సంతోషించిరి.

—• రాక్షసులు తోఁకఁ గాల్చుచుండ హనుమ యాలోచించుట •—

సీ. తనచుట్టు ముట్టి యా • దనుజాళి లేపఁగఁ, దనలోన నిట్లని • తలఁచె హనుమ
కర్తవ్య మెద్ది యి • క్కాలంబునను నాకు, వీరు కట్టిరి గాక • కోరినంత
నా కడ్డమే త్రెంచి • వీరునఁ బాశముల్, గాల రాచని వీరి • నేలఁ బెట్టి
భర్తృహితార్థమై • పరఁగన యేనియు; రావణాసురు నాజ్ఞ • రాక్షసులును
ఆ. నన్నుఁ గట్టి కీడు • నా కొనరించిన,వారు గార; యిది శు • భంబె చూడ;
రణమునందు నెల్ల • రాక్షసులను గూల్ప, నొకఁడ నేర్తునైన • నోర్చువాఁడ.

అర్థములు. కర్తవ్యము = చేయఁదగినది.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు రాక్షసు లందఱు చుట్టుకొని బాధింపఁగా హనుమంతుఁ డిట్లు లాలోచించెను. వీరు నన్నుఁ గట్టిరి గదా! ఇప్పుడు నేను జేయఁదగిన పని యేది? నేను విడిపించుకొనవలయు ననిన వీరు నా కడ్డమా! త్రాళ్లూడఁదీసికొని వీరి నందఱను నేలఁ బెట్టి కాల రాపనా? అయినను ఆక్రోశమునకు సమయముగాదు. భర్తకేది మేలో యది నే నాలోచింపవలయును. ఇంతకు వీరి నిప్పుడు నే నేల కొట్టవలె! రావణాసురు నాజ్ఞప్రకారము వీరు నన్నుఁ గట్టి నాకేమియుఁ గీడు చేసిన వారు గారు. మేలే చేయుచున్నారు. ఈ రాక్షసుల నందఱను గొట్టవచ్చును. గాని సహించుకొనెదను. వెలవనఁగా:—

తే. రాత్రివేళను దుర్గక • ర్మంబు తెలియఁగ, సాధ్యపడ దయ్యె నెల్లను • జక్కఁజూడ
నే నిశాక్షయమం దొప్పు • నెల్లఁ జూడ, నవనిభర్తకు నయ్యది • హర్ష మొసఁగు.

తాత్పర్యము.

కోటలు కట్టిన విధము రాత్రివేళ చక్కఁగాఁ జూడ సాధ్యపడినది గాదు. ఈ యుదయ కాలమున నంతయుఁ దిరిగి చూచితినేని రాజున కది సంతోషకరముగ నుండును.

ఉ. కావున వీరు నన్నుఁ బెడ • కట్లను గట్టినఁ గట్టనిమ్ము, మై
కావర మెత్తి కాల్చినను • గాల్పఁగ నిమ్ము యిట్టు లీడ్చిరా
పోవని సీడ్వ నిమ్ము, హృద • యవ్యథ యేమియు లేదు, దైత్యచే
ష్టావిపరీత వర్తనల • సర్వముఁ దీర్చెద నడ్డిలో వెసన్. ౧౧౯

తా త్ప ర్య ము.

కాఁబట్టి నన్ను వీరు తెక్కలు విఱిచి కట్టిరా కట్టనిమ్ము, గర్వించి నా దేహమును గాల్చిరా కాలనిమ్ము. ఆ ప్రక్క కీ ప్రక్క కీడ్చిరా యీడ్వనిమ్ము. మనస్సున నాకేమియు బాధ లేదు. వీరి విపరీత చేష్టల నన్నిటిని వడితోఁ గూడ నప్పుతీర్చెదను.

ఉ. ఇప్పుగిదిం దలంచు నెడ • నెంతయుఁ గేరుచు రాక్షసాగ్రణుల్
దప్పక శంఖభేరినిన•దంబులతోఁ బురి వాడవాడలన్
ద్రిప్పిరి ఱొప్పి రెంతయును • దిట్టిరి కొట్టిరి కొంద ఱార్చుచున్
జప్పటు లొప్పఁ గొందఱును • సంభ్రమ మారఁగ వెంట వంటఁగన్. ౧.౨౦౦

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుఁ డిట్టు లాలోచించు చుండఁగా రాక్షసులు విజృంభించి శంఖములు భేరులు వాయించుచు వాడ వాడఁ ద్రిప్పిరి. ఱొప్పిరి, కట్టిరి, కొట్టిరి, తిట్టిరి. కొంద ఱఱచుచుఁ జప్పట్లు కొట్టుచుఁ గూడవచ్చిరి.

చ. హనుమ యథాసుఖంబుగను • నాశరపంక్తులు వెన్నడింపఁగాఁ
గనుఁగొనెఁ దత్పురంబునను • గ్రంతయుఁ గ్రంతయు సందు సందు నొ
య్యనఁ జని వాడ వాడయును • నాయతవీథులు గూఢదేశముల్
ఘనగృహకాంతరంబులు న•గారములున్ విలసద్విమానముల్. ౧.౨౦౧

అర్థములు. ఆశరపంక్తులు=రాక్షసుల గుంపులు- వెన్నడింపఁగా=వెంటఁ రాఁగా- క్రంతయు=రచ్చ- సందు = సన్నత్రోవ, గూఢదేశముల్ = రహస్య ప్రదేశములు, ఘనగృహకాంతరములు = పెద్దయిండ్లకుఁ గల రహస్యపుఁ ద్రోవలు - 'ప్రచ్ఛన్న ద్వారమంతర'మ్మని వైజయంతి. అగారములు=సాధారణ గృహములు - విమానములు=మేడలు.

తా త్ప ర్య ము.

రాక్షసులు వెంట రాఁగా హనుమంతుఁడు కష్ట మనువదిలేక, యా నగరంబున సందు సందు, గొంది గొంది, వాడ వాడ, వీథి వీథి, రహస్య ప్రదేశములు, పెద్ద యిండ్లకుగలదొంగత్రోవలు, సాధారణ గృహములు, పెద్ద మేడలు తిరిగి తిరిగిచూచెను.

మ. ఇతఁడే చారుఁడు చూడుఁ డోయసురు లం • చెల్లెత్తి రక్షోభటుల్
వితతారావము నింప గుంపు లగుచున్ • వృద్ధుల్ శిశుల్ స్త్రీలు దీ
పితలాంగూలు సమీరనందనుని సం•ప్రీతిం గనన్ వచ్చి, రా
వితముం గొందఱు రాక్షసాంగనలు పృ•థ్వీపుత్రితో జానకీ! ౧.౨౦౨

అర్థములు. చారుఁడు = వేగువాఁడు, ఎల్లెత్తి = గొంతెత్తి-బిగ్గఱగా, వితతారావము = విస్తారధ్వని, దీపితలాంగూలు = మండుచున్న తోఁకగలవాని, వితమున్ = విధము.

తా త్ప ర్య ము.

ఓ రాక్షసులారా ! వీఁడే మన యూరికి వచ్చిన వేగులవాఁడు. రండు.

చూడుఁడు. అని గొంతెత్తి గట్టిగా రాక్షస భటులు కేకలు వేయఁగా పిల్లలు పెద్దలు ముదుసళ్ళు గుంపులు గుంపులుగా వచ్చి తోఁక గాలుచున్న హనుమంతుని సంతోషముతో వచ్చి చూచిరి. వారిలోఁ గొందఱు రాక్షసస్త్రీలు పరువెత్తిపోయి సీతాదేవితో.

క. ఎఱ్ఱని ముఖంబుతో గుఱు,గు ఱ్ఱని సీతో డఁ బల్కు • క్రోఁతిని నసురుల్
బిఱ్ఱుగఁ గట్టియుఁ దోఁకను, జఱ్ఱనఁ గాల్చుచును బురముఁ • జుట్టెద రనినన్.

తా త్ప ర్య ము.

జానకీ ! యెవఁడో యెఱ్ఱని ముఖముతో గుఱ్ఱు గుఱ్ఱని నీతో ముచ్చటలాడెనే యా క్రోఁతిని బట్టుకొని రాక్షసులు బిఱ్ఱుగఁగట్టి తోఁకను చుఱ్ఱని కాలుచుచు నూరిలోఁ ద్రిప్పుచున్నారే యని చెప్పిరి.

దీనివలన వీరు సీతాదేవి కావలికత్తె లనియు, సీతాంజనేయుల సంభాషణము గొందఱు వినుచుండి రనియు వారి మాటలు వారి కర్థము కాలే దనియు నేర్పడెను.

--- • సీతాదేవి యగ్నిహోత్రునిఁ బ్రార్థించుట. • ---

తే. మంగళాత్మిక సతి యాత్మ • మరణతుల్య
మైన వాక్కులు విని విక • చాంబుజాక్షి
శోకసంతప్త యయి కపి • శుభముఁ గోరి
హుతవహుని గూర్చి యి ట్లని • నుతి యొనర్చె. ౧౨౦౪

అర్థములు. మంగళ+ఆత్మిక = హనుమంతుని మేలుగోరు మనస్సుగలది. ఆత్మమరణతుల్యము = తన చావుతో సమానము- హనుమంతుఁడు చచ్చెనా తాను చచ్చినట్లే యని తలఁచునది. వికచాంబుజాక్షి = వికసించిన కన్నులు గలది. శోకసంతప్త = వ్యసనముచే మిగులఁ దపించినది. హుతవహునిన్ = అగ్నిహోత్రుని, నుతి = స్తోత్రము.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుని మేలుగోరుచున్న పతివ్రత యగు సీతాదేవి ముందు హనుమంతుని పరాక్రమము, రాక్షసవధ విని సంతోషముతో వికసించిన కన్నులు గలదై యుండినది. ఇప్పుడీ తన మరణముతో సమానమైన వార్త విని మిగుల వ్యసనపడి యాయన మేలు గోరి యగ్నిహోత్రు నిట్లు ప్రార్థించెను.

తే. భర్తృశుశ్రూష యొనరించు • పడఁతి నేనిఁ, దపములను నిష్ఠ సలిపిన • తరుణి నేని
నేఁ బతివ్రత నగుటయు • నిక్క మేని,హనుమనెడ శైత్య మూనుమీ • యగ్ని దేవ!

తా త్ప ర్య ము.

నేను పతిసేవ చేయు స్త్రీనై యుంటినా, నేను దపమును నిష్ఠతో సలిపి యుంటినా, నేను నిజముగాఁ బతివ్రతనై తినా, యగ్నిహోత్రుఁడా ! హనుమంతునకు శీతలుండ వగుము.

క. ఇనకులతిలకుం డగు రాముని కన్నా మీఁదఁ గరుణ • మొనయున యేనిన్
గన భాగ్యశేష నేనియు, హనుమయెడన్ శీతలుండ • వగుము హుతాశా! ౧౨౦౬

తా త్ప ర్య ము.

సూర్యవంశము వారిలో శ్రేష్ఠుఁ డగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నా మీఁద దయ గలదేని, నాకింకను గొంచెము భాగ్య మనుభవించు నదృష్టము గలదేని యగ్నిదేవా! హనుమకు శీతలుండ వగుము

క. ఘనమతి రామునికూటమి, ననవరతముఁ గోరుదాన • ననుచున్ శుభశీ
ల న టంచు నతఁడు నమ్మిన, హనుమయెడన్ శీతలుండ • వగుము హుతాశా!

తా త్ప ర్య ము.

గొప్ప మనస్సుగల రామచంద్రునితోడి సాంగత్యము నే నెల్లవేళఁ గోరుచుండుదాన నని, మంచి నడవడి గలదాన నని హనుమంతుఁడు నమ్మియుండెనా యాయనకు నగ్నిదేవా శీతలుండ వగుము.

తే. సత్యసంగరుఁ డైన భా • స్కరసుతుండు
సరగ సుగ్రీవుఁ డిట వచ్చి • సతము నన్ను
ముంచు శోకాబ్ధినుండి దాఁ • టించు నేని
హనుమయెడ శైత్య మూనుమీ • యగ్నిదేవ! ౧౨౦౮

తా త్ప ర్య ము.

వంచన లేక యుద్ధము చేయుసుగ్రీవుఁడు శీఘ్రముగ నిటకువచ్చి, మిమునకనన్ను బాధించు నీ శోక సముద్రమునుండి దాఁటించుట సత్యమేని యగ్నిదేవా! హనుమంతుని గూర్చి శీతలుండ వగుము.

హనుమంతుని విషయమున నగ్నిహోత్రుఁడు చల్ల వాఁడయ్యెనా యివన్నియు సత్యము లని భావము.

రామచంద్రమూర్తి బ్రహ్మాస్త్రము సంధించి నిన్ను రూపు మాపెద నని బెదరించినను సముద్రుఁడు నా స్వభావగుణము నేను విడువ నని చెప్పఁ గలిగెను గాని సీతాదేవి మాట మాత్రమునఁ దన దాహకశక్తి వదలి యగ్ని చల్లపడెను. ఎంతటి మహాత్ములకైనను బురుషులకు సాధ్యము గానిది, పతివ్రత లగు స్త్రీలకు సుసాధము లని యెఱుంగ నగు.

కొంద ఱీ యశోకవనమున నుండునది యింద్రజాలపు సీత యని యిది మాయారూప మని వ్రాసియున్నారు. మాయారూపములకు రావణుని భస్మము చేయఁగల నను శక్తియు-నగ్నిహోత్రుని జల్లనగాఁ జేయు పాతివ్రత్యమహిమయుఁ గలుగునేమో వారకు లాలోచింపవలెను. ఈ మాయాసీత పతి శుశ్రూష చేసినది కాదు. తపము లాచరించినది లేదు. ఇట్టి మాయాసీత మాటలకు నగ్నిహోత్రుఁ డెట్లు చల్లపడెను. ఈ మాయాసీత భాగ్యశేషగాదు. ఏలన నగ్నిహోత్రములోఁ బ్రవేశించినపుడు రూపు

లేక పోయెను. ఆవల సుఖ మనుభవించినది లేదు. కావున నీ మాయాసీత వాక్యము లెట్లు సత్యము లయ్యెను.

సుగ్రీవుఁడీ మాయాసీతను దుఃఖమునుండి దాఁటించినవాఁడు కాఁడయ్యె. కావున నీమె యథార్థసీతయే కాని మాయాసీత గాదు.

అష్టాక్షర మంత్రమందు (౧) ప్రణవము (౨) నమస్సు. (౩) చతుర్థీ విభక్తి యుక్తమైన నారాయణపదము గలవు. అందుఁ బ్రణవము జీవాత్మ పరమాత్మకే యుపకరణము, ఆయన సేవకే జీవాత్మ వినియోగపడవలయు నని తెలుపును. (౨) నమస్సు, స్వాతంత్ర్య రాహిత్యమును కేవల పారతంత్ర్యమును దెలుపును. (౩) భగవత్ప్రియమైన భాగవత సేవ దెలుపును. భాగవతసేవ భగవత్ప్రీతికరము. ఈ విషయములు పూర్వకాండముల వివరింపఁబడెను. ఈ మూఁటియందు మొదటిది లక్ష్మణుఁడు, రెండవది భరతుఁడు, మూడవది శత్రుఘ్నుఁడు ననుష్ఠానముచే దెలిపిరి. ఈ మూఁటిని సీతాదేవి యొక్కతెయే యనుష్ఠించి చూపెను. ఎట్లన "ఉర్విజ నీవును గూడి యాడుచున్ గొండల పేటులన్ నిదుర గూరియ యున్నను మేలుకొన్నఁ గోదండ ధరుండనై మెలఁకువ దాలిచి సర్వము సేవ తీర్చెదన్" (అయోధ్య.౮౮౨) అని చెప్పి యా ప్రకారము యావజ్జీవము లక్ష్మణుఁడు శుశ్రూష చేయుచుండెను. భరతుఁడు "ఈ రాజ్యము నేను రాముని విట్టగుటన్ నీవ చెప్పుమీ ధర్మగతిన్" (అయోధ్య ౧౯౫౯) అని చెప్పి కేవల పరతంత్రుఁడై రాముఁడులేని యయోధ్య యందుండ నొల్లక పల్లెటూర వానప్రస్థునివలె వసించెను.

శత్రుఘ్నుఁడు (అయోధ్య.౨) రామపరతంత్రుఁడై భాగవతుఁడైన భరతునకుఁ బ్రీతికరముగ వర్తించుచుండెను.

సీతాదేవి భర్తృశుశ్రూష నొనరించు పడఁతినేని యని తెలిపి తన రామ కైంకర్యమును స్థిరపఱిచెను. రావణుని దగ్ధము చేయనని, హనుమంతుని వెంట రానని చెప్పి యట్లు చేయుటకు, దాను స్వతంత్రురాలఁగానని తెలిపి తన పారతంత్ర్యమును బ్రకటించెను. (౩) ఇప్పుడు రామదాసుఁడగు హనుమద్భాగవతునకు నపాయము లేకుండఁజేసి భాగవతప్రీతి కనఁబఱిచెను.

ధర్మసందేహము:— "శీతో భవ" చల్లగాఁ గమ్మని అనిన మాత్రముననే యగ్నిహోత్రుఁడు చల్లనయ్యెను. అట్లులే "హతో భవ" చావుము అని చెప్పి యుండిన రావణుఁడు చచ్చియుండును. ఈ నిదర్శనముఁబట్టి యంతటిశక్తి యామె యందుఁ గలదని యంగీకరింపవలసినదే. కాని రావణుతో నిన్ను దగ్ధునిఁ జేయఁగలను గాని నా భర్త యాజ్ఞ లేదు. కావున నా తపస్సు వ్యర్థమై పోవుట యొల్లను. కావున నిన్ను శపింపనని చెప్పెనుగదా. హనుమంతుని రక్షించుటకు మాత్రము భర్తయాజ్ఞ గలదా! దీని వలనఁ దపోహాని లేదా.

పరిహారము: సీతాదేవి యీ కార్యమును దుష్కామక్రోధ లోభములకు

వశపడి చేయలేదు. ఇది పరహింసాత్మకమైనది కాదు. స్వధర్మ విరుద్ధమైనది కాదు. కావునఁ దపోహాని లేదు. దయ యాధారముగాఁ గల పరోపకారముఁ అవశ్యకర్తవ్యమైన మిత్రభాగవత భర్తృహితలక్షణముఁ స్త్రీలకు రక్షాకార్యము స్వధర్మము. బిడ్డలను రక్షించుటయందు భర్తకుఁ గల స్వాతంత్ర్యము భార్యకుఁ గలదు. మగని నడిగి భార్య బిడ్డల కన్నము పెట్టవలసిన పని లేదు. దానికి భర్త యాజ్ఞ యనావశ్యకము. సీత సహధర్మచారిణి కదా. దీని వలనఁ బారతంత్ర్య హాని లేదు. ఆత్మరక్షార్థము ప్రవర్తించినది కాదు గదా. పారతంత్ర్య మనునది స్వరక్షావిషయమేఁ నే నిట్లు చేసెదనుఁ దీని నీ వంగీకరింపు మని భర్తకుఁ జెప్పలేదు. భర్త చేయవలసిన కార్యము తాను చేయలేదు. భర్త చేయవలసిన పని యాయన యాజ్ఞ లేక స్వతంత్రించి తాను జేసిననే పారతంత్ర్యహాని కాని స్వధర్మనిర్వహణమందు భర్తయాజ్ఞతోఁ బనిలేదు.

వధ స్త్రీ కార్యము గాదు పురుష కార్యము. అట్టిదానిని భర్త యనుజ్ఞ లేక తన సుఖమునకై స్వతంత్రించి చేసినఁ బారతంత్ర్యహాని. క్రోధమునకు వశపడుటచేఁ దపోహాని. నేను విడిచి పోవుచున్నాను. నిన్ను నీవు కాపాడు కొమ్మని నలుఁడు చెప్పినట్లు రామచంద్రమూర్తి చెప్పలేదు. కావున సీతాదేవి చేసినది యకార్యముగాదు. ఇంతకు సీతాదేవి యగ్నిని బ్రార్థించెను గాని నా తపోబలముచే నీ విట్లుకమ్మని శాసింపలేదు.

—• అగ్ని చల్లనైనందుకు హనుమంతుఁ డాశ్చర్య పడుట. •—

సీ. అని వేఁడు సీతకు • హనుమంతుసేమంబు, వచియించువిధమున • వహ్ని సప్ర
దక్షిణశిఖుఁ డయి • తనరెను; దేవిపై, వాలాగ్నియుతుఁ డయ్యె • వాయువపుడ
ప్రాలేయమారుత • ప్రాయుఁడై వీచెను, హనుమయుఁ దనలోన • నబ్బపడుచు
ధగ ధగ మండియుఁ • దాపంబుఁ గూర్పఁడు, శీతలుండై వహ్ని • హేతు వేమొ
ఆ. తెలిసెఁ దెలిసె రామ • దేవునిమహిమను, మల నొకంతు వార్ధి • మధ్యమునను
గనుచు నక్రజంబు • గొనితి నియ్యదియును, నతనిమహిమ సంది • యంబు లేదు.

అర్థములు. సప్రదక్షిణ శిఖుఁడయి = ప్రదక్షిణముగాఁ దిరుగుచున్న శిఖలు గలవాఁడయి - ప్రాలేయ మారుత ప్రాయుఁడై = మంచు మీఁది నుండివచ్చు గాలివంటి వాఁడై.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము ప్రార్థించు సీతాదేవికి హనుమంతున కపాయము లేదని తెలుపువానివలె నగ్నిశిఖలు ప్రదక్షిణముగఁ దిరుగు వాఁడయ్యెను. కాలుచున్న తోఁక మీఁదనుండి వచ్చుగాలియు వేఁడిగరాక మంచుగాలి వచ్చునట్లు చల్లగా నామెపై వీచెను. ఇట్లు లగ్ని తన్నుఁ గాల్పక చల్లగా నుండుట చూచి హనుమంతు డాశ్చర్యపడి యిది యేమి యాశ్చర్యము, అగ్ని చల్లగానున్నాఁడు. దీని కేమి కారణము అని యాలోచించి తెలిసెఁ దెలిసెను. పూర్వము సముద్రముదాఁటి వచ్చునపుడు పర్వ

తము, సముద్రము సాహాయ్యముచేయుట చూచితిని. అది రామదేవుని మహిమయే కదా. ఇదియును నాయన మహిమయే. ఆయన నాకిచ్చిన రామముద్రిక నాతోడ నుండి నన్ను నాపదలేకుండఁ గాపాడెను. ఇప్పుడు సీతాదేవిచూడామణి నా యొద్ద నున్నది. అది నన్నుఁ గాపాడఁగలదు.

క. జలధియు మైనాకుండును, గడుకొని శ్రీరాముపట్లఁ • గాన్పించినకై
వడి నేల యగ్నియును దో,డ్పడి శుభముం గూర్పకుండు•వాఁడు దలంపన్. ౧౨౧౦

తా త్ప ర్య ము.

సముద్రుఁడు మైనాకుఁడు శ్రీరామునిపట్ల కానుపించిన ప్రీతిని, వగ్నిహోత్రుఁడు మాత్ర మేల కనఁబడఁజేయకుండును. ఇదియు రామచంద్రమూర్తి మహిమయే. తన కార్యముచేయు నాకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేల యపాయము రానిచ్చును. మేలే కలిగించును.

దీనివలన నిర్వంచనముగ రామకైంకర్యము చేయువారికి శ్రీరామచంద్ర మూర్తి యపాయములు రానీయఁడు. సాహాయ్యమే చేయు నని భావము. ఒంటిమిట్ట శ్రీరామచంద్రు కైంకర్యము చేయు సమయంబున నిది యీ గ్రంథకర్తకు ననుభవ విదితమే. 'యత్ర రామో భయం నాత్ర నాస్తి తత్ర పరాభవ' యనుట మూఁటికి ముమ్మాటికి సత్యము.

క. సీతాసతిదయచేతను, సీతాహృదయేశు మహిమ • స్వీయసఖు తనూ
జాతుఁడ నగుటను నాయెడఁ, బ్రీతిం గొని పావకుండు•వేఁడిమి మానెన్. ౧౨౧౧

తా త్ప ర్య ము.

పతివ్రతయగు సీతాదేవి దయచేతను, ఆమె భర్తయగు శ్రీరామచంద్ర దేవు మహిమచేతను, తన మిత్రుని కొడుక నగుటచేతను అగ్నిహోత్రుఁడు నాయందుఁ బ్రీతి గలవాఁడై వేఁడిమి చూపకున్నవాఁడు.

చ. అని తలపోసి కొంతవడి • యార్భటులన్ దెస లెల్ల నించి చి
వ్వున గిరిశృంగతుల్యమయి • పూర్వసుపర్వ నికాయహీన మై
తనరు పురంబు వాకిటికి • దాఁటి గిరీంద్రనికాశ దేహుఁడా
హనుమఁడు హ్రస్వుఁడై నను ద•మంతట బంధములెల్ల నూడినన్. ౧౨౧౨

అర్థములు. కొంతవడి = కొంతసేపు, ఆర్భటులన్ = సింహనాదములచే - గిరిశృంగ తుల్య మయి = పర్వతశిఖరముతో సమానమయి, పూర్వసుపర్వ నికాయ హీనమై = రాక్షసుల గుంపులేనిదై, గిరీంద్ర నికాశ దేహుఁడు=పెద్దపర్వతముతో సమానమైన దేహము గలవాఁడు- హ్రస్వుఁడైనను = పొట్టివాఁడు కాఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము కొంత సేపాలోచించి సింహనాదము చేసి పర్వత శిఖరమువలె నెత్తైన రాక్షసులులేని లంకానగరద్వారము గోపురము మీఁదికి చివాలున దాటి

పర్వతమువలె నున్న తన దేహమును జిన్నదిగాఁ జేయఁగాఁ గట్టిన కట్టులు వదలు పాటి వా వంతట నవియే జారిపడిపోఁగా.

క. శ్రీమంతుఁ డాత్మ వంతుం, డా మారుతసంభవుం డ•హార్యసమం బా
భీమాకృతి మఱలం గొని,యీ మెయి నామెయిని బాఱ•వీక్షించి రమన్. ౧౨౧౩

అర్థములు. శ్రీమంతుఁడు - ఆత్మవంతుఁడు = ఇవి రెండు మారుత సంభవుఁడను పదమునకు విశేషణములు. శ్రీమంతుఁడు=లక్ష్మీ కటాక్షమునకుఁ బాత్రుఁడైనవాఁడు - ఆత్మ యనఁగా విష్ణువు - ఆయన యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైనవాఁడు - ఆత్మ వంతుఁడు = లక్ష్మీనారాయణుల యనుగ్రహమునకు, అనఁగా సీతారాముల యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడైన వాఁడు, మారుతసంభవుఁడు = హనుమంతుఁడు - అహార్యసమంబు = పర్వతముతో సమానమైనది. భీమాకృతిన్ = భయంకరమైన యాకారమును - ఈమెయి నామెయి = ఈ ప్రక్క నా ప్రక్క.

తాత్పర్యము.

సీతారాముల కటాక్షమునకుఁ బాత్రుడైన హనుమంతుఁ డీ ప్రక్క నా ప్రక్క చూచి పూర్వపు భయంకరాకారమును మఱలఁ గైకొని.

తే. తోరణాశ్రిత మైనట్టి•కొద్ద గుదియ, సరగఁ గైకొని కావలి • సురవిరోధి
వారములఁగూల్చిప్రజ్వల•ద్వాలుఁడగుచు, నంశుమాలినిబోలి యి•ట్లాత్మఁదలఁచు.

అర్థములు, తోరణాశ్రితము = ద్వారము నొద్ద నుండిన, సరగన్ = వేగముగ, ప్రజ్వలత్ + వాలుఁడు = మండుచున్న తోఁక గలవాఁడు, అంశుమాలిని = సూర్యుని, దీనివలన సూర్యుఁడు కొంచెము పైకి వచ్చినాఁ డని సూచన.

తాత్పర్యము.

ద్వారమువద్ద నున్న గడియమ్రానును దీసికొని శీఘ్రముగ నందు కావలి యున్న రాక్షసులఁ జంపి తోఁక మండు చుండఁగా సూర్యునివలె నై యిట్లాలోచించెను.

—• ౫౪-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు లంకఁ గాల్చుట. •—

క. కర్తవ్యం బెది యిం కిట ! మా ర్తురకును దుఃఖపీడ • మఱి మఱి కలుగన్
వర్తింపవలయు సీతా,భర్తకుఁ గార్యంబు సుకర•పను నట్లైనన్. ౧౨౧౫

అర్థములు. కర్తవ్యంబు = చేయఁదగిన కార్యము, మార్తురకును = శత్రువులకు.

తాత్పర్యము.

ఇంక నేను జేయవలసిన పని యేమి? శత్రువులకు దుఃఖబాధ విశేషముగఁ గలిగింపవలయును. అట్లు చేసితినేని రామకార్యము సులభముగ నగును. లంకాపౌరులకు బాధ గలిగించితినేని యీ బాధ రావణునివలనఁ గలిగిన దని పౌరులందఱు వానిపట్ల విరోధభావము వహింతురు. అప్పుడు వారిలో వారికి భేదము పుట్టును.

సీతను మఱల నిమ్మని చెప్పువా రుందురు. విన్నదేని రాము పక్షము వహించు వా రేర్పడుదురు. కావున నీ రాక్షసులకు బాధ కలిగింపవలెను.

క. చెండితి నశోకవనమున్, ఖండించితి రాత్రిచరుల • కాండము సేనా
దండ మొకకొంత ద్రుంచితి, గండున దుర్గాళిఁ గెలుచు • కార్యము మిగిలెన్.

తాత్పర్యము.

అశోకవనమును బాడు చేసితిని. ఇది రావణునకు వాని స్త్రీలకు నప్రియ కార్యము. దీనివలన స్త్రీలు రావణునకు సీత నిమ్మని యీమె వలన నీయనర్థము కలిగె నని చెప్పువారై యుందురు. కొందఱు రాక్షసులఁ జంపితిని. వారివారు రావణు దూషించు వా రగుదురు. సేనలోఁ గొంచెము భాగము నాశము చేసితిని. వీరికి స్థానమైన కోటలు, బురుజులు మిగిలి యున్నవి. వానిని గెలువ వలయును.

ఉ. ఇంచుక యత్నమూని పుర • మెల్లను నాశము చేయ మత్క్రియా
సంచయ మెంతయున్ ముగియు • సార్థక మయ్యెడు మచ్ఛ్రమంబు; వా
లాంచలహవ్యవాహునకు • నాహుతి చేయుట న్యాయ్య మీ గృహో
దంచితపత్తనం బనుచుఁ • దద్భవనాళిపయిం జరించుచున్. ౧౨౧౭

అర్థములు. మత్క్రియాసంచయము=నేను జేయవలసిన పనులు - సార్థకము= ప్రయోజనముతోఁ గూడినది, మచ్ఛ్రమంబు = నేను పడిన కష్టము - వాలాంచల= తోఁక కొన నున్న, హవ్యవాహునకున్ = అగ్నికి - గృహోదంచిత పత్తనము = ఇండ్లచేఁ బ్రకాశించు నగరము - తత్+భవనాళిపయిన్ = ఆ యిండ్ల మీఁద,

తాత్పర్యము.

ఇంకఁ గొంచెము ప్రయత్నము చేసి యీ నగరమును నాశనము చేసితి నేని నేను జేయవలసిన కార్యము లన్నియు ముగియును. నేను బడిన శ్రమము ఫలించిన దగును. నాకు నుపకారముచేయు నగ్నిహోత్రునకుఁ బ్రత్యుపకారముగ నా తోఁక కొన నుండు నగ్నిహోత్రునకు నీ యిండ్లన్నియు నాహుతిగా నిచ్చుట న్యాయ్య మగును. అని యీ యిండ్ల మీఁద దిరుగ నారంభించెను.

క. శంపాయుతతోయద మనఁ, గంపింపక హనుమ లంకఁ • గలయిల్లిల్లున్
జెంపునఁ జొచ్చుచు దాహన, లంపటుఁడై తిరిగెఁ గోట • లన్ సౌధములన్.

అర్థములు. శంపాయుత తోయదము=మెఱుపులతోడి మేఘము, కంపింపక సందేహభయములచేఁ జలింపక, దాహన లంపటుఁడై = కాల్చుటయం దాసక్తి గలవాఁడై.

తాత్పర్యము.

మెఱుపులతోడి మేఘమువలె జలింపక హనుమంతుఁడు లంకలోఁగల యిల్లిల్లు తోఁట తోఁట మేడ మేడ, దూఱినవాఁడై సర్వము కాల్చుటయం దాసక్తి గలవాఁ డయ్యెను.

సీ. మంత్రిప్రహస్తుని ♦ మందిరంబున మహా, పార్శ్వుని గృహమున ♦ వజ్రనాభు
సదనంబునను శుక ♦ సారణాలయముల, నింద్రజిత్తు వసించు ♦ నింటియందు
జంబుమాలి సుమాలి ♦ సౌధశీమంబుల, రశ్మికేతుని వాటి ♦ రవివిరోధి
హ్రస్వకర్ణుల భవ ♦ నాంగణంబులయందు, దంష్ట్రిరోమశమత్త ♦ తలములందు
తే. వలను మెఱసి యుద్ధోన్మత్తు ♦ నిలయమందు, నల ధ్వజగ్రీవదైత్య గే ♦ హంబునందు
ఘోరహస్తిముఖాఖ్యుల ♦ కూటములను, నోజ మెఱయ విద్యుజ్జిహ్వు ♦ డున్నవీట.

అర్థములు. మందిరము- గృహము- సదనము- ఆలయము- భవనము- నిలయము- గేహము- కూటము- వీడు వాసతలము- వీని కన్నిటికి నిల్లని యర్థము. ప్రహస్తుడు, ముఖ్యమంత్రి గావున 'ప్రథమాం పిబతే వహ్ని' యన్నట్లు మొదటవాని యింటికే చిచ్చుపెట్టెను.

తాత్పర్యము.

ప్రహస్తుడు, మహాపార్శ్వుడు, వజ్రనాభుడు, శుకసారణులు, ఇంద్రజిత్తు, జంబుమాలి, సుమాలి, రశ్మికేతుడు, సూర్యజిత్తు, హ్రస్వకర్ణుడు, దంష్ట్రుడు, రోమశుడు, మత్తుడు, యుద్ధోన్మత్తుడు, ధ్వజగ్రీవుడు, హస్తిముఖుడు, విద్యుజ్జిహ్వుడు, కరాళుడు, పిశాచుడు, శోణితాక్షుడు, కుంభకర్ణుడు, మకరాక్షుడు, కుంభుడు, బ్రహ్మశత్రువు, నికుంభుడు, యజ్ఞశత్రువు వీర లుండు నిండ్లకు నిప్పుపెట్టెను.

తే. పార్థివగ కరాళుని పిశాచు ♦ శోణితాక్షు, కుంభకర్ణుని మకరాక్షు ♦ కుంభు బ్రహ్మ
శత్రుని నికుంభు మఱి యజ్ఞ ♦ శత్రు వాసగేహములం దెల్లవహ్ని ♦ గొలిపెం గవిసి.

[యీ పద్యమునకు ౧౩౧- పద్యమునకుం గలిపి తాత్పర్యములు వ్రాయంబడినవి.]

చ. విడిచి విభీషణాలయము ♦ వేమఱు గ్రుమ్మరి యొక్కొక్క డేనియున్
విడివడకుండ దక్కగల ♦ వీడుల నన్నిటిం గాల్చి యంతటన్
గడచి మహార్హ రత్నకన ♦ క ప్రకటోజ్జ్వలభూషణావలిన్
గడుబెడంగైన రావణు న ♦ గారమునన్ దహనంబుం గొల్పుచున్. ౧౩౩౧

అర్థములు. విడివడకుండన్ = వదలి పోకుండునట్లు, మహార్హ = మిగుల వెలగల- రత్నకనక = రత్నములచే, బంగారుచే - ప్రకటోజ్జ్వల భూషణావలిన్ = విస్తారముగ ప్రకాశించు నాభరణములచే- కడుబెడగు = మిగుల చందమైన.

తాత్పర్యము.

సీతాపక్షమువాడని విని యుండుటచేతను, తన పక్షమున ధర్మమార్గమున రావణుతో వాదించుటచే ధర్మాత్ముడని తెలిసి యుండిన కారణముచే విభీషణుని యిల్లు మాత్రము కాల్చలేదు. తక్కిన యిండ్లన్నియు దగులబెట్టెను. ఆపిమ్మట మిగుల వెలగల బంగారు మణుల సొమ్ములచే నలంకరింపబడిన రావణు నింటికి చిచ్చుపెట్టెను.

క. కల్పాంతజలదగర్జా; కల్పం బగు నాద మడరఁ • గపి రేఁగి నిజా
నల్పజవ మారఁ జిచ్చును; గొల్పెను వెనుగాలి విసర • ఘోరపుభంగిన్. ౧౨౨౨

అర్థములు. కల్పాంత = ప్రళయకాలము కడపటి, జలద = మేఘముల యొక్క, గర్జాకల్పము = ఉఱుములతో సరిపోలిన, కల్పప్రత్యయము కొంచెము తక్కువగా సమత్వమును దెలుపును. నిజ = తనయొక్క - అనల్ప =గొప్పదగు, జవము = వేగము, ఆరన్ = అతిశయింపఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రలయకాల మేఘ ధ్వనివంటి ధ్వని వ్యాపింపఁగా వానరుఁడు విజృంభించి సింహనాదము చేయుచు, గాలి బలముగ వీచు చుండఁగా మిగుల వేగమునఁ జిచ్చు తగిలించెను.

క. చిటులుచుఁ బఱీలు మనుచుం, జిటులుచుఁ బటపట మటంచు • వివిధమణితతిన్
స్ఫటికంబుల గొన బారెడి, కిటికీలును మేడ లిండ్లు • క్షితిపైఁ గూలెన్. ౧౨౨౩

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. కాలి విమానంబులు ధరఁ, గూలుట చూపట్టె సుకృత • కోటులు దీఱన్
గూలెడి సిద్ధభవనముల, పోలిక నెల్లెడల నసుర • పురవరమందున్. ౧౨౨౪

అర్థములు. విమానంబులు = పెద్దమేడలు - చూపట్టెన్ = కనఁబడెను, సుకృతకోటులు = పుణ్యసమూహములు, తీఱన్ = క్షయింపఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

లంకయందుఁ గాలి నేలఁబడు పెద్దమేడలు, పుణ్యము లన్నియు క్షయింపఁగా నేలఁగూలు సిద్ధుల యిండ్లవలె నుండెను.

ఉ. మండెడు నిండ్లకై కడుపు • మండఁగఁ బర్విడి వచ్చి వేఁడిమిన్
దండను జేర లేక మసి • నాశన మయ్యెడు విత్తముల్ గనన్
గుండెలు బ్రద్దలైనను దిగుల్ గొని యేడ్చెడివారు హా! యటం
చుండెడివారు మొత్తుకొను • చుండెడివారు భ్రమించువారుగన్. ౧౨౨౫

అర్థములు. దండను = సమీపమందు, మసి = బూడిద, విత్తముల్ = ధనములు.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

చ. తమతమ యిండ్లు కాచికొన • దవ్వుల నుండియుఁ బాఱువారుఁ, బెం
డ్లములును బిడ్డలున్ మఱియు • లబ్బిన లాగెడివారు, వారికై
తమకము మీఱ లోనఁ జని • తాము నుగాలెడివారు, ధూమసం
తమసమునందుఁ జిక్కువగ • దారికానువారును, నేడ్చు వారలున్. ౧౨౨౬

అర్థములు. కాచికొనన్ = రక్షించుకొనుటకు, దవ్వులనుండి = దూరమునం దుండి, ఇతరులయిండ్లు కాలుచుండఁగా జూడఁబోయినవారు తమ యిండ్లు కాలుచున్న వని వార్తరాఁగానే పరువెత్తిరని భావము, లబ్బెపలాడెడివారు = లబ లబ మొత్తుకొనువారు, ధూమసంతమసము = పొగవలనఁ గలిగిన చీఁకటి.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. కటకట! కపిరూపున ము,న్నపటివైరముఁ దీర్చికొనఁ గ•ణంగెను దహనుం
డిటు లనియెడివారల యు, ప్పటి యులివు దిగంతరాళ•భాగము నిండెన్. ౧౨౨౭

అర్థములు. కణంగెను = ప్రయత్నించెను, ఉలివు = ధ్వని, దిగంతరాళభాగము = దిక్కులకు నడుమనుండు ప్రదేశము.

తాత్పర్యము.

అయ్యయ్యో ! పూర్వము రావణుఁడు తన్ను పెట్టిన బాధ తీర్చుకొనుటకై యగ్నిహోత్రుఁడు నేఁడు కోఁతి వలె వచ్చి పగ దీర్చుకొను చున్నాఁడు. అని యనువారల ధ్వని యాకాశము నిండెను.

చ. పరువడిఁ జుట్టు ముట్టుకొనఁ • బావకకీలలు కొంద ఱంగనల్
విరిసిన కేశపాశములు • వ్రేలుచు నుండ మహాస్వనంబుతో
నురవునఁ జంటిపాపలను • నొత్తుచు మేడలనుండి కూలి రం
బరమున నుండి మబ్బులను • బాసి దొరంగు మెఱుంగులో యనన్. ౧౨౨౮

అర్థములు. పావకకీలలు = అగ్నిజ్వాలలు, విరిసిన కేశపాశములు = ఊడిపోయిన కొప్పులు, అంబరమున నుండి = ఆకాశము నుండి, తొరంగు = నేలఁబడు.

తాత్పర్యము.

కొందఱు స్త్రీలు తమ్మగ్నిజ్వాలలు చుట్టు ముట్టుకొనఁగా తలవెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని పెద్దగా నేడ్చుచుఁ జంటి బిడ్డలను ఱొమ్ముల నొత్తుకొని మేడల నుండి క్రిందఁ బడుట చూడఁగా మేఘముల నుండి మెఱుపులు క్రిందఁ బడుచున్నవా యన్నట్లుండెను.

తే. వజ్రవిద్రుమ వైడూర్య • వర్గములును
వెండి పైఁడియు ముత్తెముల్ • వింత లైన
ధాతుభవనాళి కరఁగి యొం • తయును జాలు
చుండఁగా నంజనానంద • నుండు గనియె. ౧౨౨౯

తాత్పర్యము.

అగ్నివేఁడిమికి వజ్రములు, పగడములు, వైడూర్యములు, వెండి, బంగారము ముత్తెములు, లోహములతోఁ జేసిన యిండ్లు కరఁగి ప్రవహించుచుండఁగా హనుమంతుఁడు చూచెను.

క. తృప్తిం గనఁ డనుమ గాల్పం, దృప్తిం గొనఁ డగ్ని కాష్ఠ♦తృణసంఘములన్
తృప్తిం గన దిలయు శవసం, ప్రాప్తిన్ గాలియును వీవ ♦ బడలక యుండెన్.

అర్థములు. కాష్ఠ = కట్టెలయొక్కయు, తృణ = గడ్డియొక్కయు, సంఘ ములన్ = సమూహములను, శవసంప్రాప్తిన్ = పీనుఁగులను బొందుటచే.

తాత్పర్యము.

ఇండ్లను గాల్చుటయందు హనుమంతుఁ డిఁకఁ జాలు నని దృప్తిపడ లేదు. అగ్ని కట్టెలను, గడ్డిని గాల్చుటయందుఁ దృప్తిపడలేదు. భూమి పీనుఁగు లెన్ని పడినను చాలు ననలేదు. గాలి యెంత విసిరినను శ్రమము పొంద లేదు.

తే. కింశుకంబుల డాలొక్క ♦ క్రేవ శాల్మ
లీప్రసూనచయంబుల ♦ లీల వేఱు
చోటఁ గుంకుమలోహిత ♦ శోభ రయొందు
గడను జెలువార జ్వాలలు ♦ కాంతి మెఱసె. ౧౨౩౧

అర్థములు. కింశుకముల డాలు = మోదుగుపూల కాంతి, క్రేవ = ప్రక్క, శాల్మలీ ప్రసూనచయంబుల = బూరుగుపూవుల సమూహముల, లీలన్ = విధ ముగ, కుంకుమ లోహితశోభ = కుంకుమము, నెత్తురుయొక్క కాంతి.

తాత్పర్యము.

అగ్నిహోత్రుని జ్వాలలు మోదుగుపూల కాంతితో నొక్కచోటను, బూరుగు పూల విధముగ వేఱొక్కచోటను, కుంకుమము, నెత్తుటివలె వే ఱొక్కచోటను నుండెను.

క. పురముల దహియించిన యా,పురహరు చందమున వాయు♦పుత్త్రుఁడు లంకా
పుర మెల్లఁ గాల్చె మంటలు, పొరిఁ బొరిగఁ ద్రికూటశైల♦మున వ్యాపింపన్.

తాత్పర్యము.

త్రిపురములను గాల్చిన రుద్రునివలె హనుమంతుఁడు లంకాపుర మంతయుఁ గాల్పఁగా నా మంటలు వృద్ధియై త్రికూట శైలమున వ్యాపించెను.

సీ. అభ్రంలిహాదభ్ర♦విభ్రమోదగ్రుఁడై, రక్షశ్శరీరాజ్య♦రాశిఁ జేసి
నాలుకల్ గ్రోయుచు♦నలువంకఁ గ్రమ్ముచుఁ; బవనుండు దనకుఁ దో♦డ్పడుచునుండ
రేఁగి బ్రహ్మాండంబు ♦ లోఁగొను పోలికఁ, గోటి దినేశుల ♦ నాటి విధాఁ
బిడుగులు రాలెడి ♦ వడువున ధ్వనియించి, సర్వంబుఁ దావనమై ♦ పర్వ నగ్ని
ఆ. మింటి నంట నెగయు ♦ మంటలు మోదుగు, పూలగుత్తు లనఁగఁ ♦ జాలి యుండె
నగ్గి యూఱ నెగయు ♦ నసితంపుఁ బొగలచే; మొగులు నల్లకల్వ ♦ జిగిని దాల్చె.

అర్థములు. అభ్రం = ఆకాశమును, లిహ = నాకుచున్న - తాఁకుచున్న, అదభ్ర = అధికమైన, విభ్రమ = వ్యాపించుటచే, ఉదగ్రుఁడు = భయంకరముగ నతిశయించినవాఁడై, రక్షశ్శరీర = రాక్షస శరీరము లనెడి, ఆజ్యరాశిఁ జేసి = నేతి

రాశిచేత, నాలుకల్ - మంటలు - జ్వాలలు; క్రోయుచున్ = హెచ్చుదక్కువలుగా వ్యాపింపఁజేయుచు, దినేశులసాటి = సూర్యులతో సమానము, వడువునన్ = విధముగ, అసితంపు = నల్లని, మొగులు = మబ్బు, జిగి = కాంతి.

తా త్ప ర్య ము.

అగ్నిహోత్రుఁ డాకాశము నంటు జ్వాలలచే వ్యాపించినవాఁడై రాక్షసుల శరీరము లనెడి నేయిచే జ్వాలలను గొన్ని పొట్టివిగాఁ గొన్ని పొడవుగా వ్యాపింప నాలుగు ప్రక్కల వ్యాపింపఁజేయఁగాఁ దనకు గాలి సహాయపడుచుండ విజృంభించి బ్రహ్మాండంబును మ్రింగు విధముగ కోటిసూర్యుల కాంతిఁగలిగి పిడుగుల రాలునట్లు చిటపట ధ్వనులు గలిగి యెక్కడఁ జూచినఁ దానే యై వ్యాపింపఁగా నాకాశమున కెగయు మంటలు మోదుగుపూల గుత్తులవలె నుండెను. నిప్పు చల్లారినచోట నెగయు పొగలచే నల్లపడి నల్లకలువల కాంతి గల దయ్యెను.

—• రాక్షసవిలాపము. •—

ఉ. ఈ కపి యామహేంద్రుఁడో సు • రేశ్వరుఁడో పవిహస్తుఁడో యముం
డో కుముదాప్తుఁడో దహనుఁ • డో ధనదుండొ జలాధినాయకుం
డో కమలాప్తుఁడో పవనుఁ • డో యలరుద్రుఁడొ కాక యీతనిన్
బ్రాకృతవానరుం డనఁగ • వచ్చునె ! కాదు లయాంతకుం డొకో. ౧౨౩౮

తా త్ప ర్య ము.

ఈ వానరుఁడు ముప్పది మూఁడుకోట్ల దేవతలకుఁ బ్రభువై వజ్రము ధరించిన యింద్రుఁడా - యముఁడా - చంద్రుఁడా - అగ్నిహోత్రుఁడా - కుబేరుఁడా-వరుణుఁడా - సూర్యుఁడా - వాయుదేవుఁడా కాక, యా రుద్రుఁడా వీరిలో నెవఁడో యొకఁడై యుండవలెను గాని, సామాన్యపు క్రోఁతి యనరాదు. అటుకాక ప్రలయ కాలాంతకుఁడో - ఏ రెవరు గారు-ఏలన వీ రందఱు నిదివఱకు రావణుచేఁ బీడింపఁబడి యణఁగి పడి యుండువారే కావున.

ఆ. సర్వలోకకర్త • సర్వపితామహుం, డై చతుర్ముఖుండు • నైన బ్రహ్మ
ప్రబలకోప మిట్లు • రాక్షసనాశార్థ,మనుగు జెంచెనో వ • నాటుఁ డగుచు. ౧౨౩౯

అర్థములు. సర్వలోకకర్త = అన్ని లోకముల సృజించువాఁడు, సర్వ పితామహుఁడు = అన్నిటికిఁ దాతయైనవాఁడు, చతుర్ముఖుండు=నాలుగుముఖములు కలవాఁడు; రాక్షసనాశార్థము = రాక్షసుల నాశము చేయుటకొఱకు, వనాటుఁడు = క్రోఁతి.

తా త్ప ర్య ము.

సర్వలోకముల సృజించువాఁడై ఆ కారణమున సర్వలోకముల తాతయై నాలుగుముఖముల బ్రహ్మదేవుఁడు తా నిచ్చిన వరములచే గర్వించి చేయరాని పనులఁ

జేయు రావణుఁ గోపింపఁగా నా కోపము రాక్షసుల నాశము చేయుకొఱకు క్రోధినై వచ్చెనేమో ఇదియును గాదు. ఏలన.— బ్రహ్మ సృష్టించువాఁడే కాని చంపువాఁడు కాఁడు. కావున నీ వానరుఁడు బ్రహ్మ కాఁజాలఁడు. ముసిఁడిచెట్టు నైనఁ దాఁ బెట్టిన చెట్టును దా నెవ్వఁడు కొట్టఁడుఁగదా,

క. అనుచు విశిష్టులు రాక్షసు, లనలశిఖాదగ్ధభూరు•హాలయవనప
క్షీనికరముఖజీవ్యన్విత,మును దమనగరంబుఁ గాంచి • పొక్కుచు మఱియున్.

అర్థములు. విశిష్టులు = జ్ఞానవంతులు, అనలశిఖా = అగ్నిజ్వాలలచే, దగ్ధ = కాల్పఁబడిన, భూరుహా = చెట్లతోను, ఆలయ = ఇండ్లతోను, వన=తోటల తోను. పక్షినికరముఖజీవి = పక్షుల గుంపులు మొదలగు ప్రాణులతోను, అన్విత = కూడిన, పొక్కుచున్ = త్వరపడుచు.

తాత్పర్యము.

అని చెప్పుచు జ్ఞానులగు రాక్షసు లగ్నిజ్వాలలచే దగ్ధమైనచెట్లు-గృహములు-వనములు - పక్షులు లోనగు జీవజంతువులు గల తమ పట్టనమును జూచి దుఃఖపడుచు నీ వానరుఁడు మీఁదఁ జెప్పిన వారిలో నెవ్వఁడుగాఁడు. వారి కింత శక్తి లేదు.

తే. అకట! యవ్యక్త మేక మ•నంత మగు న,చింత్యవిష్ణుని తేజంబు•స్వీయమాయ
వానరాకృతిఁ గైకొని • వచ్చె నేమొ, యఖిలరాక్షసకులవినా•శార్థ మనఁగ.

అర్థములు. అవ్యక్తము = కన్ను మొదలగు బాహ్యేంద్రియములకు గోచరింపనిది, ఏకము=ముఖ్యము, అట్టిది రెండవది లేనిది. అనంతము = మూఁడు విధములైన పరిచ్ఛేదములు లేనిది - కాలపరిచ్ఛేదము, వస్తుపరిచ్ఛేదము, దేశపరిచ్ఛేదము- అని పరిచ్ఛేదములు మూఁడు విధములు. ఒక కాలమందుండి వేఱొక కాలమందు లేకుండుట కాలపరిచ్ఛేదము. అది లేని దనఁగా నిత్యమైనది. ఒక ప్రదేశమున నుండి వేఱొక ప్రదేశమున లేకుండునది దేశపరిచ్ఛేదము. అది లేని దనఁగా సర్వదేశవ్యాపి యని యర్థము. ఒక వస్తువు దానై మఱియొక వస్తువు తాను గాకుండునది వస్తుపరిచ్ఛేదము. అదిలేని దనఁగా సమస్త వస్తుస్వరూపమై యుండుట. ఇది వస్త్వైక్యముచేతను, అంతర్యామిత్వముచేతను, శరీరిశరీర భావముచేతను నిర్వహింప నగును. అచింత్యము=మనస్సుచే నాలోచించి తెలిసికొన సాధ్యముగానిది. విష్ణుని తేజంబు= విష్ణువునం దున్న పూజ్య మగు పరమశక్తి, (లే) విష్ణుమూర్తి యనెడి తేజస్సు-స్వీయమాయ = అచింత్యము అద్భుతమునైన తనశక్తి, అఖిల రాక్షసకుల వినాశార్థము = సకల రాక్షస వంశమును నాశము చేయు కొఱకు.

తాత్పర్యము.

బ్రహ్మరుద్రాదులు, నింద్రాది దిక్పాలురు గాకున్న నెవ్వరింత కార్యము చేయఁ గలవారు అని యాలోచించి యా జ్ఞానులు బాహ్యేంద్రియ గోచరము గానిది, యసమానమైనది, ఏ విషయమందును నంతము లేనిది, ఇట్టి దని యూహింపరానిది నగు

విష్ణు మహా తేజంబు అచింత్యమై యత్యద్భుత కర్మములు చేయగల శక్తి వానర స్వరూపమును గైకొని సర్వ రాక్షస వంశములను నాశము చేయుటకు వచ్చిన దని నిశ్చయించిరి. ఇందు ఏమొ యనునది సంస్కృతమున 'వా' వలె నిర్ధారణార్థమందుఁ బ్రయుక్తము. 'వా స్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేచ సముచ్చయే' యని విశ్వము. దీనికి తరువాత మఱియొకటి దీని నిషేధించి చెప్పకుండుటచే నిదియే నిశ్చయ మని గ్రహింప వగు.

క. హనుమత్ప్రేరితహుతభు, గ్ఘనకీలాదగ్ధసాశ్వ•గజరథజనప
క్షినిచయమృగవృక్షం బై, మనుజాశన నగర మపుడు • మఱిమఱిసేడ్చెన్.

అర్థములు. హనుమత్ + ప్రేరిత = హనుమంతునిచేఁ బ్రేరింపఁబడిన, హుతభుక్ = అగ్నిహోత్రుని, ఘనకీలా = గొప్ప మంటలచే, దగ్ధ = కాలిన- స + అశ్వ+గజ+రథ+జన + పక్షి నిచయ + మృగ+వృక్షంబు = గుఱ్ఱములు - ఏనుఁగులు _ తేర్లు- జనులు- పక్షుల గుంపులు- మృగములు-చెట్లతోఁ గూడినదై, మనుజాశన నగరము = రాక్షసుల పట్టణము. నగర మేడ్చె ననఁగా నగరములోని జను లేడ్చి రని లక్షణచే నర్థము గ్రహింపనగు.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతునిచేఁ బ్రేరింపఁబడిన యగ్నిజ్వాలలచేఁ గాలిన గుఱ్ఱములు - ఏనుఁగులు - రథములు-జనములు-పక్షుల గుంపులు-మృగములు- వృక్షములు గల లంకానగరము విశేషముగ నేడ్చెను. ఏ మని యేడ్చె ననిన.

క. అయ్యో తండ్రీ! కొడుకా!, యయ్యో ప్రాణేశ! మిత్ర•మా పోయితి రే
యియ్యెడ సుఖజీవన మ,య్యయ్యో పోయె నని యంగ•లార్చిరి యసురుల్.

తా త్ప ర్య ము.

సుస్పష్టము.

చ. కెరలి ఛటచ్ఛటాకలిత•కీలల మాలలఁ గాలి కూలుచున్
బరువిడు యోధవర్గములు • ప్రాణము వాసిన వీరవర్యులై
పరఁగఁగ రోదనధ్వనులు • పావని కోపబలాభిభూతమై
స్థిరఁ గనుపట్టెఁ దత్పురము • తిట్టిన రూపఱుమాడ్కి దీనమై. ౧౨౪౦

అర్థములు. కెరలి=విజృంభించి, ఛటచ్ఛటా కలిత = ఛట ఛట మను ధ్వనులు గల, కీలల మాలలన్ = జ్వాలల సమూహముచే, పావని కోపబలాభిభూతమై = హనుమంతుని కోపబలముచే - అభిభూతమై = చెఱుపఁబడినదై, స్థిరన్ = భూమియందు, తిట్టినన్ = శపింపఁగా, రూపఱు మాడ్కిన్ =లేక పోయినవిధముగా.

తా త్ప ర్య ము.

విజృంభించి ఛట ఛట ధ్వనులతోడి జ్వాలల వరుసలచేఁ గాలి, పడుచుఁ బరువెత్తి యోధుల గుంపులు చచ్చిన వీరశ్రేష్ఠులు గలదై, యేడుపు ధ్వనులు

వ్యాపింపఁగా హనుమంతుని కోపముచేఁ జెడి యా లంక శాపముచే రూపుమాసిన దానివలె దీనమై కనఁబడెను.

తే. సంభ్రమత్రస్త సవిషణ్ణ•పౌర వైరి,పాళిచే నుజ్జ్వలజ్వాల•పావకార్చి
రంకములచేతఁ జూపట్టె • లంక కల్ప,విశ్వసృట్కోపనిహత మా • విశ్వ మనఁగ.

అర్థములు, సంభ్రమ త్రస్త = తత్తఱ పాటుచే భయపడిన, సవిషణ్ణ = దుఃఖముగల, పౌర వైరి పాళిచే = రాక్షసుల గుంపులతోఁగూడిన, ఉజ్జ్వలత్ = మండుచున్న, జ్వాల = మంటలు గల, పావక = అగ్నియొక్క, అర్చిః+అంకముల చేత = శిఖల చిహ్నములచే, కల్ప = ప్రలయ కాలమందు, విశ్వసృట్ = బ్రహ్మ యొక్క, కోప = ఆగ్రహముచే, నిహతము = కొట్టఁబడిన, విశ్వము = ప్రపంచము.

తాత్పర్యము.

సంభ్రమముచే భయపడి దుఃఖించు రాక్షస సమూహములచేతను మండు చున్న మంటల జ్వాలల గుర్తుల చేతను లంక ప్రలయమందు బ్రహ్మ కోపముచే నశింపు చేయఁబడిన ప్రపంచము వలె నుండెను.

ఆ. వనముఁ బాడుచేసి • మనుజాదులను జంపి, సౌధభవనములను • జదును చేసి
మండు తోఁకతోడ • మార్తండు నట్లు త్రి,కూటశిఖరిఁ జేరి•క్రోఁతితేఁడు. ౧౨౪౭

అర్థములు. మనుజాదులను = మనుష్యులను తిను రాక్షసులను, చదును = నేల చదును.

తాత్పర్యము.

వనము పాడుచేసి రాక్షసులఁ జంపి మేడలు మిద్దెలు నేల చదరము చేసి యిం కను మండుచున్న తోఁకతో సూర్యునివలె వెలుఁగుచు వానరేంద్రుఁడు త్రికూట పర్వతము చేరి.

తే. జానకీశ్వరుఁ గనుఁగొన • జనఁగఁ దలఁచె, నతని యద్భుతకర్మంబు • నవధరించి
దేవగంధర్వమునినాగ•దివ్యు లెల్ల, నిస్తులం బైన ముదమున • నివ్వటిలిరి.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తిని జూడఁబోవఁదలఁచెను. ఆయన చేసిన యాశ్చర్యకర మైన పనిఁజూచి దేవతలు గంధర్వులు నాగులు మునులు ఆకాశ సంచారులు మిగుల సంతోషించిరి.

క. గంధవహసుతునిచే దశ,కంధరపుర మెల్ల భస్మ•కాండము గాఁగన్
గంధర్వులు సిద్ధులు, బంధురవిస్మయముతోడఁ • బరికింపంగన్. ౧౨౪౮

తాత్పర్యము.

వాయుపుత్రునిచే రావణుని పట్టణ మంతయుఁబూడిద రాశిగాఁగ గంధర్వులు సిద్ధులు మిగుల నాశ్చర్యముతోఁ జూడఁగా.

క. జ్వాలామాలావృతలాం;గూలు మరు త్తనయుఁ జూచి • కూరిన భీతిన్
గాలానలుఁ డో యనుచును, జాలఁగఁ గంపించె భూత•సంచయ మెల్లన్. ౧౨౪౯

అర్థములు. జ్వాలా మాలావృత లాంగూలున్ = మంటల సమూహముచేఁ జుట్టఁబడిన తోఁకగలవానిని, కాలానలుఁడో = ప్రలయ కాలాగ్ని యో.

తా త్ప ర్య ము.

అగ్ని శిఖలచేఁ జుట్టుకొనిన తోఁకగల యాంజనేయుని చూచి భయపడి భూతముల సమూహములు ప్రలయకాలమందలి యగ్నిహోత్రుఁడిపుడే వచ్చెనేమో యని భయపడెను.

తా మరసము. మునిసురపన్నగ • ముఖ్యులుయక్షుల్, గనుఁగొని మారుతి • కార్యమునాత్మన్
ఘనమగు ప్రీతిని • గాంచిరి మేల్ మేలనుచును మెచ్చిరి • యంజనపుత్రున్.

తా త్ప ర్య ము.

మునులు దేవతలు పన్నగులు మొదలగు వారును, యక్షులును ఆంజనేయుఁడు చేసిన కార్యమును జూచి మిగుల సంతోషించి మేలు మేలని హనుమంతునిఁ బొగడిరి.

తామరసము - దీనికే తోదక మనియుఁ బేరు. నజజయ గణములు - ఎనిమిదింట యతి.

-• ౫౫-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు సీతాదేవి దగ్ధ యయ్యె నని పరితాపపడుట. •-

క. అంతట హనుమంతుఁడు వాలాంతాగ్నిని వార్ధినీట • నార్చి నగరం
బంతయును జూచి దుస్సహ, చింతారతి ప్రసక్తిఁ నేమి • చేసితి నయ్యో. ౧౨౪౮

అర్థములు. వాలాంతాగ్నిని = తోఁక కొన నున్న యగ్నిని - దీనివలన తోఁక కంతయు గుడ్డలు చుట్టలేదనియు కుచ్చుగా నొక కొనయందు మాత్రమే చుట్టఁబడె నని గ్రహింప నగు.

తా త్ప ర్య ము.

అవల హనుమంతుఁడు తోఁకకొన మండుచున్న యగ్నిని, తోఁకను సముద్ర జలములందు ముంచుటచేఁ జల్లార్చి పట్టనమంతయుఁ గాలియుండుట చూచి యయ్యో యేమిపని చేసితినని సహింపరాని విచారము గల వాఁడయ్యెను.

క. ఎంత యకార్యంబును నేఁ, జింతింపక లంకఁ గాల్చి • చేసితి ననుచున్
స్వాంతమున దిగులుపడి యే, కాంతంబును దన్ను దాని • గర్హించుకొనెన్.

తా త్ప ర్య ము.

లంకనంతయుఁ గాల్చి నే నెంతటి చేయరాని పని యాలోచన లేక చేసితినని మనస్సున దిగులుపడి తన్నుఁదానె మిగుల నిందించుకొనెను.

క. దీపించు నగ్ని జలముల, రూపు చెఱుచునట్లు పెరుఁగు • రోషమును సుధీ
వ్యాపారము చే నణఁచెను, నా పురుషుఁడె పో మహాత్ముఁ • డవు ధన్యుండున్ ౧౨౪౯

తా త్ప ర్య ము.

మండుచున్న యగ్నిని నీళ్ళచేఁ జల్లార్చునట్లు వృద్ధి యగుచున్న కోపమును మంచి బుద్ధి వ్యాపారముచే నణఁచెడి వాఁడే గొప్ప మనస్సు గల ధన్యుఁడు.

క. కోపి చంపును గురువులనేన్, గోపి కడుం గఱకులాడు • గుణవంతులనేన్
గోపి యొనర్పంగఁ జాలని, పాపం బే దైనఁ గలదె • భావింపంగన్. ౧౨౫౦

తాత్పర్యము.

కోపము గలవాఁడు గురువులనైనను జంపును. గుణవంతుల నైనను దిట్టును. ఆలోచింపఁగా కోపి యగువాఁడు చేయఁజాలని పాపమే లేదు.

క. అరయ వాచ్యావాచ్యవిచారంబే లేదు కోపి•జనులకుఁ జేయం
గారాని కార్య మాడం, గారాని యవాచ్య మొండుఁ•గలదే చూడన్. ౧౨౫౧

అర్థములు. వాచ్య- అవాచ్య- విచారంబు=ఇది చెప్పవచ్చును, ఇది చెప్ప రా దను నాలోచన, అవాచ్యము = చెడుమాట.

తాత్పర్యము.

కోపము గలవానికి ఏది ఏమాట యనవచ్చును, ఏది ఏమాట యనరాదు అను నాలోచనయే లేదు. ఎంత గొప్పవారి నైన నెంతమాటనైన మాటలాడును. కోపికిఁ జేయరాని పని, చెప్పరాని మాట లేదు.

క. వాతాశనంబు జీర్ణం, బౌ తన కుబుసంబు విడుచు•పట్టుల క్షమచే
జాతక్రోధముఁ బాఁచెడి, యాతఁడె పో పురుషుఁ డనఁగ • వర్తిల్లు జగతిన్.

అర్థములు. వాతాశనంబు=గాలి యాహారముగాఁ గలది- పాము, జీర్ణంబు= చివికినది- కుబుసము = పొర, కుప్పసము; క్షమచేతన్ = ఓర్పుచే, జాతక్రోధము = పుట్టిన కోపము, ఆఁచెడి = నివారించెడి.

తాత్పర్యము.

పాము చివికిన తన దేహము పొరను వదలి పెట్టునట్లు పుట్టిన కోపమును నోర్పుచే నెవఁ డడ్డగించునో వాఁడే పురుషుఁ డనఁదగిన వాఁడు.

క. ఎంతటి లజ్జాహీనుఁడ, నెంత సుదుర్బుద్ధిఁ బాప•కృత్తముఁడ నిసీ
చింతింపక శ్రీరాఘవు, కాంతను దహియించి స్వామి•ఘాతకుఁ డైతిన్. ౧౨౫౩

అర్థములు. లజ్జాహీనుఁడన్ = సిగ్గులేనివాఁడను, సుదుర్బుద్ధి = మిగులఁ జెడు బుద్ధి గలవాఁడను, పాపకృత్+తముఁడన్ = పాపముచేయు వారిలో గొప్ప వాఁడను, స్వామి ఘాతకుఁడు=స్వామిద్రోహము చేసినవాఁడను, ఉత్తమ పురుషము నను మాట ప్రథమ పురుషము, పాండు భూవరునకుఁ గోడలైతివలె.

తాత్పర్యము.

నే నెంతటి సిగ్గులేనివాఁడను. ఎంతటి పాడు బుద్ధిగలవాఁడను. పాపాత్ములలోఁ బాపాత్ముఁడను. ఛీ ఛీ ఆలోచన లేక శ్రీ సీతాదేవిని కాల్చి స్వామి ద్రోహము చేసినవాఁడ నైతిని.

ఉ. నిక్కము లంక యంతయును • నీఱయి పోవుట, సీత యగ్నులం
జిక్క నశించి యుండు, నెది • సేయఁగఁ బూనితి దానిఁ దెల్పి లే

కక్కట నేన కీడ్పఱుచు • టయ్యెను, జానకిఁ గావఁ జూడమిం
గ్రొక్కసకింకచేతఁ బతి• కార్యము నంతయుఁ బాడుచేసితిన్. ౧౨౫౪

అర్థములు. నీఱు = భస్మము, క్రొక్కసకింక = కఠినకోపము. కర్కశ భవము క్రొక్కస.

తా త్ప ర్య ము.

లంకయంతయుఁ గాలి బూడిద యగుట నిజము. ఆ మంటలలోఁ దగులుకొని సీత నశించియుండుటయు నిజము. దేనిని నేను శేయఁబూనితినో దానిని నేనే తెలివిలేక పాడుచేసితిని. జానకిని గావవలె నను నాలోచన లేనివాఁడనై క్రూరమైన కోపముచేఁ బతికార్యము నంతయు నేనే పాడు చేసితిని.

క. కొంచెపుఁబని యీపురిని ద,హించుట యది యెల్లఁ దీర • నేలా! నేఁ గా
వించితిఁ బని నాశము నెదఁ, గాంచక, మతి యున్న యాతురి•గానికి నెందున్ ?

తా త్ప ర్య ము.

ఈ పురిని దహించుట చిన్నపని. అది యంతయుఁ జేసితినిగాని యేమిపరియో జనము? ఆలోచనలేక నేను బాగుచేయఁదలఁచిన పనిని బాడుచేసితిని. తొందరపడి పనిచేయువానికి బుద్ధిగలదా ? ఆత్రగానికి బుద్ధిమట్టు అనునది లోకోక్తి.

ఉ. ఎంతటిలోన నా శ్రమము• లెల్ల వృథా చనె, రోషదూషిత
స్వాంతత స్వామి కార్యమును • వజ్జునఁ గల్పితి మూలముట్టుగాఁ
గోరితయుఁ దక్క కంతయును • గూలె సురారిపురంబు, మైథిలీ
కాంతయు నిందుఁ జిక్కి హత•గా కెటుజీవము నిల్ప నోపెడిన్. ౧౨౫౬

అర్థములు. రోషదూషిత స్వాంతతన్ = కోపముచే దుష్టముగాఁ జేయఁబడిన మనస్సుచే- వజ్జునన్ = వఱదలో.

తా త్ప ర్య ము.

అయ్యో! యెంత యల్పకాలములో నేను జేసిన కష్టమంతయు వ్యర్థమైపోయెను. రోషముచేఁ జెడిన మనస్సుతో స్వామి కార్యమును సమూలముగల వఱదపాలు చేసితిఁగదా. రావణుని నగరము కొంచెమైన మిగులక సర్వము నాశమయ్యెను. ఈ ప్రలయములో సీతాదేవి మాత్రము చావక ప్రాణ మెట్లు కాపాడుకొనఁ గలిగి యుండును. ఆమెయుఁ గాలి యుండును.

క. నా యజ్ఞానముచేతను, నా యూనినపనియె నాశ•నం బైన నిటన్
జేయుదుఁ బ్రాణత్యాగం, బీమెడ నయ్యదియ యుచిత • మెటు యోజింపన్.

తా త్ప ర్య ము.

నా తెలివి తక్కువ తనముచే నేను జక్కఁజేయఁ బూనిన పనియే చెడిపోయిన యెడల నేను బ్రాణత్యాగము చేయుటయె యీ సమయమునఁ దగిన కార్యము.

క. చిచ్చుఱుకుదునో? కడలిని, మచ్చెములకు సత్త్వములకు • మైయొసఁగఁగన్
జొచ్చుదునో? బడబాగ్నికి, నిచ్చుదునో దేహ? మిప్పు • డెటు మరణింతున్ !

అర్థములు. చిచ్చుఱుకుదునో = చిచ్చునందుఁ బడుదునా - సప్తమ్యర్థమునఁ బ్రథమ. మచ్ఛములకున్ = చేఁపలకు - మత్స్యశబ్దభవము మచ్ఛము. సత్త్వములకు = క్రూర జంతువులకు - మై = దేహము. ఎఱ=ఆహారము, బడబాగ్నికి= సముద్రమున నాఁడు గుఱ్ఱము రూపమున నుండు వగ్నికి - శుచి - వర్ణవ్యత్యయమున తద్భవము చిచ్చు. ఇచ్చుదునో = చువర్ణంబుతోడి దుగ్ధకారంబునకు తకారంబు వైవక్షికంబు.

తాత్పర్యము.

అగ్నియందుఁ బడుదునా ! సముద్రమందు దూఁకి మత్స్యములకు పెద్దజంతువులకు నా దేహము నాహారముగా నిత్తునా, బడబాగ్నిపాలు సేయుదునా ! ఏవిధముగ దేహము విడుచుట తగును ?

ఉ. వారలకార్యముం జెఱిచి • ప్రాణము మేన ధరించి యే మొగం
బా రఘురామలక్ష్మణుల • నా కపినాథుని మోముఁ జూచెదన్ ?
భూరితరాగ్రహాంబుమయి•భూప్రథితం బగు క్రోధబుద్ధి నే
నీరహిఁ జూపితిం, బ్రకృతి•వృత్తము నాఁపఁగ నేరనైతిఁగా. ౧౭శ్లో

అర్థములు. వారల = రామలక్ష్మణ సుగ్రీవుల, భూప్రథితంబు = భూలోకమున ప్రసిద్ధికెక్కిన, ఈ రహిన్ = ఈవిధముగ, ప్రకృతి వృత్తము = సహజముగా వచ్చిన నడవడి, ఆఁపఁగన్ = నిలుపుటకు; నేరనైతిన్ = సమర్థుఁడగా నైతిని.

తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణుల సుగ్రీవుని కార్యము పాడుచేసి ప్రాణములతో వారి యెదుటికిఁ బోయి వారిముఖముల నేమని చూతును? ఏమి చెప్పుదును? మిక్కిలి గొప్పదగు కోపముచే నా స్వభావసిద్ధమైన క్రోధబుద్ధిని నిలుపఁజాలనైతిని గదా.

నీది క్రోధ బుద్ధి యని సీతాదేవి యనిన హనుమంతునకు నది యవమానకరముగా నుండెను. కాని యిప్పుడు తిన్నఁడా ననుకొనుట తాను సుగ్రీవు ననుట బాగుగనే యున్నది.

ఆ. అనెడువారు లేమి • నతిచంచలము రజో, భావమైనబుద్ధి • పాడు గాను
శక్తి గలిగియుండి • జానకిఁ గావంగఁ దలఁప నైతిఁ గినుక • బలిమిఁ జేసి. ౧౮

అర్థములు. అనెడువారు = ఏమి యిట్లు చేసితి వని దండించువారు.

తాత్పర్యము.

దండించు పెద్దవారు లేని కారణమున మిగులఁ జలించునది రజోగుణముగలది యైన బుద్ధి పాడైపోవును. రక్షించుటకు శక్తుఁడనై కూడ కోపాతిశయమున జానకిని రక్షింపనైతిని గదా.

సీ. భూమిజ మరణింప • రామలక్ష్మణులును, బ్రదుక రవ్వారల•పాటుఁ జూచి
సమయు సుగ్రీవుండు • సహబంధుఁడై యది,విని భరతుండును• విలయ మొందు

శత్రుఘ్నుతో నిట్లు • మిత్రకులం బెల్లఁ, దీఱినఁ బ్రజలును • దీర్ఘశోక
సంతప్తు లయ్యెద • రింతను ధర్మార్థ, హీనుఁడ భాగ్యర•హితుఁడ రోష
తే. దోషకలితాంతరంగుండ • దుర్మదుండ
నైన నే మూల మై లోక•మంత నాశ
మొందఁ గన్గొందుఁ, గల దో కో • సందియంబు
దీన ? ననుచును జింతించె • దీనుఁ డగుచు. ౧౨౬౧

అర్థములు. మిత్రకులము = సూర్యవంశము, తీఱినఁ = నశింపఁగా, దీర్ఘశోక సంతప్తులు=విస్తారమైన శోకముచే దపించువారు, ధర్మార్థహీనుఁడన్ = ధర్మప్రయోజనము లేనివాఁడను- భాగ్యరహితుఁడను = సీతారాములు కూడి యుండఁగా జూచు పుణ్యము లేనివాఁడను - రోషదోషకలిత+అంతరంగుఁడ = రోష మనెడి పాపములోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడను- దుర్మదుఁడన్ = చెడ్డగర్వము గల వాఁడను- మూలమై = కారణమై.

తా త్ప ర్య ము.

జానకి మరణించెనా రామలక్ష్మణులు బ్రదుకరు. వారలు మడియుటఁ జూచి బంధువులతోఁడ సుగ్రీవుఁడు చచ్చును. ఇదంతయు విని శత్రుఘ్నునితో భరతుఁడును జచ్చును. ఈ విధముగ సూర్యవంశము నశింపఁగా ప్రజలు దీర్ఘమైన శోకముచే మిగుల తపింతురు. ఇంతటి యనర్థమునకు ధర్మము ప్రయోజనముగా లేనివాఁడను, అదృష్ట హీనుఁడను కోప మను పాపములచేఁ జెడిన మనస్సు గలవాఁడను, బలము గలదు, నా కెవ్వరడ్డ మని చెడ్డ పొగరుచే దేహము తెలియని వాఁడను, నేను కారణ మై లోక మంతయు నాశమై పోవుట చూడ వలసియున్నది. ఇందు సందేహములేదు. అని శోకము గలవాఁడై హనుమంతుఁ డాలోచించెను.

—• హనుమంతుడు సీతాదేవిని నగ్ని దహింపఁజాలఁ దని నిశ్చయించుట. •—

క. ఈ విధమునఁ జింతించెడి, పావనికిం బూర్వదృష్ట•భద్రశకునముల్
వావిరి మెయిఁ దోఁపఁగఁ జే, తోవీథిం జింత సేయఁ • దొడఁగెన్ మఱలన్.

అర్థములు. పూర్వదృష్ట = పూర్వము కనఁబడిన - భద్రశకునముల్ = శుభ చిహ్నములు - మెయిన్ = దేహమునందు - తోఁపఁగన్ = కనఁబడఁగా.

దక్షిణాక్షిపరిస్పందో దక్షిణస్య భుజస్య చ
హృదయస్య ప్రసాదశ్చ సద్య స్సంసిద్ధి సూచకా॥

మగవారికిఁ గుడి కన్ను, కుడిభుజము అదరుటయు హృదయము ప్రసన్నమై యుంకుటయు నప్పుడే కార్యసిద్ధి తెలుపు శుభసూచకములు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ విధముగ నాలోచించు నాంజనేయునికి ముందు కనఁబడుచుండిన శుభ

శకునములు దేహమునందుఁ గానరాఁగా మఱల నిటు లాలోచించెను.

చ. అది యెటు సంభవించుఁ? గల • దా దహియింపఁగ నగ్ని నగ్ని ? భూ
విదితమహాత్మ శీలవతి • స్వీయమహామహిమంబుచేత న
భ్యుదయము నొంద కున్న! వర • పుణ్యచరిత్ర మహాత్ము దేవినిన్
సదమలశీలగుప్తమహి • జన్ దహనుం డెటుదాఁకఁ జాలెడిన్ ? ౧౨౩

అర్థములు. అది = సీతాదేవి యగ్నిచే నశించుట- భూవిదిత మహాత్మ = ప్రపంచమునఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన గొప్ప మహిమగలది. శీలవతి = సదాచారము గలది. స్వీయ మహిమంబుచేత = తన గొప్ప పాతివ్రత్య మహిమచే- అభ్యుదయము = శుభము- సదమలశీల గుప్త = మంచి నిర్దోష మైన సదాచారముచే రక్షింపఁబడు దానిని.

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి నట- అగ్ని యఁట-దహించు నఁట-అయ్యో! నా తెలివి తెల్లవారి నెటువంటి యాలోచన చేసితిని. సీతగూడ రాక్షస స్త్రీవంటి దని తలఁచితినిగదా- అయ్యో ! నా పాపమా ! అగ్నిని నగ్ని దహించుట యెందైనఁగలదా ! ప్రపంచమునం దంతయుఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన గొప్పమహిమ గలది. సదాచారసంపన్న. తన గొప్ప మహిమముచే బాగుపడి యుండదా! గొప్ప పుణ్యపు నడవడి గల రామచంద్రమూర్తి దేవిని, మిగుల నిర్మలమైన పాతివ్రత్యముచే రక్షింపఁబడు దానిని, జానకిని నగ్నిహోత్రుఁడు దాఁకఁగలఁడా? అంతటి శక్తి యతనికిఁ గలదా ?

ఉ. రాము మహాత్మతన్ జనక • రాజసుతాసుకృతంబుకల్మి న
న్నామెయిఁ గాల్పనేరని హు • తాశనుఁ డెట్టులు కైకపట్టి లో
నౌ మఱుగు రన్నదమ్ములకు • నర్చితదేవత యై రఘూత్తమ
ప్రేమకు నాకరం బయిన • ప్రేయసినిన్ దహియింపఁ జాలెడిన్ ? ౧౨౪

అర్థములు. సుకృతంబు = పాతివ్రత్యము- ఆమెయిన్ = ముందుచెప్పిన విధముగ- అర్చిత దేవత = పూజింపఁబడు దేవత- ఆకరము = స్థానము.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి మాహాత్మ్యముచేత- సీతాదేవి పాతివ్రత్య సంపదచేత నా దేహమును గాల్ప సమర్థుఁడు గాని యగ్నిహోత్రుఁడు లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు మహాలక్ష్మివలె నెవ్వతెను బూజించు చున్నారో, ఎవతె శ్రీరామచంద్రమూర్తి ప్రేమకు స్థానమో అటువంటి శ్రీరామప్రియురాలిని యగ్నిహోత్రుఁడా గాల్పగలవాఁడు ?

ఆ. అవ్యయుండు ప్రభువు • నఖిలంబు నెం జేసి, గాల్చి నైచు వేల్పు • గాన్పునఖుఁడు
పూనఁ దయ్యె నాదు • పుచ్ఛంబు దహియింప, నమ్మహానుభావ • నంటు నెట్లు ?

అర్థములు. అవ్యయుండు = నాశములేనివాఁడు- పుచ్ఛంబు = తోఁక

తాత్పర్యము.

నాశము లేనివాఁడు, ప్రభువు నైన యగ్నిహోత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తి దాసుఁడనై యాయన కార్యము చేయుచున్నా ననుతలంపులో నాతోఁక కొన వెంట్రుకనైనఁ గాలుపఁ జూనని వాఁడు అటువంటి మహానుభావురాలిని నెట్లు కాఁకఁగలఁడు.

తే. ఔర! లంకకు వచ్చుచోఁ • నీరనిధిని, నడుమఁ గన్గొంటిఁ గాదె మైనాక మనెడి
శైలమొక్కటి నన్ను నా•శ్వాసపఱుప,ననుచు వెండియుదాని •నాత్మఁ దలఁచి.

తాత్పర్యము.

ఏమి యాశ్చర్యము! నేను లంకకు వచ్చునపుడు సముద్రము నడుమ మైనాక పర్వతము నాకు నూఱట గలిగింప వచ్చెను గదా. ఇది యెవరి యనుగ్రహము! అనుచు నాలోచించి.

ఉ. సూనృతవాక్యసంపదను • శుద్ధతపంబునఁ బ్రాణనాయక
ధ్యానరతైకచిత్తమున • నాయమ కోరిన హవ్యవాహునే
పూని దహించుఁగాక, పువుఁ • బోణిని నగ్ని దహింపఁ జాలునే!
లేనికుశంక లేల యని • లేమ మహత్త్వము నెంచుచుండఁగన్. ౧౨౬౭

అర్థములు. సూనృత వాక్య సంపదను = సత్యముచెప్పుట యను సంపత్తి చేతను - శుద్ధ తపంబునన్ = నిర్మలమైన పాతివ్రత్య మను తపస్సు చేతను - ప్రాణనాయక ధ్యాన రతైక చిత్తమునన్ = తన భర్తనే ధ్యానించుట యందలి ప్రీతి యొక్కటియె గల మనస్సు చిత్తము చేతను - కోరినన్ = ఇష్టము గల దయ్యేనేని - హవ్యవహునే = అగ్నిహోత్రునే - కుశంకలు = పనికిమాలిన దుష్ట సందేహములు లేమ = స్త్రీ.

తాత్పర్యము.

సమస్తలోకముల జయింప జాలు సత్యవాక్య సంపదచేతను, నిర్మలమైన పాతివ్రత్య మను తపస్సుచేతను, భర్తను ధ్యానించుట యందే సంతోషించు మనస్సుగల దగుటచేతను నామె కోరిన నగ్నిహోత్రునే దహింపఁగలదు. అటువంటి స్త్రీని నగ్నియా దహించువాఁడు. నాకేల యీ పనికిమాలిన కుచ్ఛితపు సందేహములు గలిగె నని సీతామాహాత్మ్యమును నాలోచించు చుండఁగా.

క. ఔరా! వాయుతనూజ, ప్రేరిత మగు నగ్ని లంక • నెల్ల దహించెన్
దోరణవప్రాట్టప్రా, కారసమేతం బసాధ్య•కార్యం బిదియున్. ౧౨౬౮

తాత్పర్యము.

ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము!! హనుమంతునిచేఁ బ్రేరింపఁబడిన యగ్ని తోరణముల తోను ప్రాకారములతోను బురుజులతోను లంకనంతయు దహించెను. ఇది యసాధ్య కార్యము.

క. పానములు విడిచి పరువిడ. దానవమాణవక వృద్ధ•తరుణీజనతా
నానారోదనముల లం,కానగరము గుహల నేడ్చు•కైవడిఁ దోచెన్. ౧౨౯

అర్థములు. మాణవక = బాలురు, జనతా = జనసమూహము.

తా త్ప ర్య ము.

తమ తమ యిండ్లు వదలి పరువెత్తిపోయి రాక్షసబాలురు,వృద్ధులు, వయస్సు స్త్రీ సమూహము, గుహలయందుఁజేరి యేడువఁగా లంకానగరము గుహలందు నేడ్చుచున్నదా యేమి యున్నట్టు లున్నది.

క. ఏమీ చిత్రము భవన, గ్రామంబులతోడ లంక • గాలియు సకలం
బా మహికన్యక మాత్రము, సేమంబున నున్న దగ్ని • సేరదు సీతన్. ౧౩౦

అర్థములు. భవనగ్రామంబులు - ఇండ్ల సమూహము, "గ్రామః పల్ల్యాం స్వరే బృందే త్వయం శబ్దాదిపూర్వకః." నానా. ర. గ్రామ శబ్దము సమూహవాచకమైనపుడు దీనికి ముందు శబ్దము మొదలైన దేదైన యొక శబ్ద ముండును. శబ్దగ్రామము - స్వరగ్రామము - గుణగ్రామము - భూతగ్రామము మొదలైనవి.

తా త్ప ర్య ము.

ఏమి యీ యాశ్చర్యము! లంక ఇండ్లసమూహములతో నంతయుఁ గాలియు సీతాదేవి మాత్రము క్షేమముగా నున్నది. ఆమెను నగ్ని సమీపింపను గూడ లేదు.

క. అని ఋషులు చారణాదులు, వినువీదిని బల్కుచుండ • వీనుల నమృతం
బును గురిసిన యట్లా నుడు,లను విని యా హనుమ పొంగి•లాఁతుగఁ దనలోన్.

అర్థములు. వినువీదిని = ఆకాశమున, వినునట్టి వీథి. ఆకాశము శబ్దగుణకము, -నుడులను = మాటలను - లాఁతుగన్ = అధికముగ.

తా త్ప ర్య ము.

ఆకాశమున ఋషులు, చారణులు మొదలగువారు చెవులలో నమృతము పోసినట్లు చెప్పుచుండఁగా నా మాటలు విని హనుమంతుఁడు మిక్కిలి యుప్పొంగి తనలో.

చ. కలిగిన సన్నినిమిత్తములఁ • గన్నులఁ జూచిన భూరికారణం
బుల, ఋషి వాక్యజాలముల • భూమిజ సేమ మెఱింగి, యాత్మలో
నలరుచుఁ గన్నులారఁగ మ•హాసతిఁ జూచి; సుఖం బెఱింగి, యా
వలఁ, బయనింపఁగాఁ దలఁచె • వాయుసుతుండు కృతార్థుఁ డంతటన్. ౧౩౧

అర్థములు. సన్నిమిత్తములన్ = శుభశకునములను, కుడికన్నదరుట లోనైనవి, అలరుచున్ = సంతోషించుచు.

తా త్ప ర్య ము.

శుభశకునములు కలుగుటచేతను, సీతాదేవి మాహాత్మ్యము కన్నులారఁ

జూచి యుండుటచేతను, ఋషులమాటల చేతను, సీత క్షేమముగా నున్నదని తెలిసి కొని సంతోషించుచు నయినను నా మహాపతివ్రతను కన్నార దర్శించి ప్రత్యక్షముగ క్షేమముగ నుండుట చూచి తెలిసికొని పిమ్మటఁ బ్రయాణము చేయవలయు నని వచ్చిన పని నిర్విఘ్నముగ సాంతముగ నెఱవేర్చిన హనుమంతుఁడు తలఁచెను. ఇట్లు తలంచి.

—• ౩౯ వ సర్గము. హనుమంతుఁడు మఱల సీతాదేవిని సందర్శించుట. •—

ఉ. ఆ లలితాంగి యున్న యెడ•నా పవనాత్మజుఁ డేగి శింశుపా
మూలగతావనీజఁ గని • మ్రొక్కెడి తల్లి! మదీయభూరి పు
ణ్యాళివశంబునం గుశలి• తా స్థిరహించెడి నిన్నుఁ గంటి, నా
యేలినవాని కార్యతతు • లెల్లను దీర యథోచితంబుగన్. ౧౨౮౩

అర్థములు. శింశుపామూల గతావనీజన్=శింశుపావృక్షము మొదటనుండు సీతాదేవిని, మదీయ = నాయొక్క, భూరి = గొప్ప దగు, పుణ్యాళి = పుణ్యపరం పరల, వశంబునన్ = కారణముచేత, కుశలితా స్థిన్ = క్షేమముగా నుంను, ఏలిన వాని = ప్రభువుయొక్క, యథోచితంబుగన్ = తగిన రీతిని.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ కోమలదేహ యున్న ప్రదేశమునకుఁ బోయి శింశుపావృక్షము క్రిందఁ గూర్చుండిన సీతను దర్శించి నమస్కరించి తల్లీ! నేను జేసిన గొప్పపుణ్యముల పరం పరల కారణముచే క్షేమముగా నుంను నిన్ను మఱల దర్శించు భాగ్యము కలిగెను. నా ప్రభుకార్య మే దేది యెట్లెట్లు చేయవలయునో యట్లట్లు లన్నియుఁ జేసితిని.

దీనివలన 'నీచాశ్రయో న కర్తవ్యమ్। కర్తవ్య మ్మహదాశ్రయమ్' నీచుల నాశ్రయింపరాదు. గొప్పవారినే యాశ్రయింపవలయు నన్నట్లు సీతాదేవి నాశ్ర యించిన కారణమున శింశుపావృక్షము అశోకవృక్షములే గాక వాని చుట్టునుండునవి కూడ విఱిగి పడక కాలిపోక నిలిచినవి. దీనివలన సీతారాముల నాశ్రయించిన వారే గాక వారి నాశ్రయించినవారు కూడఁ జెడరని సూచించుచున్నది. విభీషణుఁడే కాక విభీషణు వెంటవచ్చినవారుకూడ రక్షింపఁబడిరిగదా.-'పశు ర్మనుష్యః పక్షీ వా యేచ వైష్ణవ సంశ్రయాః, తేనైవ తే ప్రయాస్యంతి తద్విష్ణోః పరమంపదమ్॥ విష్ణుభక్తుల నాశ్రయించిన పశువులు మనుష్యులు పక్షులుకూడ వాని వెంట విష్ణువి పరమపదము నకుఁ బోదురు అను శ్లోక మనుసంధింపవగు.

క. అనుచుఁ బ్రయాణోన్ముఖుఁడై, హనుమనుమఱిమఱియుఁగాంచి•యవనిజ యనిశమున్ వెనువెంటనిపైఁ గలప్రీతిన్, మునుకొని సూచించువాక్య•ముల ని ట్లనుచున్. ౧౨౮౪

అర్థములు. ప్రయాణోన్ముఖుఁడు = బయలుదేఱిపోవఁ బ్రయత్నించు వాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి బయలుదేఱి పోవఁ బ్రయత్నముచేయు హనుమంతు నితో తన భర్తపైఁ దన కుండు ప్రేమ తెలుపు వాక్యములను నిట్లని చెప్పెను.

క. నీ వొకఁడవె యీ కార్యము, పావని ! సాధింప శక్తి•పరుడవు సుమ్మా
వావిరి బలోదయముచే, నీవే కనియెదవు కీర్తి • నిర్దళితారీ ! ౧౨౫

అర్థములు. నిర్దళితారీ = చీల్చఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడా.

తా త్ప ర్య ము.

ఆంజనేయా ! నీ వొకఁడవే యీ కార్యమును నీ బలాధిక్యముచే శత్రువుల వధించి సాధింప శక్తి గలవాఁడవు సుమా. నా కంటె గొప్పవారు సుగ్రీవునొద్ద నున్నా రని నీ భారము నీవు తప్పించుకొన యత్నింపకుము. ఎంద అున్నను ఈ కార్యసాధన భారము నీ యందే యున్నది. మఱి యెవ్వరీ కార్యమును సాధింపలేరు.

క. ప్రాకట శితరానాచా, నీకంబుచఁ జలిపి లంక • నీఱుగఁ గడిమిన్
గైకొని వ చ్చినఁ గిచచోఁ, గాకుత్థ్సున కదియె తగిన•కార్యము చుమ్మీ. ౧౨౬

తా త్ప ర్య ము. ౯౬౯ వ పద్యము చూచునది.

తే. పరమశూరుండు రాముండు • బవరమందు
వతని మగఁటిమి కనురూప • మైన దాని
యొనరిన యెవర్వి చెప్పుదీ • యోజ విూఱ
వనచరకులావతంస నీ•వనుచుఁ బలుకె. ౧౨౭

తా త్ప ర్య ము. ౯౮౦ వ పద్యము చూచునది.

క. వినయము హేతుయుతంబును, ననఘార్థోపహితమైన•యా దేవినుడుల్
విని యంజనవరతనయుం, డనియెన్ సముచితపుభంగి • ననవనీసుతకున్. ౧౨౮

అర్థములు. అనఘార్థోపహితము = దోషరహితమైన ప్రయోజనములోఁ గూడినది.

తా త్ప ర్య ము.

అటు కునలోను పకారణముగను దోషరహితమైన యర్థములోఁ గూడినదిగను నుండు నామె మాటలను విని యాంజనేయుఁడు తగిన రీతి నిట్లనియెను.

చ. అడలకు మమ్మ వానర బ•లాన్వితుఁ డై వెస రామభద్రుఁ డీ
కడలిఁ దరించి రాక్షసుల•గర్వ మడంచి త్వదీయ శోకమున్
గెడపును, నమ్ము నా పలుకుఁ • గీడ్పడఁ బోకుము, రాముఁ డాడ న
య్యెడ కిటె యేఁగువాఁడ, సెల•వీయఁగదే జనయిత్రి మ్రొక్కెదన్. ౧౨౯

తా త్ప ర్య ము.

తల్లీ ! నీవు వ్యసనపడకుము. రామచంద్రమూర్తి వానరసేనలతోడ సముద్రము దాటివచ్చి రాక్షసుల పాగ రణఁచి నీ శోకమును నిర్మూలము సేయును.

నా మాట నమ్ముము. నీవు సాహసము చేసి యపాయము కలుగు కార్యము చేసికొనకుము. అనఁగా మరణింపకుము. ఇదిగో నిప్పుడే రామచంద్రమూర్తిని జూడఁబోవుచున్నాఁడను. అమ్మా! నా కనుజ్ఞనిమ్ము, నమస్కరించెదను.

•— సీతాదేవిచే సెలవుగొని మరలి హనుమంతుఁ డరిష్టాద్రి నెక్కుట •—

మ. అని సాష్టాంగనమస్కృతుల్ సలిపి కీ•శాధీశుఁడున్ స్వామి ద
ర్శనకౌతూహలి యై లతాబహుళభూ•జవ్రాత మై కేసరి
స్వనగంభీరగుహాసమూహ మయి య•క్షవ్యాహగంధర్వస
న్మునిసర్పాదినిషేవితం బగుచు స్వా•దుస్ఫీతమూలాఢ్య మై. ౧౨౮౦

అర్థములు. సాష్టాంగ నమస్కృతుల్ = సాష్టాంగముగ నమస్కారము. తొలుత సీతాదేవిని జూచినపుడు ప్రాకృతస్త్రీయని తలఁచి హనుమంతుఁడు సీతాదేవికి నమస్కరించినవాఁడుకాఁడు. సంభాషణానంతరము ౧౦౦౧ వ పద్యమున పతివ్రత యనియు, నూరక శిరస్సుతో నమస్కరించెను. ఇప్పుడు తల్లి యను భావముతో సాష్టాంగముగ నమస్కరించెను యోగ్యత తెలియు కొలఁది భక్తియు హెచ్చెను. ఇప్పుడు కేవలము మాతృభావమె కాని వేఱుభావము లేదు. దీనివలన నుత్తమ పతివ్రతలకు పతిదేవతలకు మాతృభావముతో నెట్టివారైన, నెంతటివారైన సాష్టాంగ నమస్కారము చేయవలయు నని యేర్పడుచున్నది. స్వామి దర్శన కౌతూహలి = రామచంద్రమూర్తిని దర్శించుట యందుఁ గోరిక గలవాఁడై - లతా బహుళ భూజవ్రాతమై = అనేక వృక్షములు తీఁగలు గలదై - కేసరిస్వన = సింహముల ధ్వనులు గల - గంభీర గుహా సమూహ మయి = లోఁతైన గుహల సమూహములు గలది - స్వాదు స్ఫీత మూలాఢ్యమై = మిక్కిలి తియ్యనైన వేళ్ళు మొదలయినవి కలదై.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు చెప్పి యభివాదనము చేసి యామెచే నాశీర్వదింపఁబడి వానర శ్రేష్ఠుఁడు రాముని దర్శింపఁ గోరిక కలవాఁడై విశేషముగఁ దీఁగలు చెట్లు గలిగి సింహముల ధ్వనులతోఁ గూడిన పొడుగాటి గుహలు గలదై యక్షసంఘములు, గంధర్వులు మునులు, పాములు గలదై తియ్యని కందమూలములు గలదై.

సీ. తుంగపద్మకజుష్ట•రంగనీలోద్యాన, మాలికాహృద్యమై • క్రాలుదాని
శృంగాంతర విలంబి•రంగత్పయోదోత్త, రీయమై కనుపించు • సేయుదాని
మార్తాండకరబోధ్య•మానోన్మిషద్ధాతు, స్రోతసంజాత మై • నెగడుదాని
నిర్ఘురచయమంద్ర•నిస్స్వనాఖ్యయనఘో, షాకలితం బయి • యమరుదానిఁ

తే. బ్రస్రవణరావవిస్పష్ట•రమ్యగీత, మైనదానిని దేవదా•ర్వవనిజముల
నూర్ధ్వబాహువు పట్టుల • నొప్పుదాని, నిలను బను సీళ్ళనులిపుల•నేర్చుదాని.

ఈ పద్యము దీని తరువాతి పద్యము హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాఁటుటకై యెక్కిన యరిష్ట మను పర్వతముయొక్క వర్ణనము.

అర్థములు. తుంగ = ఎత్తైన - పద్మక = తామరరంగు గల ప్రదేశములచేత-జుష్ట = కూడిన - రంగ = ప్రదేశములు గల, నీలోద్యాన = నల్లని వనముల - మాలికా=వరుసలచే - హృద్యమై = మనోహరమై, కాంతిలుదానిన్ = ప్రకాశించు దానిని, ఇది పర్వతమునకుఁ గట్టు దోవతియై యున్నదని భావము. శృంగాంతర విలంబి = శిఖరముల నడుమ వ్రేలాడుచు - రంగత్ = ప్రకాశించు - పయోద = మేఘములనెడి - ఉత్తరీయమై = ఉత్తరీయము కలదానిని - మార్తాండ కర = సూర్యకిరణములచే - బోధ్యమాన = మేలుకొలుపఁ బడుచున్న - ఉన్మిషత్= తెప్పలు తెఱచి చూచుచున్న - ధాతు = ధాతువు లనెడి - నేత్రసంజాతమై=నేత్ర సమూహము గలదై, నిర్ఝరచయ = సెలయేళ్ళ సమూహములయొక్క - మంద్ర = గంభీరమైన - విస్స్వన = ధ్వని యనెడి-అధ్యయన ఘోషాకలితంబు = వేదాభ్యాసముచేయు ధ్వని కలదై, ప్రస్రవణరావ = ఊటనీళ్ళు దూఁకు చప్పుడనెడి, విస్పష్ట= మిగుల స్పష్టముగాఁ దెలియవచ్చు, రమ్య = మనోహరమైన, గీతము = పాటలు గల దానిని, దేవదారు + అవనిజమూల = దేవదారు చెట్లచేత, ఊర్ధ్వబాహువులు = చేతులెత్తినవి, ఇలను = నేలమీఁద, ఉలివుల = ధ్వనులచే.

తాత్పర్యము.

ఎత్తైన తామర వర్ణము గల ప్రదేశములు గల నల్లని యుద్యానము లనెడి దోవతియు, శిఖరముల నడుమ వ్రేలాడు మేఘము లనెడి యుత్తరీయము గలదై, సూర్య కిరణములచే మేలుకొలుపఁబడిన (విచ్చిన) ధాతువులనెడి నేత్రములు కలదై, సెలయేళ్ళ మంద్రధ్వను లనెడి వేదాధ్యయన ధ్వనికలదై, ఊటనీళ్ళ పడుటవలనఁ గలిగిన విస్పష్టమైన ధ్వని యనెడి సంగీతము కలదై, దేవదారు వృక్షము లనెడి చేతులనెత్తినదై నేలఁబడుచున్న నీళ్ళచప్పుడు గల దానిని.

సీ. శ్యామమై పుష్పించి • శరదభ్రతతులచే, వార్ధకమునఁబోలె • వణఁకుచుండ
వెదురుబొంగుల గాలి• నెడనెడఁ జొచ్చుచు, వెడలఁ గూజిత మన• వెలయుచుండ
సర్పముల్ బుసగొట్టు•సాకిన హనుమ పై, మల నిశ్వసించిన•మాడ్కి నుండ
నిండారఁగా మంచు • నిండి గంభీరమై గుహలు ధ్యానించెడి • వహి భజింప
తే. వారిధరపాదనిభ పాద•వారములను, నడచి చనుచున్న యట్టి నా•గ్న్యము వహింప
సాలతాలాశ్వకర్ణ వం•శప్రకీర్ణ, మగు నరిష్టనగంబు నా•హనుమ యెక్కె. ౧౭౮

అర్థములు. శ్యామమై = నీలమై, శరదభ్ర తతులచే = శరత్కాలమందలి మేఘములచే; వార్ధకమునఁ బోలెను = ముసలితనము నందువలె, కూజితము = అవ్యక్తమధురధ్వని-కోకిల పంచమధ్వని - వారిధరపాద = కొండలు ప్రాకుట కను

కూలమైన, మేఘముల యవయవములతో - నిభ=సమానమైన-పాదవారములను = గుట్టల సమూహాములచేత- ప్రకీర్ణ=విరివియైన- వహీ = విధము.

తా త్ప ర్య ము.

వలుపై - పుష్పించి శరత్కాల మేఘములచే ముసలి దానివలె వణకు దాని, వెదురుబొంగులలో నడుమ నడుమఁ బ్రవేశించి వెడలుటచే పంచమధ్వనివలె ధ్వని గలదానిని, పాములు బుసకొట్టు నెపమున హనుమంతునిపై శ్వాసము విడుచు చున్నట్లుండు దానిని, పూర్ణముగా మంచు నిండి గంభీరమై గుహాలు, ధ్యానించు విధ ముగ నుండుదానిని, మేఘములచేఁ బ్రాకఁబడు గుట్టలు గలదానిని, మద్ది- శాటి- ఇనుమద్ది- వెదురు- వీనిచే వ్యాపించి యుండుదానిని, అరిష్ట మను పేరు గల కొండను హనుమంతుఁ డెక్కెను.

సీ. చక్కఁగాఁ బూచిన • పెక్కు తెలుంగుల, లతికలచే నలం•కృతము నగుచు
వింతవింతగ బహు•విధము లౌ మృగముల, వారంబుచే నభి•వ్యాప్త మగుచుఁ
బలుచాయ లగుధాతు•వుల వన్నె లొప్పారు, శీతలవారి భూ•షితము నగుచు
బండల గుండుల • బ్రస్రవణంబుల, దుర్గమం బగుచును • దోఁచుదాని

తే. యక్షగంధర్వ ఋషికిన్న • రాహిసేవి, తంబు నగుదాని బెబ్బులుల్ • దనరుదాని
సింగములుకందరములఁ జె•లంగుదాని, రాముఁగనుఁగొనుత్వర నెక్కె • భీమబలుఁ ఁడు.

అర్థములు. లతికలచేన్ = తీఁగలచే- అలంకృతము = అలంకరింపఁబడి నది-అభివ్యాప్తము=దిక్కులి వ్యాపింపఁబడినది- శీతలవారి=చల్లనినీటిచే-ప్రస్రవణంబు లన్=ఊట కాల్వలచే - దుర్గమంబు = పోరానిది. కందరములన్ = గుహాలచే.

తా త్ప ర్య ము. స్పష్టము.

క. నిజపాదఘట్టనంబుల, రజమై శిల లణుగ నెక్కి • రాజీవాళీ
భుజగభయదాబ్ధిఁ గని వా,తజుఁడనిలునిభంగి దాని • దాఁటఁ గడంగెన్. ౧౨౮౪

అర్థములు. నిజపాదఘట్టనంబులన్ = తన కాళ్ళ త్రొక్కుడులచే - రజమై= పొడియై - అణుగన్ = క్షయింపఁగా - రాజీవాళీ = గుంపు వెంటవేసికొని తిరుగు కొలువాసము లను చేపల పంక్తులచే- రాజీవ మత్స్యే రాజీవో మృగే మత్స్య-నానా. ర॥ భుజగ = పాములచే, భయద = భయంకరమైన - అబ్ధిన్ = సముద్రమును - వాతజుఁడు = వాయుపుత్రుఁడు - అనిలుని భంగిన్ = గాలివలె - కడంగెన్ = ప్రయత్నించెను.

తా త్ప ర్య ము.

తన కాలి త్రొక్కుడులచేత శాలు పొడి పొడి యగుచుండగా నెక్కి కొలస చేపలు పాములు గలిగి భయము కలిగించు సముద్రమును హనుమంతుఁడు దాఁటఁ బ్రయత్నించెను.

ఉ. ఉత్తరపార మేగుటకు • నొత్తిఁ బదంబుల శైలరాజమున్
దత్తఱ మందె సత్త్వములు • ధారిణి డొల్లె వనప్రసూనసం
పత్తులతో ద్రుమోత్కరము • పర్వత కందర సంస్థసింహముల్
చిత్తరపాటుతో దెసలు • పెల్లగిలన్ ధ్వను లిచ్చె హెచ్చుగన్. ౧౨౫

అర్థములు. ఉత్తరపారము = ఉత్తరపు గట్టు, వనప్రసూన సంపత్తులతోన్ = అధికములైన యడవి పూలతో, ద్రుమోత్కరము = చెట్ల సమూహము, పర్వత కందర=కొండగుహాలయందు, సంస్థ = ఉన్న సింహములు, చిత్తరపాటు = భయము.

తాత్పర్యము.

సముద్రముయొక్క యుత్తరపుగట్టు చేరు కోరికతో నా పర్వతశ్రేష్ఠమును కాళ్ళచే నదుమఁగా నడవి మృగములు తత్తఱలాడెను. పూల సమూహములతో చెట్లు నేలఁబడెను. కొండ గుహ లందున్న సింహములు బెదరి దిక్కులు పెల్లగిల్లునట్లు విశేషించి ధ్వనించెను.

క. కుసుమితతరుచయములు సరభసముగ, జను వతని తొడల•పటువేగమునన్
బసచెడి వజ్రము తాఁకున, వసుమతిఁ గూలినవిధానఁ • బడె భగ్నములై.

అర్థములు. కుసుమితతరు చయములు = పూచిన చెట్ల సమూహములు, సరభసముగన్ = శీఘ్రముగ, భగ్నములై = విఱిగినవై.

తాత్పర్యము.

వేగముగఁ బోవు నతని తొడలు తాఁకి పూచిన పూలచెట్లు బిగువు చెడి పిడుగుపడిన విధమున విఱిగి నేలఁ బడెను.

క. గాడుపుపట్టి జవోద్ధతిఁ, బీడితమై గిరిమృగేంద్ర • బృందంబు గుహా
క్రోడంబులలోఁ దల్చి, బ్బాడెను గగనంబు పగులు • నారవ మెసఁగన్. ౧౨౬

అర్థములు. జవోద్ధతిన్ = వేగాధిక్యముచే, పీడితమై = బాధింపఁబడినదై. గిరిమృగేంద్ర బృందంబు = కొండ సింహముల సమూహము, గుహాక్రోడంబులలో = గుహాలందలి సందులలో, తల్చిబ్బాడెను = తత్తఱపడెను.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుని వేగాతిశయముచే బాధింపఁబడి కొండ సింహములు గుహాలలో దూఱి యందలి సందులలోఁ దల్చిబ్బి దిక్కులు పగులునట్లు ధ్వనించెను.

క. తూలఁగఁ జీరలు పైఁటలు, వ్రేలఁగ మెయిభూషణములు • వీడ్వడఁ గలఁగన్
శైలంబున విద్యాధర, బాలామణు లెగసి చనిరి • పటుజవయుక్తిన్. ౧౨౭

తాత్పర్యము.

చీరలు జాఱిపోవుచుండఁగా పైఁటలు వ్రేలాడు చుండఁగా, ఆభరణము లొకదానిలో నొకటి పెనసికొని మార్చుచు చుండఁగా కలఁతచెంది యా కొండయందలి విద్యాధర స్త్రీలు మిగుల వేగముగ నెగసి పోయిరి.

సీ. అధికప్రమాణమ•హావిషదీప్తజిహ్వలు దొర్లెఁ బాములు • తలలు నలియఁ
గిన్నరోరగయక్ష•కింపురుషాదులు, గగనస్థులైరి త•న్నగము విడిచి
సనగకూటోదగ్ర•శైలంబు దిగఁబడి, యారసాతల మేగె • నద్భుతముగఁ
బదియోజనంబుల•పఱపును ముప్పది, యోజనంబులయెత్తు • నొప్పుచున్న

తే. యా ధరాధర మొకత్రుటి•యంతలోన, నేలమట్టంబుగాఁ బోయె • నీరనిధిఁ ద
రింప నుద్యుక్తుఁ డగుచు హ•రిప్రవీరుఁ, డిట్లు మింటికిఁ గుప్పించి•యెగయుటయును.

అర్థములు. అధిక ప్రమాణ=మిక్కిలి గొప్పవగు=మహావిషదీప్తజిహ్వలు= గొప్ప విషముచే జ్వలించు కోఱలు గలవి, నలియన్ = నలగిపోఁగా, సనగకూటోదగ్రశైలంబు = చెట్లతో శిఖరములతోఁగూడి పొడవైన పర్వతము, ఆరసాతలము= పాతాళము వఱకు, అవ్యయీభావ సమాసము. 'విభాషా అపపరిబహిరంచవః పంచమ్యాః' పాణి. II. I.-11-12 నేలమట్టంబుగాన్=నేలతో సమముగా, ఉద్యుక్తుఁడు= ప్రయత్నించినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుఁడు సముద్రము దాఁటుటకై యాకాశమునకుఁ గుప్పించి యెగురఁగా మిగుల పెద్దవై చెడ్డ విషముచే జ్వలించు కోఱలు గల పాములు తలలు నలుగునట్లు రాల సందుల దొర్లెను. కిన్నరులు పన్నగులు యక్షులు కింపురుషులు లోనగువారు ఆ పర్వతము విడిచి యాకాశమున కెగిరిరి, చెట్లతో శిఖరంబులతో ఎత్తైన పర్వతము పాతాళము వఱకు దిగఁబడెను. పదియోజనముల వెడల్పు, ముప్పది యోజనముల యెత్తుగల యా పర్వతము నిమిషములో నేలతో సమ మయ్యెను.

—• ౫౭-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు మరల సముద్రము లంఘించుట •—

సీ. అర్క-కారండవం • బబ్జకువలయంబుఁ, దిష్యశ్రవణహంస•దీపితంబు
జలధరశైవాల•శాద్వలంబును బున, ర్వసుమహామీనవి•రాజితంబు
నంగారక మహాగ్ర•హంబు నైరావత, ద్వీపంబు స్వాతిహం•సాపచితము
వాతసంఘాతసం•జాతోర్మిచంద్రాంశు, శిశిరాంబుమంతంబు • సిద్ధయక్ష

తే. భుజగగంధర్వఫుల్లనీ•రజము నైన, యంతరిక్షార్ణవమున మ•హాంబురాశి
నావ చరియించుచందాన • నవ్యలీల, నంజనానందనుం డేగె • నశ్రమముగ.

అర్థములు. ఆకాశమున హనుమంతుఁడు పోవుటకు సముద్రమునందుఁ బోవు నావలోఁ బోల్చి చెప్పుచున్నాఁడు. అర్క-కారండవము = సూర్యుఁ డనెడు నీటికోడి కలది- అబ్జకువలయంబు = చంద్రుఁడనెడి తెల్లకలువ కలది- తిష్య = పుష్య నక్షత్రము- శ్రవణ = శ్రవణము అనెడి; హంస దీపితంబు = హంసలచేఁ బ్రకాశించునది- జలధర=మేఘ మనెడి- శైవాల=నాఁచు తీఁగ గలదియు- శైవాలము=పచ్చికప్రదేశము కలదియు- పునర్వసు=పునర్వసునక్షత్రము లనెడి, మహామీన=పెద్దచేపలచే

విరాజితంబు = ప్రకాశించునది - అంగారక = అంగారకుఁడను మహాగ్రహంబులు పెద్ద మొసలి గలదియు, గ్రహమే గ్రాహము-ఐరావత = ఐరావతము. అభ్రగజము కావున నది యాకాశమునందే తిరుగుచుండును. కావున నైరావత మనెడి, ద్వీపంబు= దీవి గలది - స్వాతి హంసాపచితము = స్వాతి యనెడి హంసచేఁ బూజితము - వాత సంఘాత = వాయుసమూహముచే - సంజాత = పుట్టిన అల లనెడి, చంద్రాంశు = చల్లని కిరణములచే - శిశిర = చల్లనైన - అంబుమంతంబు = నీళ్లు గల మేఘము- ఫుల్లనీరజము = వికసించిన కమలము - అంతరిక్షార్ణవమునన్ = ఆకాశ మనెడి సముద్రమందు - అశ్రమముగన్ = గాసిలేక.

తాత్పర్యము.

సూర్యుఁ డనెడి నీరుకోడి,చంద్రుఁ డనెడి తెల్ల కలువ,పుష్యశ్రవణ నక్షత్రము లనెడి హంసలు మేఘము లనెడి పాఁచి - పచ్చిక - పునర్వసు వనెడి మహామీనము, అంగారకుఁ డను మొసలి, ఐరావత మనెడి దీవి, స్వాతి యనెడి హంసము, గాలివలనఁ గలిగిన యల లనెడి మేఘము, సిద్ధులు యక్షులు సర్పములు గంధర్వులు ననెడి వికసించిన కమలములు నయి యాకాశ మనెడి సముద్రమున, సముద్రమును నావదాఁటునట్లు హనుమంతుఁడు ఆకాశమునఁ బోవుచుండెను. సావయవ రూపకాలంకారము. రూపకోపమానములకు తిలతండుల న్యాయ సంసృష్టము.

తే. ఆకసంబును ద్రింగునో యబ్జవైరిఁ, బట్టి గీరునో సహతార•భాస్కరంబు
గగనము హరించునో యనఁ•గపివరుండు,చనియె మబ్బులఁ జీల్చెడి•చందముగను.

అర్థములు. అబ్జవైరిన్ = చంద్రుని, సహతార భాస్కరంబు = నక్షత్ర సూర్యులతోఁ గూడిన, గగనమున్ =ఆకాశమును.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

తే. తెలుపు నెఱుపును బసుపును•నలుపునగుచుఁ,గృష్ణలోహిత వర్ణంబు•నెసఁగుచుండ
నతుల తేజస్వి యగు మరు•దాత్మజాను దేహసంపర్కమున మొగుల్ • తేజరిల్లె.

అర్థములు. కృష్ణలోహిత వర్ణంబు = నలుపు ఎరుపు గలసిన వన్నె.

తాత్పర్యము.

మిగులఁ దేజోవంతుఁడైన హనుమంతుని దేహమును దాఁకుటచే, మేఘములు కొన్ని తెలుపుగను కొన్ని నెఱుపుగను పసుపుగను నలుపుగను ఎరుపు నలుపు గలసినవిగను నానావిధముల నొప్పుచుండెను.

క. మఱి మఱి లోనం జొచ్చుచు, మఱి మఱి వెలుపలను దోఁచి•మబ్బుల నడుమన్
మఱుఁగుచు మెఱయుచు నొప్పెడి, కఱకంఠుని శిరసుపూవు•గతిఁ గపి మొప్పెన్.

అర్థములు. మఱుఁగుచున్ = చాటగుచున్, మెఱయుచున్ = వెలుపలఁ బ్రకాశించుచు, కఱకంఠుని = శివుని యొక్క, శిరసు పూవు = తలయందలి పువ్వు

అనఁగాఁ జంద్రుఁడు, కళంకంతుఁడు=కళ్లు అనఁగా నలుపు, అది కంఠమునందుఁ గల వాఁడని మిశ్రబహువ్రీహి యని కొందఱ యభిప్రాయము. గరకంఠశబ్దభవ మని కొందఱ యభిప్రాయము.

తా త్ప ర్య ము.

ఒక్కొక్కసారి మేఘముల నడుమఁ బ్రవేశించి కానరాక యొక్కొక్కసారి బయల మెఱసి కానవచ్చుచు మబ్బులనడిమి చంద్రునివలె హనుమంతుఁ డొప్పెను.

తే. విశదవస్త్రంబు ధరియించి•వివిధమేఘ, కాండవృతుఁడయి కనఁబడి•కానఁబడక
యంబరంబునఁ జనిమెడి • యాంజనేయుఁ డంబుజారి విధంబున • డంబు మీఱె.

అర్థములు. విశదవస్త్రంబు = తెల్లని వస్త్రంబు, దీనిచే, నిందఱ రాక్షసులతోఁ బోరి వారిని చంపినను కట్టువస్త్రముపై నెత్తురు చుక్కలు పడలేదని సూచన, మేఘకాండవృతుఁడయి=మేఘసమూహములతోఁ జుట్టఁబడి, అంబుజారి=చంద్రుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

తెల్లని వస్త్రము ధరించి నానావిధములైన మేఘసమూహములతోఁ జుట్టఁబడి కానవచ్చి కొంతసేపు కానరాక కొంతసేపు ఆకాశమునఁ బోవు హనుమంతుఁడు చంద్రునివలె నుండెను.

తే. వారిధరనికురుంబంబు • దారితముగ, మాటి మాటికిఁ జలుపుచు • మారుతాత్మభవుఁడుబయలనుమెఱయుచు•వైనతేయుమాడ్కిఁదనరారెనాకాశ•మార్గమునను.

అర్థములు. వారి ధర నికురుంబంబు = మేఘసమూహము-దారితముగన్ = చీల్చఁబడినదిగా - వైనతేయు మాడ్కిన్ = గరుత్మంతునివలె - వినతా+ఏయ - వైనతేయ - అపత్యార్థక తద్ధితము.

తా త్ప ర్య ము.

మేఘ సమూహము నడుమఁదూఱి చీల్చుచు నాంజనేయుఁడు బయల మెఱసి గరుత్మంతుని వలె నాకాశమున నొప్పుచుండెను.

సీ. జలదనిర్ఘోషుండు • చటుల మహారావమున దెస లెల్లను • బూర్ణములుగ
రాక్షసప్రవరుల • రణమున వధియించి, తనపేరు నెల్లరు • వినఁగఁ జేసి
పట్టణం బంతయు • వ్యాకులపడఁ జల్పి, పంక్తికంఠుఁడు వ్యథ•పడ నొనర్చి
ఘోరబలం బెల్లఁ • గూఁటపెట్టఁగాఁ గొట్టి. వైదేహికిని గడు•భక్తి మ్రొక్కి-
ఆ. మహితతేజుఁ డైన•మారుతపుత్రుండు, మఱలివచ్చి జలధి•మధ్యమునను
జనుచునుండి శైల•సత్తము మైనాకు, హస్తమున స్పృశించి • యతని దాఁటి.

అర్థములు. జలదనిర్ఘోషుండు = ఉఱుమువంటి కంఠధ్వని గలవాఁడు - చటుల మహారావమున = భయంకరమైన గొప్ప ధ్వనితో - కూపెట్టగాన్ =కుయ్యో కుయ్యో యనునట్లు.

తాత్పర్యము. స్పష్టము

హనుమంతుఁడు లంకయందుఁ జేసిన కృత్య మిందు సంగ్రహింపఁబడినది. ఇందు మైనాకు స్పృశించె ననుటచేతను శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవితో మరలి వచ్చు నపుడు మైనాకుని జూడుమని చెప్పుటచేతను మైనాకుఁడు మఱల నీళ్ళలో మునుఁగ లేదనియుఁ బైన కానవచ్చుచుండెననియు గ్రహింపనగు.

తే. జ్వాలతాముక్తనారాచ • మనఁగ నరిగి, వారిదాభమహేంద్రంబు•వలను చూచి
 దశదిశలు నిండ సింహనా•దంబు సేసె, మేఘనాదంబుఁబోలె న•మేయశక్తి.

అర్థములు. జ్వాలతాముక్తనారాచమనఁగన్ = తీఁగవంటి యల్లెత్రాటి నుండి విడువఁ బడిన బాణమో యనునట్లు - వారిదాభమహేంద్రంబు = మేఘములో సమానమైన మహేంద్రపర్వతము.

తాత్పర్యము.

పరిమితి చెప్పరాని శక్తిగల హనుమంతుఁడు వింటినారినుండి విడువఁబడిన బాణమువలెఁ బోయి మేఘమువలె నుండు మహేంద్రపర్వతముఁ జూచి పది దిక్కులు నిండున ట్లురుమువలె సింహనాదము చేసెను.

క. హితదర్శనలాలసుఁడై, వితతంబుగ నార్చి తోఁక • విదుర్చఁగఁ గపి య
 ద్భుతఘోషమున దివాకర,యుతగగనము బ్రద్దలైన•యొప్పుంగనియెన్. ౧౪౨

అర్థములు. హిత దర్శన లాలసుఁడై =మిత్రులను జూడవలయు నను కోరిక గలవాఁడై - వితతంబుగన్ = ధ్వని విస్తరించునట్లు - అర్చి=అడించి - విదుర్చఁగన్ = విదలింపఁగా - దివాకరయుత = సూర్యునితోఁ గూడిన - దీనివలన నితం తయు పగటి చర్య యని సూచన.

తాత్పర్యము.

మిత్రులఁజూడఁ గోరిక కలవాఁడై తోఁక జాడించి విదళింపఁగా నా యద్భుత ధ్వనికి సూర్యునితోడి యాకాశము బ్రద్దలైనట్లయ్యెను.

—• హనుమంతుని సింహనాదము కపులు విని హర్షించుట •—

ఉ. ఆయులి వూరువేగమును • నావలితీరమునందు దీను లై
 వాయుతనూజుఁ జూచు తమి • వర్తిలుక్రోఁతులు విన్పు హృష్టు లై
 రాయెడ ఋక్షరా జలరి • యందఱఁ జేరఁగఁ జీరి యి ట్లనున్
 జే యని వచ్చె వాయుజుఁడు • సిద్ధము కార్యము పందు చూడుఁడీ. ౧౪౩

అర్థములు. హనుమంతుఁడు కానవచ్చుటకు ముందే యాయన సింహ నాదము వానరులకు వినవచ్చెను. ఉలివు = కంఠనాదము, ఊరువేగమును=తొడల వేగమునఁ బుట్టిన ధ్వని, దీనులై = ఏమో యేమో యను వ్యసనముచే ముఖములు వ్రేలవైచికొనినవారై, ఋక్షరాజు = జాంబవంతుఁడు, అలరి = సంతోషించి, చీరి= పిలిచి, జే =జయశబ్దభవము.

తాత్పర్యము.

హనుమంతుని సింహనాదము, తొడల సందున దూఱి వెడలు గాని ధ్వనిని, ఆవలియొడ్డున వ్యసనపడుచు నెప్పుడెప్పుడు హనుమంతుని జూతుమా యను కోరిక గల క్రోఁతులు విని సంతోషించినవారైరి. అప్పుడు జాంబవంతుఁడు వారి నందఱఁ బిలిచి యిట్లనెను. వానరులారా! హనుమంతుఁడు జే యని వచ్చుచున్నవాఁడు. పోయిన కార్యము ఫలించినది చూఁడీ.

ఉ. సందియ మేమి లేదు ధ్వని • చందము తెల్పెడిఁ గార్యసాధనం
బెందు నసాధితార్థులకు • నీ రవ మేటికిఁ గల్గు? నన్న న
య్యందఱు మిత్రదర్శనము • నాశ సముత్సుకులౌచు నంజనా
నందను రావమున్ విను చ • నంత ముదంబున గంతు లాడుచున్. ౧౩౦౦

అర్థములు. అసాధితార్థులకు = కార్యము సాధింపనివారికి, రవము=ధ్వని. దీనివలన శుభవార్త తాను పోకముందే తన మిత్రులకుఁ దెలిపి వారి కుందు మాన్పి సంతోషపెట్టవలయు నని సూచన - మనము పోయి చెప్పవచ్చులే యని యుండ రాదు. అంతవఱకు నిష్కారణముగా వారు వ్యసనపడునట్లు చేయుట మిత్రధర్మము గాదు.

తాత్పర్యము.

సందేహము లేదు. హనుమంతుఁడు కార్యము సాధించెను. అది నీ కెట్లు తెలిసె నందురా? ఆయన ధ్వనియె కార్యము సాధించె నని తెలుపుచున్నది. కార్యము సాధింపని వాఁ డింత యుత్సాహముగ సింహనాదము చేయఁడు. అని చెప్పఁగా తక్కిన క్రోఁతులు హనుమంతుఁడు వచ్చుచున్నాఁడని సంతోషించెను. జాంబవంతుఁడు కార్యము సఫలము చేసికొని వచ్చుచున్నాఁడని సకారణముగఁ జెప్పెను. ఇట్లు చెప్పఁగా వా రందరు మిత్రుని దర్శించు నాశచే నాయన ధ్వని వినుచు గంతులు పెట్టుచుండిరి.

తే. ఒక్కశిఖరంబు నుండి యొం • డొక్క శిఖర
మునకు నొక కొమ్మనుండి స • మున్నతంపుఁ
జెట్టుకొనకొమ్మ కెగురుచు • నిట్టలంపుఁ
సమ్మదంబునఁ గ్రాలుచు • సందడించి. ౧౩౦౧

అర్థములు. సమున్నతంపు = మిగుల నెత్తైన - నిట్టలంపు = అధికమైన, నిట్టలము రూ - ఇట్టలము.

తాత్పర్యము.

వచ్చుచున్న హనుమంతుని దూరము నందుండఁగనే చూచు కోరికతో నొక శిఖరమునుండి యంతకంటె నెత్తైన శిఖరమునకు, నందలి యొక చెట్టుకంటె నెత్తైన యింకొక చెట్టునకు, అందొక కొమ్మకంటె నెత్తైన యింకొక కొమ్మకు వానరులు మిగుల సంతోషముతో నెగురుచు కిలకిలార్భటుల సందడి చేయుచు.

క. పట్టుగ దూరపు జనులకుఁ; బుట్టముఁ జూపించురీతిఁ ♦ బుష్పితతరులన్
గొట్టకొనకొమ్మలన్ వెస, బిట్టుగ నాడించి యూఁచి ♦ పేర్చిరి క్రోఁతుల్. ౧౩౦౨

అర్థములు. పుష్పిత తరులన్ = పూచిన చెట్ల యందలి.

తా త్ప ర్య ము.

తా మున్న స్థానము తెలుపుటకై దూరమున నుండు వారికి గుడ్డలను చేతులతో నాడించి విసరి చూపునట్లు వానరులు పూచిన కొమ్మల నాడించిరి. ఊఁగులాడించిరి.

క. గిరిగుహల దాఁగి మొరయుచు, నురువడి వెలివచ్చుగాలి♦యొప్పున గర్జల్
పరఁగించుచుఁ జనుదెంచెను, సరభసముగ మారుతాత్మ♦సంభవుఁ డంతన్. ౧౩౦౩

అర్థములు. మొరయుచున్ = ధ్వనించుచు, ఉరువడి = మిగుల వేగముతో, వెలివచ్చు = బయటికి వచ్చు- సరభసముగన్ = వేగముగ.

తా త్ప ర్య ము.

కొండగుహలయందు దాఁగియుండి మిగుల వేగముతో ధ్వనించుచు వెలుపలికి వచ్చుగాలి విధమున సింహనాదములు చేయుచు వేగముగ నాంజనేయుఁడు వచ్చెను.

క. జలధరమార్గంబున న,బ్బలియుఁడు జలదోత్కరంబు♦పగిదిన్ రాఁగన్
వలిముఖు లందఱు ఘటితాం,జలు లై నిలిచిరి నభంబు♦చాయం గనుచున్.

అర్థములు. జలధర మార్గంబునన్ = మేఘమార్గమున ఆకాశమందు - జలదోత్కరంబు = మేఘ సమూహమువలె, వలిముఖులు = వానరులు - ఘటితాంజలులై = చేతులు జోడించినవారై - నభంబు = ఆకాశము.

తా త్ప ర్య ము.

ఆకాశమార్గమున మేఘమువలె బలవంతుఁ డగు హనుమంతుఁడు రాఁగా వానరు లందఱు చేతులు జోడించుకొని యాకాశము వంకఁ జూచుచు నిలిచిరి.

—♦ హనుమంతుఁడు మందరాద్రిపై దిగుట. ♦—

క. గిరినిభుఁ డగు కపిఋషభుఁడు, తరునికరాకులమహేంద్ర♦ధరకూటమునన్
ద్వరితుఁ డయి దూఁకి గిరిని,ర్ఝరమునఁ బడె నిహతపక్ష♦శైలం బనఁగన్. ౧౩౦౪

అర్థములు. గిరినిభుఁడు = పర్వతములతో సమానుఁడు - కపి ఋషభుఁడు = వానర శ్రేష్ఠుఁడు - తరునికర = చెట్ల గుంపులచే - ఆకుల = నిండి యుండు - గిరి నిర్ఝరమునన్ = కొండవంక యందు - నిహత పక్షశైలంబు = రెక్కలు విఱిగిన పర్వతము.

తా త్ప ర్య ము.

కొండంత దేహము గల హనుమంతుఁడు వృక్షములచే నిండియుండు మహేంద్ర పర్వత శిఖరము నందు వేగముతోఁ గూడిన వాఁడయి కాల మీఁద దూఁకిన

గాయపడు నని కొండవంకయందు నీళ్ళలో చెక్కలు విఱిగిన పర్వతమువలె దబా లునఁ బడెను.

శ్రీరామ దర్శనమునకై పోవుట యం దొక నిమిష మైన జాగు కారా దని గాయన త్వర సూచించుచున్నది, లేని మొదల దూరమునుండియే వేగము తగ్గించి వచ్చియుండ వచ్చును.

క. ప్రీతమనంబునఁ గపివర, జాతంబులు గంధవాహ•సంభవుచుట్టున్

గౌతుకమున నిలుచుండిరి, యాతనిఁ గనుఁగొనుచు మెచ్చి• యాడుచు మిగులన్.

తా త్ప ర్య ము.

సంతోషించిన మనస్సులతో వానర శ్రేష్ఠుల సమూహంబులు వాయునందను చుట్టుకొని యాయన యేమి చెప్పునో వినవలయు నను కోరికతో నతనిఁ జూచుచు, మెచ్చుచు నుండిరి.

మానిని. అంతట వానరపుంగవు లెల్ల ని•రామయుతం గనుపట్టు హనూ

మంతునిఁ జూచి నితాంతముదంబున • మూ నగు మూలఫలాదిక మే

కాంత ముపాయన మిచ్చి కుటుంగట • నందఱుఁ జేరి భజింప శుభ

స్వాంతుఁడు బుక్షధవాంగదవృద్ధుల • కర్మిలిఁ జేసి నమస్కృతులన్. ౧౩౦౭

అర్థములు. నిరామయుతన్ = ఒక గాయమైన లేక - నితాంత ముదంబు నన్ = మిగుల సంతోషముతో - మూలఫలాదికము = వేళ్ళు పండ్లు మొదలైనవి- ఉపాయనము = కానుక - కుటుంగటన్ = సమీపమందు, బుక్షధవ + అంగద వృద్ధులకు = జాంబవంతునకు నంగదునకు పెద్దవారికి - అర్మిలి = ప్రేమతో - భక్తితో.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ పిమ్మట వానరశ్రేష్ఠు లందఱు గాయమైనఁ బడక దేహబాధలేక యుండు హనుమంతుని జూచి మిగుల సంతోషించి మూలఫలంబులు కానుకగ నిచ్చి దగ్గఱఁ జేరి యుండఁగా హనుమంతుఁడందఱకు జ్ఞానవృద్ధుఁడు వయోవృద్ధుఁడు నగు జాంబవం తునకు ఆ పిమ్మట యువరాజగుటచే నంగదునకుఁ దరువాతఁ దనకంటె వయస్సునఁ బెద్దవారగు వారికి భక్తితో నమస్కరించెను. వృద్ధులనఁగా.

'దశాబ్దాఖ్యం పౌరసఖ్యం - పంచాబ్దాఖ్యం కలాభృతామ్, త్ర్యబ్దపూర్వం శ్రో త్రియాణా మల్పేనాపి స్వయోనిషు. మను. ౨

ఒక గ్రామమందే యుండువారు తనకంటెఁ బదియేండ్లు పెద్దవారైనచో సఖు లగుదురు. అంతకుఁ బైపడినవారు పెద్దవా రనిపించుకొందురు. గీతాది విద్యలు నేర్చిన వాఁడు తనకంటె నైదేండ్లు పెద్దవాఁడైనచో సఖుఁడగును. అంతకుఁ బెద్దవాఁడు పెద్ద వాఁడనబడును. వేదములు చదివినవాఁడు మూఁడేండ్లు పెద్దవాఁడయినచో సఖుఁడ గును. అంతకుఁ బెద్దవాఁడు పెద్దవాఁడనఁబడును. తనవంశము వారిలో నన్నలు మొద

లగువారే మాత్రము వయస్సున పెద్దవారైనను సఖులగుదురు. ఆ కారణమున సఖుల లందఱు నభివాదనార్హులు.

మానిని- ఏడు భగణములు గురువు. పదమూఁడవ స్థానంబున యతి. మానిని యందలి మొదటిగురువు రెండు లఘువులు చేసిన కవిరాజ విరాజిత మగును. కవిరాజ విరాజితమునకు వలె మానినికిని తిక్కన యతులు రెండు విధములఁ గల్పించినాఁడు.

మానిని. కూలియుఁ గాంచి యి•గుర్వ్వఁగఁ దేజము • గుందక వహ్నులు • గ్రూరశిఖా. స్త్రీ. ౨-౧౨౭.

ఇం దేడింట నేడింట నేడింట యతులు గూర్పఁబడినవి.

కావున నీ దెస నాతనికిన్ విము•ఖత్వముగల్గను భక్తి మెయిన్ స్త్రీ-౧-౬౦౫.

ఇందు పదమూఁడవ స్థానంబున యతి గూర్పఁబడెను.

—• హనుమ కపులతోఁ దాను సీతాదేవిని జూచితి నని చెప్పుట. •—

సీ. చూచితి సీత నం•చును సంగ్రహముగాఁగఁ, జెప్పి యంగదు కేలు • చేర్చి కేల
నా మహేంద్రాద్రిర•మ్యారామతలమున, నాసీనుఁ డై వాన•రాళిఁ జూచి
రూక్షరాక్షసవతీ•రక్షితసీతను, జూచితి సాధ్వి న•శోకవనిని
విభుదర్శనాసక్తిఁ • బెనఁగొన్న కురులతోఁ, నుపవాసములఁ జిక్కి • యున్నదనిన
తే. నమృతతుల్య మహార్థవా•క్యములఁ గ్రోలు
తెగువవారును మాఁకువా • రింగు నందుఁ
గూయువారుఁ గిలార్చుచు • గ్రోయువారు
వాలముల నెత్తి నేలపై • బాఁదువారు. ౧౩౦౭

అర్థములు. రూక్షరాక్షస వతీరక్షితన్=కఠినచిత్తలైన రాక్షసస్త్రీలచేఁ గావలి కాఁచఁబడుచున్న దానిని, విభుదర్శనాసక్తిన్ = మగనిఁజూచు కోరికతో, అమృత తుల్య = అమృతముతో సమానమైన. మహార్థ = గొప్ప ప్రయోజనము గల, వాక్యములన్ = మాటలను, సీత యుపవాస మున్నదని చెప్పుటచే కిష్కింధాకాండమున నింద్రుఁ డమృత పాయసము దినదినము తెచ్చి యిచ్చుచుండె నని కథ కల్పిత మని యేర్పడు చున్నది. చూచితి సీతన్ = ఇది సుగ్రీవుని వాక్యానుసారము. కిష్కింధ. ౧౦౭౨ వ పద్యము చూచునది.

తాత్పర్యము.

ఏమి చెప్పునో సీత కనఁబడె నని చెప్పునో, కానరాలేదని చెప్పునో యని తహ తహ లాడు వానరుల మనస్సు కుదుటఁబడఁ జూచితి సీత నని రెండుమాటలలో సారాంశముఁ దెలిపి యంగదు చేతిని తనచేతఁ బట్టుకొని పోయి యా మహేంద్రపర్వతమున రమ్యమైన వనప్రదేశమందు నందఱుఁ గూర్చుండుటకు ననువైన చోట గూర్చుండి వానరుల నందఱఁ జూచి దయాహీనలైన రాక్షసస్త్రీలచే రక్షింపఁబడు సీతను

జూచితిని. ఆ పతివ్రత యశోకవనమందు తన భర్తను జూచుఁ గోరికతోఁ జేసుకొని పోయిన వెంట్రుకలతో, ఆహారములేక శుష్కించి యున్నది అని చెప్పఁగానే యమృతముతో సమానమైన, పోయిన తమ ప్రాణములను మఱల రప్పించినవై, మహాప్రయోజనము గల వాక్యముల విని సంతోషాతిశయమున బూర్ణముగ విను నోపికలేక కొంద ఱెగుర సాగిరి. కొందఱు దూఁకిరి. కొందఱు కిలకిలార్భటులు వించిరి. కొందఱు తోఁకలెత్తి నేలకు బాదిరి.

తే. ద్విరదతుల్యులు క్రోఁతులు • తరుల నుండి
దుమికి హనుమంతుఁ బరిరంభ•ణము నొనర్చి
రంత సర్వవనాటమ•ధ్యంబునందు
వాలితనయుండు పల్కె న•వ్వాయుతనయు. ౧౩౦౯

అర్థములు. ద్విరదతుల్యులు = ఏనుగులతో సమానులు, పరిరంభణము = కౌఁగిలింత, సర్వవనాట మధ్యంబునందు=క్రోఁతుల యందఱ నడుమ.

తాత్పర్యము.

అందఱు నేలఁ గూర్చుండి వినవలయు ననిన(గొందఱకు హనుమంతుఁడు దూర మగు గావునఁ గొంద ఱేనుగుల వంటివారు హనుమంతునకు సమీపమున నుండు చెట్లపై నుండి వినుచుండిన వారు హనుమంతుని మాటలు చెవినిఁ బడఁగానే చెట్లనుండి దుమికి హనుమంతుఁ బ్రతికించితివి తండ్రీ! యని కౌఁగిలించిరి. అప్పు డా క్రోఁతులనడుమ నున్న యంగదుఁడు హనుమంతునితో నిట్లనియె.

క. విస్తారం బగు వారిధి, నిస్తరణ మొనర్చి మఱలి • నెమ్మది రాఁగన్.
శ స్తగతి నెవ్వఁ డోపును, నిస్తులజవసత్త్వములను • నీ సముఁ డేడీ! ౧౩౧౦

అర్థములు. నిస్తరణ మొనర్చి = దాటిపోయి, నిస్తుల=అసమాన మైన - జవసత్త్వములను=వేగమునందు, బలమునందు.

తాత్పర్యము.

ఇంత పెద్ద సముద్రమును దాటి పోయి సుఖముగా మఱలి యెవ్వఁడు రాఁ గలఁడు! వేగమునందు, బలమునందు నీతో సమానుఁడు లేఁడు.

క. ఔరా! నీ ప్రభుభక్తియు, నౌరా! నీ శక్తిధైర్య • మరరే! హనుమా
భూరితరాదృష్టంబున, శ్రీరామునిరమణిఁ గంటి • సీతాసాధ్విన్. ౧౩౧౧

తాత్పర్యము.

అవురా యేమి నీ ప్రభుభక్తి. నీ శక్తి యేమి. ధైర్యమేమి ఔరా! ఆశ్చర్యకరము. మా యందఱ భాగ్యవశమున నీవు శ్రీరాముని భార్యను, పతివ్రతయగు సీతాదేవిని జూచితివి.

ఆ. జానకీవియోగ•సంతాపమును భూప,వర్యుఁ డిపు డదృష్ట•వశతఁ బాసె
నీదు పోకరాక•నెఱి మాకుఁ దెలియంగఁ,బలుక వయ్య కర్ణ•పర్వముగను. ౧౩౧౨

తాత్పర్యము.

సీతను విడిచి యుండుటవలనఁ గలిగిన శోకమును రామచంద్రమూర్తి యదృష్ట వశమున వదలెను. నీ వెట్లు పోయితివో, యేమి చేసితివో, యెట్లు చూచితివో యది యంతయు మాకుఁ బూర్ణముగ చెవుల పండువుగ వినిపింపుము.

తే. అనిన వానరులెల్ల వా•తాత్మజాతు, జాంబవంతుని నంగదు • సరసఁ బట్టి
యుండి రయ్యెడఁ బెద్దవౌ • బండలందు, హనుమ చెప్పెడి వృత్తాంత•మాలకింప.

అర్థములు. సరసన్ = సమీపమందు.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

క. ఎటు దాఁటెనో వారిధి దా, నెటుజొచ్చెనో లంక సీత • నెటు చూచెనో య
క్కుటిలుని దశకంఠునిఁ దా, నెటుగాంచెనో యంచు వినఁగ • నెసగిన వాంఛన్.

తాత్పర్యము.

సముద్రము నెట్లు దాఁటెనో, లంక నెట్లు ప్రవేశించెనో, యే విధముగ సీతా దేవిని జూచెనో, కుచ్చితుఁ డగు రావణు నెటులు చూచెనో యది యంతయు వినఁ గోరిక గలవారై.

తే. అంజలి ఘటించి భజియింప • నగచరాళి,వాలిసుతుఁడును శిఖరాగ్ర•భాగమందు
దిశలు వెలిగించు చుండెను• దేవవితతి, గొలువ రాణించు వాసవు•కొమరుదోఁప.

అర్థములు. నగచరాళి = కోఁతుల గుంపు.

తాత్పర్యము.

వానరు లందఱుఁ జేతులు కట్టుకొని సేవింపఁగా నంగదుఁడు పర్వతశిఖరము కొన యందు దేవతలు గొలువఁ బ్రకాశించు నింద్రునివలె దిక్కులుప్రకాశింపఁజేయు చుండెను.

క. విలసితకీర్తియశస్సుల, నలరారెడు హనుమచేత • నంగదములచే
జెలువారెడు నంగదుచే, జ్వలితం బయ్యెను మహీధ్ర • వరకూటంబున్. ౧౩౧౮

అర్థములు. విలసిత కీర్తి యశస్సులన్ = ప్రకాశించు కీర్తిచేతను యశస్సు చేతను, అలరారెడు = సంతోషించు. (౧) కీర్తియశస్సులు రెండును హనుమంతునకు విశేషణము లైనపుడు కీర్తి-బుద్ధి యతిశయమువలన వచ్చినది,యశస్సు పరాక్రమము వలన వచ్చిన ప్రఖ్యాతి. (౨) కీర్తి హనుమంతునకు యశస్సు అంగదునకు నన్వయింప వచ్చును. చూ. ప. ౭౮౪.

తాత్పర్యము.

ప్రకాశించు కీర్తిచేతను యశస్సుచేతను సంతోషించు హనుమంతునిచే, భుజ కీర్తులు గల యంగదుచేఁ బర్వత శిఖరము ప్రకాశించెను.

—• { ౫౮-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు తాను లంకకుఁ బోయి వచ్చిన విధం బంతయుఁ గపులకుఁ జెప్పుట. } •—

దండకము. ఆద్యంతవృత్తాంత మాలింపఁగా నింపు పెంపార నా జాంబవంతుండు వాతాత్మజుం జూచి యో యంజనానందనా! ముందుగాఁ బొందుగాఁ దెల్పు మే రీతి నా నాతిని న్నీవు గన్గొంటి? వాల్గంటి దా నొంటి నెట్లున్న? దా యున్నచిన్నన్ దశాస్యుండు క్రూరుండు దా నే విధిం జూచెడిన్? మీఁది కార్యంబు లేవంచు నన్ సందుగాఁ జెప్ప నో చెప్పఁగా రాని యవ్వాని భాషింపు మన్నన్, హనూమంతుఁ డత్యంతసంతుష్టుఁడై హృష్టుఁడై జానకిన్ లోన ధ్యానించి మూర్ధంబుచే మ్రొక్కి యిక్కైవడిం బల్కె; వారాశి యీ ప్రక్కతీరంబుఁ జేరంగ లో నెంచి నే నీ నగాగ్రంబునం దుండి కుప్పించి దాఁటంగ మీ రెల్లఁ గన్నారఁ గన్నార కాదే? యటేనేగ నంభోధిమధ్యంబునన్ హేమశృంగాంచితంబైన శైలంబు నా శోకకడ్డంబు రా వచ్చె రా విఘ్నమం చెంచి రోషించి భేదించి పోవంగ లో నెంచి దానిన్ ఢీకొలంచు నేఁ దాఁకితిన్, దోఁకతోఁ దాఁచితిన్, దాఁచినన్ దాని శృంగంబు వేభంగులన్ భంగమై రాలెఁ, దచ్ఛైలమో మామకీనాశయం బెంచి హర్షంబుగా నాయనా! నీకుఁ జిన్నప్ప నే, గాడ్పుమిత్రుండ, మైనాకుఁడన్, వార్ధిలో నుండుదున్, మున్ను పక్షంబు లుండన్ ధరాగ్రంబు లెల్లన్ యథేచ్ఛంబుగాఁ గ్రుమ్మరన్ లోకభీదావదక్షంబు లై వాని వీక్షించి పక్షంబులం ద్రుంచె వజ్రాహతిన్ శక్రుఁ, డగ్గోము తప్పింప నీ తండ్రి న న్నైచ్చి యీ యంబుధిం ద్రోచెఁజా, ధర్మభృద్వంశ్యుఁడున్ శక్రవీర్యుండు నౌ రాముకార్యంబున న్నాదు సాహాయ్య మిం గొమ్మన్న నా సమ్మతిన్ నాదు కర్జంబుచందంబు బోధించి కార్యైకసక్తాత్మతన్ శైలరాజాజ్ఞ నేఁ బోయితిన్, గ్రావమున్ మానుషాకారమున్ మాని శైలాకృతిం బూని వారాశిమధ్యంబునన్ నిల్చె, నే నచ్చు వేగంబునం బోవఁ బోవంగ నాగాంబ వేగంబ నాకడ్డమై నిల్చి యో కోతితేఁడా! మదాహారముం గమ్ము, వేగమ్మ రారమ్ము, దేవాళి యేర్పాటురా సుమ్ము నా; నమ్మహాదేవికిన్ మ్రొక్కి దిక్కెవ్వరుం దోఁప కిట్లంటి నో దేవి! భూదేవి జామాత శ్రీరాముఁ డారణ్యదేశంబునన్ జానకీ లక్ష్మణాన్వీతుఁడై కుమ్మరం బంక్తికంఠుండు కొంటుండు తద్దేవిన్ గ్రుచ్చిలించెన్, దదన్వేషణార్థంబు రామాజ్ఞచేఁ బోవు చున్నాఁడఁ, దద్దేవు దేశంబునం దుంట శ్రీరాముకార్యంబునం దోడు కారాదె? కాదేని నై దేహినిన్ రామునిం జూచి నే వచ్చి నే నిచ్చి నీ మెచ్చుగాఁ జొచ్చువాఁడన్ భవద్వక్త్రముం దన్న న య్యమ్మ హా! యేటిమాటల్ బళా దాఁటి పోనీయ, నా కీ వరం బిచ్చి రా దేవతావల్లభుల్, పొల్లుగా దన్న, మే న్పెంచితిన్ యోజనంబుల్ పదిన్నిఁడుప్ప లం దర్ధవిస్తారముం గల్గ నా దేవి నాయంత వక్త్రంబెఁ దా విచ్చె నే నంత హ్రస్వుండనై మొక్క యంగుష్ఠమాత్రంబు గాత్రంబుగాఁ జివ్వునన్ దానివక్త్రం

బునం జొచ్చి వెల్వడ్డ నన్ జూచి నైజాకృతిం దాల్చి యీ యంబ, యోవాన
రంబా! సుఖంబారఁ బో పొమ్ము, నీకార్యముల్ చక్కనౌఁ, గూర్పుమీ సీత
శ్రీరాముతో. మెచ్చితిన్ నీమెకన్, భద్ర మౌ నన్న నన్పంతటన్ భూతముల్
ప్రీతముల్ మేలు మేలంచు శ్లాఘించెఁ. దర్వాత నిర్భీతిఁ బక్షీశరీతిన్ మొగుల్
త్రోవ నేఁబోవ, నా ఛాయ నేదో గ్రహింపంగ నేఛాయఁ గన్గొన్న నా కేమి
యుం దోఁప దాత్మీయ వేగంబు సంకుంఠితం బైన నే నాత్మలో నే మహా! నా
మహా వేగమా చిక్కె, నే ప్రక్క నే మొక్కరిం గానఁ, గార్యంబు వార్యంబుగా
నోపునో! యంచు దుఃఖాకులాత్ముండ నై క్రిందు చూడంగ, మున్నీట ఘోరా
కృతిం బండి రాకాసి యొక్కర్తు నన్ జూచి గర్జించి తర్జించి పెన్నవ్వులోఁ
గ్రొవ్వుతోఁ గీడుగా నాడె, నో పెద్దదేహంబువాఁడా! బలే యెందురా యేగ
వే వేగ? నే నెన్నియో నాళ్ళుగాఁ గూడు లేకుంట నాఁకంట నేఁ జిక్క స్రుక్కంగ
నింకుండ నా దండిభాగ్యాన నా కంటికిం దోఁచి తిప్పట్ల. నాకుప్పులోఁ గుప్పుగాఁ
జొచ్చి యానంద మొందింపరా యన్నఁ గా నిమ్మటం చేను నామేను వే దాని
వాకంబు బల్ పెద్దగాఁ బెంప, నా టక్కు నూహింపఁగా లేక నన్మ్రింగ నోర్వెచ్చె,
నే నో నిమేషంబునన్ గుజ్జు వేషంబునన్ దాని పెన్బొట్టలో దిట్టనై యట్టివే
చొచ్చి ప్రేవుల్ నెసం గొంచుఁ జివ్వాలునం బైకి లంఘించితిన్, హస్తముల్
వ్రీల రాకాసి వారాశిలోఁ గూలె, మింటన్ నభశ్చారులౌ చారణుల్ సింహికా
రాక్షసిం ద్రుంచె సామీరి యం చాడఁగా వింటి, నే నట్టియం బెచుమన్
వింటిమార్గంబునం బోయి శాఖప్రతానావృతంబౌచు లంకాపురం బుండు
నా యొడ్డుఁ గన్గొంటి, నా పిమ్మటన్ సూర్యుఁ డస్తాద్రిఁ జేరంగ ఘోరాసురస్తోమ
ముల్ గాన కుండంగ లంకాపురిం జొచ్చితిం, జొచ్చు చుండంగ నొక్కర్తు
కల్పాంత ధారాధరాకారఘోరాట్టహాసాననోపేతజాజ్వల్యమానాగ్ని కేశా
ళితో నన్నుఁ జంపన్ సమీపింప డాకేల నేఁ బెద్ద పెట్టొక్కటిం బెట్టితిఁ,
దానిలో తోలుచుం గూలి, నన్ జూచి యో వీర! లంకాపురిన్ నేను, నన్గెల్చి
తీ వింక గెల్వంగ నేర్తీ సురారాతిసంఘంబుఁ బొమ్మంచు నచ్చేడె నన్నాడె, నే
నా ప్రదోషంబునన్ లంకలోఁ జొచ్చి రేమెల్ల సీతాసతిన్ రోసితిన్, దైత్యునంతః
పురాంతస్థలిం గానరా దయ్యె, నే నయ్యెడన్ శోకసంతాప మేపారఁ బ్రాకార
ముం దాఁటి, యుద్యానముం గాంచి, యందే యశోకావనీజాత మొం డెక్కి
బంగారవంటుల్ విరాజిల్లు తోఁటొక్కటిన్ శింశుపాభూరుహోపాంతదేశంబునన్
శ్యామనీ రేశపత్రాంబరన్ నిట్టుపాసంబులం జిక్కి యేకాంశు కాన్వీతయై
ధూళిసంలగ్న కేశాంతయై, శోకసంతాపదీనాంగియై, నాథు ధ్యానించుచున్
బెబ్బులుల్ చుట్టఁగా లేడిచందాన దుఃఖించుచున్ భూమిపై వ్రాలి పెన్మంచునం
దమ్మి సోలెన్ వివర్ణాకృతిం దాల్చి దైత్యేశభీతిన్ మృతిం జెందఁగా గోరు సీతా

సతిం గాంచు చా చెట్టుపై నుంటి, నే నంతలోఁ బంక్తికంఠాలయంబందు ఘూకం ఘుఘూరావముల్ వింటి, నద్దాన నే నిశ్చయన్ గొంటి, సంక్షిప్తగాత్రుండనై పక్షి నాకారం గుటంబందు నే నుంటి, దైత్యేశుఁ డిల్లాండ్రతో వచ్చె నచ్చోటికిన్, జానకీ దేవియా రాక్షసాధీశునిం జూచి రెంగాళ్ల యొమ్మునం జేర్చి హస్తంబులం జుట్టి విత్రస్తయై దిక్కు లేకుండు నల్దిక్కు లీక్షించుచున్ వేపమానాంగియై యుండ వాఁ డంగనం జేరి ధాత్రీస్థలిన్ వ్రాలి వన్నేలవే కోల! యో బేల! రెన్నాళ్లలో నన్నుఁ గైకోక గర్వించి తేనిన్ భవచ్ఛోణితం బేను ద్రావంగ నుంకింతుఁ జుమ్మన్న నన్నీచువాక్యంబు లాలించి రోషంబునన్ సీత భాషించె నో నీచుఁడా! దుర్మతీ! నన్నెవ్వతెంగాఁ గనుంగొంటిరా! నీవు; శ్రీరాము నిల్లాల, నిక్ష్వాకువంశేశ్వరుం డైన యయ్యాజికిం గోడలన్, నన్నురా నీవు నీచోక్తు లాడంగ! నీనాల్క తుత్తున్కలై కూలదా! క్రూరుఁడా! శూరుఁడా నీవు? చోరుండ వై నాదు నాథుండు లే నప్పు డన్నెచ్చి ముచ్చట్లు వాక్రువ్వఁగా వచ్చితా? రామచంద్రుండు సంగ్రామ శూరుండు సత్యోక్తిదారుండు యజ్ఞప్రచారుండు నీ వా మహాత్మువు దాసుండుగా నైన నర్హుండవా? కావు కావన్న నత్యాంతవాక్యంబు లాలించి కోపించి యంతం, జితాస్థాగ్ని చందంబున న్మండి పెన్గ్రుడ్డులం ద్రిప్పి యద్దేవినిం గ్రుద్ది చంపంగఁ గేలెత్త నయ్యో యయో యయ్యయో యంచు దైత్యాంగనల్ గూయ శ్రీమధ్యమం గున్న మండోదరీ రాజ్ఞి చానడ్డమై శూరుఁడా! యేమి యీ సేఁత! యా సీత నీ కేల నే నుండఁగా? లేరె యీ యక్ష దేవాంగనల్! చాలరే వీరు! లీలావిలాసంబులం దేలఁగా రాదె, రమ్మంచు వారెల్లఁ గోపంబు చల్లార్చి యా రాక్షసుం దోడు కొంచేఁగి రట్లేఁగ సీతాసతిం గావ ఘోరాస్యలౌ రాక్షసస్త్రీలు తద్దేవినిం జూచి గర్జించి భర్జించి తర్జించి కర్ణంబుగా నెన్నియో దారుణాలాపముల్ పల్కఁగా నాని నా చానయుక్ గడ్డిపోఁ చంబలెం జూచె, నా యింతి స్థైర్యంబు నారక్కసుల్ గ్రక్కునం బోయి దేవారికిం జెప్ప యా యంగనన్ లొంగఁగాఁ జేయ దుస్సాధమం చెంచి యుందంద నిద్రించి రా మైథిలీదేవియున్ రామ! రామా! యటం చేడ్చు చుండం ద్రిజటాఖ్య దా నిద్దురన్ లేచి రక్షస్సతీసంఘమున్ గాంచి మీ రేటికే జానకిం జూచి భక్షింతుమా తింటుమా యంచుఁ దర్జింపఁగా! ద్రుంగుఁడీ నన్ను మీరే, ధరాపుత్రి నాశంబు గా దెన్నఁ, డా యాజికిం గోడలై రాము నిల్లాలు నో గార్వి మీచేతికా చిక్కెడిన్? దారుణం బైన స్వప్నంబునం దీ దశగ్రీవునాశంబు శ్రీరాము గెల్పుం గనుంగొంటి, మీ తర్జనల్ చాలు, మిన్నొల్లనీ దేవి శ్రీరామునితోఁ జెప్పి రక్షింపఁ జాలున్, నమస్కారమాత్రప్రసన్నన్ గృపావాల వే వేఁడుకోరే, మకీయాశయం బిద్ది, నిక్కంబు దుఃఖంబులం బాపు నీ దేవి, యో తల్లిరో! నీవ మాదిక్కు మా మ్రొక్కుఁ గైకొంచు రక్షింపు మన్నన్ దయాలోల సీతామహాదేవి తా నెవ్వరిం గావు, నన్నంత నా యింతియుం గాంచు

జేత్పృత్వ మాలించి లోసిగ్గునం బల్కె, నీ మాటసత్యంబ యే నల్ల రక్షింతు నం
చీ గతిం బల్క, నా కల్కి యూపద్దశం జూచ లే నైతి నా ధైర్యమో వమ్ముగాఁ
బోయె. నే నంత నా కాంతతో భాషణోపాయముం జక్క భావించి యిక్ష్వాకు
వంశ స్తవం బారఁగాఁ జేయ నామాట లాలించి యా దేవి కన్నీటితో వానరశ్రేష్ఠ
నెవ్వండ వయ్యా! నిన్నుం బంపె నెవ్వం డ దేలా య దేలాగునన్ వచ్చితీ వింకు!
నే వినదుగా వింద, శ్రీరాముతోఁ జెప్మ నీ కెట్లు చేహూరె! భాషింపవే యన్న
నా యున్నతో విన్నపం బిట్లు నేఁ జేసితిన్, దేవి! నీ నాథు మిత్రుండు మిత్రాత్మ
జుండుండు సుగ్రీవనాముండు, నే నా మహాశూరు బంటన్ హనూమంతుఁ డ న్పేరి
వాఁడన్, నిన్నుం గాన నా జేఁడు శ్రీరాముఁ డంపెంజుమీ, నీ కభిజ్ఞాన మాతాన్నం
గుళీయంబు దా నిచ్చెఁ గైకొమ్ము, నా కిమ్ము నీ వానతిన్, రామ సౌమిత్రులన్
బాయ నిన్గొంచు నేఁబోయెదన్ వచ్చెదే! యన్న నా గోలలన్ మిన్న యోయన్న
శ్రీరాముఁడే రావణుం జంపి నన్గొంచుఁబో వత్తు నన్నన్ సతీ!నాకుఁ జిత్రప్రమో
దావహం బైన గుర్తేమియే నిచ్చెదే! యన్నఁ గానిమ్మటం చింద నీ దివ్యచూడా
మణిం గొమ్ము, నా ప్రాణనాథుండు నిద్దాని వీక్షించినంతన్ నిజం బెమ్ముగా నిన్ను
మన్నించు నం చిచ్చి తా వెండియుం గొన్ని సందేశవాక్యంబులం జెప్పె, నే
నా సతీరత్నమున్ మ్రొక్కి నే నింకరాఁ జూచు చుండంగఁ దా వెండియున్
నన్ను వీక్షించి యో యంజనానందనా! యెట్లు ప్రాపించినన్ రామసౌమిత్రి
సుగ్రీవు లిచ్చోటికిన్ వేగ రాఁ జూతురో యట్లు భాషింపు, మిం కేను మాస
ద్వయంబే చుమీ మేనఁ బ్రాణంబులం దాల్తు నీలోన శ్రీరామచంద్రుండు నన్జూడ
రాఁడౌనేని నాయనా! నే నా యనాథాకృతిం జన్తు, మీ యిష్టమం చన్న
నా కన్నె దీనోక్తు లాలింపఁగాఁగింక యంకూర మెత్తెం జుఁడీ, యంతఁ గొంకంత
దేహంబుతో యుద్ధకాంక్షన్ వనం బెల్లఁ జీకాకుగాఁ జీకి నిర్మూలముం జేయ
యా రద్దునన్ నిద్దురన్ లేచి యద్దైత్యకాంతల్ మదిన్ భీతి గొల్పంగ నల్దిక్కులం
బాఱి యింటానిం జేరి యో నైరృతేంద్రా! రావణా! క్రోతి యొక్కండు
యుష్మన్మహాశూరశాలిజ్ఞాని దుష్టాత్ముఁ డైతోఁటనెల్లన్ సపాటంబుగా నేలతో
పాటు గావించె, నా క్రించు రప్పించి ఖండింపుమీ, యన్న నా రాక్షసుం డుగ్రులం
గింకరాఖ్యాతశూలాయుధాశీతిసాహస్ర సంఖ్యాకులం బంచె, నే దాడిచేఁ
ద్రుంచితిన్ వారలం జావఁగాఁ, దక్కియున్నట్టి దైత్యుల్ వెసం బాఱి దేవారితోఁ
జెప్పి, రే నింతలో నూఱ కేలుండఁగా నంచుఁ దోఁపంగ నా చైత్య ప్రాసాదమున్
ధ్వస్తముం జేసి యచ్చోటి రక్షస్తతిన్ స్తంభఘాతంబులం గూల్చితిన్ నూర్వురన్,
వచ్చెఁ దా నంతలోనం బ్రహస్తాత్మసంభూతుఁడౌ జంబుమాల్యాఖ్యవిఖ్యాత
శూరుండు ఘోరాసురవ్యూహసంయుక్తుఁడై, వాని సేనాసమేతంబుగా లోనిచేఁ
జంపితిం, బిమ్మటం బంచె నాపై మహామాత్రపుత్రాష్టకం జేను నద్దాననే వారిఁ

గాలాలయమ్మావాసులం జేసితిం, బంచసంఖ్యాకసేనాను లుద్దండత న్వెంచి నై రా
విదారించితిన్ జవతో, వెక్కసప్పంక్తికంఠాత్మజుం డక్షుం డన్వాఁడు సైన్యం
బులతో వచ్చె, నే నా కుమారున్ మహావీరు మందోదరీసూనునిన్ మింటికి న్వాఁడు
లంఘించుచోఁ గాళ్ళు లీలన్ బిగంబట్టి గిర్గిఱ్ఱునన్ నూఱు మాఱుల్ వడిం
ద్రిప్పి పిన్నద్దగాఁ జేసి ధాత్రీస్థలి న్మోఁదితిన్, వానిపాటా దశాస్యుండు నాలించి
వే ఱొండు పుత్రున్ మహాగాత్రునిన్, శక్రజిం బంపె; నవ్వాని నవ్వాహినిం
గూడఁ దేజం బడంజేసి మోదించితిన్. వాఁడు నన్గెల్వన న్నమ్మకం బూని రక్షో
విభుం డంపె, నన్నట్టులుం గెల్వరా దంచు నూహించి వాఁ డంత బ్రహ్మాస్త్ర
పాశంబులన్ నన్ను బంధించె, రక్షోవరుల్ త్రాళ్ళతో నన్ను బంధించి కొంపోయి
దైత్యేశుప్రోలన్ నిలం బెట్ట వాఁ డుగ్రుఁడై యేలరా వచ్చి తీలంక! కే
వేలరా చంపితా పోతులం! జెప్పరా యన్న సీతార్థ మై సర్వముం జేసితిన్,
నిన్నుఁ జూడంగ నీయింటికిన్ వచ్చితిన్ రాక్షసేంద్రా! హనూమంతుఁ డన్వాఁడ,
నేఁ బావమానిన్ రఘూత్తంసుఁ డౌ రాముదూతుండ, సుగ్రీవుమంత్రిన్, నను
బంప రాముండు నీయొద్దకు న్వచ్చితిన్ దూతనై, సూర్యపుత్రుండు నీ సేమముం
బ్రశ్న గావించె, ధర్మార్థకామానుషక్తంబు పథ్యంబు వాక్యంబు నీకున్ వచించెం
జుమీ, ఋశ్యమూకంబునన్ రాముతో మైత్రిఁ గావించి యున్నాఁడు, తద్వీరు
వాక్యంబు లాలింపుమా, రామదేవుండు దేవారి నా నారినిన్ బ్రముచ్చిలించెన్
వనీభూమి, నీ విందు సాహాయ్యముం జేయుమా, యంచు నన్వేఁడ నే నట్టులే
చేయుదుం గాని యవ్వాలినిం జంపఁగా బాసఁ గావింపుమీ యంటి, సూర్యాన్వ
యుం డట్లు గావించి యవ్వాలినిన్ బాణమొక్కంటనే చంపి కీశాధిపత్యంబు
నా కిచ్చె, నే హవ్యభుక్సాక్షికం బైన స్నేహంబు గావించితిన్, రామసాహాయ్య
మే నెట్టులుం జేయుదున్, జానకీదేవి శ్రీరామభూనేతకిమ్మాయకున్నంత వీరుల్
వనాటుల్ భవచ్ఛౌర్య నిర్మూలనం బెల్లఁ గావింతు, రెవ్వారు మావారిశౌర్యంబు
లోకంబునం గానరో? పోవరో మున్ను దేవాళికిం దోడుగా? నంచు నీతో వచిం
పఁ బనుం బంచె నన్నన్ రుషాశోణితం బైన నేత్రంబులం జూఁడున ట్లాగతం
జూచి నా విక్రమం బా దురాత్ముం డవిజ్ఞాతుఁడై యంత నన్ జంప నాజ్ఞప్తి గావిం
పఁగా వానితమ్ముండు ధీశాలి రక్షోవరు న్నానిమిత్తంబుగా వేఁడె నో పోతురేఁడా!
కవన్ రాజశాస్త్రవ్యపేతంబు నీ యాజ్ఞ, శాస్త్రంబునం దూత వధ్యుండుగాఁ,
డిచ్చమైఁ దధ్యముం బథ్యముం బల్క వాఁ డెట్టి నేరంబు గావించిన న్రూపు
మార్పన్ వికారంబుగాఁ జెల్లుఁగా, కెప్పుడుం జంపఁగా రా దనం, దోఁకఁ
గాల్పంగఁ బంచెన్ దశాస్యుండు, రక్షోవరుల్ వాల్కవారంబులన్ జీర్ణకార్పాస
వస్త్రంబులం దోఁకనుం జుట్టి నన్ గట్టెలం గొట్టుచున్, గింకచేఁ దిట్టుచున్,
బైపయిన్ ఉమ్ముచుం, వీథులం ద్రిప్పుచున్, బోవ సంక్షిప్తగాత్రుండనై తట్టులం

దుర్చి నే వెడియున్ ఘోరరూపంబుఁ గైకొంచుఁ జెన్లొడిచే వారలం జంప ద్వారంబునం జేరి లంకాపురిం గొంప లన్నింటికిం జిచ్చు సంధించి యీ మంటలో సీతయుం గ్రుంగెనో! పోమెఁగా పట్టనం బంతయుం శాదుగాఁ, దన్విమాత్రంబు దా నెట్లు జీవించెడిఁగో! రామకార్యంబు నిర్మూలముం జేసితిన్ బుద్ధిహీనుండ నై యందు శోకించుచున్ సీత భద్రంబ యం చర్థమార్గంబునం జారణుల్ పల్కనాలించి భావించి సర్వంబునుం గాల్చు నా యాశ్రయాశుండు నా తోఁక గాల్పండ, నా చిత్తమా సంప్రహృష్టంబు, సౌరభ్య సంభారుఁ డై గంధవాహుండు నున్ వీచె, సీతామహాదేవి నా వీతిహోత్రుండు దాఁ గాల్పఁగా నోపునే నం చాత్మ మోదించి యీ యించుఁబోణిన్ మఱిం గాంచి నే నామెకుం జెప్పి తత్రస్థ మా నా యరిష్టంబుపై నెక్కి మిమ్మెల్ల దర్శించు వెన్కక్కవన్ గ్రక్కవన్ వారిధిం దాఁటి చంద్రార్కసంసేవితం బైన మార్గంబునన్ వచ్చితిన్, మిమ్ముఁ గన్గొంటి, శ్రీరామచంద్రప్రభావంబునన్ యుష్మదీయోరు తేజంబునన్ నేను సుగ్రీవు కార్యంబు నీమట్టు గావించితిన్ లంకలో, నింకఁ గాఁగల్గుకార్యం బవార్యంబుగాఁ జేయ మీ రెల్ల రున్నారుగా.

ఇంతవఱకు సుందర కాండమునఁ జెప్పఁబడిన విషయ మంతయు సంగ్రహముగా జెప్పఁబడెను. వక్త హనుమంతుఁడు.

అర్థములు. ఆద్యంత వృత్తాంతము, హనుమంతుఁడు జరపిన చర్య మొదటి నుండి తుదవఱకు; ఆలింపఁగా = వినఁగా; జేనంచునన్ = రామచంద్రమూర్తి యొద్ద; హనుమంతుఁడు జరపిన సర్వవృత్తాంతము వినఁగోరి జాంబవంతుఁడు హనుమంతుని నీవు సీతాదేవి నెట్లు చూచితివి. ఆమె యెట్లున్నది. ఆమె విషయమున రావణు డెట్టి యభిప్రాయముగలవాఁడై యున్నాఁడు. జరిగిన దానిలో రామచంద్రమూర్తితో జెప్పఁగూడినది యేది? చెప్పరానిది యేది! ఇవన్నియుఁ జెప్పు మని ప్రశ్నింపఁగా హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని స్మరించి యామెకు శిరస్సుతో నమస్కరించి యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు. హేమశృంగాంచితంబు=బంగారు శిఖరముచేఁ బ్రకాశించునది. అడ్డంబు రాన్=అడ్డము రాఁగా. తాఁచితిన్=కొట్టితిని-భంగమై=విఱిగినదై-మామకీనాశయము= నా యభిప్రాయము - చిన్నప్పను = పిన్నతండ్రిని - ధరాధ్రంబు లెల్లన్ = కొండ లన్నియు - భీదావ దక్షంబులు = భయము నొసంగుటయందు సమర్థము లయినవి - పక్షంబులన్ = ఱెక్కలను - శక్రుఁడు = ఇంద్రుఁడు - కోప = ఆపద- ధన్వభృన్ +వర్యుఁడు= (౧) కోదండము ధరించిన వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, (౨) ధర్మరక్షణము చేయువారిలో శ్రేష్ఠుఁడు;జామాత=అల్లుఁడు.కర్జంబు=కార్యము-కార్యైకసక్తాత్మతన్= కార్య మునందు మాత్రమే యాసక్తి గలిగి యున్న మనస్సుతో; గ్రావము=పర్వతము; నాగాంబ = సురస - మదాహారమున్ = నా యాహారము - అన్వీతుఁడు = కూడిన వాఁడు - తదన్వేషణార్థంబు = ఆమెను వెదకు కొఱకు- ఇచ్ఛన్ = ఇష్టప్రకారము-

అన్న = స్త్రీ - పొల్లు = వ్యర్థము - వ్రాక్రంత = నోటిసందు - వెల్వడ్డ = బయలు వెడలిన, నైజాకృతి = సహజస్వరూపము, మొగుల్ త్రోవన్ = ఆకాశ మందు, చాయ = నీడ, చాయ = ప్రక్క, సంకుంఠితము = మొక్క పోయినది- తగ్గినది, వార్యంబు = అడ్డగింపబడినది, మున్నీటన్ = సముద్రమందు, ఆఁకంటన్ = ఆఁకలిచే, కుడుపు = ఆహారము, వాకంబుల్ = నోరికంబు, టక్కు = ఉపాయము, గుజ్జు = పొట్టి, నభశ్చారులౌ = ఆకాశమునఁ దిరుగువారగు, పావిూరి = అంజనే యుఁడు, అత్యయంబు = అవశ్యము చేయవలసినదానిని, శాఖప్రతానము = వృక్ష సమూహముచే, ఆవృతము = ఆవరింపఁబడినది, కల్పాంత = ప్రలయ కాలమందలి, ధారాధరాకార = మేఘమువంటి యాకారము గలది, ఘోర+అట్టహాస + ఆనన+ ఉపేత = భయంకరమైన పెద్ద నవ్వుతోడి ముఖముతోఁ గూడినది, జాజ్వల్యమాన= మండుచున్న, అగ్నికేశాలితోన్ = మంటవంటి వెండ్రుకలతో, డాకేల్ = ఎడమ చేతితో, పెట్టు = దెబ్బ, తోలుచున్=విలపించుచు, ప్రదోషంబునన్=సూర్యాస్త మానమైన తర్వాతి కాలమున, అంతఃపుర + అంతః + స్థలిన్ = అంతఃపురము లోపలి ప్రదేశమున - అశోకావనీజాతము = అశోకవృక్షము - శింశుపాభూరుహ= శింశుపావృక్షము యొక్క, ఉపాంతదేశంబున = సమీపప్రదేశమున, శ్యామన్ = నడిమి వయస్సు దానిని - నీరేజపత్రాంబకన్ = తామరఱేకులవంటి కన్నులు గల దానిని - నిత్యోపవాసంబులన్ = శుష్కోపవాసములచే - ఏకాంశుకాన్వితయై (౧) ఒంటివస్త్రము గలదై (౨) హరణకాలమందే చీర ధరించియుండెనో యా చీరనే ధరించినదై - ధూళిసంలగ్న = దుమ్ముతోఁగూడిన - కేశాంతయై = వెండ్రుకల కొనలు గలదై - వివర్ణ = వన్నెమాసిన, ఆకృతిన్ = ఆకారమును - సంక్షిప్త గాత్రుండనై = కుఱుచ చేయఁబడిన దేహము గలవాఁడనై - కుజంబందు = చెట్టు నందు - విత్రస్తయై = మిగుల భయపడినదై; వేపమానాంగియై = వణఁకుచున్న దేహము గలదై - భవత్ + శోణితంబు = నీ నెత్తురు - ఉంకింతును = ప్రయత్నింతును, అజకిన్ = దశరథునకు - సత్యోద్యదాయుఁడు = సత్యము చెప్పుటయందు గొప్పవాఁడు - చితాస్థాగ్ని = శ్మశానమున కాష్ఠముకందు వగ్ని - మందోదరీ నామ్నీ = మందోదరి యను పేరు గలది. ముందు ధాన్యమాలిని యను రాక్షసి యడ్డము వచ్చినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇచ్చట మందోదరి యని హనుమంతుఁడు చెప్పెను. దీని వలన నిరువురు నడ్డము రాఁగా నొకరిచ్చట నొకరచ్చటఁ జెప్పఁబడిరని కాని హను మంతునకు మందోదరిపేరు మాత్రమే తెలిసి యుండుటచే నామె పేరు చెప్పెనని కాని ధాన్యమాలినినే మందోదరి యని భ్రమించెనని కాని యెంచవలెను. మందోదరి- మండోదరి యని రెండు రూపములు గలవు. మందోదరి యన్నప్పుడు పలుచని కడుపు గలది యనియు, 'మాధాల్పా పటు నిర్భాగ్యా మందాః' అమరము. మండో దరి యన్న మీగడ వలెఁ బలుచనైన కడుపు గలది యని కాని, అలంకార భూ

మైన కడుపు గలదని కాని గ్రహింప నగు మండ = మండనము - అలంకారమునకుఁ బేరు 'మడి భూషాయాం' మ్మను ధాతువు వలనఁ గలిగినది. పచాద్యచ్— దంభ—డిండీర—నాళికా—దాడిమ శబ్దంబు లందు వలె దడల కభేదము గ్రహించి మండోదరి - మందోదరియని గ్రహింప నగు. 'మందా స్థూలపిపీలికా' గండుచీమను పేరు. దాని నడుమువలె సన్ననైన కడుపు గలది. మండోదరి - మందోదరి యని రెండు రూపంబులు. వారెల్ల ....నేగి రనుటచే ధాన్యమాలిని, మండోదరిగాక యితరస్త్రీలు నడ్డము వచ్చిరని గ్రహింపనగు. ఘోరాస్యలు = భయంకరమైన ముఖములు గలవారు, గర్జించి = సింహనాదము చేసి, భర్జించి = సంతాపపడఁ జేసి, తర్జించి = బెదరించి, కర్జంబు = కార్యము, దారుణాలాపముల్ = భయంకరమైన మాటలు, నిద్రించిరి = రాక్షసస్త్రీలు బెదరించిన తరువాత - నిదపోయిరి, ఆ సమయమునకే సీతాంజనేయుల సంభాషణము. త్రిజటాఖ్య = త్రిజట యను పేరుగల - జట - జాట రూపాంతరములు. త్రిజటా నామము దండకమునఁ గూడరదు. నమస్కారమాత్ర ప్రసన్నన్ = నమస్కరించునంత మాత్రము చేతనే సంతోషించునది, కృపాపాలన్ = దయాదార్ద్రమైన దానిని, మదీయాశయంబు = నా యభిప్రాయము - ఎవ్వరిన్ = ఎట్టివారినైనను, ఎన్ని యపరాధములు చేసిన వారినైనను, కాంతు = భర్తయొక్క, జైత్రత్వమున్ = జయమును - వమ్ము = వ్యర్థము - స్తవము = స్తోత్రము - వినుగాన్ = సంతోషముతో - మిత్రాత్మజుండు = సూర్యపుత్రుఁడు - అభిజ్ఞానము = గుర్తు - ఆత్మాంగుళీయంబు = తన యుంగరము చిత్తప్రమోదావహంబు = మనస్సునకు సంతోషము గలిగించునది - కొన్ని సందేశ వాక్యంబులు = ఇవి రామచంద్రమూర్తితో మాత్రమే చెప్పఁదగినవి కావున నిచ్చట వానరులకుఁ జెప్పలేదు. మాసద్వయంబే = రెండు పక్షములు మాత్రమే - పక్షౌ వై మాసా యను వాక్యము ప్రకారము రెండుపక్షము లనియే గ్రహింపవలెను. చూ. ప. ౯౫౩-౧౪౦౭-౧౪౧౩. సీతాదేవి ఒకమాసమే బ్రదికియుండెదనని హనుమంతునకుఁ జెప్పినట్లు ముందు చెప్పఁబడెను. ఇక్కడఁ దనతో రెండు మాసములు బ్రదికి యుండెద నని చెప్పినట్లు హనుమంతుఁడు చెప్పెను. ఒకమాసమను నది స్థిరపఱిచి దానికిఁగల కారణము ముందు వ్రాయఁబడెను. కొందఱు దీనిని స్థిరపఱుచుకొని యచ్చటి మాసమనుటకు రెండు నెలలని యర్థము చెప్పెదరు. "షష్టిభిర్దివసైః ర్మాసః కథితో బాదరాయణైః" అని యొక వాక్యముగలదు. అనాథాకృతిన్ = దిక్కులేనిదానివలె, కింక = కోపము - అంకూరము - రూ-అంకురము - మొలక - అంకూర మంకురంచ స్యా దంకురోంకూర ఇత్యపి. ద్వి॥ కో॥ రద్దు=సద్దు= ధ్వని - యుష్మత్ - నీయొక్క - మహోకూరతా+అజ్ఞాని = నీ గొప్పశౌర్య మెఱుఁగనివాఁడు - సపాటంబుగ = మట్టముగ - రూ. సపాట - నేలతోపాటు = నేలతో సమముగా - తోపాటు అనునది పై పాటులోపము - చేపడు శబ్దంబులవలె ఏకశబ్దమే

కావున తోఁబాటు అనునది యపశబ్దము. అశీతిసాహస్ర సంఖ్యాకంబు = ఎనుబది వేలు లెక్కఁ గలవారిని - లాఁడి = గుదియ - పరిఘ - చైత్యప్రాసాదమున్ = 'త్య' లఘువేకాని యిచ్చట గురువుగా గ్రహింపరాదు. వైకల్పికము - పూర్వము చర్చితము. స్తంభ ఘాతంబులన్ = స్తంభము దెబ్బలచే, ఘోరాసుర వ్యూహసంయుక్తుఁడై = భయంకరులగు రాక్షసుల గుంపులతోఁ గూడిన వాఁడై - లౌణి = లాఁడి - మహామాత్యపుత్రాష్టకంబు = మంత్రులపుత్రుల నెని మిది మందిని - కాలాలయావాసులన్ = యముని యింటఁ గాపుర ముండు వారు - చచ్చినవారు - హవ్యభుక్ + సాక్షికము = అగ్నిసాక్షిగాఁ గలది - వనాటుల్ = క్రోఁతులు-రుషాశోణితంబు = కోపముచే నెఱ్ఱనైనది-చూఁడునట్లు = కాల్చునట్లు - విభీషణ శబ్దము దండకమునఁ గుదురదు - సోకు ఱేఁడా = రాక్షసరాజా - రాజ శాస్త్రవ్యపేతంబు = రాజనీతికి విరుద్ధమైనది - వధ్యుండు = చంపఁ దగినవాఁడు- వాల్క-వారంబులన్ = నార చీరల సమూహములను - జీర్ణ కార్పాస వస్త్రంబులన్ = మాఁదితో చేసిన ప్రాతవస్త్రములను, అభ్రమార్గంబునన్ = ఆకాశమున - ఆశ్రయాశుండు = అగ్ని - ఆశ్రయమును ఆహారముగాఁ గలవాఁడు-సంప్రహృష్టంబు=మిగుల సంతోషముతోఁగూడినది - సౌరభ్య = మంచివాసన - గంధవహుండు=వాయువు - ప్రీతిహోత్రుండు = అగ్ని - తత్రస్థహా = అందున్న - అరిష్టము = అరిష్టమను పర్వతము - సుగ్రీవు కార్యము = శ్రీరామచంద్రమూర్తికి సుగ్రీవుఁడు సీభార్యను వెదకి దాని వార్త చెప్పించెద నని చెప్పెను గావున యాయన కార్యము.

దండకము = ఈ దండకమున నన్నియు తగణంబులే కాని వేఱు గణము లేదు. - కడపట గురువు. విద్వాంసులెల్లన్ హకారంబె కానీ నకారంబె కానీ సకారంబె కానీ వచింపం దగు న్నందుగా నిందుఁ గాదేని యాదిం దకారంబు కల్పించి యామీఁద నెల్లం దకారంబులే మెండుగా నిచ్చకున్ వచ్చు నందాఁక నిర్మించి గుర్వంతముం జేసినన్ దండకంబండ్రు-అప్ప.

తా త్ప ర్య ము.

సుగమము.

ఓయీ యీ దండకమందు త్రిజటావాక్యముల నమ్మి రాక్షసస్త్రీలు సీతాదేవికి శరణాగతి చేసినట్లును, సీతాదేవి వారికి నభయ ప్రదానము గావించి నట్లున్నదికదా.

(౧) "స్వరక్షణే ప్యశక్తస్య కో హేతుః పరరక్షణే" తన్నుఁ దాను గాపాడుకొనలేని వాఁడు పరుల నెట్లు కాపాడఁగలఁ డను న్యాయ మనుసరించి తన చెఱ తాను దప్పించుకొనలేక యాంజనేయా న న్నెట్టులయిన రామచంద్రునితోఁ జెప్పి రక్షింపుమని హనుమంతుని బ్రార్థించునది యితరుల నెట్లు రక్షింపఁగలదు. ఏటివెంటఁ గొట్టుకొని పోవునొకఁడు మఱియొకని రక్షింపఁగలఁడా?

(౨) ఒకవేళ రక్షింపఁగలిగెనేని మగనితోఁజెప్పి రక్షింపఁగలదే కాని యీ యధికారము తనకుఁగలట్లు స్వతంత్రించి యెట్లు చెప్పఁగలిగెను. అనఁగా సీతా దేవియందు నుపాయత్వము గలదే కాని యుపేయత్వము లేదని సందేహము.

(౧) ప్రథమ సందేహము నిరాకరణము - సీతాదేవి దన్నుఁ దాను గాపాడు కొనలేక హనుమంతుని బ్రార్థించె ననుట సరిగాదు.

'నేన దశాస్య నిన్నిపుడ నీఱుగఁ జేయనె నాకువల్లనం దానతి యీమి నట్టి పనికై తపమెల్లను బొల్లుపోవఁగా మానస మొప్పకుండుటను మానితిఁగాక' యని స్పష్టముగా సీతాదేవి చెప్పెను.

క. 'జానకి కోపము పూనిన, మానక యొనరించు దాని మతి దహనుండున్
బూని కరంబున నంటినఁ, దా నొనరుపఁ జాలఁ డింత తథ్యము సుండీ.' ౧౩౯

లంకయంతయు సీతాతపోదగ్ధమై యున్నదనియు, రామచంద్రమూర్తి నిమిత్త మాత్రమనియు హనుమంతుఁడు చెప్పెను.

శీతోభవ - హనుమ యెడ శైత్యమగుమీ యగ్నిదేవ యని యగ్ని చల్లగా నుండునట్లు చేసెను.

ఇంతటిశక్తి గలది తన్నుఁ దాను రక్షించుకొన శక్తి లేక హనుమంతుని బ్రార్థించె ననుట దుశ్శంకయే. తన్నుఁ దాను రక్షించుకొనినను హనుమంతుఁడు రక్షించినను రామచంద్రమూర్తి కపకీర్తి వచ్చునని యా ప్రయత్నము మానెను.

౨ఽ ఇఁక రెండవ సందేహమును గురించి - లక్ష్మీనారాయణుల కవినా భావసంబంధము గలదనియు ౪౬౦ వ పద్య వ్యాఖ్యానమందు సర్వకారణత్వ - సర్వ వ్యాపకత్వ - సర్వనియంతృత్వాదు లిరువుర యందుఁ గలవనియు నిరువురు నుపేయభూతులే యనియుఁ జెప్పబడెను.

యత్పదాంభోజ ఘటితా ప్రణతీ దుర్లభాన్యపి। పదాని పరమాం ముక్తిం సూతేతాం శ్రియ మాశ్రయే। సర్వకామప్రదాం రమ్యాం సంసారార్ణవ తారిణీమ్। క్షిప్రప్రసాదినీం లక్ష్మీం, శరణ్యా మనుచింతయేత్। అనేనైవం ప్రపన్నస్య శ్రియం దేవీం సనాతనీమ్। పాపానుషంగ స్సకల స్తత్క్షణాదేవ నశ్యతి. ఇత్యాది వాక్యములు లక్ష్మీదేవియుఁ దన యాశ్రితులను సంసారము నుండి తరింపఁ జేయఁగలదని తెలుపుచున్నవి.

లక్ష్మీనారాయణులను సీతారాములను బరస్పరభిన్నులుగాఁ దలఁచుటచే నిట్టి కుశంకలు కలుగుచున్నవి. "లక్ష్మ్యా సహ హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా రక్షకః సర్వసిద్ధాంతే వేదాంతేపిచ గీయతే॥"యన్నట్లు లక్ష్మీదేవి భగవంతుని కరుణా శక్తియే. కృపయా పర్యపాలయత్॥ 'కరుణచేఁ గాకమును రామచంద్రమూర్తి రక్షించె నన్నప్డు రామచంద్రుఁడు రక్షించెనా, కరుణ రక్షించెనా యని రెండు వేఱుగా విడఁదీసి ప్రశ్నించు టెట్టిదో,లక్ష్మీ రక్షించెనా నారాయణుఁడు రక్షించెనా, సీతరక్షిం

చెనా రాముఁడు రక్షించెనా యను ప్రశ్నయు పట్టదే. రాముఁడు లేని కరుణ రక్షింప జాలదు. కరుణలేని రాముఁడు రక్షింపఁ జాలఁడు. కృపరక్షించె ననిన రామచంద్ర మూర్తి రక్షించె నన్నట్లే. రామచంద్రమూర్తి రక్షించె ననిన కరుణ రక్షించె నన్నట్లే. సీతా-లక్ష్మి-కరుణ - కృప - దయ - యివి పర్యాయపదములు. కావుననే భక్తులు లక్ష్మీవిశిష్ట నారాయణుని సీతావిశిష్టరాముని నుపాసింపవలయు నని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. ఒకరిపేరు చెప్పినను రెండవవారుకూడ నున్నట్లే భావింపవలయునుగాని రెండవవారి యందు నిరసన భావము కూడదు. సీతతో నాకుఁ బనిలేదు, రాముఁడే చాలు ననరాదు. సీతయే చాలును, రామునితోఁ బనిలేదనరాదు. ఎండను విడిచి సూర్యుని, వెన్నెలను విడిచి చంద్రుని-అలల విడిచి సముద్రుని ననుభ వించుటెట్లు? అట్టులే గుణమును విడిచి గుణిని గాని; గుణిని విడిచి గుణముగాని నను భవించుటెట్లు! "మా మేకంచ శ్రియాయుక్తం భక్తియుక్తో నరోత్తమః ద్వయేన మంత్రరత్నేన మత్ప్రియేణ భజేత్సదా। అచిరా న్మత్ప్రసాదేన మల్లోకంచ సగచ్ఛతి"। ఇత్యాది ప్రమాణము లనేకములు గలవు. 'యా సా భగవత శ్శక్తి రహంతా సర్వభావగా। అపృథక్చారిణీ సత్తా మహానందమయీ పరా॥భావాభావా నుగా శక్తిస్సర్వకార్యకరీ విభోః। స్వాతంత్ర్యరూపా సా విష్ణోః ప్రస్ఫురత్తా జగన్మయీ అహంతా బ్రహ్మణ స్తస్య సాహ మస్మి సనాతనీ। ఆత్మా స సర్వభూతానా మహం భూతో హరిః స్మృతః। అహంతయా వినాహంహి నిరుపాఖ్యో నసిధ్యతి। అహమర్థ వినాహంతా నిరాధారా న సిధ్యతి॥ అహం భగవంతుఁడగునేని అహంత లక్ష్మీదేవి యగును. ఈ ప్రకారము గుణగుణులకు విశేషణవిశేష్యములకు వాగర్థములకు వలె లక్ష్మీనారాయణులకు సీతారాముల కభేదము అవినాభావసంబంధము చెప్పినను ఎండయే సూర్యుఁడయ్యెను. సూర్యుఁడే యెండయయ్యెను. శక్తియే శక్తుఁడయ్యెను. శక్తుఁడే శక్తియయ్యెను. అర్థమే వాక్కు - వాక్కే యర్థము. అని యిట్లు స్వరూ పైక్యము చెప్పరాదు. భార్యాభర్తృన్యాయముచే సీతాలక్ష్ములను స్త్రీ స్వరూపములుగనే పూజింపవలెను. రామనారాయణులను పురుషరూపములుగనె పూజింపవలెను. సీతకు దోవతి కట్టరాదు. రామునకుఁ జీర కట్టరాదు. బిడ్డలకుఁ దల్లిదండ్రు లిరువురు సేవ్యులే, సీతకు రామచంద్రమూర్తి మాత్రమే సేవ్యుఁడు. ఎవరి సాంప్రదాయ మెట్టు లుండినను సీతాదేవి యనుగ్రహించిన కాక - గృధ్ర - సుగ్రీవ - విభీషణులను రామచంద్రమూర్తి యనుగ్రహించుటచే సీతాదేవి యం దుపాయత్వము గల దనియు, హనుమంతునిచేఁ జావకుండ రాక్షస స్త్రీలఁగాపాడుటచే నుపేయత్వము (స్వతంత్ర రక్షణశక్తి) గలదనియు, రామాయణము వలన నెఱుఁగ వలసిన విషయము. రామచంద్రమూర్తి యందును నీ రెండు శక్తులు గలవు. ఇది సారాంశము.

{ ౫౯-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని దోడ్కొని వచ్చి శ్రీరాముని దర్శించుట యుక్తమని చెప్పుట. }

మ. అని సర్వంబు వచించి జానకి మహా • త్యర్థప్రశీలంబుచే
వినసంభూతుని సంభ్రమంబు రఘువం • శేశప్రయత్నంబు గాం
చెను సాఫల్యము, నాదు చిత్తము సదా • చింతించెడిన్ జానకీ
వనజాతాయతలోచనాప్రవణమై • భాషించితిన్ సత్యమున్. ౧౩౧౮

అర్థములు. మహా+అత్యర్థ+ప్ర+శీలంబుచే = మిక్కిలి గొప్పదై శ్రేష్ఠమైన పాతివ్రత్యముచే, ఉత్త శీలము కాదు. ప్రకృష్టశీలము కాదు-అత్యర్థప్రకృష్ట శీలముగాదు. మహాత్యర్థ ప్రకృష్టశీలము - సంభ్రమము = త్వర, ఉత్సాహ మని భావము. జానకీ వనజాయతలోచనా = కమలములవలె దీర్ఘము లైన కన్నులు గల సీతాదేవియందు, ప్రవణమై=భక్తిగలదై, ఆసక్తిగలదై - మిట్టనీళ్ళు పల్లమునకుఁ బోవుచున్నట్లు పోవునదియై, వినయముతోఁ గూడినదై - ప్రవణశబ్దమున కిన్ని యర్థములు గలవు. అన్నియు నిచ్చట నన్వయించునవియై యున్నవి. సీతాదేవి విషయమున హనుమంతుని మనస్సు ఈ విధము గలదయ్యెను. అనఁగా సీతాదాసుఁ డయ్యె నని భావము.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యనుగ్రహము చేతను, మీ తేజోవిశేషము చేతను నా వంతునకు మీరు పెట్టిన కార్యము సీతను జూచి వచ్చుట యను దానిని లంకలో నింతమాత్రము చేసివచ్చితిని. తక్కిన కార్యము మీవంతు సుగ్రీవుని సీతాన్వేషణమందుఁగల యుత్సాహము, రామచంద్రుని ప్రయత్నము, ఈ రెండును సీతాదేవి యొక్క మహాపాతివ్రత్యమహిమాతిశయముచే ఫలించినవి. వారిరువురి కార్యములు నెఱవేఱినవి. నామనస్సు వికసించిన కమలమును విడిచి తుమ్మెద యెట్లు రాదో యట్లు సీతాదేవిని విడిచి రాక యక్కడికే పోవుచున్నది. ఇట్లు నా జన్మము సఫల మైనది. ఉన్న దంతయు యథార్థముగాఁ జెప్పితిని.

చ. అలఁతిగ నెంచఁ బోఁడు సు • రారివిభున్ దశవక్త్రునిం దపో
బలమున లోకముల్ నిలుప • బాధతరాగ్రహ మెత్తి యన్నిటిన్
బెలుచ దహింపఁ జాలెడిఁ బ్ర • వృద్ధుఁడు సర్వవిధాల, జానకిన్
బలిమిని దాకియుం జెడమి • వానితపోగరిమంబునం జుఁడీ. ౧౩౧౯

అర్థములు. అలఁతిగన్ = అల్పునిగ, బాధతరాగ్రహ మెత్తి = మిగులఁ గోపాతిశయము పూని, పెలుచన్ = త్వరగా, ప్రవృద్ధుఁడు = మిగుల గొప్పవాఁడు, తపోగరిమంబునన్ = తపస్సుయొక్క గొప్పతనముచే, 'గురు' శబ్దమునకు ఇమనిచ్ ప్రత్యయము చేర్పఁగా గరిమ యయ్యె.

తాత్పర్యము.

నేను చెప్పిన దానిని బట్టి రావణుఁడల్పుఁడు, సులభ సాధ్యుఁడని తలఁపవలదు. వాని తపోబలముచేత లోకముల నిలుపను, కోపించి సంహరింపను గూడ సర్వ విధాల గొప్పవాఁడు. జానకిని దాఁకి వాఁడు దగ్ధుఁడు కాక యుండుట వాని తపోబలము చేతనే సుమా.

క. జానకి కోపమె పూనిన, మానక కొఱవరించుదాని ♦ మఱి దహనుండున్
బూని కరంబున వంటినఁ, దా నోపరుపఁ జాలఁ డింత ♦ తథ్యము సుండీ! ౧౩౨౦

తాత్పర్యము.

ఓయీ యాంజనేయా! సీతాదేవి మహాపతివ్రత యంటివి. అట్టి పతివ్రతను బలవంతముగఁ దాఁకి రావణుఁడు తన తపోబలముచేఁ జెడక యున్నాఁ డంటివి. అట్లైన నామె తపోమహిమ కన్న, వాని తపోమహిమ గొప్ప దయ్యెఁ గదా. అట్టి వానిని రాముఁ డేమి చేయఁగలఁడు? సుగ్రీవుఁ డేమి చేయఁగలఁ డందు రేమో. అట్టి సందేహమునకుఁ బనిలేదు. రావణుని దురభిప్రాయము వంటి దురభిప్రాయము గలవాఁడై మఱియొకఁడు బలాత్కారముగఁ దాఁకి యుండెనా యామె సంకల్పము లేకయే యగ్నిని దాఁకిన మిడుతయై యుండును. వాని తపస్సుచే నట్లు గాలేదు. ఏలందురా? వాని విషయమున నప్పు డామె కోపించినది కాదు. ఆమె కోపమే తెచ్చుకొనినా యా కోపముచేయు పనిని నగ్నిహోత్రుఁడు మన చేతితోఁ దాఁకినను జేయఁజాలఁడు. అగ్నిహోత్రుఁడు రావణాసురుని కొంపకాల్పఁ గలిగెను గాని సీతాదేవి యుండు చెట్టును గాల్పఁగలిగెనా? సీతాదేవి రావణుని తానై ప్రత్యక్షముగఁ జెలుపరాదని సంకల్పించి యున్నది. కావున వాఁడు జీవించి యున్నాఁడు.

చ. జరిగిన దేమొ చెప్పితిని ♦ జాంబవదాదుల సమ్మతిన్ గృపా
భరణుడు రామచంద్రుఁ గన ♦ భార్యను జానకిఁ దెచ్చి, రావణున్
బరిజనయుక్తు నే నొకఁడ ♦ పట్టి వధింపఁగఁ జాలుదున్ వనే
చరవరులార! మీరలును ♦ సాయము వచ్చినఁ జెప్ప నేటికిన్? ౧౩౨౧

తాత్పర్యము.

లంకలో జరగిన వృత్తాంతము నంతయుఁ జెప్పితిని. ఇఁక జరుగవలసిన దేమో యాలోచింపుఁడు. నా యభిప్రాయమున జాంబవంతుఁడు మొదలగువా రంగీకరించిన యెడల సీతాదేవిని దెచ్చి రాజశ్రేష్ఠుఁడగు రామచంద్రమూర్తిని మనము చూడఁ బోవుట బాగు. ఆమె యిక్కడ దుఃఖించుచుండుట, ఆ వార్త చెప్పిన రామచంద్రమూర్తి యక్కడ దుఃఖించుట, దానిని మనము వేదలవలెఁ జూచుచుండుట సరిగాఁ దోపలేదు. రావణుని వాని పరివారమును నే నొకఁడ నే చంపఁగలను. ఇఁక మీరంతఁ గూడఁ దోడైతిరా చెప్పవలసిన పనియేమిలేదు. మిగుల సులభముగ

గార్య మగును. మనము రావణుని జంపి సీతను దెచ్చితిమేని రామచంద్రునకపకీర్తిఁ రాదా యందురేమో - రాదు. సేవకులు కార్యము చేసిన ప్రభువు కీర్తి పొందును గాని, సేవకులు చేయవలసిన కార్యముకూడ ప్రభువు చేయవలయునా ! సేవకులకు సాధ్యము కానిది ప్రభువు చేయవలెను. అన్నియుఁబ్రభువే స్వయముగఁ జేసికొనునేని సేవకులతోఁ బనియేమి ! ఈ కార్యము మనవలన నగునా యందురేమో.

క. శూరులుఁ గృతాస్త్రులును గను,వీరులుఁ గృతమతులు మఱియు॰ విజయైషులు దు
ర్వారబలయుతులుఁ బ్లవగులు, మీరలు బాసటఁగ లంక ॰ మీటన దివికిన్ !

అర్థములు. కృతాస్త్రులు=అస్త్రములను దెలిసినవారు, కృతమతులు=చక్కని బుద్ధి యాలోచనము గలవారు-విజయైషులు=గెలుపుకోనఁ గోరిక గలవారు. దుర్వార బలయుతులు = వారింపరాని బలముతోఁ గూడినవారు, ప్లవగులు = ఈ సముద్ర మును దాటఁగలవారు, (లేక) ప్లవగులారా యని సంబోధనముగనైన గ్రహింప వచ్చును. బాసటగ = తోడుపడఁగ.

తా త్ప ర్య ము.

మీరందఱు శూరులు, అస్త్రజ్ఞానము గలవారు, మిగుల వీరులు, బుద్ధిమంతులు, జయముఁ గొనఁ గోరిక కలవారు, వారింపరాని బలముగలవారు, దాట శక్తి గలవారు. ఇట్టి మీరు తోడై వచ్చిన లేని లంక నాకాశమున కెగరఁ జిమ్మనా.

సీ. సహపుత్రు సానుజు ॰ సైన్యసమేతుని, రావణు నొకఁడ సం॰గ్రామమునను
బొరిపుచ్చ నేర్తును ॰ హరిహయజిత్తుని, బ్రాహ్మ మైంద్రంబును ॰ రౌద్రవారు
ణాద్యస్త్రముల నెల్ల ॰ హోవనంబుఁ జేసెద, నుంధములఁగాని మ్మ॰టంటి రేని
నా నెరిసెడి నిరం॰తర శైలవృష్టికి, నమరులు సీల్గుదు ॰ రసురు లెంత

ఆ. వనధి నేల దాటి॰వచ్చిన వచ్చును, మఱియు వణఁక వణఁకు ॰ మందరంబు
గాని జాంబవంతుఁ ॰ గదలింపనేరదు, సంగరంబునందు ॰ శత్రుసమితి. ౧౩.౨౩

తా త్ప ర్య ము.

రావణుని కొడుకులతోఁ దమ్ములతో సేనలతో నే నొకఁడనే యుద్ధమందుఁ జంపఁగలను. ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రము - ఐంద్రాస్త్రము-రౌద్రాస్త్రము- వారుణాస్త్రము లోనగు వానినెల్ల నాశము చేసెదను. ఇట్లు చేయుటకు మీ సమ్మతి గావలెను. మీ యంగీకారము లేమిని గదా యూరక వచ్చితిని. నేను రాలవాన గురియించితి నేని దేవతలు చత్తురు. రాక్షసు లేమి లెక్క ! సముద్రము చెలియలి కట్ట దాటి వచ్చిన రావచ్చును. మందరము వణఁకిన వణఁకును గాని జాంబవంతుని శత్రుసమూహము యుద్ధమునఁ గదలింప నేరదు.

సీ. అసురసంఘములఁ బె॰రైనవారిని జంపఁ,జాలు నొక్కరుఁడ యీ॰వాలిసుతుఁడు
పవనసుతుర జవ॰పటిమను నుగ్గగు, మందర మాశర॰బృంద మెంత

మైందద్వివిదులతో • మాఱొంనఁగలవారి, యక్షగంధర్వోరగాళి నైన
వ్రేల్పంచి యొక్కని • వెదకి చెప్పుఁడు చూత, మేనెఱింగిన యంత • లోనలేఁడు
ఆ బ్రహ్మవరముఁ గన్న • పరమబలాధికు, లమృత మానినార • లాశ్వినేయ
గౌరవార్థముగను • గములసంభవుఁ డవధ్యత్వ మిచ్చె వీరి • కనఘులార! ౧౩౨౪

తాత్పర్యము.

ఆ రాక్షసుల గుంపులోఁ బ్రసిద్ధమైన వారి నెల్ల నీ యంగదుఁ డొక్కఁడే చంపఁగలఁడు. పనసుని, నీలుని, వేగాతిశయమునకు మందరమైనను జీర్ణమగును. రాక్షసు లగుట చెప్పనేల! మైంద ద్వివిదులతో నెదిరించి పోరగల వారిని యక్షులందు గంధర్వులందు పన్నగులందుఁ గలరేమో వెదకి చెప్పుఁడు. నాకుఁ దెలిసినంతలో లేఁడు. వీరు బ్రహ్మవరముచే బలవంతులు. అమృతమును ద్రావినారు. అశ్వినీదేవతల గౌరవార్థము వీరికిఁ జావు లేకుండ బ్రహ్మ వర మిచ్చెను.

క. వరగర్వంబున వీరలు, సురవరసంఘముల గెల్చి • సురఁ గ్రోలిరి యా
శరవిసరముఁ జేకొఁ గొంచు నెంత యంద లటుండ నిండు • దోర్దర్పఘనుల్. ౧౩౨౫

తాత్పర్యము.

తక్కిన బలవంతులమాట యటుండనిండు. వీరు వరగర్వముచే దేవతా సమూహముల గెల్చి యమృతమును ద్రావిరి. ఇట్టి వీరు రాక్షసులను లక్ష్యపెట్టుదురా.

క. లంకాపురమెల్ల, నిరాతంకంబుగఁ గాల్చి బూడి • దం జేసితి ని
శ్శంకంబుగ నామంబుల, బింకంబుగ నెల్ల మొదలఁ • జేర్కొంటిఁ జుఁడీ. ౧౩౨౬

అర్థములు. నిరాతంకంబుగన్ = నిర్భయముగ.

తాత్పర్యము.

నిర్భయముగ లంకాపట్టన మంతయుఁ బూడిద యగునటులఁ గాల్చితిని. సందేహము లేకుండ పేర్లను అన్ని తావులఁ జెప్పితిని. ఏమి చెప్పితి వందురా.

చ. జయము జయంబు రామునకు • సారపరాక్రమభవ్యమూర్తికిన్
జయము జయంబు విద్విషద • సహ్యతరస్వి సుమిత్రపట్టికిన్
జయము జయంబు దాశరథి • సంపరిపాలిత కీశభర్త కా
యయమతి సూర్యసూతికి మ • హాద్భుత విక్రమ కీర్తిశాలికిన్. ౧౩౨౭

తాత్పర్యము; చూడు, ౧౦౩౪—౧౦౩౫.

క. కోసలరాజేంద్రునకున్, దాసుఁడ హనుమత్సమాఖ్యుఁ • దనరినవాఁడన్
నే సుతుఁడ మారుతున కని, వాసిగ నెల్లరును వినఁగఁ • బలికినవాఁడన్. ౧౩౨౮

తాత్పర్యము.

నేను శ్రీరామచంద్రమూర్తికి దాసుఁడను. నా పేరు హనుమంతుఁడు. నేను వాయుపుత్రుఁడను అని యందఱు వినునట్లు చెప్పి వచ్చినాఁడను గాని రహస్య వ్యాపార మేమియు లేదు.

—• హనుమంతుఁడు కపులకు సీతాదేవి స్థితిని దెలుపుట •—

క. అనుపమశీలవతీమణి, వనజాంబక ఖలు నశోక• వని శింశుప నీ
డను దుఃఖించుచు నున్నది, మన మెరియదె యామెపాటు • మది స్మరియింపఁ.

అర్థములు. అనుపమశీలవతీమణి = అసమానమైన పతివ్రతలలో శ్రేష్ఠురాలు– దీనిచే నామె గుణము చెప్పఁబడెను. వనజాంబక = కమలము వంటి కన్నులు గలది– దీనిచే నామె సౌందర్యము చెప్పఁబడెను. ఇట్లు గుణము, రూపము రెండు చెప్పఁబడెను. ఖలు = దుష్టుఁడగు రావణుని యొక్క– ఎరియదె = మండదా !

తాత్పర్యము.

గుణమునందా పరమపతివ్రతలలో నాయకమణి- సౌందర్యమునందా కమలములవంటి కన్నులు గలది. ఇట్లుత్తమ గుణము, ఉత్తమ రూపము గలది. శిష్టుఁడు గాఁడు. దుష్టుఁడగు వానియొక్క– మేడలలోఁ గాదు. అశోకవనములో, ఫలవృక్షము గాదు. ఇరుగుడుచెట్టునీడ దుఃఖించు చుండఁదగినదా? అది జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనినచే నా మనస్సు మండిపోవుచున్నదే. ఇఁక మీరు చూచియుండిన నేమై యుందురో. ఎంతో రాతిగుండెవాఁడను గావున నిబ్బరించుకొనితిని. నే నింత దూర మొత్తి చెప్పుట కిది కారణము.

క. దానవతరుణీవృత నై, జానకి వారిదవిలీన• శశిలేఖ యనన్
దీన యయి కాంతి దొఱఁగియు, మానసమున సరకు గొనదు • మానవభోజన్.

అర్థములు. దానవ తరుణీవృతయై= రాక్షసస్త్రీలచేఁ జుట్టబడినదై, వారిద విలీన = మేఘముచే మఱుగుఁ పఱుపఁబడిన, శశిలేఖ = చంద్రరేఖ.

తాత్పర్యము.

రాక్షస స్త్రీలచేఁ జుట్టుకొనఁ బడుటచే మబ్బుచే మాటువడిన చంద్రరేఖవలెఁ గాంతిహీన యయి శోకించుచుండియు సీతాదేవి యా రావణుని మనస్సునందు లక్ష్యము సేయదు.

తే. ఆత్మనాయకునందు నే• కాగ్రవృత్తిఁ, జిత్తమును నిల్పి నిర్జర• సత్తముపయి
నల పులోమజ యట్టుల• యధికరక్త,యగుచు శ్రీరాము ధ్యానించు• ననవరతము.

అర్థములు. నిర్జరసత్తముపయి = ఇంద్రునిమీఁద, అధికరక్త = మిక్కిలి యనురాగము గలది.

తాత్పర్యము.

ఇంద్రునియందు శచీదేవివలెఁ దన భర్తయందు నేకాగ్రమైన మనోవ్యాపారముచే మనస్సును నిలిపి యనురాగము గలదై సీతాదేవి సర్వదా శ్రీరామచంద్రమూర్తిని ధ్యానించుచున్నది.

ఉ. మాసిన యొంటిచీరను దు• మారమునం దను వెల్లఁ బ్రుంగ సీ
తాసతి దుఃఖభారవశ• తం దపియించుచుఁ బ్రాణనాథుపై

నాపను రక్కసుల్ బెదరు•లాడఁగ వ్రేలెడు నొంటిచేలతో
గాసిని గుండెడిం, దలపఁ•గాఁ గడుపెల్లను మండిపోయెడిన్. ౧౩౩౨

అర్థములు. క్రుంగన్ = మునఁగఁగ, దుఃఖభారవశతన్ = అధిక దుఃఖము నకు లోబడి, రక్కసుల్ = రాక్షసస్త్రీలు.

తాత్పర్యము.

మాసిన యొంటి కట్టుచీరతో నుత్తరీయమైన లేక, దుమ్ములో మునిఁగి దుఃఖాతిశయముచేఁ దపించుచు సీతాదేవి భర్తను జూడఁగల నను నాశచే రాక్షస స్త్రీలు బెదరింపు మాటలను చెప్పినను వ్రేలాడు నొంటి జడతో మిగుల శ్రమపడి దుఃఖించు చున్నది. అది తలఁపునకు వచ్చిన కడుపు మండు చున్నది.

ఉ. చూడఁగ గుండె ఝల్లు మను • సోకు నెలంతలు భీతిగొల్పఁ ద
న్నాడఁగ, వల్లభా ! యనుచు • నాతని సేమముఁ గోరి దీన యై
వాడి దురంతశోకమున • వ్రాల ధరాస్థలి దుష్టరాక్షసా
క్రీడమునందుఁ గంటిఁ గలి•కిం జలికారున తూఁడుఁ బోలఁగన్. ౧౩౩౩

అర్థములు. సోఁకు నెలంతలు = రాక్షసస్త్రీలు- ఆక్రీడము = ఉద్యాన వనము- చలికారునన్ = మంచుకాలమందు- తూఁడనన్ = తామర తూఁడువలె.

తాత్పర్యము.

• చూచిన మాత్రము చేతనే గుండెలు ఝల్లనిపించు వికారరూపములు గల రాక్షసస్త్రీలు తన్ను భయపెట్టు మాటఁ గాడఁగా నాథా యనుచు నాతని సేమము గోరి దుఃఖించుచు వెలవెలఁ బాఱిన ముఖముతో తేజస్సు మాసి నేలఁబడియుండఁగా రాక్షసుని యుద్యానవనమందు సీతాదేవిని మంచుకాలమునాఁటి తామరతూఁడువలె నుండు దానిని జూచితిని.

ఉ. వచ్చెడిజాడ లేదు నృప•వల్లభుఁ డీయెడ, కీ సురారినిన్
నచ్చఁగ రాదు, వానివల•నం జెడ నొల్లను, గాన నిప్పుడే
చచ్చుట మే లటంచును దృ•ఢంబుగ నిశ్చితచిత్త యైన యా
సచ్చరితాగ్రగణ్య కొక•చందమున న్మది నమ్మఁ బల్కితిన్. ౧౩౩౪

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తి యిచ్చటికి వచ్చుమార్గము కనఁబడ లేదు. రావణాసురుని నమ్మ రాదు. ఎప్పుడు చంపునో యేమో. వానివలనఁ జచ్చుట నా కిష్టము గాదు. కావున నీ పాపాత్మునిచేతఁ జచ్చుటకంటె నా యంతట నేనే యిప్పుడే చచ్చుట మేలని దృఢ నిశ్చయముగల యాపతివ్రతా శిరోమణికి నే నేదో యొకవిధముగా నమ్మఁబలికితిని.

క. ముచ్చటలను సర్వార్థము, లచ్చపలాక్షికిని జెప్ప • నగచరపతితో
నచ్చపుఁ జెల్మి హృదీశున, కచ్చుపడుట కబ్జనేత్ర • హర్షం బందెన్. ౧౩౩౫

తాత్పర్యము.

సీతాదేవి యనెను. సంభాషించునపుడు అన్నివిషయములామెకుఁ జెప్పఁగా వానరరాజుతో శ్రీరామచంద్రమూర్తికి మైత్రి కుదిరిన దానికి సీతాదేవి మిగుల సంతోషించెను.

ఉ. ఆమె మహానుభావతను • నామె యతుల్య పతివ్రతంబుచం
దామసుఁడైన యా యసుర•నాయకుఁ డింతగఁ జాక తక్కుటన్
భూమి మహాత్ముఁ డే యనఁగ•బోలును, వానిని రూపు మాపఁగా
రాముఁడు సంగరస్థలిని • గ్రాలఁ గలండు నిమిత్తమాత్ర మై. ౧౩౩౬

అర్థములు. మహానుభావతను = మాహాత్మ్యముచేత, అతుల్య పతివ్రతంబునన్ = అసమాన మైన పాతివ్రత్యము చేతను-తామసుఁడు = విశేషముగఁ దమోగుణము కలవాఁడు, చాక = చావక, తక్కుటన్ = మిగిలి యుండుటచే, నిమిత్తమాత్రము-కుమ్మరవాఁడు కుండలఁ జేయుట యందు మన్ను ఉపాదానము, కుమ్మరి నిమిత్తము - అట్టులే రావణవధయందు రామచంద్రమూర్తి నిమిత్త మగుచున్నాఁడు. ఆయనచే నా పని చేయించు కారణము సీతాదేవి యగు చున్నది. ఆమె స్వయముగా రావణుని జంపినేని వీరపత్ని యను పేరు రాదు. అగస్త్యభాత యన్నట్టు లాయనకు సీతాపతి యని పేరు వచ్చును. అది యాయనకు నవమాన కరము. కావున భర్త చేతనే రావణుని జంపించి యా కీర్తి యాయనకు వచ్చునట్లు చేసి యిటువంటి వాని భార్య యనిపించుకొన వలె నని యా యమ వ్రతము. కావున నామెయే చంపలేదు, గాని శక్తిలేక కాదు. దీనివలన స్త్రీలు శక్తిమంతు లైనను బురుషులు చేయఁదగు కార్యములు తాము చేయఁగలిగి యున్నను మగలకుఁ దోడుపడి వారిచేఁ గార్యము చేయింప వలయును. గయ్యాళిగంగమ్మలై మగవారి కపకీర్తివచ్చు విధముగ వారి సమ్మతిలేక వ్యవహరింప రాదని యేర్పడుచున్నది.

తాత్పర్యము.

ఆమె మాహాత్మ్యము చేతను అసమానపాతివ్రత్యము చేతను తామసుఁడైన రావణుఁడు చచ్చి దుర్మరణము పాలుగాకుండుటచే మహానుభావుఁడే యనఁదగు. వానిని చంపుటయందు యుద్ధమున రామచంద్రమూర్తి నిమిత్తమై యన్ని కార్యములు లాయనయే చేయఁగలఁడు. ఆ కారణమున నామె వానిని శపింపక యూరకున్నది.

తే. సహజముగ సీత తన్వంగి • సాధులార !
యందుఁ దా భర్తృశోకతా • పార్దిత యయి
పాడ్యమిని బఱియించెడి•వాని చదువు
పగిదిఁ గృశియించి యున్నది • ప్రథ నొలంగి. ౧౩౩౭

అర్థములు. తన్వంగి = తను+అంగి=సన్నని దేహముగలది, భర్తృశోకతాప+అర్దితయయి=మగని విడిచిన శోకమువలనఁ గలిగిన తాపముచే బాధపడి.

తా త్ప ర్య ము.

సాధులారా! సీతాదేవి సహజముగ సన్నని దేహము గలది. అం దిప్పుడు మగని విడిచి యుండుట వలనఁ గలిగిన శోకబాధచేఁ బాధ్యమినాఁడు చదువువాని చదువువలె క్షీణించి యున్నది.

తే. సీత యీ రీతి లంకలోఁ • జిక్కిన వసి
గోడు గుడుచుచు నున్నది • పాడి యరసి
దానికిని మాలు సేయంగఁ • దలఁప రయ్యా
యనినఁ దారాతనూభవుఁ • డనియె నిట్లు. ౧౩౬౮

అర్థములు. పాడి = ధర్మము.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి యీ విధముగ లంకలో బాధపడుచు శుష్కించి యున్నది. దీనికి ప్రతిక్రియ యేమి చేయుట న్యాయ్యమో యాలోచింప వలసినది. అనఁగా నంగదుఁ డిట్లనియె.

—• { ౬౦-వ సర్గము. అంగదుఁడు సీతాదేవిని దోడ్కొని వచ్చుటకు సమ్మతించుట. } •—

ఉ. దంటలు మీరు శౌర్యమున • దానవదేవభుజంగ పాళులన్
జంటలు లేరు మీకుఁ బ్లవ•నంబున, నిట్టిరు రిత్త కేల వా
ల్గంటులమిన్న లేక చనఁ • గార్యమె! రామునిఁ జేరి జానకిన్
గంటిమి, తోడితేర; మనఁ•గాఁ దగునా మిముబోంతివారికిన్? ౧౩౬౯

అర్థములు. దంటలు = సమర్థులు-జంటలు=సమానులు; ప్లవనంబునన్ = దాటుటయందు - రిత్తకేల = ఉత్తచేతులతో - వాల్గంటులమిన్న = స్త్రీరత్నము - తోడితేరము = పిలుచుకొని వచ్చినవారము గాము.

తా త్ప ర్య ము.

శౌర్యము నందు మీరు సమర్థులు- దానవులందు దేవతలందుఁ బన్నగులందు దాటుటయందు మీకు సమానులు లేరు. ఇట్టి వా రుత్త చేతులతో సీతఁ జేక పోవుట తగునా యాలోచింపుఁడు. పోయి సీతను జూచితిమి, పిలుచుకొని రాలేదని మీయం తటి వా రనవచ్చునా!

ఉ. వీరుఁడు గాద్పుపట్టి హత•వీరముఁ జేసె సురారివారమున్
గారియ మన్య మేమి గలు•గం గలె దుర్విజుఁ డెత్త మన్న నా
వీరుని జాంబవంతుఁడు సు•విశ్రుతశౌర్య! భవత్సమూహయున్
దీ రగు, నైన రాఘవు మ•తిం జనఁగాఁ దలపోయుమీ యనన్. ౧౩౭౦

అర్థములు. హతవీరము = చచ్చినవీరులు గలది - కారియము = పని - భవత్సమూహయున్ = నీ యాలోచన కూడ - తీరగున్ = చక్కఁగానే యున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

వీరుఁడు హనుమంతుఁడు లంకలోని వీరుల జంపివచ్చెను. ఇఁక మన మచ్చటికిఁ బోయి చేయఁదగిన కార్యము సీతను దెచ్చుట తప్ప మఱి యేదియు లేదు. కావున మనము పోయి సీతను దెత్త మనఁగా జాంబవంతుఁడు ప్రసిద్ధకార్యము గల యంగదా! నీ యాలోచన బాగుగనే యున్నది కాని రామచంద్రమూర్తి యభిప్రాయము తెలిసికొని యాయన యెట్లు చెప్పిన నట్లు చేయవచ్చును. ఆ విధముగ నాలోచింపుమని చెప్పఁగా.

—♦౬౧-వ సర్గము. కపులు కిష్కింధకుఁ బోవుమార్గమున మధువనంబుఁ జూచుట.♦—

క. సరి సరి యని రంగదకే,సరిసూనులు నున్నవారు ♦ శాఖామృగముల్
పరిమమతి వాయుజపుర,స్సరము మహేంద్రాద్రిఁ బాసి ♦ చయ్యనఁ జనగన్.

అర్థములు. ఉన్నవారు = తక్కినవారు, వాయుజపురస్సరము = హనుమంతుఁడు ముందుగాఁ గలది.

తా త్ప ర్య ము.

అంగదుఁడు హనుమంతుఁడు తక్కిన వానరులు ఈ యాలోచన బాగున్నది, బాగున్నదని యంద ఱంగీకరించిరి. అంతట నందఱు హనుమంతుని ముందుంచుకొని మహేంద్ర పర్వతము విడిచి పోఁగా.

సీ. మేరుమందరసముల్ ♦ భూరిగజాభులు, మా ర్తరణపథ మెల్ల ♦ మాటుపఱుచు
నట్టులు వ్యాపించి ♦ యాంజనేయునిఁ దమ, దృష్టులచే వహి♦యించునట్లు
కనురెప్ప పెట్టక ♦ కాంచుచు నాతనిఁ, గొనియాడుచును స్వామి♦పనిని దీర్చి
నార మన్మోదమున ♦ వారక ప్రియభాష,ణంబును జేయు చ♦నన్యచిత్త

ఆ. వృత్తి యుద్ధమునకు ♦ వేడుక సేయుచు, రామసాహ్యమునకు ♦ రాగపడుచు
మింటనేఁగి కనిరి ♦ కంటికిఁ బండువౌ,మధువనంబు నిగుల ♦ మంజులంబు.౧౩౪౭

అర్థములు. భూరిగజాభులు = పెద్ద యేనుఁగులతో సమానులు - అనన్యచిత్తవృత్తి=ఇతరాలోచన లేక - మంజులంబు = అందమైనది.

తా త్ప ర్య ము.

మేరు పర్వతములోను మందరపర్వతము తోను,సమానమైన నెత్తుగలవారును, పెద్ద యేనుఁగులవలె బలసినవారును నగు వానరులు ఆకాశమును మఱుఁగు పఱుచునట్టులు వ్యాపించి యాంజనేయుని తమ దృష్టులచే మోచికొని పోవుచున్నారా యను నట్లు ఱెప్పలార్పక తమ చూపు లాయనమీఁదనే యుంచి యాయనను బొగడుచు స్వామికార్యమును నెఱవేర్చితి మను నధిక సంతోషమున ప్రియములైన మాటలాడుచు యుద్ధము చేయుటయందే తమ మనస్సులు నిలిపి దానికై యుత్సాహపడుచు రామచంద్రమూర్తికి నెప్పుడు సాహాయ్యము చేయుదుమా

చేయుదుమా యని దాని యందాసక్తి గలవారై యాకాశమునఁ బోవుచు మార్గమునఁ గంటికింపై యందమైన మధువనంబుఁ జూచిరి. మహేంద్రపర్వతమునకు లంకకుఁ గల దూరమునకంటె మహేంద్రపర్వతమునకుఁ గిష్కింధకు నెక్కువ దూరము గలదు. అట్టు లుండియు నందఱు వానరు లాకాశమున నెగిరి వచ్చినవారే. సముద్రము దాటు విషయమున నందఱు వెనుకంజ వేసినారే. ఈ విషయము కిష్కింధా కాండమునఁ జర్చితము.

ఉ. నందనసన్నిభం బయి య•నంత ముదావహమై ద్రుమావళీ
సుందరవల్లరీనికర•శోభితమై సకలాప్రధృష్యమై
యందము మీఱఁగా దధిము•ఖాఖ్యుఁడు సూర్యజు మేనమామ దా
నందు వసించి కాచు నెపు • డర్కజముత్కర మద్ది గావునన్. ౧౩౪౩

అర్థములు. నందన సన్నిభము = ఇంద్రుని నందనోద్యానముతో సమానము- అనంత ముదావహము = అపరిమిత సంతోషమును గలిగించునది. ద్రుమావళీ = చెట్లవరుసల చేతను- సుందర వల్లరీనికర = అందమైన తీఁగల సమూహము చేతను- శోభితమై = ప్రకాశించునదియై - సకలాప్రధృష్యమై = ఎట్టివారికిఁ జెఱుప నసాధ్యమై- అర్కజముత్కరము = సుగ్రీవునకు సంతోషకరము.

తా త్ప ర్య ము.

ఇంద్రుని నందనవనముతో సమానమై - యపరిమిత సంతోషము గలిగించునదియై, చెట్లవరుసలచేతను, అందమైన తీఁగల గుంపులచేతను ప్రకాశించునదియై యెట్టివారికినిఁ జెఱుపరాని దైన యీ మధువనమును సుగ్రీవుని మేనమామ దధిముఖుఁ డనువాఁడు అందే కాఁపుర ముండి సుగ్రీవున కది సంతోషకరము గావునఁ గావలి కాచుచుండును.

క. దాఁనిం గని క్రోఁతులు మధు, వానం దమకించి కొమరు • నంగదు వేఁడ
లోనం బన నిమ్మన యతఁ, డౌననెఁ గపివృద్ధవిభిజు • లామోదింపన్. ౧౩౪౪

అర్థములు. మధువు = తేనె - ఆనన్ = త్రాగుటకు - తమకించి= త్వరపడి - కొమరుఁ = కుమారుని - కపివృద్ధవిభిజులు = వానరులందుఁ బెద్దవారు జాంబవంతుఁడు; ఆమోదింపన్ = అంగీకరింపఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ వనమును జూచి క్రోఁతులు తేనెఁ ద్రావఁ దొందర గలవారై యువరాజగు నంగదుని మమ్ములోపలికిఁ బో నిమ్మని ప్రార్థింపఁగా దానిని పెద్దవానరులు, జాంబవంతుఁడు నంగీకరింపఁగా నాయన సరి పొండని చెప్పెను.

—• కపులు మధువనంబుఁ జొచ్చుట. •—

క. యువరా జనుమతి సేయఁగ, వనచరుహచారు లెల్ల • హర్షరసావే
శవివశు లై నృత్యంబుల, వివిధంబులుగాఁ గఁ జలిపి• వెసఁ జొచ్చి వనిన్. ౧౩౪౫

అర్థములు. అవనీరుహచారులు = వానరులు - హర్షరసావేశవివశులై = సంతోషరసము ఆవేశించుటచే దేహములు తెలియనివారై.

తా త్ప ర్య ము.

లోపలికిఁబొం డని యువరా జంగీకరింపఁగా వానరు లందఱు సంతోషముచే దేహములు తెలియక నానావిధముల నృత్యములు చేసి లోపలఁ బ్రవేశించిరి.

మానిని. ఆడెడువారును వేఁడెడువారును • హాయిగఁ బాడెడివారును నై
పీడెడివారును గూడెడువారును • వేడుక లాఁగులు వేసెడు వా
రోడెడువారును గూలెడివారును • నూఁగెడివారును మీసములన్
దీడెడువారును దాఁటెడువారును • డేఁకెడివారును నైరి కపుల్. ౧౩౪౬

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

సీ. కొనకొమ్మనొక్కటి•క్రోఁతియొక్కండూఁచి, పెఱకొమ్మమీఁదఁగు•ప్పించిమొగసె
శాఖ యొక్కటినుండి•సరగున నిల దూఁకి, గొబ్బున వేఱొక్క•కొమ్మ కెగిరెఁ
బై కొమ్మపై నుండి• పసుచుఁగ్రిందికొమ్మను, నొకకేలఁగ్రహియించి•యూఁగునొకఁడు
కొమ్మలలోఁ డాఁగి • క్రోఁతియొక్కఁడు పేరఁ, దటుకునఁ బైపడి•తఱుమునొకఁడు
ఆ. ఒక్కఁ డెక్కిరించు • నొక్కరుఁ డిగిలించు
నొకఁడు కొక్కిరించు • నొకఁడు కూయు
నొకఁడు కిచకిచ మను • నొక్కఁడు గికురించు
నొకఁడు లాఁగు వేయు • నొకఁడు లాగు. ౧౩౪౭

అర్థములు. కికురించు = మోసగించు - ఇగిలించు = పండ్లు వెళ్ళఁబెట్టు.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

ఉ పాడుచు నుండ నొక్కరుఁడు • పైపడి నవ్వ నొకండు నవ్వుచో
నేడుచు చేగు వే ఱొరుఁడు • నేడువ నొక్కఁడు వెక్కిరించుచున్
జూడఁగఁబోవు నాతనిని • సొంపు బలే యని కొక్కిరించుచున్
గూడఁగఁ బోవ నాతనిని • క్రోతి మ ఱొక్కఁడు నవ్వులాలకై. ౧౩౪౮

అర్థములు. నవ్వులాలకై =నవ్వులాటకై.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము-

క. ఈ విధి నిచ్చఁ జరించుచుఁ, ద్రావఁగఁ దేనియలు తృప్తి • దనరనివాఁడున్
వావిరి మ త్తెక్కనివాఁ, డా వనచరసైన్యసమితి•యం దరిది గనన్. ౧౩౪౯

అర్థములు. సమితిః = సమూహమందు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము యథేచ్ఛముగాఁ దిరుగుచుఁ దేనెలు త్రాగి తృప్తిపడనివాఁడు, బాగుగ మత్తెక్కనివాఁడు ఆ వానర సేనలలో నొక్కఁడైన లేఁడు.

క. ఈ రీతి భాతి దీఁటఁగ, నారామముఁ గలఁచి డులిచి • యచ్చటిపండుల్
గోరంబుగఁ గూలిచి ద్రుమ,వారంబులఁ బెల్లు రేఁగి • వానరు లున్నన్. ౧౩౫౦

అర్థములు. భాతి = కాంతి. డులిచి = పడఁగొట్టి. ద్రుమవారంబులన్ = చెట్ల సమూహములను, గోరంబుగన్ = కనులకు వెగటు పుట్టునట్లు-ఘోరశబ్దభవము.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగఁ గాంతి చెడునట్లు వనమును గలియఁబెట్టి, పండ్లు రాలఁగొట్టి చెట్ల సమూహములను చూచుటకు ఘోరముగ నుండునట్లు పడఁద్రోచి వానరులు చెలరేఁగి యుండఁగా.

—• దధిముఖుండు కపుల వారించుట. •—

క. ఇంతకు దధిముఖవానరుఁ, డెంతయుఁ గోపించి వనము • నెటులేఁ గావన్
జింతించి వానరావళి, యంతికమున కేగి వారి • నాఁపఁ గడంగెన్. ౧౩౫౧

అర్థములు. ఇంతకు = ఇంతపని చేసిన దానికి- ఎటులేన్ = ఏ విధముగనైనను- ఇట్లు చెప్పుటచే ముందు మంచిమాటల చేతను దరువాత బెదరింపుమాటల చేతను జెప్పిచూచెను గాని యది ప్రయోజనపడమిని దండోపాయము నాలోచించె నని భావము. అంతికమునకున్ = సమీపమునకు - ఆఁపన్ = అడ్డగింప - కడంగెన్ = ప్రయత్నించెను.

తాత్పర్యము.

వానరు లింత పనిచేసిన దానికై దధిముఖుఁడు నయభయములఁజెప్పి వ్యర్థము కాఁగాఁ గోపించి బలాత్కారముగ నైన వనమును రక్షింపఁ దలఁచి వారియొద్దకుఁ బోయి నివారింప యత్నించెను.

ఇంతవఱకు దూరముగా నుండి మాటలు చెప్పి పంపె నని భావము.

క. తిట్టెను గొందఱ వెలికి, నెట్టెను గొందఱకుఁ బలికె • నీతులు కేలన్
గొట్టెను గొందఱఁ గొందఱ, మొట్టెను బిడికిటఁ గినిసి • మునుకొని కపులన్.

అర్థములు. నెట్టెను = మెడపట్టి త్రోచెను.

తాత్పర్యము.

కొందఱఁ దిట్టెను. కొందఱ మెడపట్టుకొని తోఁటకు వెలుపలఁ ద్రోచెను. పెద్దవారికి నీతులు తెలిపెను. కొందఱను చేతితోఁ గొట్టెను కొందఱఁ బిడికిలితో కోపించి మొట్టెను.

క. కొఱికిరి కొందఱు కోఱల, బఱికిరి గోళ్లలను గాళ్ళ • బడ నడిచి ధరన్
బఱబఱ యీడ్చిరి కరముల, నణిముణి మర్దించి విడిచి•రా వనపాలున్. ౧౩౫౩

అర్థములు. అతిముతేన్ = త్వరతో.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. కొందఱు ద్రోచిరి వానిని, గొందఱు దూషించి రధిక•కోపంబున ని
ట్లందఱు బాధించుచు వా,నిం దరుచరు లా వనంబు • నిర్మూలింపన్. ౧౩౫౪

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

—• { ౬౨-వ సర్గము. అంగద హనుమంతుల ప్రాపునఁ గపులు మధు వనంబున నిచ్చకొలఁది సంచరించుట } •—

క. అంతట హనుమంతుఁడు కపి,కాంతులతో మీరు తృప్తి • గన నవ్యగ్ర
స్వాంతంబుల మధు వానుఁడు, చెంతలఁ జేరంగ నీను•సిద్ధము పగతున్. ౧౩౫౫

అర్థములు. కపికాంతులతో = ముఖ్యవానరులతో- అవ్యగ్ర స్వాంతంబులన్ = చలింపని మనస్సులతో- పగతున్ = పగవానిని - తమకార్యమునకు నడ్డము వచ్చుటచే పగవాఁడని చెప్పఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము.

దధిముఖుఁ డిట్లు వానరుల కడ్డము వచ్చుటయు వారికి వీరికిఁ గలహమందుఁ గాలము పోవుటయుఁజూచి హనుమంతుఁడు వానరముఖ్యులతో మీరీ కలహమునకు కాలము గడుపవలసిన పని కాదు. ఈ పగవానిని మీ యొద్దకు రానీను. మీ రేకాగ్రచిత్తముల తేనె ద్రాగుఁడు.

సీ. హనుమంతుఁ డాడిన•యా మాట లాలించి, యంగదుం డిట్లను • హరివరేణ్యు
లార! యవశ్యకా•ర్యం బకార్యంబైనఁ, గృతకృత్యుఁ డగు వాయు•సుతుని పలుకు
ఇప్పల్కుఁగూర్చి నేఁ•జెప్పంగవలయునే, తేనె గ్రోలుం డాన • తీర ననిన
బళి బళీ యని మెచ్చి • బలిముఖుల్ వెల్లువ,పోలెఁ జొచ్చిరి వన•పాలకులను
తే. మొదలఁ దాఁచిరి త్రోచిరి • మొగము పగుల
ద్రోణమాత్రము మధువు సం•తోషముగను
నెల్లవారలుఁ ద్రావిరి • కొల్లగాఁగఁ
గొన్నిటిని నేలఁ బగులంగఁ • గొట్టి రవుడు. ౧౩౫౬

అర్థములు. అకార్యంబైనన్ = చేయరాని పనియైనను - అవశ్యకార్యము= తప్పక చేయువలసినపని, తాఁచిరి = కొట్టిరి- ద్రోణమాత్రము = తూము కొలఁత - ద్రోణశబ్దము దేశవ్యవహారానుసారముగ తూమునకు - ఇద్దుమునకు-నలు తుమునకుఁ బేరు. 'అస్త్రీయా మాఢక ద్రోణౌ' యని యమరము.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుఁ డీ ప్రకారము చెప్పఁగా నాయన మాటలు విని యంగదుఁ

డిట్లనియె. వానరశ్రేష్ఠులారా! స్వామికార్యము నెఱవేర్చిన హనుమంతుఁడు చేయ రానిపని చెప్పినను జేయఁదగినదే. ఇఁక నీ కార్యము గుఱించి యడుగనేల? విూ యాశతీరఁ దేనె ద్రాగుఁడనిన బళిబళీ యని మెచ్చి యంతకు ముందు దధిముఖుని మాటలకు తోఁట వెలుపలఁబోయిన వానరు లొక్కసారిగ వెల్లువవలె లోపలఁ బ్రవే శించి తోఁట కావలివారిని మొట్టమొదటఁ గొట్టిరి. అవల నేలఁబడి ముఖము పగులఁ ద్రొచిరి. తామ మాత్రము తేనె కొల్లలుగ ద్రావిరి. కొన్ని తేనెతెట్టలను నేలవైచి పగులఁగొట్టిరి.

క. నైసర్గికబలమునఁ బృథ్వీసుతఁ గనుఁగొనుట వార్త•వినుటను మఱి తా
రాసుతు ననుమతిఁ దేనియ, వాసలు దీరంగఁ ద్రావి • రగచరు లెల్లన్. ౧౩౫౭

అర్థములు. నైసర్గిక బలమునన్ = సహజముగఁ గలిగిన బలముచేత - పృథ్వీసుతఁ గనుగొనుట - వార్త వినుట. దీని నొకటిగా నైన గ్రహింపవచ్చును, రెండుగానైన విభజింపవచ్చును. తమలో నొకఁడు సీతను జూచినను నందఱు చూచి నట్లే. దక్షిణమునకుఁ బోయిన కపులు సీతను జూచి రను పేరు వచ్చును గదా - వార్త వినుట=ఆ వృత్తాంతము వినుట- లేక సీతాదేవిని జూచిన వార్త వినుట యని యేకముగాను గ్రహింపవచ్చును. లేక హనుమంతుఁడు చూచుట - వానరులు వినుట యని నైన గ్రహింప నగు. సంతోషము సగముబలము గావున సంతోషమువలనఁ గలిగిన బలము, నైసర్గిక బలము, యువరాజాజ్ఞ గల దను ధైర్యమునఁ గలిగిన బలము, అన్నియుఁ జేరె నని భావము.

తాత్పర్యము.

స్వభావసిద్ధ మైన బలముచేతను, సీతాదేవిని జూచుట - వార్త వినుటవలనఁ గలిగిన యుత్సాహము చేతను, అంగదుఁ డనుమతించుట చేతను, గ్రోఁతు లందఱు నాశ దీరఁ దేనెఁ ద్రావిరి.

సీ. కొందఱు మధువాని • కొంత పాఱఁగ నైచి, మైనపు టుండల • మాఱుకొనిరి
కొందఱు కైసెక్కి • కొమ్మలఁ జేబూని, యూను సెజ్జలఁ బడి • రాద మఱచి
మత్తునఁ గడు వేఁడు•త్తెత్తినపోలికిఁ, ద్రోపు లాడిరి కొంద • తేవు చెలఁగఁ
గొందఱు గర్జింత్రు • కొందఱు నిద్రింత్రు, కొందఱు కిలకిల•కూయు చుందు

ఆ. రేమొ యేమొ చేసి • హిహిహి యందురు గొంద
ఱేమొ యేమొ చేసి • యెగిరి కొంద
ఱేమొ యేమొ చేసి • నొలయఁ జెప్పిరి కొంద
ఱేమొ యేమొ చేయ • నెంచి రపుడు. ౧౩౫౮

అర్థములు. మధువు అని = తేనెఁద్రావి- మైనము + ఉండ = మైనపు టుండ- ఉండ = ఉంట- కైపు = మత్తు- సెజ్జ = శయ్యా శబ్దభవము. ఆదమఱచి= దేహము తెలియక- తిమ్ముఁ దామ మఱచి- వేఁడుఱు = పిచ్చి- ఏమొ+ఏమొ =

ఆమ్రేడితము పర మగుటచే సంధి గలసి ఏమేమి కావలసి యుండినను ఏమి- ఏమ్యా దులలోఁ జేరుటచే సంధి వైకల్పికము గావున నిచట సంధి గలుప లేదు. అచ్చున కామ్రేడితంబు పరంబగు నపుడు సంధి తఱుచుగ నగు-సు. వ్యా. సం. ౧౭ ఏమి యేమి యనునవి యుఖ్ఖల మగుటచేఁ జెప్పరాని క్రోఁతి చేష్టలని గ్రహింపవగు. గర్జింత్రు= నిద్రింత్రు- రువర్ణకంబు పరంబగునపుడు సున్నమీఁది తవడల యుత్వంబునకు లోపంబు విభాష నగు. సు. వ్యా. క్రియ- ౭ ౨ సూ. గర్జింతు) = గర్జింతురు— ఈ రూపములు ముందు నిండుసున్న యుండినసే యగును గాని యది లేనిచో గావు. ఇట్లు చెప్పుటచే మాను(ద్రు- చూచు(ద్రు. ఇత్యాది రూపము లసాధువులు.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

ఉ. వానరవర్గముల్ పడిడి•పాట్లు గనుంగొని కిన్క- పై మధూ
ద్యానము రక్షకుల్ • దధిముఖానుచరుల్ వెస రాఁగ వారలన్
జానుల ముష్టిఘాతములఁ • జావఁగ మోదుచు దేవమార్గమున్
గానఁగఁ జేయ భీతిగొని • క్రచ్చఱఁ బాఱిరి నేత యొద్దకున్. ౧౫

అర్థములు. మధు + ఉద్యానము = మధువనము- దధిముఖానుచరుల్ = దధిముఖుని వెంటనుండు సేవకులు - వెసన్ = త్వరగ- జానులన్ = మోఁకాళ్ళ చేతను• ముష్టి ఘాతములన్ = పిడికిలి గ్రుద్దుల చేతను- దేవమార్గమున్ = అపాన వాయువు వెడలెడి మార్గము- ఉపనిషత్తులందు వాయులోకమును దేవలోక మని చెప్పుటచే నిచ్చట దేవశబ్దము వాయువాచి యని తెలియునది. నేత = తమప్రభువు.

తా త్ప ర్య ము.

క్రోఁతుల గుంపులు చేయు చేష్టలు చూచి కోపముచే మధువనమున కావలి యుండు దధిముఖుని సేవకులు త్వరగా రాఁగా వారిని వానరులు మోఁకాళ్ళ గ్రుమ్మిరి. పిడికిళ్ళ గ్రుద్దిరి. చచ్చునట్లు కొట్టిరి. ముడ్డి చూపించిరి. ఇట్లు చేయుటచే వారు భయపడి తమ ప్రభు వగు దధిముఖు నొద్దకుఁ బరువెత్తిరి.

ఉ. ఇమ్మెయి నేగి యా దధిము•ఖేశ్వరుఁ గన్గొని వాయుపుత్రు సా
యమ్మున వానరాళి వన•మంతయుఁ బాడొనరించి మమ్ములన్
గ్రుమ్మిరి జానుదేశముల • గ్రుద్దిరి ముష్టుల, వెండి దేవమా
ర్గమ్ములు చూపి రన్నఁ గిను•కం గొని వారల నాఁడించుచున్. ౧౬

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము పోయి యా దధిముఖునిఁ జూచి హనుమంతుని సాహాయ్యముచేఁ గ్రోఁతులు వన మంతయుఁ బాడుచేసి మమ్ము మోఁకాళ్ళ గ్రుమ్మిరి. పిడికిళ్ళ గ్రుద్దిరి. పై పెచ్చు నాసనముల జూపిరి. అని చెప్పఁగా వాఁడు కోపించి వారల సమాధాన పఱిచి.

క్రమ్మిరి - గ్రుద్దిరి - చూచిరి యనుటకు వానరాళి కర్త. మహత్సమూహార్థక శబ్దం బమహాశ్చార్య యుక్తం బయ్యెఁ దద్విశేషణ క్రియలు మహాశ్చార్య యోగ్యంబులు విభాష నగు. (ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద. ౧౭ వ. సూ) "పడ నడుతురు నిన్నుఁ గన్నఁ బ్రమథ గణంబుల్" - నిర్వ ర ఉ.

శా. రండీ వానరులన్ బలాంధులను గ్రౌ • ర్యం బార మర్దింత ము
చ్చండత్వంబున నంచు నాతఁ డొక భూ • జ శ్రేష్ఠముం గొంచు రాఁ
గొండల్ గుండులు తాలుఁ జెట్లుఁ గొని స • క్రోధాంతరంగంబునన్
దండన్ డాసిరి తక్కు క్రోఁతులు వెసన్ • దండింపఁ గీశేశులన్. ౧౩౬౧

అర్థములు. బలాంధులను = బలముచేఁ గన్నులు గానని వారిని, ఉచ్చండత్వంబునన్ = మిగులఁ గోపముచే - సక్రోధ + అంతరంగంబులన్ = కోపముతోఁ గూడిన మనస్సులతో, దండన్ = ప్రక్కలందు - డాసిరి = సమీపించిరి.

తాత్పర్యము.

బలముచేఁ గన్నులు గానని క్రోఁతులను దయమాలి కోపముతోఁ జక్కఁగఁ గొట్టుదము రండు, పోద మని దధిముఖుఁడు చెట్టు నొకటి పీఁకికొనిరాఁగా, తక్కిన క్రోఁతులుఁ గోపముతోఁ గూడిన మనస్సులు గలవారై కొండలు, గుండులు, తాలు, చెట్లు తీసికొని వానరుల దండింప వచ్చిరి.

—• అంగదుండు దధిముఖునిఁ దన్నుట. •—

సీ. వానరవరు లిట్టు • వచ్చి నేలను జెట్లఁ, గ్రుమ్మరు క్రోఁతుల • గుంపుమీఁదఁ
గవిసిన నాతని • కడఁకఁ గనుంగొని, పావని మొద లగు • ప్రముఖు లెల్ల
నచటికిఁ బఱతెంచి • రంగదుఁ డంతటఁ, దరుహస్తుఁ డైన యా • దధిముఖుండు
మనకుఁ బూజ్యుం డని • మత్తత నెఱుఁగక, కోపించి కేలిచేఁ • గూలఁ దాఁచి
ఆ. నలియ గ్రుద్ది విడువ • వెలవెలఁ బోవుచు, రొప్పుకొనుచు నెత్తు • రులు దొరంగ
నంగసంధి శ్రిథుల • నరసావు చచ్చియు, లేచి యాఁపెఁ బెఱ వ • లీముఖముల.

అర్థములు. కడఁక = ప్రయత్నము - తరుహస్తుఁడు = చేతఁ జెట్టుగల వాఁడు - పూజ్యుం డని = తాత గావున గౌరవింపఁదగిన వాఁడని - మత్తతన్ = మదముచేత - అంగసంధి = అవయవముల సంధి బంధము - శ్రిథులన్ = శిథిలము కాఁగా -బిగువుచెడి వదులు పడఁగా - అరసావు చచ్చియు = మూర్ఛపోయి_ పెఱ వలీముఖములన్ = ఇతర వానరులను.

తాత్పర్యము.

వనపాలకు లగు వానరు లిట్లు వచ్చి భూమిమీఁదఁ జెట్లమీఁదఁ దిరుగుచున్న క్రోఁతి గుంపులమీఁదఁ బడఁగా వాఁడు బలవంతముగఁ గొట్టి వానరులఁ దఱుమఁ జూచు చున్నాఁడని తలఁచి హనుమంతుఁడు మొదలగు వానర ప్రముఖు లచ్చటికి వచ్చిరి. అం దంగదుఁడు చేతఁ జెట్టు పట్టుకొనియున్న దధిముఖుఁడు తనకుఁ దాతయని,

గౌరవింపఁబడఁ దగిన వాఁడని, తేనె త్రావినమత్తుచే నెఱుఁగక కోపించి చేతితోఁబడఁ గొట్టి మఱియు గ్రుద్ది వదలిపెట్టఁగా వాఁడు నెలవెల్లఁబోయి రోఁజుచు నెత్తురు గాఱుచుండ నవయవసంధులు వదులుపాఱ మూర్ఛపోయి లేచి యితరవానరుల నడ్డగించెను. అరచావు - సగము చచ్చుట-మూర్ఛ

"ముగ్ధే ర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్" (బ్ర.సూ. ౩-౨-౧౦ అను బ్రహ్మసూత్రమున మూర్ఛను సగము చావుగా వ్యాసమహర్షి చెప్పెను. ఇది స్వప్న - జాగర - సుషుప్తి మరణావస్థలకంటె వేఱైనది. సర్వప్రాణములతోను,శరీరముతోను సంబంధము వదలిపోవుట మరణ మనఁబడును. సూక్ష్మప్రాణ దేహములతో సంబంధమును గలిగి యుండుట మూర్ఛయనఁబడును. శ్రీభాష్యము. "అతండు నీ మఱంది కరసావో వర్చె" భార. ద్రోణ - ౫ ఆ - అరచావు చచ్చి - ఇది 'పాకం పచతి' - వంట వండుచున్నాఁడు అను ప్రయోగమువంటిది. అర. రూ. అఱ.

తే. ఎట్టులో వారు విడువంగ • నేగుదెంచి, యేకతంబునఁ దనవారి • నెల్లఁ గూర్చి
దధిముఖుం డిట్టు లను పేరు • మధువనంబు,నంద యుండఁగ మన మెల్ల • నరిగి వేగ.

అర్థములు. ఏకతంబునన్ = ఒంటరిపాటున - ఏకాంత శబ్దభవము.

తాత్పర్యము.

స్పష్టము.

ఉ. రామునితోడ నున్న కపి • రాజును గన్గొని మ్రొక్కి యంగదుం
డే మునుకొంచు దోషముల • నెల్ల ఘటించె నటంచుఁ జెప్పఁ బై
తామహమున్ దురాసద ము • దాత్తము నిష్టవనంబు గావునన్
దామస మేది కీశపతి • దండనముల్ ఘటియించు వీరికిన్. ౧౩౬౮

అర్థములు. మునుకొంచు = ముందుపడి- ముందుగా వచ్చి- పైతామహమున్ = బ్రహ్మ ఋతురజస్సున కిచ్చినది. దురాసదము =సులభముగ దేవతలకును బొందరానిది- ఉదాత్తము = గొప్పది- ఇష్టవనంబు = ప్రియమైన వనము - తామస మేది = ఆలస్యము లేక.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రమూర్తితో నుండుసమయమున సుగ్రీవునితో నంగదుఁడే ముఖ్యుఁడై ముందును నిలిచి దోషము లన్నియును - వనములోఁ జొచ్చుట, తేనెలు త్రాగుట, చెట్లు పాడుచేయుట,తన్నుఁ గొట్టుట, యివి యన్నియుఁ జేసె నని చెప్పితి మేని బ్రహ్మ ఋతురజస్సున కిచ్చినదియు, నెట్టివారైనను బ్రవేశింపరానిదియు, గొప్పదియు, ప్రియమైనదియుఁ గావున సుగ్రీవుఁ డాలస్యములేక వీరి నందఱ దండించును.

క. భూవల్లభ శాసనపరి, భావులు దుర్మతులు వీరిఁ • బరిమార్పింపం
గా వలయు నంత వీరల, కావరమును గొలఁగు మనమఁ • గసియుం దీఱున్.

అర్థములు. భూవల్లభ శాసన పరిభావులు = రాజాజ్ఞ నుల్లంఘించినవారు-

దుర్మతులు = దుష్ట మనస్సుగలవారు, పరిమార్పింపంగాన్ = చంపింపగా, కావరము=పొగరు, కసియున్=పగయును.

తా త్ప ర్య ము.

రాజాజ్ఞ మీరాటిన చెడుమనస్సు గల వీరిని చంపింప వలయును. అట్లు చేసితిమేని వీరి పొగరణఁగును. మన పగ దీఱును.

క. అని తనబడిఁ దక్కిన మధు,వనపాలకు లేగుదేర ♦ వాసరపతిపు
త్రునిఁ జూడ నాకసంబునఁ, జని దధిముఖుఁ డొక్కత్రుటిని ♦ సత్వరుఁ డగుచున్.

అర్థములు. తనబడిన్ = తన వెంబడి, సత్వరుఁడు = త్వరగలవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

తన వెంటఁ దక్కిన వనపాలకులు రాఁగా సుగ్రీవునిఁజూడ దధిముఖుఁడు ఆకాశమున నిమిషములోఁ ద్వరగాఁబోయి.

ఆ. రామచంద్రవిభుని♦సౌమిత్రి సుగ్రీవుఁ, గాంచి యచట డిగ్గి ♦ కపికులాధ
రణముఁ జేర నేగి ♦ ప్రణతిఁ గావించె న,త్యంత మార్తి మొగము♦నందు వ్రేల.

తా త్ప ర్య ము.

రామలక్ష్మణ సుగ్రీవులఁ జూచి యచట దిగి సుగ్రీవు నొద్దకుఁబోయి యేడుపుగొట్టు మొగముతో నమస్కరించెను. మేనమామ యల్లునికి నమస్కరించుట ప్రభుత్వగౌరవమును బట్టి యని తెలియవలయును.

—♦ ౬౩-వ సర్గము. దధిముఖాదివనపాలకులు సుగ్రీవునితోఁ
కపుల దుశ్చేష్టలు దెల్పుట ♦—

క. ఇమ్మెయి దీనతఁ దనపా,దమ్ములఁ బడ సూర్యసుతుఁడు ♦ దధిముఖుఁ గని లే
లెమ్మా భయపడకుము విష,యమ్మును వినిపింపు మంచు ♦ నాశ్వాసింపన్.

అర్థములు. దీనతన్ = భయమున, లెమ్మా లెమ్మా = లేలెమ్మా, ఆశ్వాసింపన్ = ఓదార్పంగా. తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము భయముచే దన కాళ్ళమీఁదఁబడిన దధిముఖునిఁ జూచి సుగ్రీవుఁడు లేలెమ్ము. భయపడకుము. ఏమి జరిగెను. చెప్పుము. అని సమాధాన పఱుపఁగా.

ఆ. అతఁడు లేచిపల్కె ♦ నధిప! నీ జనకుని,తరమునందు నన్న♦తరమునందు
నీ తరంబునన్ వ♦నేచరు లావంక,మలయరాని రమ్య♦మధువనంబు. ౧౩౬౮

అర్థములు. నీ జనకుని తరమునందు, నన్నతరమునందు - నీ యన్న తరంబునం దని యర్థము. "కొన్నిచోట్ల సంబంధంబునం బూర్వ వాక్యంబు నందలి పదంబధ్యాహార్యంబగు ప్రౌ - వ్యా - వాక్య - ౧౨ సూ. 'పంక్తిముఖు నాతని తమ్ముని గుంభకర్ణుని - దనయుని మేఘనాదుని, దానవేశ్వరునకుఁ దమ్మును' నిర్వ - ౨౪.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము సుగ్రీవుఁడు ధైర్యము చెప్పఁగా వాఁడు లేచి యిట్లు చెప్పెను. నీ తండ్రి తరమునందుఁగాని, నీ యన్నతరమునందుఁగాని, నీ తరమందుఁగాని వానరులా ప్రక్కఁగూడఁ దిరుగరాని మధువనమును.

ఉ. ఆ వనచారు లెల్ల విల•యం బొనరించిరి పాడు పాడుగాఁ
ద్రావిరి తేనె, లెల్ల ఫల•రాశి భుజించిరి, తక్కు తేనెలన్
భూవివరంబులం దొలుకఁ•బోసి, రిదే మని పీర లడ్డ మై
పోవఁగఁ గొక్కిరించి కను•బొమ్మలు చూపిరి గుబ్బుకొట్టుచున్. ౧౩౭౦

అర్థములు. భూ వివరంబులన్ = నేల బొక్కలందు, ఒలుకఁబోసిరి = పాఱఁబోసిరి.

తాత్పర్యము.

నీవు దక్షిణమునకుఁ బంపిన క్రోఁతులు పాడుపాడు చేసిరి. తేన త్రావిరి. పండ్లన్నియుఁ దినిరి. త్రావఁగా మిగిలిన తేనెను నేల బొక్కలలోఁ బోసిరి. కొంత నేల దొరలించిరి. ఇదియేమి యీ యాగడ మని వీరడ్డము పోఁగా వెక్కిరించిరి. గుబ్బు కొట్టిరి. కన్నుబొమ్మలు చూపిరి- స్వభావోక్తి.

ఉ. ఏపున వీర లొక్కటిగ • నేగి వని న్వెడలం దడటం చనన్
గోపముతోడ ముష్టులను • గ్రుద్దిరి, గ్రుమ్మిరి కాలుసేతులన్
జూపిరి దేవమార్గముల • శంకతనాన యథేచ్ఛ మిట్లు నీ
భూపతితం జెలంగి పలు•పోకలఁ బోయిరి తోఁట పాడుగన్. ౧౩౭౧

అర్థములు. ఏపున=బలముగ, నీ భూపతితన్=నీవు రాజుగా నుండఁగా.

తాత్పర్యము.

బలముగా నీ దండులు గుంపుగాఁ బోయి తోఁటలో నుండి వెడలి పొండనఁగా వారు కోపించి పిడికిళ్ళ గ్రుద్దిరి. కాలుసేతులఁ గ్రుమ్మిరి. ముద్దులఁ జూపిరి. శంకలై యిట్లు నీవు రాజై యుండఁగానే వీరు పలు పోకలఁ బోయిరి. తోఁట పాడుచేసిరి.

క. అని విన్నవించు చుండఁగ, విని లక్ష్మణుఁ డనియె నో ర•విప్రభవా! యే
మనియెడి నీ వనపాలుఁడు, వనరెడి నిటు లేల యనిన • వాక్యజ్ఞుఁ డనున్. ౧౩౭౨

తాత్పర్యము.

అని విన్నపము చేయు సమయంబున వారి మాటలు లక్ష్మణుఁడు విని సుగ్రీవా యీ వనపాలుఁ డేమనుచున్నాఁడు. ఏల దుఃఖపడుచున్నాఁడు? అనిన మాటల యందలి నేర్పరియగు సుగ్రీవుఁ డిట్లు చెప్పెను.

—• { సుగ్రీవుఁడు లక్ష్మణునితో హనుమదాదులు మధువనంబున విహరించుటఁ జెప్పుట } •—

సీ. ఆర్య! సౌమిత్రి! యు•ద్యానపాలుఁడు వీఁడు, దధిముఖుం డనియెడి•తరుచరుండు
దక్షిణదిశ కరోయఁ • దరలి పోయిన యంగ,దాదులు చనుదెంచి • మోదమునను

మధువనంబునఁ జొచ్చి•మధువంతయుం ద్రావి, యిచ్ఛావిహారంబు•నెలమిఁజలుపు
చున్న వారఁట యందు • నూహింప నివి యెల్ల,నకృతకృత్యులచేఁత•లనఁగ రాదు
తే. వనముఁ జొచ్చినయప్పుడె • వారు కార్య,సాధకతఁ గ్రాలు చుండుట•సత్యమయ్యె
చూడఁబడె దేవి, సత్యంబు•సుమ్ము హనుమ,చేతనే యది యితరుల•చేతఁగాదు.

అర్థములు. అకృతకృత్యుల చేఁతలు = పనిసాధింపని వారిచేష్టలు - కార్య సాధకత = కార్యము సాధించుటచేత.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. ఈ కార్యము సాధింపఁగఁ జేకుఱుఁ జాపనికె యొరుల•చే నిదియానే
యా కపివరునకె శక్తియు, ధీకలిమియు శ్రుతము తెంపు• తేఁకువ గలుగున్.౧౩౭౪

అర్థములు. ధీకలిమియు = బుద్ధి సంపద - శ్రుతము = శాస్త్రజ్ఞానము, తెంపు = సాహసము, తేఁకువ = ధైర్యము.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

ఉ. మంత్రి జాంబవంతుఁ డఁట • మానుగ వానరకోటికిన్ హనూ
మంతుఁడు రక్షకుం డఁట, స•మానవిహీనబలాఢ్యుఁ డంగదుం
డింతకు నేలినాతఁ డఁట • యిట్టిరు పూనినకార్య మొక్క- యా
వంతయు మొక్క-పోనె? ఫల•వంతమ యూ టది యేమి చోద్యమో! ౧౩౭౫

అర్థములు. సమాన విహీన బలాఢ్యుఁడు = బలమునందు సమానులు లేని వాఁడు, ఏలినాతఁడు = ప్రభువు, మొక్క-పోనె = భంగమగునా.

ఈ దక్షిణదిశ పోయిన వానరులకు నాలోచన చెప్పువాఁడు జాంబవంతుడు.

అఁట=మహాత్వమును దెలుపును.

ఉ. రాజఁట ధర్మజుండు సుర • రాజసుతుండఁట ధన్వి శాత్రవో
ద్వేజకమైన గాండివము•విల్లఁట యుగ్రగదాధరుండైన భీముఁడ
య్యాజికిఁ దోఁడు వచ్చునఁట • యాపదగల్గుట కేమి చోద్యమో
....భాగ.

తా త్ప ర్య ము.

దక్షిణమున బోయిన వానరసేనకు నాలోచన చెప్పువాఁ డా జాంబవంతుఁడు. రక్షకుండా హనుమంతుఁడుఁ బ్రభువా యసమాన బలుఁ డగు నంగదుఁడు- ఇట్టి వారు పూనిన కార్యము భంగమగునా? ఫలవంత మగుట యేమి యాశ్చర్యము !

క. అంగదుఁ డాదిగఁ బ్రముఖులు, భంగించిరి మధువనంబు • వారింపంగాఁ
జెంగటి కేగిన జానుల, నంగంబుల నలియ దంచి • రఁట యీ కపులన్. ౧౩౭౬

అర్థములు. భంగించిరి = విఱిచిరి. అఁట—ఇచ్చట అఁట యనునది వృత్తాం

తమును దెలుపును. అనుట సంగ్రహరూపము. అఁట. చెంగటికిన్ = సమీపము నకు, జానులగా = మోఁకాళ్ళతో.

తాత్పర్యము.

అంగదుఁడు మొదలయిన వానర ప్రముఖులు మధువనమును విఱిచి కప్పపెట్టిరఁట. వలదని అడ్డము పోయిన పీరిని వలియ దంచిరఁట.

చ. వనజదళాయతాక్షిఁ గని • వచ్చినవారలు వారు కానిచో
వనమును బ్రహ్మదత్తమును • వారలె కన్నుల నైనఁ జూడఁగాఁ
జనిమెడివారు? నాఁగ శ్రుతి•సౌఖ్యదవాక్యము లాలకించి యా
యినకులదీపకుల్ పరమ•హృష్టతఁ దుష్టి వహించి రంతటన్. ౧౩౭౬

అర్థములు. వారలె = వారా! ఆశ్చర్యమును దెలుపును. శ్రుతి సౌఖ్యద వాక్యములు=చెవులకు సుఖము గలిగించు మాటలు, వినుట కింపయిన మాటలు.

తాత్పర్యము.

ఆ వానరులు సీతాదేవిని జూచి వచ్చిన వారు కానిచో బ్రహ్మ దత్తమైన వనమును వారికిఁ గన్నుల నైనఁ జూచు ధైర్యము గలదా? అనఁగా విన నింపైన యా మాటలు విని రామలక్ష్మణులు మిక్కిలి సంతోషించి గగుర్పాటు చెందిన వారైరి.

—• సుగ్రీవుఁడు కపులకుఁ ద్వరగ రండని దధిముఖుచే వార్త బంపుట. •—

చ. ఇనజుఁడు తోఁటవాని కని•యెం గపివల్లభ! నీదు వాక్యముల్
వనచరు లా వనంబునను • వారక గుమ్మరి రంచు వింటచే
ఘనముద మయ్యె, సాధితసు•కార్యులు మన్నన కర్హులే కదా!
గనుక క్షమించితిం గపులఁ • గావఁగ నేగుము పల్కు మిద్ధిన్. ౧౩౭౭

అర్థములు. సాధిత సుకార్యులు=మంచికార్యము నెఱవేర్చినవారు, ఇనజుఁడు= సుగ్రీవుఁడు.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవుఁ డట్లు రామలక్ష్మణులకుఁ జెప్పి తోఁట వానితో నిట్లనియె. వానర శ్రేష్ఠా! వానరులు మధువనమునందు స్వేచ్ఛావిహారము చేసిరని నీవు చెప్పుటచే మిగుల సంతోషించితిని. వారు మంచి కార్యమును సాధించిన వారు కావున మన్న నకు యోగ్యులు కదా! కావున క్షమించితిని. నీవు పోయి యా వానరులఁ జూచి యిట్లు చెప్పుము.

కిష్కింధాకాండము ౧౦౨౨ వ పద్యము చూడుఁడు. అందు సీతాదేవిని జూచితి నని చెప్పువాఁడు "సుత్సుకూడైఁ, వాసి చెలంగుచుండు-ఎక్కుడు దోషిఁయౌఁ జట్ట మయ్యెడిన్" అని చెప్పెనుగదా! కావున వారిని క్షమించెను.

క. హనుమంతుఁడు లోనుగఁ గల,వనచరవర్యులచరిత•వసుధాతనయం
గనుటను వారిప్రయత్నము, విన ఁగోరితి నృపులతోఁడ • వే రండనుమా. ౧౩౭౮

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుఁడు మొదలగు వారు ప్రవర్తించిన విధము, సీతాదేవిని జూచుట యందు వారు చేసిన ప్రయత్నము, రామలక్ష్మణులతోడ నేను వినఁగోరితిని కావునఁ ద్వరగా రండని చెప్పుము.

క. అని చెప్పి సంప్రహృష్టుల, ఘనముత్సంఫుల్లనయన•కంజుల నృపులన్
గని పులకితగాత్రుండై, యినజుఁడు కార్యంబుసిద్ధి • కెంతయుఁ బొంగెన్. ౧౩౮౦

అర్థములు. సంప్రహృష్టులన్ = మిగుల సంతోషించిన వారిని, ఘనముత్ = గొప్ప సంతోషముచే, సంఫుల్ల = వికసించిన, నయనకంజులన్ = నేత్రకమలములు గలవారిని, పులకితగాత్రుండై = గగ్గురు పొడిచిన దేహము గలవాఁడై, ఇనజుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, కార్యసిద్ధికి = కార్యము సఫల మగుటకు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి మిగుల సంతోషించినవారై అధిక సంతోషముచే వికసించిన కన్నులుగల రామలక్ష్మణులఁజూచి దేహము పులకరింప సుగ్రీవుఁడు కార్యము సఫల మయ్యెఁగదా యని యుప్పొంగెను.

—• ౬౪-వ సర్గము. అంగదాదులు సుగ్రీవుకడకుఁ బోవుట. •—

క, తరణికులోద్ధారకులకుఁ, దరణితనూజునకు మ్రొక్కి • దధిముఖుఁ డెగసెన్
బరిచరయుక్తుఁడు నింగికిఁ, దరణిపథంబున యథాగ•తత్వర చనియెన్. ౧౩౮౧

అర్థములు. తరణికులోద్ధారకులకున్ = సూర్యవంశము నుద్ధరించు వారికి, తరణి తనూజునకున్ = సుగ్రీవునికి పరిచరయుక్తుఁడు = సేవకులతోఁ గూడినవాఁడు, నింగికిన్ = ఆకాశమునకు, తరణి పథంబునన్ = సూర్యుఁడుపోవు మార్గమున, ఆకాశమున - యథా + ఆగత + త్వరన్ = వచ్చినంత వేగముగ.

తా త్ప ర్య ము.

రామలక్ష్మణులకు సుగ్రీవునకు నమస్కరించి దధిముఖుఁడు పరిచారకులతో గగనంబున కెగసి యెంతవేగముగ వచ్చెనో యంత వేగముగఁ బోయెను.

సీ. మధువనంబున డిగ్గి • మధువారి మూత్రించి, కైసేది లేచిన•కపులఁ గాంచి
యంగదుఁ జేరంగ • నరిగి యంజలి మోడ్చి, రోషింపకయ్య మా•దోషమునను
నజ్ఞానవశమున • వడ్డగించిరి వన,పాలురు మిమ్ము న్నృ•పాలతనయ
యువరాజ! నీవ యీ•యుద్యానమున కెల్లఁ బ్రభుఁడవు మూర్ఖత•బలిమిఁ జేసి
తే. చేసితిమి నేరమును మదిఁ•జేర్ప కీవు; మమ్ముక్షమియింపు మిూకు న•నమ్మఁ జేర
నేగుదెంచుట నీదు పి•తృవ్యునకుఁ నేను బోయి వచించితి • మానినీయ. ౧౩౮౨

అర్థములు. మధువారిన్ = తేనెను - దాని కనుపానమైన నీటిని - ద్వంద్వ సమాసము కావున ఏకవద్భావము, మూత్రించి = మూత్రముగా విడిచి - తేనెతోడ నీళ్ళు త్రాగిన నది సుఖముగ, శీఘ్రముగ జీర్ణమగును. 'అనుపానం హిమంవారి యవ

గోధూమయో ర్హ్రీతం। దధ్ని మధ్యే నిసే క్షౌద్రే కోష్ణం పిష్టమయేషుచ' అని బాహటము. మూత్రము విడిచినచోఁ ద్రావిన తేనె జీర్ణమైన దని గుర్తు - కై పేది= మస్తు విడిచి - రోషింపకయ్యా = వ్యతిరేక మధ్యమ ము వర్ణంబున కెల్ల మొదల లోపంబు విభాష నగు - సు.వ్యా-సంధి ౭౧ సూ. పితృవ్యునకును=పినతండ్రికి - మాన నీయ = పూజ్యుఁడా.

తా త్ప ర్య ము.

మధువనమున దిగి తేనెతోడఁ ద్రాగిన నీళ్ళను మూత్రము విడుచుటచే మత్తు తగ్గి, లేచిన క్రోధితులఁజూచి యందు నంగదు సమీపించి యువరాజు గావునఁ జేతులు జోడించి యయ్యా మేము చేసిన యపరాధములకుఁ గోపింపకుము. ఈ వనపాలురు తెలివి లేనివారై మిమ్ము నడ్డగించిరి. రాజకుమారా! యువరాజా! యీ యుద్యా నమునకు నీవే కదా ప్రభువు. నీ సొత్తు నీ వుపయోగింప నడ్డగింప వీరికేమి యధి కారము గలదు? అజ్ఞానబలముచే నేరములు చేసితిమి. అవి నీవు మనస్సులో నుంచు కొనక క్షమింపుము. మీ రీ వనమునకు వచ్చిన వార్త నేను బోయి మీ పినతండ్రికి చెప్పితిని.

క. దోషంబుగ నేఁ జెప్పిన, భాషణముల నాలకించి • పతి యని యేమో
రోషింపఁడు మీపై సంతోషంబున వేగ రమ్మ•నుచుఁ జెప్పు మనెన్. ౧౩౮౩

తా త్ప ర్య ము.

నేను మీరు దోషము చేసినట్లు చెప్పిన మాటలు విని యదియేమి కారణమో నాకుఁ దెలియదు. రోషించుటకు బదులు సంతోషించి మిమ్ముఁ ద్వరగా రండని చెప్పు మనెను. పూజ్యార్థంబున మి మ్మని బహువచనము.

ఉ. ఆ కపిమాట లెల్ల విని • యంగదుఁ డి ట్లను వానరాళితో
నీ కథలెల్ల రాఘవను•లేంద్రుఁడునున్ విని యుండునే కదా
ప్రాకటలీలఁ దేనియలఁ • ద్రావి శ్రమంబును దీర్చుకొంటి మిం
కే కరణీయ మిందుఁ గల • దేగఁగ నోఁ బినతండ్రిఁ జూడఁగన్. ౧౩౮౪

అర్థములు. కరణీయము = చేయదగిన కార్యము.

తా త్ప ర్య ము.

దధిముఖుఁడు చెప్పిన యీమాట లన్ని విని వానరులతో నంగదుఁ డిట్లనెను. ఈ దధిముఖుఁడు చెప్పినవి సుగ్రీవుఁడు చెప్పినవి రామచంద్రమూర్తికూడ విని యుండునుగదా. మనమో కావలసి నంత తేనె ద్రావితిమి. బడలిక దీర్చుకొంటిమి. ఇక్కడ నికఁ జేయవలసిన పని యేమి లేదు. పిన్నతండ్రిని జూడఁ బోదమా?

క. మీ రెల్ల రెట్లు చెప్పిన, నా రీతి నొనర్పువాఁడ • నగచరులారా!
యేరయఁ ద్వత్పరతంత్రుఁడఁ, గారియముల సందియంబు•గలదే దీనన్. ౧౩౮౫

అర్థములు. త్వత్ + పరతంత్రుఁడన్ = మీ కధీనపడి యుండువాఁడను, కారియములన్ = పనులయందు.

తా త్ప ర్య ము.

మీ రంద ఱేది బాగని చెప్పెదరో యట్లే చేసెదను. పనులయందు నేను మీ స్వాధీనమం దుండు వాఁడను. ఇందు సందేహము లేదు.

క. యువరాజను మీ కెల్లర, కపుడునుగా కేమి దాన • నాజ్ఞాపింపన్
దవుదునె? కృతకర్ములఁ మిము, నవునే పీడింప రిత్త • యాజ్ఞలచేతన్ ! ౧౩౮౬

అర్థములు. కృతకర్ములన్ = కార్యము సాధించిన వారిని.

తా త్ప ర్య ము.

నేను మీకు యువరాజ నగుదునుగాక, దానివలన నేమి ప్రయోజనము. ఆ యధికారమునుబట్టి మీ కిష్టములేని కార్యము చేయవలయు నని యాజ్ఞాపింప వచ్చునా ? కార్యము సాధించిన మిమ్ము వ్యర్థము లగు నాజ్ఞలచేఁ బీడింపరాదు.

చ. అన విని వార లెల్లరుఁ బ్ర • హర్షమునం బ్రభు వెవ్వఁ డీ గతిన్
వినయము దోఁపఁ బల్కుఁ, బృథి • వీపతి నంచును భాగ్యనష్టచే
తనుఁ డయి తాన సర్వ మని • దర్పముఁ జూపును గాక యన్యుఁ డి
ట్లనునటెఁ చున్నె? భావిశివ • తార్హతఁ దెల్పెడి నీ వినీతియే. ౧౩౮౭

అర్థములు. ప్రహర్షమునన్ = అధిక సంతోషముచే, భాగ్యనష్ట చేతనుఁడు = సంపదచే మతి చెడినవాఁడు, దర్పము = గర్వము, భావి శివతార్హతకు = రాఁబోవు మేలునకు యోగ్యత, వినీతి = వినయము.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ మాటలు విని వానరు లందఱు మిగుల సంతోషించి తానే రాజ నని యైశ్వర్యమదముచే మతిచెడినవాఁడై తానే సర్వము చేయువాఁడనని గర్వించును గాని ప్రభువెవ్వఁడీ విధముగ వినయముతో మాటలాడును. ఇట్టి వాఁడు మఱి యొకఁడు గలఁడా ? నీ వినయమె నీవు భవిష్యత్కాలమున గొప్పమేలు చెంద నధికారివని సూచించుచున్నది.

క. నీ నిర్దేశము లే కడు, గేనియు నటువెట్టఁ జాల • మెల్లరము నృపా
లా! నీ చెప్పినయట్టుల, వానరపతిఁ జూడఁబోవ • వల నగు ననినన్. ౧౩౮౮

అర్థములు. నిర్దేశము=ఆజ్ఞ - "అపవాదస్తు నిర్దేశో నిదేశ శ్శాసనంచ స" యని నిఘంటువు.

తా త్ప ర్య ము.

నీ యాజ్ఞ లేక మే మిటునున్న యడుగైనను యటు పెట్టఁజాలము. ఏ కార్యమైనను నీవు చెప్పినట్లు చేయుదుము. నీవు చెప్పినట్లు సుగ్రీవునిఁ జూడఁ బోవుటయె తగిన కార్యము అని చెప్పగా.

ఉ. మంచిది లెండటన్న విని • మానుగఁ గీశులు మింటిజాడ లం
ఘించి జవాన యంత్రమున • క్షిప్తములై చను కొండ లట్టు ల

క్షిప్తంబులై లీల వచ్చిరి మ•హాంబుదసంఘము లట్లు గర్జలన్
నించుచు, రామచంద్రుఁ డట • నీరజలోచనవార్త గానకన్. ౧౩౪౯

అర్థములు. క్షిప్తములై = చిమ్మఁబడినవై, మహాంబుదసంఘము లట్లు= పెద్ద మేఘములవలె.

తా త్ప ర్య ము.

మీరు చెప్పినది బాగున్నది. అయినఁ బోదము లెండు అనఁగానే, వానరు లాకాశమార్గమున వేగముగ యంత్రములచేఁ జిమ్మిన కొండ లెగిరి పోవునట్లు మేఘములవలె గర్జించుచు వచ్చిరి. ఇంతలో శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవివార్త తెలియక పోవుటచే.

—• సుగ్రీవుఁడు శ్రీరామునకు ధైర్యోక్తులు చెప్పుట. •—

సీ. తపియింపఁ గనుగొని • తపనకులాధిపుం, దూరార్చి యిట్లను • నీరజాక్ష!
వీరలు చూచిరి • వారిజాక్షిని, సందియం బేమియు • నొంద వలదు
గడువు దాటియు నన్నుఁ • గానఁగ వత్తురే, కార్యంబు సాధింప•కయ నృపాల!
యంగదుం డంతటి•యనదయే వరశౌర్య, తేజఁడు రిత్తయే• తేరుటకును?
తే. గార్యమును జేయకయుఁ బ్లవ•గప్రవరుఁడు, తండ్రిదాతలచే రక్షి•తంబు నైన
నామధూద్యానరత్నంబు• నేమి మొగముఁ, బెట్టుకొని చొచ్చునదభీతిఁ•గొట్టుకొనఁగ.

తా త్ప ర్య ము.

సంతాప పడఁగా నాయనను జూచి సుగ్రీవుఁ డిట్లనిరా. కమలాక్షా! ఊర డిల్లుము. ఈ వానరులు నిస్సందేహముగా సీతను జూచివచ్చిరి. అటు చూడకుండు లేని గడువు దాటి కార్యము సాధింపక నా యొద్దకు వచ్చుధైర్యము వీరికిఁ గలదా? కార్యము సాధింపక వ్యర్థముగా వచ్చుటకు నంగదుండంత పనికిమాలినవాఁడా! కార్యము చేయఁడేని తాత తండ్రులు రక్షించి నా కెంతో ప్రియమైన శ్రేష్ఠమైన యుద్యానమును లోపల భయముచే గుండెలు కొట్టుకొనుచుండ నేమి ముఖము పెట్టు కొని ప్రవేశింపఁగలఁడు.

ఉద్యాన రత్నము- 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణావపి' అని శ్రేష్ఠమను నర్థమందు మణి యను నర్థమందు రత్నశబ్దము ప్రయోగింపఁబడును. 'రత్నహారులు నృపతుల్'

తే. ఊఱడిల్లుము రఘువర! •యూఱడిల్లు, సంశయము మానవయ్య కౌ•సల్యతనయ!
చూడఁబడె దేవి, నిక్కంబు • సుమ్ము హనుమ, చేతనే యది యితరుల• చేతఁగాదు.

తా త్ప ర్య ము.

రఘువర - కౌసల్య తనయ - సీతాదేవి వార్త తెలియవచ్చెను. కావునఁ గార్యము నీవు సాధించినవాఁడ వగుటచే రఘువరుఁడ వైతివి. లేనియెడ మీవంశము నకే యపకీర్తి వచ్చియుండు నని భావము.

సీతాదేవి వార్త తెలియవచ్చుటచే కౌసల్య కొడుకును గలది యయ్యెను. అది రాకయుండిన నామె పుత్రహీనయె యైయుండును. సీతావియోగమువలన రామచంద్రమూర్తి మరణించినను మరణింపక యపకీర్తి పాలయినను అట్టి కొడు కుండియు లేనివాఁడేకదా.

తాత్పర్యము. స్పష్టము.

క. ఈ కార్యము సాధింపఁగ, లేరుఁ బావనికె యొరుల•చే నిది యానే ?
యా కపి యెడఁ దేజమువలె, నీ కపియెడ శక్తి బలము • ప్రేక్షయు ధ్రువమా.

అర్థములు. ఆకపి యెడన్ = ఆకాశమందున్న ప్రసిద్ధుఁడైన సూర్యుని యందు- 'కం జలం పిబతీతి కపిః' నీళ్ళను త్రావువాఁడు కపి సూర్యుఁడు. కపయోర్కభవానరాః' నానా. "కప్యాసం పుండరీక"మను శ్రుతియందును గపి యనఁగా సూర్యుఁడనియె భాష్యకారులు వచించిరి.

తాత్పర్యము.

ఈ కార్యము సాధింపఁ గలవాఁడు హనుమంతుఁడే. ఇతరుల కిది సాధ్యము కాదు. ఆ సూర్యుని యందుఁ దేజము స్థిరమైనట్టు లీ కపియందు శక్తి, బలము, జ్ఞానము స్థిరమై యున్నవి.

ఉ. మంత్రిరి జాంబవంతుఁ డఁట • మానుగ వానరకోటికిన్ హనూ
మంతుఁడు రక్షకుం డఁట, స•మానవిహీన బలాఢ్యుఁ డంగదుం
డింతకు నేలినాతఁ డఁట • యిట్టిరు పూనినకార్య మెన్నఁ డా
వంతయు మొక్కపోనె? యిపు • డార్తిఁ దొలంగు మతుల్యవిక్రమా. ౧౩౯౩

తాత్పర్యము చూడు ప. ౧౩౭౨

—• హనుమంతుఁడు శ్రీరామునకు సీతాదేవిస్థితిఁ దెలుపుట. •—

సీ. ఇటు ముచ్చటింపఁగ • నింతలోఁ గార్యసిద్ధిని దెల్పురీతి గ•ర్జనము లమరఁ
గిష్కింధ కేతెంచు•కీశుల కిలకిలా, శబ్దంబు మింట నా•సన్నమైన
నది విని సుగ్రీవుఁ • డాయతాంచితవాలుఁ, డై యుండె వానరు • లంగదాంజ
నేయపురస్సరు • లై యరుదెంచి రా,ఘవకపినాథాంతి•కమున డిగిరి

తే. యంత శిరమున మ్రొక్కి వా•తాత్మజుండు
రామవిభునకు నియతయుఁ • బ్రాణయుక్త
దేవి యన ఫలియించె బో • భూవరేంద్రు
కార్య మని సంతసంబందెఁ • గపివిభుండు. ౧౩౯౪

అర్థములు. ముచ్చటింపఁగన్ =మాటలాడు చుండఁగా, ఆసన్నమైన = సమీపింపఁగా-ఆయతాంచిత వాలుఁడై =నిడివిగాఁ జాపఁబడిన తోఁకగలవాఁడై -అంగద+ ఆంజనేయ పురస్సరులై =అంగదుని నాంజనేయుని ముందుంచుకొన్నవారై -రాఘవకపి

నాథాంతికమునన్ = రామసుగ్రీవుల సమీపమున - నియతయు = పాతివ్రత్య నియమముగలది - ప్రాణయుక్త = జీవించియున్నది - దేవి = సీతాదేవి - సీత ప్రాణముతో నుండియు శీలము చెడిన దయ్యేనేని చచ్చినదానితో సమానమె కావున శీలము గల దని మొదటఁజెప్పెను. ప్రాణయుక్త=శీలము గలది నిజమే, చచ్చియుండిన శీలవతి యయ్యు నేమి లాభము. కావున జీవించి యున్నదని చెప్పెను. తరువాత దేవి యని చెప్పెను. దేవిశబ్దమును సీతాదేవియందుఁ దనకుఁగల భక్తియు గౌరవము తెలుప నుపయోగించెను. దేవుని భార్య దేవి. దేవ ఏకో నారాయణ యన్నట్లు దేవశబ్దము ముఖ్యార్థమున నారాయణునందే యన్వయము. తక్కినవారియందు గౌణము. అట్టివాని భార్య లక్ష్మి. 'దారిద్ర్య ధ్వంసినీం దేవీం సర్వోపద్రవ వారిణీ' మ్మని దేవిశబ్దము లక్ష్మి పర్యాయముగ అష్టోత్తర శతనామంబులందుఁ బఠితము.

రామశబ్దము 'రము క్రీడాయా'మ్మను ధాతువువలనఁ గలిగినది. దేవ శబ్దము 'దివు క్రీడాయా'మ్మను ధాతువువలన నుత్పన్నమైనది. కావున రామ దేవ శబ్దములు సమానార్థకములు దేవి శబ్దము 'దివు క్రీడాయా'మ్మను ధాతువువలనఁ గలిగినదే. దేవ విభుఁడవైన నీకు ఆమె యన్ని విధములఁ దగియున్నదని భావము. అనఁగా తన కామె సాక్షాల్లక్ష్మిగాఁ దోఁచెను గాని సామాన్య స్త్రీగాఁ దోఁపలే దని భావము. ముందు దేవియని చెప్పిన భ్రష్టురాలయ్యె నని చెప్పునో - మరణించెనని చెప్పునో యని రెండవమాట చెప్పునంతలో రామచంద్రమూర్తి యెంత సంతాప పడునో యని ప్రాణమునకంటె శీల మెక్కువ కావున ముందు శీలవతి యని చెప్పి యావల ప్రాణవతియని చెప్పి యావల దేవి యని చెప్పెను. ప్రాణయుక్త యనుటచే దేహమునందుఁ బ్రాణము మాత్ర మున్నది. జీవించినవారి కుండవలసిన లక్షణములు మఱేమియు లే వని భావము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము రామ సుగ్రీవులు సంభాషించు సమయంబునఁ గార్యము సఫలమని తెలుపునట్లు సింహనాదములు చేయుచు వచ్చుచున్న వానరుల కిలకిలార్భటులు ఆకాశమున దగ్గఱగా వినరాఁగా సుగ్రీవుఁడు ప్రభువు కూర్చుండవలసిన విధముగా తోఁక పొడుగుగాఁ జాఁచి కూర్చుండెను. అంగదుని ఆంజనేయుని మఱియుం దుంచుకొని వానరులు రామసుగ్రీవులకు సమీపమున దిగిరి. అప్పుడు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి హనుమంతుఁడు - నియత - ప్రాణయుక్త - దేవి యని సర్వము మూఁడు మాటలలోఁ దెలిపెను. అది విని సుగ్రీవుఁడు రామచంద్రమూర్తికార్యము ఫలించె నని సంతోషించెను.

సీతాదేవిని వెదకించి వార్త తెప్పించెద నని చెప్పినమాట చెల్లించుకొంటి నను సంతోషముకంటె రామకార్యము ఫలించె గదా యని సంతోషించె ననుటచే మిత్రలక్షణము స్ఫుటీకరింపఁబడెను.

ఆ. ప్రీతియుక్తు లగుచు • శ్రీరామలక్ష్మణుల్, కడుఁబ్రియంబుఁ దెలుపు•గంధవాహు
నాత్మజాతుఁ గనిరి • సాదరాలోకన, పంక్తు లతనిమీఁదఁ•బరఁగఁ జేసి. ౧౩౯౫
అర్థములు. సాదర+ఆలోకన+పంక్తులు=ప్రేమతోఁగూడిన చూపులవరుసలు.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామ లక్ష్మణులు ప్రీతిగలవారై మిగులఁ బ్రియములైన మాటల చెప్పి హనుమంతుని ప్రేమతోఁగూడిన చూపులచే చాలసేపు చూచుచుండిరి.

౬౫-వ సర్గము.

ఉ. రాముని లక్ష్మణుం బ్లవగ•రాజును జేరి నమస్కరించి శా
ఖామృగపాళి భూమిసుత•గాథ వచించెను లంక నామె సు
త్రామవిరోధిమందిరధ•రం జెఱ నుండుట, రాక్షసాంగనా
భీమబిభీషికల్ గడువు • పెట్టుట, తత్పతి భక్తిభక్తియున్. ౧౩౯౬

అర్థములు. సుత్రామ విరోధి = ఇంద్రునకుఁ బగవాఁడైన రావణుని యొక్క - మందిర ధరన్ = గృహప్రదేశమందు- భీమ బిభీషికల్ = భయంకరములైన బెదరింపు మాటలు.

తా త్ప ర్య ము.

వానరు లందఱు రామలక్ష్మణ సుగ్రీవుల యొద్దకుఁ బోయి నమస్కరించి రావణాసురుని యింట సీతాదేవి యుండుటయు, రాక్షస స్త్రీ లామెను బెదరించు చుండుటయు, రావణుఁడు గడువు పెట్టుటయు, ఆమె పతిభక్తి గుఱించియుఁ జెప్పిరి.

ఉ. జానకి సేమ మంచుఁ గపి•సత్తము లాడఁగ రాఘవుం డనున్
వానరులార! సీత యెట • వర్తిలు చున్నది? నా యెడాటమం
దే నియతిం జరించు! నిది • యెల్లను జెప్పుఁ డ టన్న నంజనా
సూనుని నీవు పల్కు సతిఁ • జూచిన వాఁడ వ టన్న వానరుల్. ౧౩౯౭

అర్థములు. నా యెడాటమందున్ = నా విషయమందు.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి క్షేమముగా నున్నదని వానరు లందఱుఁ జెప్పఁగా విని రామచంద్ర మూర్తి యిట్లనెను. వానరులారా! సీతాదేవి యెం దున్నది! ఏమి చేయు చున్నది? నా విషయమం దే నియమము గలదై యున్నది? ఇదంతయుఁ జెప్పుఁడని యడు గఁగా వానరులు హనుమంతా! చూచివచ్చిన వాఁడవు నీవే చెప్పు మనిరి.

క. హనుమంతుండును వసుధా,తనయామణి యుండు దెసకుఁ • దన్వీమణికిన్
సనయంబుగ శిరమున వం,దన మొనరిచి యిట్టు లనియె • దశరథసుతుతోన్.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవి యుండు దిక్కునకు, సీతాదేవికిని వినయముతో శిరస్సు వంచి నమస్కరించి శ్రీరామచంద్రమూర్తితో నిట్టు లనెను.

పైతృక కర్మములకుఁ దప్ప శుభకర్మములకు దేనికిఁ బనికిరాని దక్షిణదిశ సీతాదేవి యుండుట కారణముచే హనుమంతునకు వందనీయ మయ్యెను. ఈ యభిప్రాయము సూచించుటచే దక్షిణదిశ యని చెప్పక సీతాదేవి యుండు దిశ యని కవి చెప్పెను. దీనివలన మహానుభావులు స్త్రీపురుషులే గాక వా రుండు ప్రదేశములు పూజ్యములే యగుచున్నవి. ఆశ్రిత మహిమవలన, నాశ్రయము మహిమగల దగుచున్నది. దీనివలననే సీతాదేవి విషయమున హనుమంతున కెట్టి భయభక్తులు గలవో తెలియనగు.

—◆ హనుమంతుఁడు శ్రీరామునకు సీతాదేవి లంకయం దున్న దని తెల్పుట ◆—

సీ. శతయోజనాయత • సాగరంబును దాఁటి, భూమిజఁ గనుఁగోర్కిఁ • బోయినాఁడ
నచట దుష్టాత్ముఁ డౌ • నసురారి రావణుం, డేలెడి లంక యం • ద్రోలు గలదు
ఆ రాక్షసేశ్వరు • నంతఃపురంబున, స్వాభిలాషంబు నీ • యంద యునిచి
జీవించి యుండెడి • సీతను గంటి వి,రూపరక్షస్త్రీలు • రూక్షముగను
తే. మీఁద మీఁదను దర్జింప • మిడుకుచున్న,దతివ దుఃఖ మెఱుంగని • యట్టిసౌఖ్య
శీల యింతంత యనుచును • జెప్ప రాని;శోకమునఁ గుందు చున్న ద • శోకవనిని.

అర్థములు. శతయోజనాయత సాగరము = నూఱు యోజనములు నిడివి గల సముద్రమును - ప్రోలు = పట్టనము - ఇది పురశబ్దభవము - స్వాభిలాషంబు = తనకోరిక యంతయు - విరూప రక్ష స్త్రీలు - వికార స్వరూపములుగల రాక్షస స్త్రీలు - రూక్షముగను = కఠినముగ - తర్జింపన్ = భయపెట్టఁగా.

తాత్పర్యము.

నూఱు యోజనములు నిడివి గల సముద్రమును దాటి సీతనుజూచు కోరికచేఁ బోయితిని. అచట చెడుమనస్సుగల దేవవిరోధి రావణుఁడుండులంకయను పట్టణమున్నది. ఆ రాక్షసరాజు నింటియందు యితర కోరిక యేదియును లేక తన కోరిక యంతయు నిన్నుఁ జూచుట యందే యునిచి యూపిరితో నుండెడి సీతను జూచితిని. మాటలఁ బట్టి, చేష్టలఁబట్టి ప్రాణమున్నదని తెలిసికోఁదగినదే కాని యూరక రూపము చూచిన ప్రాణమున్న దానివలెఁ గాన రాదు. అట్టి యామెను వికార స్వరూపములు గల రాక్షస స్త్రీలు ఒకరివెంట నొకరు బెదరింపఁగా దుఃఖించు చున్నది. ఆమె దుఃఖ మనునది యెఱుఁగక సుఖింప వలసిన దయ్యు యింతం తనరాని శోకముచే నశోక వనమునందు శోకించుచున్నది.

సీ. రావణు నంతఃపు•రంబునఁ జెఱఁ జిక్కి, రాకాసిమూఁకలు • రక్ష సలుప
నొకటిగఁ జెనఁగొన్న • యొంటివేనలితోడఁ, గటికనేలను బండి • కష్టపడుచు
ననవరతంబుఁ ద్వ•ద్ధ్యానరతాత్మయై; యడఁబడి హేమంత•మందు నళిని
నాఁగ వివర్ణయై • నవసి రావణుకోర్కిఁ, వృథచేయ దేహంబు • విడువఁ దలఁచి

ఆ. నిశ్చయించి యున్న • నెలఁత నెట్లట్టులో, యేను గాంచి యామె • కెఱుకపడఁగ
నెలమిఁ బొగడినాఁడ • నిక్ష్వాకువంశవిఖ్యాతి దేవి నమ్మఁ • గలుగుటకును.

అర్థములు. వేనలి = జడ - వేణీ శబ్ద భవము - అనవరతంబు=ఎల్లప్పుడు- త్వత్ + ధ్యాన + రతాత్మనై = నిన్ను ధ్యానించుట యందే ప్రీతిగల మనస్సు గలదై - అడఁబడిన్=దుఃఖముచే - నళిని = తామరతీఁగ - వడసి = చిక్కి.

తా త్ప ర్య ము.

రావణుని యంతఃపురమందుఁ జెఱలోఁ జిక్కికొని రాక్షసస్త్రీల గుంపులు తనపైఁ గావలి యుండఁగా వెండ్రుక లన్నియు నొక్కటిగఁ జేసుకొని పోయిన జడతో గొడ్డు నేలపైఁ గూర్చుంచుటకును శక్తిలేక బందుకొని బాధపడుచు సర్వకాల సర్వావస్థల యందు నిన్ను ధ్యానించుటయందే ప్రీతి గల మనస్సు గలదై బాధపడుటచే మంచుకాఱునాఁటి తామర తీఁగవలె కాంతిచెడి (శుష్కించి, రావణు కోరిక నెటు లైన వ్యర్థము చేయవలయునను కోరికతో నేకాని బ్రతుకు రోసి గాదు) దేహంబు వదల నాలోచించి నిశ్చయించి యున్న యామెను నట్టి సమయంబున నేను నతిప్రయాసము మీఁదఁ జూచి నారాక యామెకుఁ దెలియు నట్లు ఇక్ష్వాకు వంశరాజులయొక్క కీర్తిని నామెను నమ్మించుటకై పొగడితిని.

క. ముచ్చటలను సర్వార్థము. లచ్చపలాక్షికిని జెప్ప • నగచరపతితో
నచ్చపుస్నేహము మీకిట, నచ్చుపడుట కబ్జనేత్ర • హర్షం బందెన్. ౧౮౦౧

• తా. చూడు—౧౩౩౫ ప.

—• హనుమంతుఁడు శ్రీరామునితో సీతాదేవి వాక్యంబులు దెల్పుట. •—

ఉ. నిన్ను మహానుభావ! కడు • నిర్మలచిత్తమునన్ స్మరించుచున్
సన్నుతభక్తిశీలములు • సాధ్విగుణంబుఁ దపంబుఁ బాయకం
దున్నది, నేను జూచితి, ర • ఘూత్తమ! నీకు నభిజ్ఞ చిత్రకూ
టోన్నతసీమఁ గాకికథ • నొండు వచించియు నాకు నిట్లనెన్. ౧౮౦౨

అర్థములు. మహానుభావ = ఓ మహానుభావుఁడా యని సంబోధనముగ నైనఁ జెప్పవచ్చును. మహానుభావురా లగు సీతాదేవి యని నైనఁ జెప్పవచ్చును. రెండవది మె ప్రశ స్తము, ప్రస్తుతము

తా త్ప ర్య ము.

మహామహిమగల యా సీతాదేవి నిన్ను మిగుల నిర్మలమైన మనస్సుతో స్మరించుచు సత్పురుషులచేత స్తోత్రము చేయఁబడిన భక్తి-స్వభావము-పాతివ్రత్యము-తపస్సు (ఉపవాసాది) వదలక యా యశోక వనమునం దున్నది. ఇది యితరులు నాకుఁ జెప్పఁగా నేను నీకుఁ జెప్పరాలేదు. నేను కన్నులారఁ జూచి చెప్పుచున్నాను. నీవు చూచి యుండిన నీతో నేమైనఁ జెప్పినా యందువా నీకు గుర్తుగా చిత్రకూట పర్వతమున నెత్తగు ప్రదేశమందు జరిగిన కాకి కథ చెప్పి మఱియు నిట్లనియె.

క. హనుమా! యిచ్చటఁ జూచిన, దనుమా నర్వంబుఁ బురుష • హర్యక్షునితో
నినకులదీపకుతో నని, నను నాజ్ఞాపించెఁ గంజ•నయన కృపాలా. ౧౪౦౩

అర్థములు. పురుష హర్యక్షునితో = పురుష సింహముతో.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

క. మిక్కిలియత్నముతో నే, నక్కఱ రక్షించితిని మ•హామణి యిది నీ
వ క్కాఱకుత్తున్నన కిమ్మా, యక్కపినాథుండు వినఁగ • ననుమా యిట్టుల్. ౧౪౦౪

అర్థములు. మిక్కిలి యత్నములో = మిగులఁ గష్టపడి- రాక్షసులపాలు గాకుండునట్లు.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

ఆ. గండభాగమునను • గరఁగిపోఁ దిలకంబు, స్వేదబిందువులను • జిత్రరీతి
మణిశిలను నొకంట•మమతమిరాఁగ నీవు, తిలకముంచుటయును • దలఁపవలయు.

తా త్ప ర్య ము.

చూ. ప. ౯౯౩.

ఉ. దాఁచితి నీజలోద్భవము • దాశరథీ! యిది నీ మనోంబుజం
బాఁచి కొనంగఁ జాలుట మ•హాత్మ! భవద్విరహానలంబు నన్
గ్రాఁచెడివేళ ని న్గనిన•క్కై వడి దీనిని గాంచి హొంగుదున్
సైఁచుట దోఁప దింక రఘు•చంద్రమ' యియ్యది నీకుఁ బంచితిన్. ౧౪౦౫

తా త్ప ర్య ము. చూ. ప. ౯౯౫.

క. నెల యొక్కటి మొటు లేనియు, నిలుపుదుఁ బ్రాణంబు మేన • నీరజనయనా!
నెల కావల బ్రదుకను బోఁ,కులచేతికిఁ జిక్కి నిజము • కువలయనాథా! ౧౪౦౬

అర్థములు. పోఁకులు = రాక్షసులు.

తా త్ప ర్య ము.

స్పష్టము.

చ. అనుచుఁ గృశాంగి ధర్మరత • యాశరసౌధనిరుద్ధ ధారిణీ
తనయ మృగాక్షి పల్కెను య•థాస్థితి సర్వము నీకుఁ జెప్పితిన్
వనధిఁ దరింప బూనుము ది•వాకరవంశమణీ! నను టేని యం
చును రతనంబుఁ జేతనిడె • సొంపుగ వారలు విశ్వసింపఁగన్. ౧౪౦౭

అర్థములు. కృశాంగి = బక్కచిక్కిన దేహము గలది - ధర్మరత = అట్లుండియు పతివ్రతా ధర్మమందే ప్రీతిగలది, ఆశర = రాక్షసుని - సౌధ=అంతఃపురము, మేడయందు - నిరుద్ధ = నిర్బంధింపఁబడినది - యథాస్థితి = ఉన్నదున్నట్లు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము తానెంతయో శుష్కించి వసుగై యున్నను పతివ్రతా ధర్మమునఁ బ్రీతి మాత్రము వదలక రావణు నింట నిర్బంధమునఁ జిక్కి సీతాదేవి చెప్పెను. ఉన్నది యున్నట్టు సర్వము నీకుఁ దెలిపితిని. సూర్యవంశ రత్నమా! నీవు సముద్రము నెట్లైన దాఁటు నాలోచన సేయుము. అని చెప్పి వారందఱు నమ్మునట్లు రత్నమును రామచంద్రమూర్తి చేతిలో నుంచెను.

—• ౬౬–వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు సీతాదేవిచూడామణినిఁజూచి దుఃఖించుట. •—

క. రాముఁడు తన్మణిఁ గైకొని, ప్రేమంబున నక్కుఁ జేర్చి • ప్రియసోదరుతోఁ
భామినిఁ దలంచి దుఃఖో,ద్దామతఁ బలవించి సూర్య•తనయున కనియెన్. ౧౮౦౯

అర్థములు. అక్కున్ = ఱొమ్ము. దుఃఖోద్దామతన్ = దుఃఖాతిశయముచే, పలవించి = ఏడ్చి.

తాత్పర్యము.

ఆ మణిని రామచంద్రమూర్తి దీసికొని సీతాదేవియే వచ్చినట్లు తలంచి యామెను గౌఁగిలించుకొనునట్లు ఱొమ్మున కొత్తుకొని సీతను దలంచి దుఃఖాతిశయముచే లక్ష్మణుతోను సుగ్రీవునితోను నిట్లనెను.

ప్రియసోదరుతోఁ దలంచి పలవించి యనుటచే దానిని జూడఁగానే లక్ష్మణుఁడును దుఃఖించె నని భావము.

సీ. సుగ్రీవ ! యీ దివ్య•చూడామణిని జూడఁ, జూడ నామనము లే•దూడఁ గన్న
ధేనువు చేఁపెడు•గొఁగుననఁ గరఁగెడి. జనకనాథుఁడు మా•మామగారు
వఱలు ప్రేమమున ను•ద్వాహవేళను శిర, మం దిదిఁ గూర్ప న•త్యంత కాంతిఁ
దేజరిల్లుచు నుండె • దివ్యంబు సజ్జన, పూజితం బంబుసం•భూత మైన
ఆ. దీని నధ్వరమునఁ • దృప్తుఁడై శక్రుండు, జనకునకు నొసంగె • సాదరమున
మణిని జూచినంత • మా మామ జనకుని, నాత్మజనకుఁ గన్న • యట్టు లయ్యె.

అర్థములు. ఉద్వాహవేళను = పెండ్లిసమయమున, దివ్యంబు = దేవతా సంబంధమైనది, అంబుసంభూతంబు = జలములందుఁ బుట్టినది, అధ్వరమునన్ = యజ్ఞసమయమున, శక్రుండు=ఇంద్రుడు.

తాత్పర్యము.

సుగ్రీవా! మనుష్య దుర్లభమై దేవతలు ధరించు నీ చూడామణిని జూడఁగా నామనస్సు లేఁతదూడ చూచినంతన యావు చేఁపు విధముఁగా గరఁగుచున్నది. దీనిని మా మామగారు సీతాదేవికిఁ బెండ్లికాలమందు శిరంబున ధరింపఁ జేయఁగా నామె మిగులఁ గాంతిగలదై ప్రకాశించెను. ఇది దివ్యము. సత్పురుషపూజితము. జలములందుఁ బుట్టినది. దీనిని మామామగారు యజ్ఞము చేయు సమయంబున సంతోషించి

యింద్రుఁ డాయనకిచ్చెను. దీనిని జూడఁగానే మా మామ జనకరాజును, మా తండ్రిని జూచినట్టులైనది. దశరథ వధ్యముచూచునది. మా మామగారునునుటచే నాయన ప్రక్కనుండిన యత్తగారును స్మృతికి వచ్చినదియే. నుకార మీ యర్థ మిచ్చుచున్నది.

క. ఆ తరుణీమణిశిరమున, భాతిం దెలువారు దీనిఁ • బరికింపఁగ నా
కో తరణిజ ! భూసుతయే, ప్రీతిం జనుదెంచినట్టి•రీతిగఁ దోఁచెన్. ౧౪౧౧

అర్థములు. భాతిన్ = కాంతిచే, పరికింపఁగన్=చూడఁగా. ప్ర-పగీత్యంచు.

తాత్పర్యము.

ఆ సీతాదేవి శిరస్సునందుఁ బ్రకాశించు దీనిని జూడఁగానే సీతాదేవియె వచ్చిన దని తోఁచెను.

ఉ. వారక దప్పిచే నలఁగు•వానికి నీరము పోయురీతిగా
సారెకు సీతవాక్యముల • సౌమ్యగుణా! వచియింపవయ్య, యా
వారిజనేత్ర లేకయును • వారిద మీ రతనంబుఁ గంటి, నా
కారయ నింతకంటెను మ•హాత్తరదుఃఖము లున్నె లక్ష్మణా ! ౧౪౧౨

తాత్పర్యము.

మిగుల దాహముచేఁ దపించు వానికిఁ ద్రావ నీళ్ళు పోసినట్టు లాంజనేయా! నాకు సీతాదేవి వాక్యముల వినిపింపుము. లక్ష్మణా! సీతాదేవి లేక యీ చూడామణిని పొందితిని. నా కింతకంటె గొప్ప దుఃఖము గలదా ?

చ. ఒకనెలదాఁకఁ బ్రాణమున • నుండఁగఁ జాలినయేని యింక జా
నకి చిరజీవ, నే నొకక్ష•ణం బసితేక్షణ లేక మేనిపొం
దిక బ్రదుకంగ నేర, సుమ•తీ! నను దోడ్కొని పోఁగదే ప్రియా
నికటముఁ జేర, వార్తను వి•నిన్ వశమా యిట నాకు నిల్వఁగన్ ? ౧౪౧౩

అర్థములు. అసితేక్షణ = నల్లని కలువలవంటి కన్నులు గలది - ప్రియానికటము = ప్రియురాలి సమీపము - వినిన్ = వినియును, వినియున్ అను పదములో సముచ్చయము లోపింపఁగా మిగిలిన రూపము. నుకార మర్థ విశేషంబును దెలుపును.

తాత్పర్యము.

నన్ను విడిచి సీతాదేవి యింక నొకనెల జీవించి యుండఁగలదేని యామెకు మరణమే లేదు. ఎన్ని దినాలైనను బ్రదికి యుండఁగలదు. నేనో యా కాటుక కంటిని విడిచి యొకక్షణమైన బ్రతికి యుండలేను. కావున నేను బ్రతికి యుండవలెనని మీకుఁ గోరిక గలదేని నన్నామె సమీపమునకుఁ దీసికొని పొండు. వలన సీత యీ విధముగ నున్నదని విని కూడ నిచ్చటఁ బ్రాణముతో నుండ నాకు సాధ్యమా?

ఇంతటి దుఃఖమందును రామచంద్రమూర్తి దన్ను సీతాదేవి యొద్దకుఁ దీసికొని పొమ్మననేకాని యామె నిచ్చటికేల తేలేదని కాని, యిపుడైనఁ దీసికొని రండని కాని యనలేదు.

మ. అకటా! యెట్లు వసించునో కదా మదీ • యాత్మేశ భీశీల యా
వికటాలాపభయంకరాస్యసురవి • ద్వేష్యాళిమధ్యంబునన్;
ప్రకటాభ్రావృతశారదేందుసమ మై • పద్మాక్షి నెమ్మోము త
న్నికటానేకపలాశనావృతము నై • నిస్తేజమై యుండదే! ౧౮౧౮

అర్థములు. మదీయాత్మేశ=తన యాత్మకు నే నీశ్వరుఁడ నని సీత చెప్పిన గాని, నా యాత్మ కామెయే యీశ్వర, యీశ్వరియు. నా మనస్సు, నా ప్రాణములు నాజీవుఁ డామె వశమున నున్నవి. దీనివలనఁ బరస్పర సామ్యము చెప్పఁబడెను. భీశీల= భయపడు స్వభావము గలది, వికటాలాప=విరుద్ధముగ, భయంకరముగ మాటలాడు నట్టియు, భయంకరాస్య = దిగులుపుట్టించు ముఖములు గలట్టియు, సురవిద్వేష్యాళి= రాక్షసుల, మధ్యంబునన్ = నడుమ, ప్రకటాభ్రావృత = పెద్దమేఘముచేఁ గప్పఁబడిన, శారదేందుసమమై = శరత్కాల చంద్రునితో సమానమైన, తన్నికట = ఆమె సమీపమం దుండు, అనేక పలాశనావృతమునై = పెక్కు రాక్షసస్త్రీలచేఁ జుట్టఁబడినదై, నిస్తేజమై = కాంతిపోయినదై.

తాత్పర్యము.

నా యాత్మకు నీశ్వరమై భయపడు స్వభావముగల యాదేవి దిగులు పుట్టించు మాటలు, దిగులు పుట్టించు నాకారములు గల రాక్షసుల నడుమ యెట్లు జీవించి యున్నదో కదా. ఇది యెంతటి యసాధ్యకార్యము. ప్రాణముతో నున్నది కాని, యుండినను మేఘములచే నావరింపఁ బడిన శరత్కాల చంద్రునివలెఁ గాంతిహీనమై యుండదా ?

క. హనుమా! భామిని పలుకుల, ననుమా మందునను బ్రదుకు • నాతురరీతిన్
విని బ్రదుకువాఁడ న న్నే, మని మధురాలాప మధుర • యనె మచ్చ్యుత నై.

అర్థములు. భామిని='కోపనా సైవ భామినీ' అమరము. కోపము గలది భామిని. ఇట్లు చెప్పుటచే నాంజనేయా నేను వచ్చి తన్ను రక్షింపలేదని నా మీఁద కోపము గలదై యున్నదా యని భావము. ఆతురరీతిన్ = రోగివలె, మధురాలాప=తియ్యని మాటలు గలది - ఆమె విషయమై నీవు చెప్పిన మాటలు నీ నోర వచ్చినవే యింత తియ్యగా నున్నవే, ఇఁక నామె నోరనుండి వెలువడినవి యింకెంత తియ్యగా నుండునో. ఏలన నామె స్వభావమున మధుర కావున. మధువు కలది మధుర. మధు వనఁగా 'మన్య తే అభిలష్యత ఇతి మధు'-జనులచే నభిలషింపఁ బడునది కావున మధు వనఁబడును. మధు వనఁగాఁ దేనె. ఆమెయే మధురమైనపు డామె మాటలు యేల మధురముగ నుండవు? ఏ మందున కైనను దేనె యనుపానము. ఆమెను గుఱించి నీవు చెప్పెడు నీ మాటలు నా కౌషధము వంటివి. ఆమె మాటలు తేనె యనుపానములోఁ జేర్చినట్టివి- ఇట్లగుటచే నామె నోర నే మాటలు వచ్చెనో

వానినే చెప్పు మని భావము. మచ్చ్యుతదైై=నాచే విడువఁబడినదై. మధుర=సుందరి, సుందరి మాటలు సుందరముగానే యుండును.

తా త్ప ర్య ము.

హనుమా! సీతాదేవి నేను వచ్చి తన దుఃఖము బాప లేదని కోపించినదా చెప్పుము. రోగి యౌషధము దిని బ్రదుకునట్లు నీ మాటలు విని బ్రదుకువాఁడను. తేనెవంటి మాటలు, తేనెవంటి గుణము స్వభావము గల యామె నేను విడుచుటచే నన్నుద్దేశించి యేమి చెప్పెనో యా మాటలే చెప్పుము.

—• ౬౭-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు శ్రీరామునకుఁ గాకాసుర వృత్తాంతం బభిజ్ఞానంబుఁ దెలుపుట. •—

క. అని రామచంద్రుఁ డడిగిన, హనుమంతుఁడు భూమికన్య • యాడిన వెల్లన్
వినిచె సతి చిత్రకూటం,బున వృత్తము గుఱుతుఁ జెప్పెఁ•బురుషవరేణ్యా! ౧౪౧౧

అర్థములు. వినిచెన్=వినునట్లుఁ జేసెను, వినిపించెను ప్రేరణార్థకమున వినిచెన్; చిత్రకూటంబున వృత్తము=చిత్రకూటము నందలి చర్య.

తా త్ప ర్య ము.

అని రామచంద్రమూర్తి యడుగఁగా హనుమంతుఁడు సీతాదేవి చెప్పిన మాటలెల్ల వినిపించి పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! చిత్రకూట పర్వతమున జరిగిన వృత్తాంతము గుఱుతుగాఁ జెప్పెను.

క. సీతోడుత నిద్రించుచు, సీతాసతి మున్నె లేవఁ • జెచ్చెరఁ గాకం
బా తరుణీ స్తనమధ్యము, శాతనఖాగ్రమునఁ జీరె • సహసోద్గతమై. ౧౪౧౨

అర్థములు. శాతనఖాగ్రమునన్ = పదునైన గోటికొనచే- చీరెన్=గీచెను, సహసోద్గతమై=తటాలున నెగిరి వచ్చినదై - సుప్సుపేతి సమాసము.

తా త్ప ర్య ము.

సీతోడ నిద్దుర పోవుచు సీతాదేవి ముందుగా లేవఁగా తటాలునఁ గాకి యొకటి యెగిరి వచ్చి యామె స్తనమధ్యమునందుఁ దన వాఁడి గోళ్ళకొనలచే గీఁచెను.

క. ఆర్యజనోత్తమ! నీవును, బర్యాయంబునను నీదు•పడఁతుకతోడ సా
కర్యంబుగ నిద్దుర గొన, ధైర్యంబునఁ బక్షి మఱలఁ • దద్దయు నేఁచెన్. ౧౪౧౩

అర్థములు. పర్యాయంబునను = క్రమముగా, ఆమె లేచిన తరువాత నీవు - ఏఁచెన్=బాధించెను.

తా త్ప ర్య ము.

నిద్దురపోవు చుండినది యామె లేచి కూర్చుండఁగా నీ వామె తొడపై దల పెట్టి నిద్రించితివి. ఇట్లు నీవు సుఖముగా నిద్రించు సమయమున నా కాకి మఱల వచ్చి యామెను బాధించెను.

క. మాటికి మాటికి ముక్కునఁ, గాటు పడం బొడువఁ బొడవ • గాకము నీ నీ
మాటిఁ దదుద్గతరక్తము, సూటిగ నీమీఁదఁ బడిరెు • శుద్ధచరిత్రా! ౧౮౧౯

అర్థములు. కాటు = గాయము- నీమాటి = ఉత్తమ స్త్రీ- తల్ + ఉద్గత రక్తము = ఆమెనుండి వెలువడిన నెత్తురు, సూటిగ = సరిగా.

తాత్పర్యము.

ఆ యుత్తమస్త్రీని కాకి పలుమాఱు గాయము పడునట్లు ముక్కుతోఁ బొడువఁగా నామెనుండి వెలువడిన నెత్తురు సరిగా నీమీఁదఁబడెను.

ఉ. పాపపుఁబుల్గు సీత కిను • బాధ సహింపఁగ లేక నిద్దురన్
లేపిను గాదె రామ! నిను • లేచి నృపాల! స్తనాంతరంబునన్
జేపడియున్న కాటుఁ గని • చిత్తమునం గన లూని యెవ్వఁ డీ
పాపముఁ జేసెఁ జెప్పు మిఁకఁ • బైదలి యాని రూపు మాపెదన్. ౧౮౨౦

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౩౦

ఆ. రోషవేగమునను • రోఁజెడి పంచవ, క్త్రింబుపాముతోడఁ దవిలి యెవ్వ
డాడుకొనఁగఁ జొచ్చె • నంబుజలోచన, యనిరి వపుసు నీకు • నభిముఖముగ.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౩౧

ఆ. రక్తసిక్తనఖర • యుక్త మహా కరటంబుఁ, గనితి కనినయంతఁ • గాకిరూపుఁ
గొనినయట్టి శక్రు • కొమరుంను గాదృవఁ, బర్వతంబు డిగ్గి • పాఱఁ దొడఁగె.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౩౨

సీ. అది చూచి నీవు భృ • శాగ్రహావేశుఁడవై, యా యరిష్టము పట్ల • నదయుఁ డగుచు
దర్భాసనంబున • దర్భయొక్కటిఁ దీసి, బ్రహ్మమంత్రింబునఁ • బరిజపించి
జేసి మాకళిమీఁద • వేసిన నదియును, నంబరపథమున • నరుగు చున్న
బలిభుక్కు వెన్నంటి • పఱవఁ దొడంగెను, గాకియు వెఱ మూఁడు • లోకములను

తే. సంచరించుచుఁ బలువుర • శరణు వేఁడెఁ, గన్నతండ్రియు సురలును • ఘనమహర్షి
చయములును దాముగావంగఁ • జాలమనగ, మఱలి చను దెంచి దేవనిన్ • శరణుఁ జొచ్చె

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౩౩

సీ. శరణంచు ధరణిపై • సాఁగిలఁ బడినట్టి, వాయసుఁ గని వాఁడు • వధ్యుఁ డయ్యుఁ
జంపక కాచితి • వెంపారు కరుణచే, దిక్కెవ్వరును లేక • దీనుఁ డగుచు
శరణాగతుండైన • జాల్మ నాతనిఁ జూచి, వ్యర్థంబు పోదు బ్ర • హ్మాస్త్ర మేమి
చెప్పుద వనినను • జేసెన నిమ్ము నా,కుడికంటి ననిరెు నా • చెడుగు గాకి

ఆ. చెడిర మైన శరము • కుడికన్ను హరియించి, చనియెఁ జనియెఁ గాకి • చావు దప్పి
కన్ను లొట్టవోవఁ • గాకుత్స్థకులున కా, దశరథునకు భక్తి • వందమిడుచు. ౧౮౨౮

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౩౪

క. ఈ విధమున వస్త్రకళా,కోవిదతతిమేటి సత్యగుణధాముఁడు స
ద్భావుఁడు సచ్ఛీలుం డే,లా విడువం డస్త్రమెుండు • నసురావళిపై ? ౧౪౨౫

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౩౮

మ. వరదివ్యాస్త్రవిదుం డదేల యసుర•వ్రాతంబుపై నంపఁ డు
ద్ధురఘోరాస్త్ర మెుకండు! దేవదనుజ•స్తోమాహిగంధర్వులేన్
దిరులై చూడఁగ లేరు సంగరధరి•త్రిన్ రామునిన్; నా పయిం
గరుణాలేశమె యున్నఁ బంక్తివదనున్ • ఖండించుఁ గా కింకనేన్. ౧౪౨౬

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౩౯

ఉ. అన్నయనుజ్ఞఁ బొంది యహి•తాంతకతుల్యుఁడు లక్ష్మణుండు నే
వ న్నదియేల కావఁగ మ•నంబున నెంచఁడు ? సర్వభుజ్మరు
త్సన్నిభు లన్నదమ్ములు వ•జయ్యులు దక్షు లుపేక్షసేత కో
యన్న ! నిజంబు మత్కృతము•హత్తరపాపము హేతు వెన్నఁగన్. ౧౪౨౭

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౪౦

సీతాదేవి యే మాటలు చెప్పెనో యా మాట లెల్ల నీవు చెప్పు మని రామ చంద్రమూర్తి యడుగుటచే నామె మాటలే హనుమంతుఁడు చెప్పెను.

—• సీతాదేవిని దా నూరార్చిన విధంబు హనుమంతుఁడు
శ్రీరామునకుఁ దెలుపుట •—

క. అని దీనాలాపంబులఁ, గనుఁగవ బాష్పంబు లురలఁ • గళవళ పడుచున్
జనకజ పల్కిన విని యో,జనవర! యిట్లంటి సతికి • సాంత్వవచనముల్. ౧౪౨౮

అర్థములు. దీనాలాపంబులన్ = శోకముతోఁ గూడిన మాటలు. సాంత్వ వచనముల్=ఓరడింపు మాటలు. కనుఁగవన్ = రెండు కన్నులనుండి.

తాత్పర్యము. స్పష్టము. చూ. ప. ౯౪౧

మ. వినుమిా సత్యము జేసి పల్కెదను దే•వీ! రామభద్రుండు త్వ
జ్జనితార్తిన్ విముఖుండు సర్వమువదన్ • సంత ప్తుఁడై కుందెడిన్
గని యా యన్న యవస్థ లక్ష్మణుఁడు శో•కతప్తుఁ డన్యోం జనిా
కనితి న్నిన్నిపు దెట్ట కేల కిట, నిం•కం జాలి నీ కేటికిన్. ౧౪౨౯

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౪౨

క. ఇరుమలఁ గుందెడికాలము, గడచెన్ దుఃఖాంత మిపుడ • కనిమెుద వాత్రం
పడుచు విభు లెదురు చూచుచుఁ, బడఁతీ! యున్నారు లంక • భస్మముసేయన్.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౪౩

క. ఆహవమున సహబాంధవు, ద్రోహిని రావణు వధించి • ద్రుతగతిని జగ
న్మోహిని నినుఁగొని పురి కు,త్సాహంబునఁ బోవు రామ•చంద్రుఁడు ప్రీతిన్.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౪౪

ఉ. రాముఁ డెఱుంగు గుర్తొకటి • రాజసుతా! యిడు మంతె చాలు నా
భామిని నాల్గు దిక్కులను • బాఱఁగఁ జూచి నిజప్రవేణికా
సీమను గూర్పునైన మణిఁ • జీఱచెఱంగున నుండి విప్పి స
త్ప్రేమను నాదుచేత నిడ • దేవిరో నే నిఁకఁ బోయి వత్తునే. ౧౪౩౨

అర్థములు. నిజప్రవేణికాసీమను = తన జడయందు-కూర్పునైన మణిన్ = కూర్పు వనువగు రత్నమును - సీతాదేవి కొన్ని సొమ్ములను బాఱవైచి, కొన్ని చెట్ల కొమ్మలకుఁ దగిలించెను గాని యీ జడబిళ్ళ సముద్రమునందుఁ బుట్టి యింద్రునిచే నీయఁబడిన దివ్యరత్న మగుటచే బయటఁ గానవచ్చిన రావణుఁడు హరించునేమో యని దానిని మాత్రము తలనుండి తీసి రాక్షస స్త్రీలకుఁ గూడఁ దెలియకుండ చీర కొంగున ముడివైచి చీర బొడ్డులో దోపుకొని యుండెను. దీని వలన సీతాదేవి ద్రావిడుల వలె గూడకట్టు కాక యాత్తరాహిక స్త్రీలవలెఁ గుచ్చిళ్ళు జాఱవిడిచి గోచి పెట్టి చీర కట్టి యుండెనని తోఁచు చున్నది. ఈ విధముగనే కదా చీరలు కట్టుకొను స్త్రీలు ధనమును సొమ్ములను నేఁటికిని దాఁచు చున్నారు.

తా త్ప ర్య ము.

అమ్మా! రాజపుత్రీ! రామచంద్రమూర్తి తెలిసికొనఁ గలిగిన గుర్తు నేదైన నొకటి యిమ్ము. అంతమాత్రము చేసినఁ జాలును. అని నేను చెప్పఁగా సమీపంబున రాక్షసస్త్రీలు లేకుండునట్లు ప్రక్కనా ప్రక్క నాలుగు వైపులఁజూచి వారుచూచిన రావణుతోఁ జెప్పుదురేమో యను భయముచే వారికిఁ దెలియకుండఁ దలలో ధరింప యోగ్యమైన యీ చూడామణిని చీరకొంగు ముడిలోనుండి తీసి నాయందలి ప్రేమచే నాచేత నుంచెను. అది తీసికొని యింకఁ బోయివత్తునా యంటిని.

చ. అని నమితోత్త మాంగమున • నామె పదంబుల వ్రాలి లేవ న
య్యనఘయు నాదు వర్తనము • నంబుధి దాఁటఁగ నుత్సహించుటల్
గని కనుదోయి బాష్పములు • గ్రమ్మఁగ గద్గదకంఠ యై ధరా
తనయ మదాస్యముం గనుచు • దైన్యము దోఁపఁగఁ బల్కె నీగతిన్. ౧౪౩౩

అర్థములు. నమిత+ఉత్తమాంగమునన్ = వంపఁబడిన శిరస్సుచే, అనఘ= పాపమెట్టిదో యెఱుఁగనిది, గద్గదకంఠయై = డగ్గుత్తిక పడుచున్న కంఠము గలదై, మదాస్యమున్=నా ముఖమును.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు చెప్పి తల నామె పాదములపై వ్రాల్చి లేవఁగా నా పుణ్యాత్మురాలు నా ప్రయాణ సన్నాహము, సముద్రముదాఁట నుత్సహించుట చూచి రెండు కన్నుల నీళ్లుగాఱ, మాట తడబడ సీతాదేవి నా ముఖముఁజూచి శోకముతో నిట్లు పలికెను.

—• సీతాదేవి సందేశవాక్యములు హనుమంతుఁడు శ్రీరామునకుఁ దెలుపుట •—

క. హనుమా! కుశలం బడిగితి, వనుమా శ్రీరాము నతని • యనుజు సుమిత్రా
తనయు సహామాత్యుని నిన, తనుజాతుని నందు నున్న•తక్కినవారిన్. ౧౪౩౪

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౧౦౦౨

క. అన్నా! రాఘవుఁ డెట్టులు, నన్ను విపత్సాగరంబు•నం జెడ కుండన్
జెన్నారఁ బ్రోచు నా గతి, మన్ననమెయిఁ బలుక వన్న•మఱవకు మన్నా !

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౧౦౦౩

క. ఇన్నిచరాత్మసావళి, నన్ను భయము పఱుచు విధము • నానావ్యసనా
పన్నత నేఁ గుందెడి గతి, విన్నప మొనరింపు బ్రోవ • వెలయుత శుభముల్.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౧౦౦౪

క. ఈ విధి వినా యార్యామణి, భూవల్లభ! భృశవిషాద•పూర్వంబుగ సీ
తావరవర్ణిని పలికెను, నీ వా సతి కుశల యనుచు•నెఱిన మ్మ మదిన్. ౧౪౩౫

అర్థములు. ఈ విధిన్ = ఈప్రకారముగ, ఆర్యామణి = ఆర్యస్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలగు సీతాదేవి, భృశవిషాదపూర్వంబుగ = అతిశయించిన దుఃఖముతో - వరవర్ణిని = ఉత్తమస్త్రీ "శీతే సుఖోష్ణసర్వాంగీ గ్రీష్మేతు సుఖశీతలా-భర్తృరక్తాచ యా నారీ సాతు స్యా ద్వరవర్ణినీ"-దుర్గుఁడు. ఎవతె దేహము చలికాలము సుఖోష్ణముగను, ఎండకాలమందు సుఖశీతముగను నుండి భర్తయం దనురాగము గలదో యట్టి స్త్రీ వరవర్ణిని యనఁబడును. 'ఉత్తమా వరవర్ణినీ' యని యమరుఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగ వినా యార్యామణియు, వరవర్ణిని యగు సీతాదేవి మిక్కిల విషాదపడుచుఁ జెప్పెను. ఆమె జీవించి యున్న దని నమ్ముము.

—• ౬౮-వ సర్గము. హనుమంతుఁడు సీతాదేవితోఁ దనకున్నైన
సంభాషణముఁ దెలుపుట •—

క. నా పయి నీ స్నేహముచే, నీ పంపినవాఁడ ననెడి• నెఱనమ్మికచే
భూపాలోత్తమ! జానకి, యాపోవని రక్తి నిట్టు • లనియెన్ నాతోన్. ౧౪౩౬

అర్థములు. ఆపోవని = తృప్తిలేని.

తాత్పర్యము.

నాయందు నీకుఁగల స్నేహభావము చేతను నీవు పంపిన వాఁడ నెడి నమ్మకము చేతను తృప్తిలేని యనురాగముతో నాతో నిట్టు లనెను.

ఓయి ! సీత శీలవతి యంటివే పరపురుషుఁడనైన నీతో నింత చనవుగ నెట్లు మాట్లాడెనందువా ? ఆమె నాతో మాట్లాడుటకుఁ గారణము నా యోగ్యత కాదు. నా యందు నీకు స్నేహభావము గలదనియు నీవు పంపిన దూతననియు నమ్మి నాతో నీ మాటలు చెప్పెను. నాయందు నీకుఁ బ్రేమ లే దనియు ఏదో కార్యార్థముగ వచ్చిన

దూత యనియు తలంచి యుండినాఁ నాతో మాట్లాడి యుండదు. నాయందు నీకు ప్రేమయుండినను నీవు పంపిన దూత వని నమ్మకము లేకుండినను మాటలాడి యుండదు. ఈ రెంటికి నేను నిదర్శనములు చెప్పి చూపినపిమ్మటనే నాతో మన సిచ్చి మాటలాడెను. రావణాసురునితో మాటలాడినపుడు తృణ మడ్డము వేసికొని వెనుకప్రక్క తిరిగి మాటలాడెనుగాని హనుమంతునితో సమ్ముఖమ్ముగనే మాట లాడెను. దీనివలన భర్త కాంతరంగిక స్నేహితులై భర్తచేఁ బంపఁబడిన వారై లేని యట్టివారితోఁ బతివ్రతయు మాటలాడ వచ్చును.

క. రావణు వధించి రాఘవ,భూవరుఁ డెటులోడుకొనుచుఁ • బోవునొ నన్నున్
నీ వాఁగతి నిట నాఁగతి, వావిరి వినిపింప వలయు • వాయుతనూజా! ౧౪౩౯

తాత్పర్యము - స్పష్టము. చూ. ప. ౯౭౦

క. నాపలుకు నీకు నమ్మిక,మై పావనివయేని శత్రు•హారణసమర్థా!
యీపూఁట నిలిచి మఱుఁగున, రేపటఁ బోరాదె శ్రమము•ప్రీలెడి నీకున్, ౧౪౪౦

తాత్పర్యము చూ. ప. ౯౭౧

క. ఓపావని! నీసన్నిధి,ప్రాపున ధృతిఁ గూరి యల్ప•భాగ్యను క్షణమేన్
నీపుణ్యంబున శోకము, తాపంబుఁదొలంగి బ్రతుకు•దానఁ గపీంద్రా! ౧౪౪౧

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౨

ఉ. పోదువ వేని పొమ్ము రఘు•పుంగవుఁ జేరఁగ, నీవు గ్రమ్మఱన్
వాయుజ! వచ్చునందనుకఁ • బ్రాణము లుండునో యుండవో చుమీ
యీమొదలందు సందియము • మెంతయు వేఁగెదు నాకు నిన్ను నన్
బాయుట గల్గ నేమి గని • ప్రాణము నిల్చునో నీవ చెప్పుమా. ౧౪౪౨

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౩

క. నీయందును నీకును దో,డై యరుదెంచిన కపీంద్రు•లందును నాకున్
బాయనిసందేహం బో,వాయుజ! నాకనుల్ల మోల•వర్తిలఁ దొడఁగెన్. ౧౪౪౩

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౪

చ. హరివర! ఋక్షసైన్యములు • నాప్రపవర్యతనూజు లేని దు
స్తరజలరాశి దాఁట నెటు • చాలుదు రన్న! తలంచి చూడఁగా
గరుడుఁడు నీవు మారుతుఁడు - గాక మఱెవ్వరు భూతకోటిలో
వరజవ మొప్ప దాఁటఁ గల•వారలు గానఁగరారు మారుతీ! ౧౪౪౪

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౫

క. కనుకొలఁది వసాధ్యం బో,పని యనుచుం దోఁచెఁ గార్య•పద్ధతులను నీ
కననియది లేదు దీనికి, హనుమా! నీ వనుమ విన స•మాధానంబున్. ౧౪౪౫

తాత్పర్యము చూ. ప. ౯౭౬

క. నీ వొకఁడవె యీ కార్యము, పావని! సాధింప శ క్తి•పరుఁడవు సుమ్మా
నీ వొకఁడవె యాకీర్తి,చే విలసిల్లంగఁ గలవు • శిక్షితవైరీ! ౧౪౪౬

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౭

క. బలములతో నిచటికి రఘు,కుల తిలకుఁడు వచ్చి కలనఁ గూల్చి దశాస్యున్
గెలుపొంది నన్ను దనపురి, కలవునఁ గొని చనినయేని • యశ మది గూర్చున్.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౮

క. వనమున నే నుండఁగఁ దల,ముసుకలు వగు తనకు భీతి • ప్రముచ్చిలి తెచ్చెన్
దనుజుఁడు నను నావిధమునఁ, గొనిపోవుట యర్హమా ర•ఘుగ్రామణికిన్!

తా త్ప ర్య ము.

అడవిలో నేనుండఁగా తన ప్రాణభయమున మునిఁగి దొంగిలించి రాక్షసుఁడు నన్నుఁ దెచ్చెను. ఆ విధముగ దొంగతనముగ పరుల నన్నుఁ దీసికొని పోవుట రఘువంశములోఁ బుట్టిన రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడగు వానికిఁ దగిన కార్యమా! అది తన శూరధర్మమునకు నా పీరపత్నీత్వమునకు హానికరము కాదా! కావున,

క. ప్రాకటశితనారాచా,నీకంబునఁ జలిపి లంక • నీఱుగఁ గడిమిన్
గైకొని నన్నేగినచోఁ, గాకుత్స్థున కదియె తగిన•కార్యము సుమ్మా. ౧౪౪౯

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౭౯

తే. పరమశూరుండు రాముండు • భండనమున, నతనిమగఁటిమి కనురూప•మైనదాని
యోజన యొనర్చి చెప్పుమా• యోజమిూఱ, వనచరకులావతంస! నీ•వనుచుఁ బలుక.

తాత్పర్యము. చూ. ౯౮౦.

ఉ. దేవి! కపీంద్రభల్లుకత•తిప్రభువర్యుఁడు శౌర్యశాలి సు
గ్రీవుఁడు నీనిమిత్తము ప్ర•కృష్టబలంబులతోడఁ దోడ్పడం
గా నెస వచ్చు నాతనికిఁ • గైవస మై యసమానవిక్రముల్
దేవనిభుల్ మనోజవులు • దిగ్గగనాటులు శత్రుమర్దనుల్. ౧౪౫౧

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౮౨

క. ఎంతగడుసుఁబని నైన ర,వంతయు వెత లేక సలుప • నగువారలు వి
క్రాంతిని సాబ్ధిధరావని, గంతున వలగొనెడివారు•గగనాధ్వగు లై. ౧౪౫౨

తాత్పర్యము. చూ ప. ౯౮౩

క. నాకంటె గొప్పవారును, నాకున్ సరివారు గలరు • వగచరు లచటన్
నాకంటె హీనుఁ డగు కపి, తొన్మోకన్యా! లేఁడు తీవ్ర•కరసుతునొద్దన్. ౧౪౫౩

తా త్ప ర్య ము. చూ. ప. ౯౮౪

క. నేనే నినుఁ గాంచితి నిటఁ, యూనిస్తులబలుల నేమి•యనవలయు నోకో
మానవపతి భూరిగుణా, హీనులఁ బంపండు పంపు•నితరుల మొదలన్. ౧౪౫౪

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౮౫

సీ. కావున నీవు శో•కంబు మానుము తల్లి, దుఃఖకాలం బెల్లఁ•దొలఁగి పోయె
నిదె పోయి నేఁ జెప్ప • ముదితులై క్రోఁతులు, వచ్చెద రొకగంతు•వైచి యిటకు
నావీఁపుపై నెక్కి • భూవిభుల్ శశిభాస్క-,రులపోల్కి నీ క్రమోల•నిలుచువారు
ఇటవచ్చి యీలంక•నెల్ల సాయకములఁ, దుత్తుమురుగఁ బోవఁ•ద్రుంచువారు

ఆ. రామచంద్రవిభుఁడు • రణరంగమం దిందు, సబలుఁ బంక్తికంఠు • సంహరించి
నిన్నుఁ దోడుకొనుచు • నెమ్మి నయోధ్యకు, బోవునాఁడు పువ్వుఁ•బోణి చూడు.

తాత్పర్యము. చూ. ప. ౯౮౩

క. కనెదవు నఖదంష్ట్రాయుధ, ఘనవిక్రమపరుల దేవి • కపిసింహములన్
వినెదవు శైలాంబుదనిభ, వనచర గర్జలను లంక • వసుధాధ్రములన్. ౧౮౫౬

అర్థములు. నఖదంష్ట్రాయుధ=గోళ్ళు కోఁఅలు నాయుధములు గాఁ గల, ఘనవిక్రమపరులన్=గొప్ప పరాక్రమము గలవారిని - శైలాంబుద నిభ = పర్వతములతోను మేఘములతోను సమానులైన వనచర = వానరులయొక్క - గర్జలను= సింహనాదములను - వసుధాధ్రములన్ = కొండలయందు.

తా త్ప ర్య ము.

దేవీ! కోఁఅలు గోళ్ళు నాయుధములు గాఁ గల పరాక్రమ వంతుల వానరులను నీవే చూడఁగలవు. మఱి మేఘములవలెఁ బర్వతములవలె నుండు వారిసింహనాదములను లంకయందలి పర్వతములందు వినఁగలవు.

తే. కాననావాస సమయంబుఁ•గడపి నిహత, వైరి రాముండు సీతోడ•వనజనేత్రి !
యల యయోధ్యను నభిషేక•మందఁ గనెద,వనుచు నమ్మించి దుఃఖంబు నాపినాఁడ.

అర్థములు. కానన+అవాస సమయంబు=అడవులలో వసియించుకాలము- సమయము = శపథమనియుఁ జెప్ప వచ్చును. నిహతవైరి = చంపఁబడిన శత్రువులు గలవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

సంకేతప్రకారము వనవాసము గడపి విరోధులఁ జంపి సీతోడ నయోధ్యయందు పట్టాభిషిక్తుఁడగును. అది నీవే చూడఁగలవు. అనిచెప్పి నమ్మించి దుఃఖపడకుండఁ జేసి వచ్చితిని.

తే. తత భవద్దుఃఖమునకును • ధరణిగోత్ర, వార్థిచంద్రమ యట్లు తా • బాధ పడుచు
శుభము నిష్టంబు నగు నాదు•సూక్తి ధృతినొ,సంగ శ్రీరామ వహించె•శాంతిసీత.

అర్థములు. తత=విస్తారమైన, భవద్దుఃఖమునకు = నీకుఁగలిగిన కష్టమునకు వేళకాహారము, నిద్ర, సంతోషము లేకుండుటకు. అట్లు నేను ముందు చెప్పిన విధముగా, ఇట్లు చెప్పుటచే తాను సమీపమునుండి శుశ్రూష చేసి సుఖము గలిగింపక పోయిన కారణముచే నీ కిన్ని కష్టములు వచ్చెనేయని నీ దుఃఖమునకై యాతఁడు దుఃఖపడు

చున్నది. అని భావము. తరణి గోత్రవార్ధి చంద్రమ = సూర్యవంశమను సముద్రము నకుఁ జంద్రునివంటి వాఁడా! సూక్తి = మంచిమాట - ధృతి = ధైర్యము.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రదేవా! నీవు గలిగిన విస్తారదుఃఖమునకుఁ దాను బాధపడుచు శుభము ప్రియమునైన నా మంచిమాటలు విని మరల నీవు సేవచేసి సంతోషపెట్టఁగల నను ధైర్యముతో సీతాదేవి శాంతిగలదయ్యెను.

హనుమంతుఁడు రామచంద్రమూర్తికిఁ దాను బడిన కష్టములం దొకటియైనఁ జెప్పినవాఁడు కాఁడు. అట్లు తన విషయమై చెప్పుట యాత్మశ్లాఘగా నుండును. రెండవది రామచంద్రమూర్తి ముందు తెలిసికొన వలసినది సీతావృత్తాంతముగాని హనుమంతుని పరిశ్రమలు గావు.

ద్విపద

ఓమ్మని తత్తనియును సత్తటంచు, నిమ్మాఁడువిధముల నెసఁగుచునుండు.
బ్రహ్మనిర్దేశంబు; పరఁగెఁ దద్యుక్తి, బ్రాహ్మణుల్ శ్రుతులు నధ్వరములు పూర్వ
మట్టులు గాన నోమ్మని మున్ను పల్కి,పట్టుగ నా బ్రహ్మవాదుల విధులఁ
బలుకంబడిన తపంబు దానంబు, కలితయజ్ఞములెల్ల కాలంబు జరగు;
తత్తని ఫలకాంక్షఁ దవులక ముక్తి, హత్తఁగోరినవారు యజ్ఞముల్ తపము
వివిధ దానక్రియా విసరంబులెల్ల, నవనీశనందన! యాచరించెదరు. ద్వి. భ. గీ.

ఈ విధముగ శ్రుత్యర్థ రహస్యమును నీ మూఁడు పదములు బోధించుచున్నవి.

ఇంతవఱకు నీ వ్యాఖ్యానము పఠించినవారికి పూర్వకాండములందు జెప్పఁబడిన ప్రణవార్థమునకు ననుష్ఠాన మీ కాండమందు స్పష్టముగ గోచరించును.అదిగాక దానికి వివరణమగు నష్టాక్షరి మంత్రార్థమునకు నిం దన్వయము గలదు. ఈవ్యాఖ్యానము సూచించిన విధముగ మూలగ్రంథము సమన్వయించుకొనువారికి నీవిషయము సుబోధము. రెండవది యగు 'తత్'- అను దాని యర్థమున కన్వయము నీ కాండ బోధించు చున్నది. తరువాత రావణాసుర యని యీ కాండము తకారముతో ప్రారంభింపఁ బడి సీత యని తకారముతో సాంతము చేయఁబడెను. ఈ కడపటి పద్య మట్టిదే యై యున్నది. భగవద్గీతావాక్యముల తత్తనుదానికిఁ జెప్పఁబడిన యర్థమునకు నిందు నన్వయము గానవగు. కావున నిది మోక్షకాములకు నవశ్య పఠనీయ మగుచున్నది. మూఁడవది యగు సత్తను దానిని మొదటి పద్యములో సీత యను పదము ఈ కడపటి పద్యమునందలి సీత యను పదము సూచించు చున్నది.

సత్పదార్థము గీతావాక్యమే వివరించెను. దానికి నన్వయము సీతాచర్య యందుఁ గననగు. ఈ విధముగ ముముక్షువగువాని భావ మెట్లుండవలెను! చర్య

యొట్లుండవలెను. వాఁడు తెలిసికొనవలసిన విషయమేది ? యను విషయము కాండము స్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నది. దానిని వ్యాఖ్యానమూలమునఁ దెలియ వచ్చును. మరలఁ గ్రోడీకరించుటకు గ్రంథవిస్తరభీతి బాధించుచున్నది.

ఈ విధముగ నీ కాండము ముముక్షువులకు బుభుక్షువులకు నిష్కాములకు సకాములకు స్త్రీలకుఁ బురుషులకు సేవ్యమై సార్థకనామము వహించుచున్నది. సీతారామానుగ్రహంబున నాంజనేయుఁడు సముద్రము దాఁటి రామకైంకర్యము గావించినట్లు శ్రీ సీతారామాంజనేయానుగ్రహంబున నీ వ్యాఖ్యాతయు నీ కాండ మును బూర్వపుణ్యవశమున దాఁటఁగలిగెను.

—• సుందరకాండాంతపద్యములు •—

క. యతిమానసబిసజాలయ ! యతమాన జనార్థ నిర్వ•హణ సుసమర్థా !
నత సర్వభూతచయ ! యింగితవిజ్జనవర్య ! విబుధ•కీర్తితచర్యా ! ౧౫౫౯

అర్థములు. యతిమానసబిసజ + ఆలయ = జితేంద్రియుల హృదయపద్మ మును స్థానముగాఁగలవాఁడు, జితేంద్రియులచేత ధ్యానింపఁబడువాఁడా ! "యే నిర్జి తేంద్రియ గ్రామా యతినో యతయశ్చ తే" యని యమరుఁడు. యతమాన=ఒక్క కార్యార్థమై ప్రయత్నించు, జన = జనులయొక్క, అర్థ=కోరికను, ప్రయోజనమును, నిర్వహణ = నిర్వహించుటయందు, నెఱవేర్చుటయందు - సుసమర్థా = మిగుల సమర్థుఁడా, నత = నమస్కరించిన, సర్వభూతచయ = సమస్తప్రాణిసమూహములు గలవాఁడా, ఇంగితవిద్ +జనవర్య = ఇంగితము నెఱుఁగు వారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, ఇంగిత మనఁగా ముఖనయనాది బాహ్యవికారములచే భావము తెలుపుట. 'ఆకార స్త్వింగ ఇంగిత'మ్మని యమరుఁడు. ఆకారశబ్దమునకు రెండర్థములు గలవు. ఆకృతి యని - ఇంగిత మనిఁ అభిప్రాయమును బ్రకటించుచేష్ట యింగితము. ఇది బుద్ధిపూర్వకమై యుండవలెను. అబుద్ధిపూర్వకములైన ముఖరాగాదులు వైవర్ణ్యాది శరీరవికారము. ఆకృతి - ఈ యుభయ విధచేష్టలు లేనివాఁడు కావున భగవంతుఁడు నిరాకారుఁడు. 'ఇంగితజ్ఞాశ్చ కోసలా' యని ప్రసిద్ధికదా. విబుధ = దేవతలచేగను, పండితుల చేతను, కీర్తిత = పొగడఁబడిన- చర్యా = నడవడి కలవాఁడా.

ఇట్లు చెప్పుటచే నీ గ్రంథకర్తయొక్క యభిప్రాయమును దెలిసికొని దాని నెఱవేర్పఁ దేసె నని భావము.

—• పద్మనాభ వృత్తము •—

రామా! నతాంహోవిరామా! మునీంద్రాత్మ•రామా! దయాపత్యధామా! నిశాట
స్తోమావళీభీమసంగ్రామసీమా! వి•ధూమత్రిధామాభ తేజస్సుధామా!
రామాంబుముగ్ధామ! నీలోత్పలశ్యామ•రాకేందుకామాభ సౌందర్యధామా!
సోమాదిముఖ్యామరారాధ్యనామా! వి•శుద్ధాత్మ భక్తావనోద్దామకామా! ౧౫౬౦

నతాంహస్ + విరామా=నమస్కరించువారి పాపములు నశింపఁ జేయువాఁడా; 'అంహో దురితమస్త్రీతే'త్యమరుఁడు విరామశబ్దము కరణార్థక ఘఞ న్తము. క ర్తయే కరణముగా వివక్షితము. ఉతతమాదేశ మనెడి సద్విద్యాప్రకరణ శ్రుతి లోని యాదేశశబ్దము కరణార్థక ఘఞంతముగా శ్రుత ప్రకాశిక. మునీంద్రాత్మ రామా = మునిశ్రేష్ఠుల యాత్మలయందుఁ గ్రీడించువాఁడా, దయాసత్యధామా = దయకు సత్యమునకు నునికి పట్టయిన వాఁడా; నిశాట స్తోమావళీ = రాక్షసుల గుంపుల వరుసలకు- భీమ = భయంకరమైన-సంగ్రామ సీమా = యుద్ధప్రదేశము గలవాఁడా; విధూమ = పొగలేని- చక్కఁగా మండెడి- త్రిధామార్థ = అగ్నిహో త్రునితో సమాన మైన- తేజస్ = కాంతికి- సుధామా = మంచిగృహమైనవాఁడా; రామాంబుముక్ = నల్లని మేఘమువంటి- ధామా = కాంతిగలవాఁడా; అత్రిశార్థ ప్రదానార్థ మీ విశేషణము. 'బలే రామో నీల చారు సితే త్రిషు' అని యమ రము. నీలోత్పలశ్యామ = నల్లకలువవలె చామని చాయ కలవాఁడా, ఇది యాకారవర్ణ ప్రతిపాదకము. రాకేందు శామార్థ = పూర్ణ చంద్రునితోను, మన్మ థునితోను సమానమైన-సౌందర్య=చక్కఁదనమునకు- ధామా = స్థానమైనవాఁడా, సోమాదిముఖ్యా=స+ఉమ=సోమ=శివుఁడు మొదలగు ప్రముఖు లయిన-అమర=దేవ తలచే, ఆరాధ్య=కొనియాడఁదగిన, నామా=పేరుగలవాఁడా!, విశుద్ధాత్మ = నిర్మల మనస్సుగల, భ క్త = భ క్తులను, అవన = రక్షించుటయందు, ఉద్దామకామా = అధికాపేక్షకలవాఁడా, రాగల యుద్ధకాండార్థ మిందు సూచితము. నతాంహో విరామా = సముద్ర గర్వభంగము, దయాసత్యధామా = శరణాగత విభీషణ రక్షణము, నిశాట.........సీమా = రాక్షసులతోడి యుద్ధము, రావణాది శత్రు మారణము, మృతవానర జీవనము, సీతాహృదయానందకరత్వము, బ్రహ్మరుద్రేం ద్రాది స్తోత్రము, విభీషణ పట్టాభిషేకము సూచితము.

పద్మనాభవృత్తము - ఏడు తగణములు, గగము-పదుమూఁడింట యతి. ఈ వృత్తము గ్రంథక ర్తకుఁ బ్రాణతుల్య మిత్రుఁడగు శ్రీ తిప్పల్లె పద్మనాభ శాస్త్రిలవారి. పేర వారి జీవితకాలమందే వ్రాయఁబడినది. ఆయన మరణించి యిరువది సంవత్స రము లయినను ఎన్నఁడు కనఁబడినవాఁడు కాఁడు. దీని కర్థము వ్రాసిన రెండు దినముల కావల నాయన స్వప్నములోఁ గనబడుటచే నీ విషయము వ్రాయవలసి వచ్చెను. అటువంటి మిత్రుఁడు దుర్లభుఁడు. ఈ గ్రంథక ర్తకుఁ గష్టకాలమం దనేక విధముల నాదరించెను. భగవంతుఁ డాయనకు శాశ్వతశాంతి నొసంగుఁగాక.

—• అంబురుహవృత్తము •—

శ్రీమణిశరజాబ్జ భవానన • సారసాహిత పద్యసం
వారసుశంసి నిజార్థ మహాద్భుత • బాహుధైర్య పరాక్రమా !

భూరిపయోనిధితారణ కారణ • భూతనిర్జరయానవ
చ్చారుతరాత్మ సమాఖ్యః నిజాశ్రిత • సర్వసౌఖ్య విధాయకా! ౧౪౬౧

అర్థములు. తన్మారమణీ=భూమి - ఇది యొకటికి సంజ్ఞ, శరజ = కుమార స్వామియొక్కయు 'శరజన్మా షడానన'యని యమరుఁడు. అబ్జభవ=బ్రహ్మయొక్క-ఆనన = ముఖములు - కుమారస్వామికి నాఱుముఖములు, బ్రహ్మకు నాలుగుముఖ ములు; పారసాహిత = చంద్రుఁడు - ఇది యొకటి సంజ్ఞ. ఇట్లు విలోమముగాఁ జూచిన 1461 యగును. వేయి నాలుగునూర్ల యఱువది యొకటి - ఈ సంఖ్య గల - పద్యసంవార = పద్యసమూహముచే, సుశంసి = బాగుగాఁ గొనియాడఁ బడు, నిజార్థ = తన యాశ్రితులయొక్క-, మహోద్భుత శౌర్య ధైర్య పరాక్రమ = మిక్కిలి యాశ్చర్యకరమైన, మిగుల ధైర్యముతోఁ గూడిన పరాక్రమము గల వాఁడా. ఇట్లు చెప్పుటచేఁ దన యాశ్రితుఁడైన హనుమంతుఁ డన్ని పద్యముల నింపుఁ గొనియాడఁ బడె నని భావము. భూరిపయోనిధి = గొప్పసముద్రమును, తారణ = దాఁటుటయందు, కారణభూత = సాధనమైనఁ భూరిపయోనిధి యనుటచేఁ దక్కిన సముద్రములు సంసారసాగరము వంత పెద్దవి కావని భావము. నిర్జరయానవత్ = దేవయానమైన విమానములవలె, చారుతర = మిగుల రమ్యమైన, ఆత్మసమాఖ్య = తనపేరు గలవాఁడా, రామనామోచ్చారణముచే సాగరజలము నంటకయే సుఖముగ విమానముమీఁదఁ బోయినట్లు, (హనుమంతుఁడు సముద్రము దాఁటినట్లు) సంసారము సుఖముగ దాఁటవచ్చునని భావము. నిజాశ్రిత = తన్నాశ్రయించిన వారికి, సర్వ సౌఖ్య విధాయకా = సమస్తసౌఖ్యములు గలిగించువాఁడా, ఇట్లనుటచే రామ నామోచ్చారణముచే ముక్తులగు వారికి భగవంతునితో సమానమైన సమస్త భోగ ములు కలుగునని భావము. "భోగమాత్ర సామ్యలింగాత్" అని బ్రహ్మసూత్రము చెప్పుచున్నది కదా. తారణ శబ్ద స్వారస్యముచేఁ దారక నామము వివక్షితము.

సీ. జానకీ రఘురామ • చరణ సేవాసక్త, చిత్తుఁడై తత్కృపా • సక్తి కలన
వామలూరూద్భవు • పాదముల్ దలఁదాల్చి, ప్రత్యక్ష బ్రహ్మత్మ • భవున కెరఁగి
యభివాదనము సల్పి యాచార్యులకునెల్ల, వ్యాఖ్యాతలకును సా • ష్టాంగ మెరఁగి
పరమభక్తులును • బ్రపన్నులు మదమొంద స్వాంధ్రవాల్మీకి రా • మాయణమున
గీ. ఘన మహార్థంబు సుందర కాండమునకు, వాసుదాసుండు రచియించి • వ్యాఖ్య దీని
మందర మనంగ శ్రీరామ • చంద్ర విభున, కర్పణము చేసె జన్మంబు • సార్థకముగ.

ఈ కాండమువలన నేర్చుకొనవలసిన విషయములు.

౧. జీవాత్మ పరమాత్మల సంబంధ మెట్టిది ?

౨. జీవాత్మ శరణోపాయ మెట్టిది ?

౩. జీవాత్మలకు సేవ్యుఁడు నిర్విశిష్టరాముఁడా? సీతా విశిష్ట శ్రీరాముఁడా?

౪. శిష్యాచార్య లక్షణములు.

౫. ఆత్మావలోకన పరుఁడైన యోగి లక్షణము.

౬. బద్ధ జీవ తారతమ్యము.

౭. యోగికి భక్తప్రపన్నునకు భేదము.

—• గద్యము •—

ఇది శ్రీమద్రామచంద్రచరణారవింద మిళిందాయమాన
మానసత్వ మహావైభవాంధ్ర వాల్మీకి కవిసార్వభౌమాది బిరుదాంచిత
వావిలికొలను రామచంద్రరాయ తనూభవ సుజనవిధేయ
సుబ్బరాయ నామధేయప్రణీతం బైన మందరాఖ్య వ్యాఖ్యానసమేత
శ్రీమదాంధ్ర వాల్మీకిరామాయణ మను నిర్వచన
మహాకావ్యంబునందు సుందరకాండము.

శ్రీ రా మా ర్ప ణ మ స్తు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్లో. నమోస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ, నమోస్తు దేవ్యై జనకాత్మజాయై
నమోస్తు వాతాత్మభువే వరాయ, నమోస్తు వల్మీకభవాయ తస్మై.